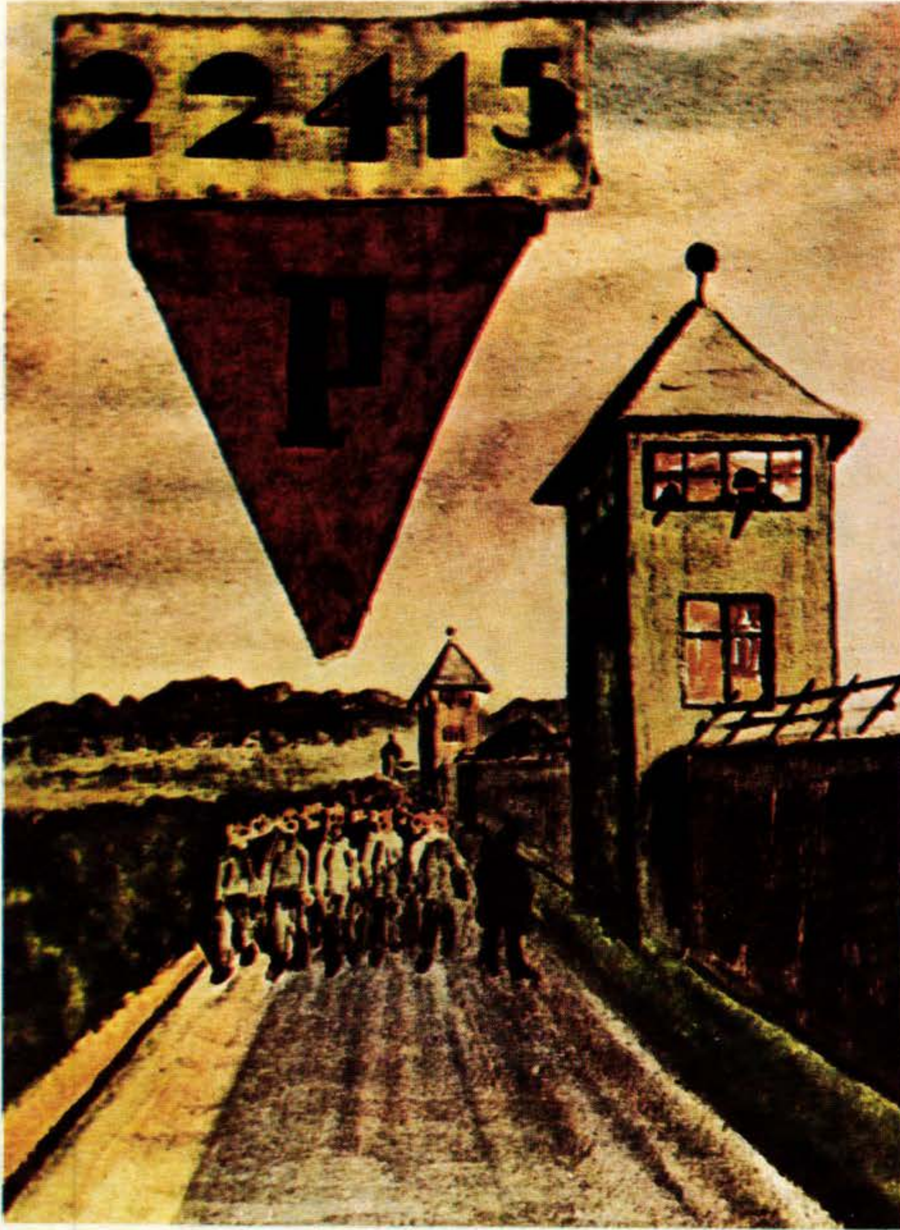
bizim belde
TOPLUM DÜŞÜN SANAT

MAYIS '85/300 LİRA (KDV DAHİL)

BERLİN 1945

YENİ KİTAPLAR

SİNEMA BİR ŞENLİKTİR
Onat Kutlar

1965-1976 yıllarında Türk Sinematek'inin kurucuları arasında bulunan Onat Kutlar'ın 1961'den bu yana dergilerde çıkan yazılarından oluşan kitap, *görüntünün bitmez tükenmez şeridi* sinema üzerine değerlendirme ve eleştiri yazılarının yanı sıra, Ayzenştayn'dan, Visconti, Fritz Lang, Bergman ve Chaplin'e, ülkeler sinemasından festivallere, unutulmaz yıldızlar, Musidora, Lilian Gish, Marlene Dietrich'ten, Marilyn Monroe'ya uzayan bir çizgide çok boyutlu bir panorama çiziyor.

LANETLİLER
Erendiz Atasü

İlk kitabı *Kadınlar da Vardır*'la Akademi Kitabevi öykü ödülünü alan ve büyük bir ilgiyle karşılanan yazar, öykülerinde anlattığı kadınların; yaşamın ayrıntılarından kesitler vererek konumunu tartışıyor. Kadın ve erkeğin ilişkiler ağının, toplumsal ilişkiler bütünü içinde, daha insani bir kimliğe kavuşması için çaba göstermeye zorluyor okuru.

UFKUN DIŞINDA
Süreyya Berfe

Süreyya Berfe'nin 1965-1966 yılları arasında yazdığı, *kitaplarda olmayan şiirler* ve *Gün Ola, Savrulan, Hayat ile Şiir, Sen Basmasın* ve büyük çoğunluğu yayınlanmamış olan *Şiir Çalışmaları* bölümlerinden oluşan kitap, şairin ürünlerini toplu bir değerlendirmeye sunarken, şiirin soru soran, tartışan, giderek yargılayan tavrını da günümüz ortamında tartışmaya açıyor.

GERÇEKÇİLİĞİN BOYUTLARI
Louis Aragon / Çeviren: Erdoğan Alkan

Gerçekliğin büyük ustalarından Aragon'un çeşitli yönelişlerle günümüze dek varan şiir çizgisinin ayrıntılarıyla ele alındığı kitapta, şairin dünya ve sanat anlayışı *Cremieux* ile yaptığı uzun söyleşide derinlemesine irdeleniyor. Şiir üzerine düzyazılar, gerçekçi şair Hugo ve roman üzerine incelemelerin yanı sıra, Aragon üzerine yazılanlar ve şairin yaşantısından görüntüler, kitabın son bölümünü oluşturuyor.

YETER Kİ KARARMASIN...
Onat Kutlar

Son yıllarda her biri geniş okur kitlesince ilgi ve beğeniyle izlenen, dergilerde merakla beklenen mektuplarında Onat Kutlar; acılardan, ama umut dolu yaşam acılarından süzdüğü duyarlı bir anlatımın usta işi örneklerini verdi. Yaşadığımız duyarlıkların aynası olmanın yanı sıra, şiirin, romanın, resmin, müzik ve sinemanın yazıdaki ustaca bileşimini gerçekleştirerek sanat yapıtı bütünlüğü de kazanan bu mektupların, gördüğü geniş ilgiden sonra ikinci basımını sunuyoruz.

Kapak Resmi:
K. Chudy
Dachau toplama kampında yapılmıştır - 1944

Kapak Düzeni:
Ferit Erkman

Ofset Hazırlık:
Kros Matbaacılık
Özyalçın Dizgi Servisi
Gümüş Reprodüksiyon

Montaj ve Baskı:
Hürriyet Ofset Matbaacılık ve Gazetecilik A.Ş.
Halkalı-İstanbul

Dağıtım:
Hürriyet Holding A.Ş.

Aylık Dergi Mayıs '85
300 Lira (KDV Dahil)

Bizim Belde Toplum
Düşün Sanat / Sayı: 14 /
Sahibi ve Yazıişleri Müdürü:
Hüseyin Ekici

Yönetim Yeri: Kantarcılar Kepenekçi Sabuhnane Sok. Yeni Çarşılı İş Hanı: 30-78 Eminönü-İstanbul

Yazışma Yeri:
Ankara Cad. Vilayet Han No: 205 Kat: 2
Cağaloğlu-İstanbul

İçindekiler

sunu

Bu sayımızda,

•Arslan Başer Kafaoğlu ve Oğuz Özügül, pozitivizm ve neo-pozitivizmin hangi maddi ve düşünsel gereksinimlerin yansıması olarak ortaya çıktığını ve nasıl sunulduğunu inceliyorlar.

•Sadun Aren'in *"Serbest Piyasa Ekonomisi Diye Bir Şey"* değerlendirmesi; Nuri Karacan'ın nüfus sorunlarını konu alan yazısı; Nail Bezel'in bilim adamının insan olarak sorumluluğu üzerine incelemesini sunuyoruz.

•Hitler faşizminin yenilgisinin kırkıncı yıldönümünü konu alan özel bölümümüzde; Serol Teber'in hekimlerin Nazilerle işbirliğini yargılayan *"3. Reich ve Hekimler"* yazısı; Uğur Kökden'in, Auschwitz kampını konu alan denemesi *"Acıya Yolculuk"*; Zuhal Özügül'ün *"Gamalı Haç Altında Kadınlar"* incelemesi; Oben Güney sanatçıların durumu ve yaratıcılıklarını yansıttığı *"Sanat İnsan Yaratır, Savaş Öldürür"* yazısı yer alıyor. Bu bölümde tarihi gelişmelerin bir özeti ile Nazilerin kültür ve ekonomi alanında girişimlerini ve toplama kamplarını anlatan çeviri-derleme yazıları da bulacaksınız. Hitler faşizminin ülkemiz edebiyat-sanat ortamına yansımasını ise Şükran Kurdakul ve Mehmed Kemal anlatıyorlar.

•İlk bölümünü geçen sayımızda yayınladığımız *Yedinci Sanat Sinema* yazısının bu ay yer verdiğimiz bölümünde Refik Zerengil, sanatı ve uğraşıyla Charlie Chaplin'i anlatıyor.

•Onat Kutlar'ın Günlük Düşler'de yer alan denemesi: *Kıyıda.* Salâh Birsel'in *Yaşlılık Günlüğü* ve Oktay Rifat'ın *"Can Yücel'le Dertleşmesi"* de bu sayımızın ürünlerinden. Mehmet Refik *Şair Eşref* üzerine yazısında sanatçının toplumsal sorumluluğunu irdeliyor.

•Bu sayımızın şiirleri Can Yücel, Oktay Rifat, Sabahattin Kudret Aksal, Ülkü Tamer, Ece Ayhan ve Erdoğan Alkan'dan. *Louis Aragon'*-dan şiirleri Erdoğan Alkan'ın çevirisiyle sunuyoruz.

•Naim Tirali'nin *"Lâmbo'nun Meyhanesi"* yazısı, Hasan İ. Dinamo'nun anıları; Erdoğan Alkan'ın *Aşık Veysel*'in yayımlanan yapıtları üzerine incelemesinin yanısıra, bu aydan başlamak üzere Aziz Çalışlar'ın düzenlediği *"Edebiyat Sorunları"* bölümünü ve geçtiğimiz günlerde ölen ünlü ressam Chagall üzerine bir çeviri yazıyı okurlarımıza sunuyoruz.

•Bu sayımızda çizgileriyle Ferruh Doğan, Tan Oral ve Turhan Selçuk yer alıyorlar. Ayrıca özel bölümümüzde Nazi toplama kamplarında yapılan resim ve çizimleri bulacaksınız.

•Satranç-Briç köşemizde Serdar Çelik yeni problemlerle karşınızda.

Serbest Rekabet Piyasası Diye Bir Şey

Sadun Aren

I.

Son yıllarda tüm kapitalist dünyada olduğu gibi Türkiye'de de serbest rekabet piyasasının ya da aynı şey demek olan liberal ekonomi politikasının erdemleri ön plana çıkarılmış ve bu görüş büyük ağırlık kazanmıştır. Nitekim bir süredir ülkemizde de liberal ekonomi politikası izlenmekte ve ülkemizin ekonomik yapısında bu yönde köklü sayılabilecek değişiklikler yapılmaktadır. Döviz piyasalarının, döviz kurlarının, faiz hadlerinin, dışalımın (ithalatın) serbestleştirilmesi ve sübvansiyonların kaldırılması doğrultusundaki uygulamalar bu niteliktedirler. Ayrıca Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT'lerin), hatta bunların kamu hizmeti yapma niteliği ağır basanların bile özel sektöre satılmak istenmesi de aynı amaca yöneliktir.

II.

Liberal ekonomi görüşüne göre, dışarıdan karışılmadığı zaman serbest rekabet mekanizması ekonomik yaşamı herkes için en iyi bir biçimde düzenler. Bu düzenlemenin mekanizması da çok kısa olarak şöyledir: İnsanlar çeşitli mal ve hizmetlere duydukları gereksinimlerini istem (talep) olarak piyasalara yansıtırlar. Kâr dürtüsü ile hareket eden girişimciler, aralarındaki rekabetin serbest olmasından ötürü, bu istenen mal ve hizmetleri en ucuz ve en iyi (kaliteli) bir biçimde üretip piyasalara sunmaya (arz etmeye) çalışırlar. Bunda başarılı olanlar piyasada kalır, başarısızlar piyasa dışına atılırlar. Böylece, serbest rekabet piyasalarında insanların gereksinim duydukları mal ve hizmetlerin sürekli olarak ve en ucuz ve en iyi bir biçimde üretilmeleri sağlanmış olur.

Liberal iktisatçılar piyasa ekonomisinin kapsamını olabildiğince geniş düşünürler. Onlara göre, eğitim, sağlık, kültür ve spor-eğlence alanları da, esas olarak, bu kapsama girerler. Örneğin çocuğunu okutmak ya da hastasını tedavi ettirmek isteyen bir kimsenin bu gereksinimi piyasaya herhangi bir istem gibi yansır. Bu alanlarda çalışan girişimciler bu istemleri karşılamak üzere okullar ya da hastaneler açarlar. Rekabetin serbest oluşu buralarda da en ucuz ve en iyi hizmet verilmesini sağlar.(*) Ülkemizde de eğitim ve sağlık konularının, liberal ekonomi görüşünün yayılmasına koşut olarak, piyasa ekonomisinin kapsamına girmekte olduğunu görüyoruz.

Demek oluyor ki, serbest piyasa ekonomisi toplumsal yaşamın çok önemli bir bölümünü düzenlemek iddiasındadır. Bunu tersi ile ifade etmemiz gerekirse diyebiliriz ki, liberal ekonomi görüşünün egemen olduğu bir toplumda, gelir dağılımı, işsizlik, eğitim, sağlık, kültür ve spor-eğlence gibi toplumsal yaşamın önemli sorunlarının devlet eliyle düzenlenmesine gerek yoktur. Piyasa mekanizması bu işlevi kendiliğinden yerine getirir.

III.

Liberal ekonomi görüşünün son yıllarda yeniden güncellik kazanmasının ilk akla gelen bir nedeni, çeşitli ülkelerde uzun yıllardır ekonomik yaşama yapılan bölük börçük müdahalelerin başarılı sonuçlar vermemiş olması olabilir. Ancak bu soruyu yanıtlamak bu yazının konusu dışındadır. Bizim bu yazıda açıklığa kavuşturmak istediğimiz soru, liberal ekonomi görüşünün ya da aynı şey demek olan serbest piyasa mekanizmasının insanlara güven veren ve onu benimsemelerini sağlayan yanının ne olduğu hususudur. Çünkü eleştirimizin hedefi de onun bu yanı olacaktır.

Yukarda görmüş olduğumuz gibi, serbest piyasa düzeni insanların doğal içgüdüleri ile işleyen bir mekanizmaya sahiptir. İstem (talep) insanların doğal bir içgüdüsü olan doyum elde etme (gereksinimlerini karşılama) dürtüsünün bir yansımasıdır. Aynı biçimde, sunum (arz) da insanların gene doğal bir içgüdüsü olan kâr elde etme dürtüsünün bir sonucudur. O halde serbest piyasa mekanizması doğal güçler tarafından işletilen doğal ve nesnel bir düzendir.

Diğer taraftan biliyoruz ki insanlar, genel olarak, doğaya ve doğal mekanizmalara saygı ve güven duyarlar. Bir fikrin, olayın ya da davranışın doğru olup olmadığını doğaya uygun olup olmamasıyla ölçerler. Doğaya uygun olanları benimserler, uygun olmayanlara karşı derece derece güvensizlik duyarlar.

İşte insanlar serbest rekabet piyasasını, bunun doğal bir mekanizma içerdiğini sandıkları için, benimsemek ve ona güven duymak eğilimindedirler.

IV.

Ancak ne var ki, serbest rekabet piyasasının yukarda özetlediğimiz anlamda doğal bir düzen olduğu, böyle bir mekanizma ile işlediği sanısı doğru değildir. Bunun böyle olduğunu görmek için gerçek piyasa koşullarına şöyle uzaktan bakmak bile yeterlidir.

Bir kere, piyasaya yansıyan istem -ki bunun karşılanması ekonomik yaşamın temeli ve amacıdır- her zaman insanların gerçek gereksinimlerini ifade etmeyebilir. Çünkü her alandaki moda akımları ve yoğun reklam kampanyaları insanların neler alacaklarını yani istem yapısını büyük ölçüde etkiler ve yönlendirirler. Yalnız bu olgu bile serbest piyasa ekonomisinin doğallığını reddetmek için yeterlidir.

Kaldı ki, doğa dışılık piyasa ekonomisinin sunum yanı içinde ve üstelik daha büyük ölçüde söz konusudur. Gerçekten piyasalarda sunum, kural olarak, rekabetin az ya da çok sınırlı olduğu koşullar altında yapılır. Serbest rekabet çok az rastlanan bir istisnadır. Piyasalarda kural tekelci eğilimlerin egemenliğidir.

Piyasalara müdahale edilmeyip kendi hallerine bırakıldıkları zaman -asıl o zaman- tekelci eğilimlerin ortaya çıktığını görmek için büyük tekelci kuruluşlara bakmak gerekmez. Örneğin ülkemizde, simit satmanın, gazete dağıtmanın, terminallerde hamallık yapmanın, mahallelerde yoğurt-yumurta satmanın ve hatta köşebaşında dilenmenin bile serbest olmadığını, bütün bunların tekelci örgütlerin elinde bulunduğunu anımsamak yeterlidir.

Piyasalarda üreticiler arasında rekabet olmayınca, mal ve hizmetlerin en ucuz ve en iyi olarak üretilmeleri zorunluğu da, elbette ki, kendiliğinden ortadan kalkar. Bu konuda üretici artık tek taraflı olarak yalnız kendi çıkarına göre hareket eder. Demek oluyor ki, piyasa ekonomisi, esas olarak, tekelleşmiş üreticiler tarafından yönetilir. Bunlar doğrudan ya da dolaylı olarak yarattıkları moda akımları ve reklâm kampanyaları yolu ile tüketicilerin istemlerini de istedikleri biçimde yönlendirirler. Gerçek durum bu olunca, açıktır ki, piyasa ekonomisinin insan doğasına uygun ve nesnel bir biçimde ekonomik yaşamı düzenlediğini söylemeye olanak kalmaz.

V.

Şimdi serbest piyasa mekanizmasının gelir dağılımı gibi temel bir soruna nasıl bir çözüm getirdiğini, öneminden ötürü, ayrıca görelim.

Liberal ekonomi görüşüne göre üretim faktörlerinin sahipleri ulusal gelirin yaratılmasına katkıları oranında ondan bir pay alırlar. İşçilerin payı ücret, girişimcilerin payı kâr, sermayedarların payı faiz ve toprak sahiplerinin payı da rant (kira) dır. Bu paylar piyasadaki istem ve sunum durumlarına göre belirlenirler. Liberal ekonomi görüşü gelir dağılımının bu biçimde belirlenmesini doğal ve adil kabul eder.

Belli bir andaki gelir dağılımını veri kabul edelim ve bu andan itibaren ekonominin gelişmeye başladığını düşünelim. Ekonomik gelişme tüm üretim öğelerine (faktörlerine) olan istemi artıracağından -sunumu sabit sayarsak- tüm gelirler artacak demektir. Eğer üretim öğelerine olan istem artışı oransal olarak eşitse gelir payları da eşit oranda artacak ve ülkedeki gelir dağılımı değişmeyecektir. Biz buna liberal görüşü zorlamayan mutlu bir rastlantı diyeceğiz. Çünkü özellikle ücretler bakımından bunun tam tersi olan gelişmeler daha büyük bir olasılıktır.

Gerçekten *bir kere,* ekonomik gelişme, çağımızda işgücünden tasarruf sağlayan makineler ve üretim yöntemlerinin uygulanmaya konmaları ile yürütülmektedir. Bu nedenle ekonomik gelişme işgücüne istemi artırmak şöyle dursun azaltabilir bile. Bu durum o kadar geçerlidir ki, bu nedenle ortaya çıkan işsizliğe 'teknolojik işsizlik' diye özel bir ad bile verilmiştir. Kaldı ki, işgücüne istem artsa bile, işverenler bunu yeni işçiler alarak değil, fakat eski işçilerini daha uzun süre çalıştırarak (fazla mesai yaptırarak) karşılamayı yeğlerler. Çünkü böyle yapmak kendileri için daha kârlıdır. Böylece bir taraftan makine-tezgâh sayısını artırmaktan kurtulmuş, diğer taraftan da -fazla mesai parası ödemelerine karşın- işçi başına ödedikleri sigorta primi, aile yardımı, yemek parası ve ücretli yıllık izin gibi yan ödemelerden tasarruf sağlamış olurlar. Demek oluyor ki, ekonomik gelişme süreci içinde işgücüne olan istem artmayabileceği gibi, artsa bile bu diğerleriyle aynı oranda olmayabilir.

Buna karşılık, aynı gelişme süreci içinde işgücü sunumunun artması büyük bir olasılıktır. Bir kere süreç içinde nüfus artabilir. Ayrıca, özellikle kadınların iş hayatına girmek istemeleri nedeniyle, aynı nüfus içinde çalışmak isteyenlerin sayısı, yani işgücü sunumu artabilir.

Gerek istem gerek sunum yönündeki bu (olumsuz) gelişmeler, ücretlerin ekonomik gelişmeye koşut bir yükselme göstermesini önleyeceğinden, gelir dağılımı başlangıç durumuna göre işçiler aleyhine olarak bozulmuş olur. Bu, liberal ekonomi görüşünün arzuladığı olmasa bile onun işleyiş kurallarına uygun bir sonuçtur. Bu durum, serbest piyasa mekanizmasının gerçekleştirdiği gelir dağılımının doğal ve adil olmakla hiçbir ilişkisi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Çünkü eğer başlangıçtaki gelir dağılımı doğal ve adil idi ise, şimdi bunun değişmesinin doğa dışılık ve adaletsizlik olacağı apaçıktır.

Oysa biliyoruz ki gelir dağılımı istem yapısını, istem yapısı da sunum yapısını belirler. Yani bir ülkede hangi mal ve hizmetlerin üretileceği temelde gelir dağılımına bağlıdır. Gelir dağılımı ne kadar adaletli ve doğal gerçeklere uygunsa, ülkenin üretim faaliyetleri de en çok o kadar adaletli ve doğal gerçeklere uygun olur.

VI.

Yukardan beri söylediklerimiz -ki söylenebileceklerin pek azıdır- serbest rekabet piyasasının doğal güçleri yansıtan ve bu nedenle güven ve saygı duyulması gereken hassas bir mekanizma olduğu görüşünü çürütmeye yeterlidir. Böyle olunca, ekonomik ve sosyal yaşamın düzenlenmesini kör piyasa güçlerine bırakmaktansa, bu işe devlet elinin karışmasının daha doğru olacağı açıktır. Bu nedenle asıl sorun devletin ekonomik yaşama karışıp karışmaması değil, fakat bu karışmanın etkin, tutarlı ve planlı olmasını sağlamak, bunu güvence altına almaktır.

Son olarak şunu da belirtelim ki, doğa güçleri başka şey insan doğası başka şeydir. İnsan doğası taa ezelden beri doğa güçleriyle çatışmış, onlara boyun eğmemiş, tersine onları egemenliği altına almaya çalışmıştır. Bu yönde hergün bir adım daha ileri gitmektedir de. Serbest rekabet piyasasını işleten doğa güçlerine karşı da insan doğasının aynı tavır içinde olması kadar doğal bir şey olamaz.

(*) Liberal ekonomi görüşünün egemen olduğu ülkelerde sağlık ve eğitim hizmetleri paralıdır. Bu ülkelerde eğitimde geniş bir burs sisteminin, sağlıkta da yaygın bir sigorta sisteminin uygulanması, piyasa mekanizmasının dışına çıkma isteğinin değil, bunun tam tersine -aksayan yanlarını düzelterek- onu sürdürme isteğinin ifadesidir.

CAN YÜCEL

BU DA BENDEN BİR OTOMATİZMA

Mâruf Çin feylosofu LAOTZE (İ.Ö. 604)
Hayatın hiçliği karşısında
Konuşmanın beyhûdeliğini
Ve sükûtun faziletini izah için
Almış kalemi eline
Geçmiş masanın başına
Oturaklı ve okkalı bir yazı yazmış
Bir solukta
Tam yüzkırkbirbuçuk sayfa...

HAYAL OYUNU

Ellerindi ellerimden tutan
Ellerimdi ellerinden tutan...
Bıraktığı anda ellerimiz ellerimizi
Gökyüzüne vuracaktı gölgeleri ellerimizin
Kimbilir kaç martılar halinde...

Bir masada karşı karşıya
Seyrederken dudaklarını senin,
Dile gelmiş ilk Türkçeydik...
Henüz başlamış külrengi bahar,
Ne savaş, ne barıştık biz...

Bu dünyaya yeni gelmiş bir diyar
Manolyaya gece konmuş kumrular...

OKUYANA RAHMET

Mitralgözüyle karşı tepelerden
Biçtikçe siyah başaklarını gecenin
Horull uykularımıza kasteden
O tezayaklı eşkiya
Suyolcu Memet Pelivan,
Vâdesi doldukta
Güneş müfrezelerinin yaylım ateşiyle
Vuruldu şafakta,
Yatıyor şimdi
Rahmet okusak da, okumasak da
Kanlar içinde upuzun
Dere boyunda

Eski dölyatağına dönüyor sanki
YAĞMUR

Başını Çevir ve Uzaklaş

(Yaşlılık Günlüğü)

Salâh Birsel

27 Şubat 1980

Köprülü Mehmet Paşa, 15 Eylül 1656 tarihinde sadrazamlığa konuncaya değin, yedi yıl içinde Osmanlı İmparatorluğu yönetim makinesi başına geçirilen paşaların sayısı on ikidir. Üstelik Kara Murat Paşa ile Siyavuş Paşa sadrazamlık şerbetinden iki kez içmiştir.

Buna karşılık Zurnazen Mustafa Paşa sadrazamlık kürkünü sadece altı saat taşır.

Padişahlık tahtında sekiz yıl kalan II. Mustafa çağında sadrazam olanların sayısı ise altıdır.

Diyeceğim Osmanlı tarihi bir indibindi purtasıdır.

III. Ahmet de devlet yönetimini 9 Nisan 1718 günü Damat Nevşehirli İbrahim Paşa'nın eline bırakmadan önce 15 yılda 12 sadrazam değiştirmiştir. Bunlardan Baltacı Mehmet Paşa da iki kez dümende görünmüştür.

Öbür padişahların işleri de Bedahşan Yakutu değildir.

Birinci Mahmut 24 yıl süren sultanlığı sırasında, Hekimoğlu Ali Paşa'nın ikinci kez sadrazamlık kürkü giyişini hesaba katmazsak, 15 sadrazam kullanmıştır. III. Osman ise iki yıl sekiz buçuk ayda altı veziriazam eskitmiştir. Üstelik Bahir Mustafa Paşa sadrazamlık denizinde iki kez yüzmüştür.

İşin tuhafı, bu başpehlivanlar boyuna sürgüne gönderilmekte, sonra da bağışlanmaktadır. Kalaylıkoz Ahmet Paşa, sadrazamlık mührü alınıp İstanköy adasına sürüldükten iki yıl sonra bağışlanmıştır. Hem de Girit'in Kandiye valiliğine atanarak. Kalaylıkoz için daha önce de, Azak Kalesi Savaşında tezlik göstermediğinden ölüm fermanı çıkmıştır. Ne var, Paşa iki yıl İstanbul'da gizlenmiş, Valde Sultan'ın araya girmesiyle de bağışlanmıştır.

Sürülüp bağışlananlar arasında Midilli'ye gönderilen Baltacı da vardır. Ne ki o Limni Adası sürgününde bağışlanma şerbetini içemiyecektir. Çünkü ondan önce şanslı ölüm köprüsünden geçmek zorunda kalacaktır.

II. Mustafa'nın vezirlerinden Rum Ahmet Paşa da öbür paşaların alınyazısını paylaşır.

Sadrazamlık kaymakamlığı sırasında halka pek çok zulüm gösterdiği, haksız yere pek çok kan döktüğü için 1695 yılının 18 şubatında Kapıarasına çekilip bütün malı mülkü hazineye alındığı halde, 11 gün sonra, Sadrazam Ali Paşa'nın el vermesiyle bağışlanmış vede Midilli muhafızlığına haydalanmıştır.

Osmanlı Tarihi bir de aracılar, yalvarcılar purtasıdır.

Denilebilir ki, kadınlar saltanatı da bu aracılık estepetası sonunda doğmuştur.

5 Haziran 1981

İbnülemin, Üsküdarlı Safi'nin:

Sabah-ı mahşer olup da açınca gözlerimi
Yine seni sorarım ben yine seni ararım.

ikiliğinin Muhittin Raif'in şu dizeleriyle aynı anlamda olduğunu söyler:

Ararım hep onu Muhyi, sorarım hep onu ben
Açar açmaz gözümü suph-u kıyamette bile.

Bu birbirine semer deviren kıyamet dizelerini okuyunca yine zihnim bozuldu.

Üsküdarlı 1862 doğumludur. Ölümü de 1901'de Halep'tedir. Muhyî (Muhittin Raif) ise dünyaya 1880'de gelmiştir. Doğal ki, Muhyî'ye yaklaşan Üsküdarlı değil, Üsküdarlı'ya çengel atan Muhyî'dir.

Hoş, bizim edebiyatımızda böyle araklara çokça rastlanır. Bunlar sözlü toplantıların şeker şerbetidir ama yazılara pek dökülmezler.

Arada bir, Ülkü Tamer'in kendi dizelerini tırtıklayan bir şair (İlhan Berk) karşısında attığı çığlık gibi, arabalara sığmaz ahlar işitilse de, zamanla bunlar da belleklerden silinip gider. Dahası, başka bir şey olur. Biri sizin dizelerinizi yürütür, sizin de o dizeleri o panduflacıdan sızdırdığınız sanılır.

İbnülemin'in *Son Asır Türk Şairleri*'nde, Beykoz Kundura Fabrikasında muhasebeci olarak çalışmış 1877 doğumlu bir Enver Bey'in de şiiri var:

Sen gönüllerde nuhbe-i amal
Ben uzaklardan akseden bir ah
Sen peri hande çehre-i ikbal
Ben tahassür elinde ömr-i tebah

(Sen gönüllerde seçkin bir dilek/Ben uzaklardan kopup gelen bir ah/Sen peri gülüşlü, mutluluk yüzlü/Ben pıhtılaşmış çürük çarık bir ömür)

Bu da bana gençlik yıllarımda okuduğum bir şiiri anımsattı.

Ama neyin nesi, kimin fesi oldu-

ğunu çıkaramadım. Bir ara Faruk Nafiz'in "Firarî" şiirinden kuşkulandımsa da, yeniden okuyunca işkilimi geri çektim:

Sen bir ahu gibi dağdan dağa
kaçsan da yine
Seni aşkım canavarlar gibi takip
edecek

10 Ekim 1984

Yazarların, 24 ayar yazarların çoğu kağanaslandır.

Yalnız süvaridir.

Benlik güder, kendi başına buyruk olmak ister.

Eşref bir kağanaslandır.

Tevfik Fikret bir kağanaslandır.

Can Yücel bir kağanaslandır.

Rabelais de öyledir.

Okurlar, Rabelais'yi dişlerken her şeyin yıkıldığını, darmataşan olduğunu, hiçbir şeye söz yetişmediğini görürler ama *Gargantua*'yı, ya da *Pantagruel*'i okuyup kapattıktan sonra kafalarında birtakım bilgi kırınlarının mayalanmaya başladığını sezinlerler.

XVI. yüzyıldır bu.

Uygarlık daha yeni yeni ayağa kalkmakta, yeni yeni kendine gelmektedir. Bilim, uzun soluklu yürüyüşlere ilk kez çıkıyordur.

Kiliselerin kendilerini soyup soğana çevirdiklerini, kralların üçkağıt açtıklarını yeni yeni anlayan kalabalıklar sağlam bir yerlere basmak özlemi içindedirler.

Rabelais işte tam bu sıra ortaya çıkacak, terlik yalamanın bin sevaptan iyi olduğunu söyleyecektir.

24 Temmuz 1983

Biz tuhaf bir ulusuz: şair sever, şiir sevmeyiz.

Yazdıkları şiir mi, değil mi bakmadan, nüfus kütüğünde ne kadar erkek varsa -kadınlar değil- topunu alıp başımıza *şair-i mahir* diye oturturuz.

Doğrusu, dostluk kazanı kaynatmak, takım oluşturmak bir ulu iştir. Ben de dostlarımı, komşularımı kazanlara koyup buharlaştırmak isterim.

Oysa, yazın alanında böylesi hoppalıklara, böylesi şaklavaklıklara yer verilmemelidir.

Yazın alanında her şey acımasızlık üzerine kesilmiştir. Orda kimse, kimsenin gözyaşını umurlamaz. Kimse çırnık şiirlere güzel demeye yanaşmaz. Bitli bir şairin başına taç oturtmaya ise kimsecikler yeltenmez.

Fransızlar bu konuda çok taş yü-

OKTAY RİFAT

GÖRÜNMEYEN

Süt, emen süt,
döken süt, pıhtılı bakırın
geç saatleri ot kokan kırlangıçla

biri geçiyor görünmeyen
bir yaprak düşüyor ılık
bir çocuk bir keçi bir kilim
yıldız altı bir vakit soluk,
oturuyoruz sidiğine akşamın
bulut değil çul çaput,
kırık dingili sessizliğin
ince bir yolla uzaktan uzağa

bakıyoruz yandan
bakıyoruz bir kadın yüzü
maltızın yaktığı mum,
tütüyor silik.

ERİK AĞACI

Gecekondu kargalarınca suskun
ekmeğini doğruyor çorbasına
aynasız camsız
çirkefle ıslanmış bu toprakta
nasıl açar bu erik ağacı
ki bütün çiçekleri beyaz
ki bütün kabukları umut
duvarların sıvası dökülüyor
güzel gök girsin diye camdan
ekmeğini doğruyor ekmeğini
çorbasına fırınlar kapalı
komşular depremde ve karda
hısımlar nerede
erik ağacı giymiş güneş pabuçlarını
dönmüş yıkık duvara
bakıyor çift
duruyor tek.

reklidir. Billahlı, fillahlı yazarları bile hemen alaşağı ederler. Bu yüzden sözlüklerini kötü şair, mıymırık yazar anlamına gelen sözcüklerle doldurmuşlardır.

Onlara göre kaşığın sapını ortalayamamış sanatçının adı *râté*'dir. Bunun karşılığını bizim sözlüklerde ararsanız bulamazsınız. Mehmet Akif bir zamanlar bu sözcük yerine *edebiyat bozuğu* sözünü ortaya atmışsa da onu benden başkası kullanmamıştır. Kimileri de ona kendi üstlerinde kalır korkusuyla kürek çekmemişlerdir. Kimileri de "tutunamayan" terimiyle karşılamak istemiştir. Ne ki, o da sadece bir roman adı olarak kalmıştır.

Fransız, kelkenez şaire de *rimailleur* demeyi sever.

Edmond Pilon -ki bir sürü yazarın fotografisini çekmiştir- Roy adındaki bir taşlamacıyı *rimailleur*'e örnek olarak gösterir. Fontenelle de onun bu yargısına yakın durur. Ona göre de Fransa'nın en kelek adamı Roy'dur. Çünkü arkasını Saraya dayadıktan, ceketinin yakasına da Saint-Michel kordonunu taktıktan sonra her aklına düşeni yapabileceğini sanmıştır. Bu yüzden de, arabacılara varınca, kötek yemediği kimse kalmamıştır.

Rimailleur uyak anlamına gelen *rime* sözcüğünden türetilmiştir. Yine ondan türetilen *rimeur* sözcüğü vardır. Bunlar da zittirik şairlere kondurulur. Bunların bizim dilimizdeki karşılıkları, manzumeci, kafiyeci, uyakçıdır.

Fransa'da hıytırık şairler için daha başka sözcükler de uydurulmuştur. *Versificateur* ile *poétereau* manzumecidir. *Métromane* ile şiir söyleme hastasıdır.

Fransızlar, kadın ozanlara da *poétesse* derler. Bu da küçümseyici bir anlam taşır. *Cırcır Böceği* de şair demektir. Neki, onda aşağılamadan çok sevgi vardır.

Bopçu ve viranelik ısırganı yazarlara gelince, onların adı da başkadır. Ya *écrivassier*'dirler, ya *écrivailleu'*-dürler, ya da *plumitif*. Yani yazıcı ya da kalemci adlarıyla anılır. Kadınlar da *bas-bleu* (mavi-çorap) diye ünlenir.

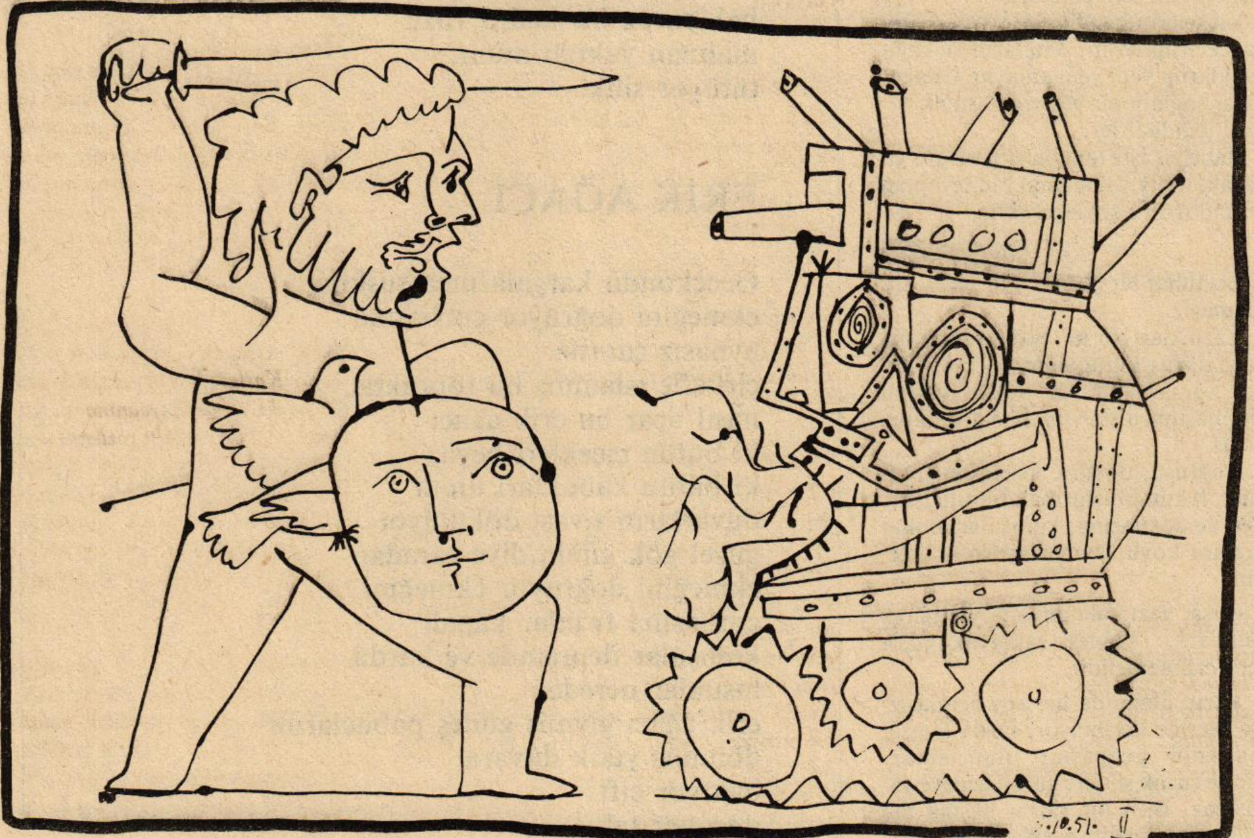
Heine, kadın yazarlara mavi-çorap demez ama daha zehir zıkkım bir laf doğrar:

-Bir gözü kağıtta ise kadınların, bir gözü de erkeklerdedir. Yalnız tek gözlü Kontes Hahn bunun dışındadır.

Ne yapalım, işin yasası böyle: ozanların kimileri kalbur üstünde kalırsa, kimileri de altına düşer. Kimileri de delikler arasında sıkışıp kalır.

Delikler arasında kalanların da adı vardır: zibidi yazar.

Pablo Picasso

Barış Savaşçısı-1951

KIYIDA

Onat Kutlar

Küçük, çamağacından masa lambasının hemen ardındaki açık pencereden, baharın gelişine bakıyordu. Güneşli fırtınalar, bulutlu çiçeklerle yüklü çılgın günlerin. Ellerini masaya dayamış, gergin, öylece duruyordu. Tropik ağaçlarla kaplı karmakarışık bir delta'nın kıyısında pusmuş bir yaban hayvanı gibi. Korku içinde. Göremediği avını kaçırma korkusu. Ya da ilk sıçrayışta, üstüne çoktan atılmış bir ağın ilmeklerine dolaşarak uzun bir tutsaklığa yakalanmak. Çok derinden bir itilimle, zaman zaman ürperiyordu gergin kasları. Dur! Ama nereye kadar? Şiddetle duyuyordu bir gücü kullanamamanın acısını.

İşte eylülden beri, yalnızca kendine ait olan, sınırları, yolları, işaretleri yok edilmiş bir ormanın soğuk, ıslak ve karanlık ülkesinde dolaşıyordu. Tembel ve uykulu. Yalnızca kendine ait olan bir yaşam sürdürüyordu. Benliğinin gizli haritasını kavramaya çalışarak. Orada derin ve karanlık çukurlar, kaynağı ve ağzı belirsiz ırmaklar, bilincinin sisli bulutlarını aşan tepeler ve ağaçlar görüyordu. Ama bir türlü bilemiyordu, kendisine ait olmanın dışında ne anlama geliyordu bütün bunlar? Daldıkça benliğinin içine, yollar daha da karışıyordu. Bilincinin tavanarasında, şimdi hiç bir anlamı bulunmayan eşyalar arasında dolaşıyor ve bir gizi arıyordu. Ama gömülüyordu aradıkça o gizin içine ve üstünü unutuşun sarmaşıkları örtüyordu ve herkes unutuyordu onu. Kalabalık içinde bile yalnız bir hintli gibi.

Gerçekten ne kadar az sorulur bu soru! Kimim ben? Soruyor ve yanıtını bulamıyordu. Yeryüzünün bilgileri, insan benliğinin derin sularını karıştıran kitaplar ve hiç bir peygamber yardımcı olamıyordu ona. Yaşadığını aracısız bilmek istiyordu. Kendi gözüyle, bir başkasına bakar gibi ve tümüyle kavrayarak. Diyordu ki okul sırasına kollarını dayamış, dalgın bir çocuk, ''nasıl olurdu acaba başkalarının bilincinden geçenleri kendiminkiler gibi bilme gücüm olsaydı?'' On kez katlanabilen bir marangoz metresi, ekvator kuşağının kırk binde biridir. Ama nereden geçiyordu onun ekvator kuşağı? Mümkün mü hem ölçen hem de ölçülen olmak?

Dil, durgun ve derin bir suyun aynası gibi yalnızca kendi bildiklerini gösteriyordu ona. Pencerenin ince ses tellerinden dokunmuş tülüne dilin işlediği tuhaf bir manzaraydı yaşam. Yalnızca kendi ormanına ait düşsel ağaçlar ve belli belirsiz ırmak kıyısı. Dilsiz konuşmak istiyordu kendi kendisiyle. Aynaya bakmadan görmek kendi toprağını. Aralamak dilin perdelerini. Ama korkuyordu işte. Sanki açsa perdeleri ve aynasını pencerenin, karanlık bir boşluk dolacaktı içeriye. Dilin örtüsü altında varolmayan yeryüzü.

Uzun bir kış geçmişti. Geçmişin tüm izlerini silen kar. Şimdi kendini yeniden tanımlıyordu. Başarabilirse. Dışardan hiç bir şeyin belli olmadığını biliyordu. Sınırları çizilmiş bir yüz, tınısı saptanmış bir ses, herkesin konuştuğu bir dil. Ama içinde sonsuz bir belirsizlik duygusu. Özgürlük gibi. Ama kimin?

Uzak gök gürültüleri duydu birden. Yağmur kokusu. Gökyüzü ve leylaklar hızla değişiyordu. Kasları gerildi. Kapadı gözlerini, kıyıdaki yaban hayvanına seslendi: ''Kalk!'' Onun, uykulu gözlerini açarak, kulaklarını diktiğini gördü. Kalktığını, bir sıçrayışta suyun öbür yakasına geçtiğini. Yabancı bir toprağa. Benim değil, sen'in toprağına. Üstüne hiç bir ağ düşmedi ve dil, umulmayacak kadar saydamlaştı.

Kitabı kapadı. Küçük, çamağacından lambayı söndürdü. Sessizce sokağa çıktı. Bahar geliyordu, güneşli fırtınalar, bulutlu çiçekler... ve başka insanlarla birlikte. Korkuyu düşünmemek için ve yaşamak için sen'i, öbür insanların arasına karıştı. Herhangi biri gibi.

Nüfus Artışı ve Etkileri

Nuri Karacan

Bulgarlar yarını düşünsün... Bugün gönlümüzün arzu ettiği tedbirleri alamıyoruz ama 15 yıl sonra 70 milyonluk koskoca bir Türkiye var. Bugün olmazsa o gün yaparız, o gün olmazsa 10 yıl sonra yaparız.

Turgut Özal
(Başbakan)

Hızlı bir nüfus artışı, toplumun iktisadi ve siyasal örgütlenme biçimine de bağlı olarak, toplam talebi ve üretimi arttırabilir; işsizliği arttırabilir; daha kalabalık bir ordu oluşmasına ve savaşlara yol açabilir; başka ülkelere göçe yol açabilir. Kuramda hızlı nüfus artışının istenirliği, kuramcının, hangi etkinin ortaya çıkacağı konusundaki görüşüne ve nüfusun, kuramın bütünü içinde oynayacağı role bağlıdır.

Merkantilistlere göre zenginliğin kaynağı kıymetli madenlerdir, bunu sağlayacak olan şey de ulusal güçtür. Hızlı nüfus artışı, büyük bir ordu demektir, bu da diğer ülkeleri istila etmeyi ve sömürmeyi kolaylaştırır. 18. yüzyıla laissez-faire taraftarı fizyokratlar, hızlı nüfus artışına iş bulmak için özel yatırımların arttırılması gerektiğini öne sürdüler. Malthus, nüfusun gıda maddelerinden daha hızlı arttığını, bunun da kıtlıklara, savaşlara, hastalıklara yol açacağını öngördü. Marx'a göre değeri yaratan emektir. Emekgücünün aşırı olması ve işsizliğin yaygınlaşması, kapitalizmin çelişkilerinden kaynaklanmaktadır ve bu çelişkiler kapitalizmin sonunu hazırlamaktadır.

Zaman içinde nüfusun artış hızı, fert başına gelirle ters orantılı bir değişme göstermektedir. Fert başına gelir arttıkça nüfusun artış hızı düşmektedir. Bu, belli anda, aynı ülkenin fert başına gelir itibarıyla farklı kesimlerinde de gözlenebilir. Nüfusun artış hızı, fert başına gelirin daha yüksek olduğu kentlerde, fert başına gelirin düşük olduğu kırsal kesime oranla daha düşüktür. Kırsal kesimde verimlilik artıp kentlere (sanayiye) göç sürdükçe nüfusun artış hızı düşer. Kırsal kesimde hızlı nüfus artışı, bir süre sonra tarlada çalışacak ucuz emekgücü isteğiyle, kalabalık ailelerin itibarı ve köyiçi anlaşmazlıkları çözümleyici etkisiyle açıklanabilir. Yine, sosyal sigortanın bulunmadığı bu kesimde çocuk, ihtiyarlık günleri için, yeterli olmasa da, bir güvencedir. Çocuk sayısı arttıkça, hiç değilse birinin hayırlı çıkma olasılığı artar.

Sorunu bir başka açıdan ele alırsak, nüfusun artış hızı, doğum oranı ve ölüm oranına bağlıdır. Doğum oranı ne kadar büyük, ölüm oranı ne kadar küçükse nüfusun artış hızı da o kadar büyüktür. Zaman içinde fert başına gelir artarken gerek doğum oranı, gerek ölüm oranı düşmekte, fakat Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde ölüm oranındaki düşüş, doğum oranındaki düşüşe oranla daha hızla olmakta, bu da zaman içinde nüfus hızının çok az düşmesiyle sonuçlanmaktadır. Tabloda Türkiye'de 1950-1980 yılları arasında doğum oranı, ölüm oranı, nüfus artış hızı verilmiştir.

Türkiye'de 1950-1980 arasında ölüm oranı yüzde 52.2 düşerken, doğum oranı yüzde 31.1 düşmüş ve bunun sonucu olarak nüfusun artış hızındaki düşüş çok küçük olmuştur. 19. yüzyılda, bugünün gelişmiş ülkelerinde ölüm oranındaki hızlı düşüş daha çok yaşama standartında artış ve bireysel sağlık uygulamalarının (pamuklu iç çamaşırı, sabun, tuvalet kullanımı gibi) yaygınlaşmasının sonucu olduğu halde, günümüzde az gelişmiş ülkelerde ölüm oranındaki hızlı düşüşün nedeni tıptaki gelişmelerdir. Özellikle bulaşıcı ve yaygın hastalıkların denetim altına alınması ölüm oranındaki hızlı düşüşe yol açmıştır. Gelirlerde hızlı bir artıştan önce gerçekleşen ölüm oranındaki düşüş, nüfusun artış hızının düşmesini, fert başına gelirin hızlı bir artış göstermesini önlemektedir. Buna karşılık, ölüm oranındaki hızlı düşüş, ortalama ölüm yaşını yükseltmektedir.

Türkiye'de nüfusun cinsiyet itibariyle dağılımında, 1945'ten bu yana kadın-

Doğum, Ölüm ve Nüfus Artış Hızı (Binde Olarak)

Dönemler	Doğum Oranı	Ölüm Oranı	Nüfusun Artış Hızı
1950-1955	46.7	21.1	25.6
1955-1960	45.2	17.9	27.3
1960-1965	41.3	15.3	26.0
1965-1970	40.8	13.5	27.3
1970-1975	34.2	10.1	24.1
1975-1980	32.2	10.0	22.2

lar azınlıktadır. Nitekim 1980 sayımlarına göre kadınların nüfus içindeki payı yüzde 48.5'tir. Oysa hemen bütün ülkelerde nüfus içinde kadınların yüzde payı erkeklerinkinden daha yüksektir. Türkiye'deki bu durumu bilimsel olarak açıklamak güçtür. Belki uzunca süren bir raslantı, Türkiye'de annelerin kız çocuğu doğurup dayak yeme korkusu, ya da aşk cinayetlerinde yaşamını yitiren kadınların çokluğu böyle bir sonuç doğurmuş olabilir.

Hızlı doğum oranları, nüfusun yaş grupları itibariyle bölünümünü de istenmeyen yönde etkiler. Nitekim, Türkiye'de 1980 sayımlarına göre 0-14 yaşları arasındaki nüfusun toplam nüfus içindeki payı yüzde 38.6'dır. Üretime bir katkısı olmayan, yalnız tüketen bu grubun sayıca fazlalığı, yapılabilecek toplam tasarruf miktarını düşürmekte ve yapılan yatırımların dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Daha çok çocuk yuvası, daha çok okul, daha çok çocuk parkı, daha çok ev yapma zorunluluğu doğmakta, bu da verimli yatırımları azaltmaktadır.

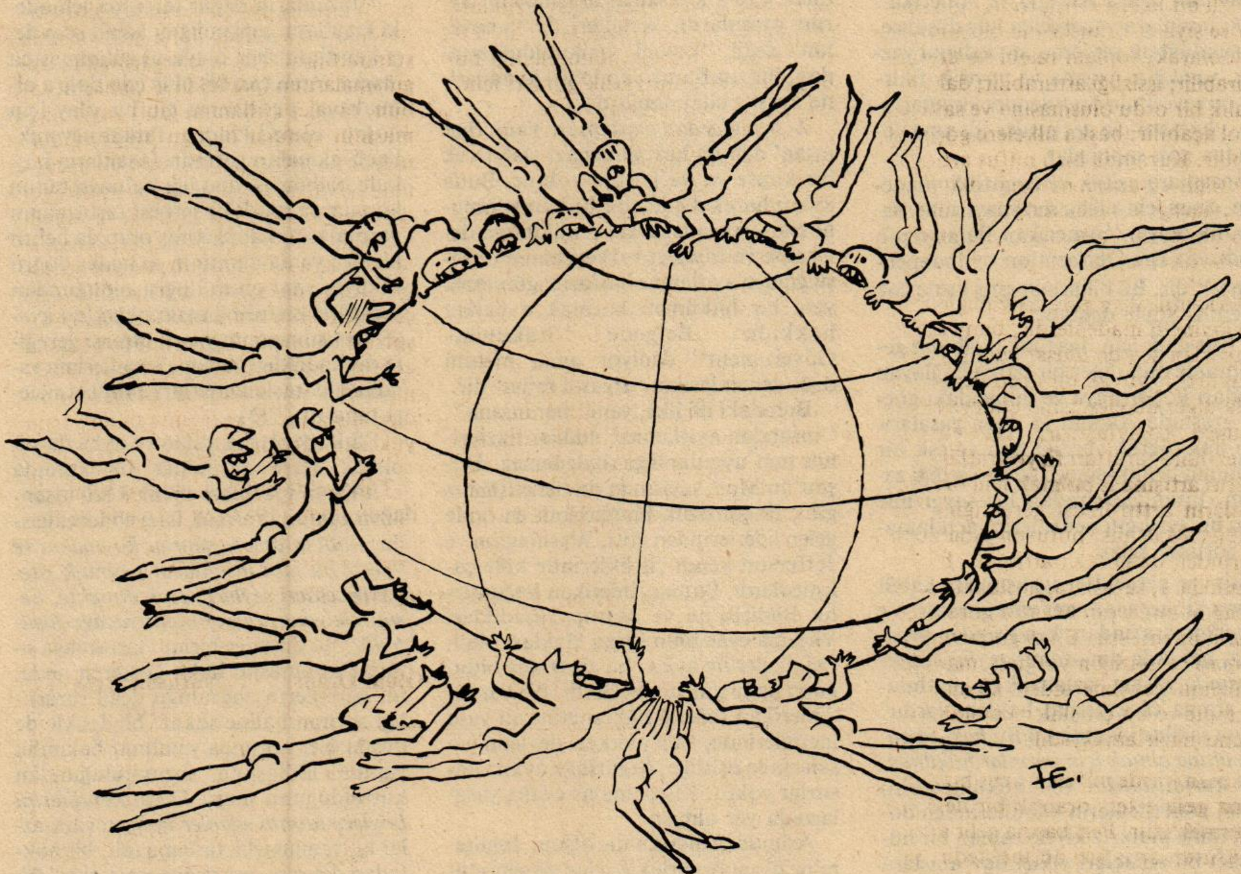
Hızlı nüfus artışı, işsizliğe yol açmadan, üretimi arttırabiliyorsa, yeni doğanların toplumsal maliyeti, bir süre sonra doğan toplumsal faydayla telafi edilir. Fakat, çalışma çağına girenler iş bulamıyorsa, toplumsal maliyet sürer. Türkiye'de işsizlik oranı gitgide yükseldiğine ve yüzde 20'ye yaklaştığına göre hızlı artışın toplumsal maliyeti artmaktadır.

Gerçi işsizlerin yabancı ülkelere ihracı daima olasıdır. Bu halde, kabul eden ülke, maliyetini ödemediği bir emek gücüne kavuşmakta, ihraç eden ülke ise toplumsal maliyetin sürmesinden kurtulmaktadır. Dışarda çalışanlar döviz gönderiyorsa, bu halde, toplumsal fayda, sınırlı da olsa, doğmaktadır. Ne var ki, dünya krizleri ve yabancı ülkelerde çalışanların sorunları, sırf ihraç etmek için emek gücü yetiştirmeyi toplumsal açıdan çok rizikolu hale getirmektedir.

Türkler yalnız yapmasını iyi bildikleri şeyi yaparlar ve sonuç almak isterler.

Türk dostu ABD senatörü
David Epstein

Ferruh Doğan

Liberal Ekonomi, İnsan Hakları, Demokrasi ve Bağımsızlık Üstüne-3

Arslan Başer Kafaoğlu

—I—

Bu yazı dizisi bir felsefi yazı dizisi değil... Daha çok batıda gelişen özgürlükçü akımların insanlık, ekonomik yaşam, sınıf dengeleri ve toplumsal düzen ile, toplumsal düşüncelerin üzerindeki etkilerini gözönünde tutmaya çalışıyor. İnsanlara, 1789'da ve hatta daha önce 1776'da vaadedilen özgürlük ve halk yönetiminin, bunların yanında ticari serbestliğin yakın tarihteki gelişmesini ortaya koymak istedik. Şunu gördük: 1789'dan sonra Avrupa ve Amerika'daki insanlara vaadedilen hür düşünce, düşündüğünü söyleme, söylediğini yazma, yazdığını yayma ve yaydığı fikirler çerçevesinde örgütlenme konularında, yönetimi ele geçirenler ilk amaçlarından çok sapmışlar.

İnsanlara eşitlik ve özgürlük vaadeden, onun için silâha sarılmayı görev sayan ilk belge, "Amerikan Bağımsızlık Bildirisi (The Declaration of Independence)"dir. Bu bildirinin giriş kısmı çok önemli. Şöyle deniyor:

"Bir halk için, insanlık tarihinin gelişiminde onu diğer bir halka bağlayan bağları koparmaya ve dünyadaki güçler arasında Allahın ve doğa yasalarının hak olarak verdiği ayrı ve eşit bir konumu benimsemeye karar verdiği zaman, insanlığa sıradan bir saygı bile onu bu ayrılığın nedenlerini açıklamaya zorunlu kılar.

Biz şu gerçekleri tartışmasız kabûl ederiz ki, *her insan* eşit yaratılmıştır. Ve *yaradan* tarafından, kendisinden ayrılmaz, haklarla donatılmıştır; *bu haklar arasında* yaşam, özgürlük ve mutluluğu arama (kovalama) hakları vardır. (Aynı şekilde inanırız ki) Bu *hakları güven altına almak için insanlar hükümetleri kurmuşlardır:* (bu hükümetlerin) gücü, yönetilenlerin kabûllerinden doğar; (gine inanırız ki) ne zaman bir hükümet bu amaçları yıkıcı davranışlara girerse, halkın o hükûmeti değiştirmek, ya da yıkmak ve temel ilkelerini bu esaslara uygun şekilde düzenlemiş ve gücünü ona güven ve mutluluk sağlayacağına inandıracak şekilde örgütleyen yeni bir hükûmet kurma hakkına sahiptir." (*) (1)

Görüldüğü gibi, ifade gayet açık. İnsanlara doğa yasaları ve Yaradan bazı haklar vermiştir. Bu haklar:

1- *Her insana verilmiştir.* Beyaz insan, ya da ergin, kültürlü, varlıklı insan değil, her insan bu hakkın sahibidir. Amerikan Bağımsızlık hareketi yöneticileri bunu böyle yazmak zorundaydılar. Çünkü, insanlar arasında bir ayrım yapsalardı, kendileri de "anavatan" değil, "koloni" halkı olduklarından, bir sınıflama yapılması kendilerine karşı kullanılabilirdi.

2- *İnsanlardan ayrılamaz.* Yani "her insan"dan bu hak alınamaz, alabilecek bir kimse ya da kurum yoktur. Buna aykırı hareket eden bir hükümet bulunursa, ortaya çıkarsa, o hükümeti devirmek ve insanın vazgeçilemez ve kişiliğinden ayrılamaz haklarını gözetecek yeni bir hükümeti kurmak o halkın hakkıdır. Belgede "hükümet-Government" deniyor ama, metnin özünden anlaşılan "siyasal rejim"dir.

Buradaki iki ilke, yani "her insana", "insandan ayrılamaz" haklar ilkelerinin tam uygulandığı söylenemez. Düşün'ün Mart sayısında da belirttiğimiz gibi, Bağımsızlık hareketinin en önde gelen liderlerinden ikisi, Washington ve Jefferson kendi çiftliklerinde köle çalıştırırlardı. Bunun Amerikan Bağımsızlık Bildirisi'ne ve oturup yaşadıkları Virginia eyaletinin İnsan Hakları Bildirisi ilkelerine aykırı bir davranış olduğunu da hiç düşünmezlerdi. Ne var ki, Amerikan federal hükümetine ait yasa metinlerinde, yani merkezi devletin yasalarında eşitliğe, özgürlüğe aykırı unsurlar yoktu. Kısıtlamalar eyalet yasalarında yer almıştı.

Aslında Amerika'da olsun, İngiltere'de olsun özgürlükler gine de geniş tutulmuştu. Ama sadece belli bir azınlık için. Düşün'ün Mart sayısında yayınlanan yazımızda Stuart Mill'in belli bir erginliğe gelmemiş ulusların diktatörce yönetilmesinin zorunlu olduğunu belirten fikirlerini anlatmıştık. (2) Ne var ki aynı Stuart Mill'in düşünce özgürlüğü konusunda bugünkü uygulamaları bile eleştiren, dünyadaki her ülkede az çok varolan "faydalı olan" ve "olmayan" tartışmalar ayrımını kınayan fikirlerini buraya aktarmada yarar vardır:

"İnsanların özgür tartışma lehindeki kanıtların sağlamlığını kabûl edip de, o kanıtların her olaya uygulanmasına -ender rastlanan bir olay için doğru olmadıkça, nedenlerin hiç bir olay için doğru olmadıklarını farketmeyerek- karşı çıkmaları gariptir. İnsanların kuşkulu olabilmesi olasılığı bulunan bütün konularda mutlaka serbest tartışmanın varolmasını kabûl etmiş olup da belirli bir ilke ya da öğretinin -o kadar doğru ki diye, yani onun doğru olduğundan *kendileri kesinlikle emin oldukları için-* (*) tartışılmasının yasak olması gereğini düşündükleri zaman, kendilerinin yanılmazlık taslamadıkları kabûl etmeleri tuhaftır.."(3)

"Sık sık ortaya atılan ve daha da sık olmak üzere düşünülen bir konuda ....sağlam inançları ancak kötü insanların zaafa uğratmak isteyebilecekleridir; *kötü insanlara sınırlar koymakta ve yalnız bu gibi insanların yapmak isteyebilecekleri şeyleri yasak etmekte, kesinlikle yanlış birşey olamıyacağı düşünülür.* Bu düşünce biçimi, tartışmaya sınırlar konmasını haklı gösteren nedeni, öğretilerin doğruluğu değil yararlılığı sorununu haline sokar; böylelikle de düşünceler arasında yanılmaz hakimlik yapma iddiasının sorumluluğundan kurtulduğunu sanır. *Fakat kendilerini böylece tatmin edenler* farkına varmazlar ki, yanılmazlık taslama salt, bir noktadan diğerine yer değiştirmiş olur. *Bir düşüncenin yararlılığı da bir düşünce*

(*) İtalikler bize aittir.

(*) İtalikler metinde vardır.

sorunudur. Düşüncenin kendisi kadar itiraz kaldırır, onun kadar tartışmaya açık, onun kadar tartışmaya gereksinim gösterir bir sorundur. Mahkûm edilen düşünce kendini tam savunma olanağına sahip bulunmadıkça; bir düşüncenin yanlış olduğuna karar vermekte olduğu gibi onun zararlı olduğu kanısına varmak için de gene aynı gereksinim, düşünceler arasında yanılmaz bir hakime gerek vardır... Gerçeğe aykırı bir düşünce, kötü adamların değil, en iyi insanların düşündüklerine göre, gerçekten yararlı olamaz." (*) (4)

Stuart Mill'in fikir ve düşünce özgürlüğü konusunda titizliğine ek olarak, onun oy hakkının genişletilmesi, insanların eşitliğinin sağlanması için miras kurumunun kaldırılması, üretim kooperatifleri kurulması, toprak rantının devletleştirilmesi gibi zamanında Marksist olmayan düşünce dünyasına göre hayli eşitlikçi ve özgürlükçü davranış ve eylemleriyle, liberal ekonomistlerin ve aşağıda ele alacağımız olgucu felsefe okulunun en önemli ve ilerici kişiliğini oluşturduğu da unutulmamalıdır. Ama gelin görün ki bütün bu cennet yemekleri (!) akıl ve kültürce erginleşmiş halklar ve ülkeler için. Öteki ülkeler ise kırbaçlı diktatör arasınlar!... (5)

—II—

Ancak daha acı olan, batı felsefesinde ve ekonomi kuramlarında, insan kafasının ve çalışmasının her şeyi çözeceğinin, ilk amacın insan mutluluğu ve insanların özgürlüğü olduğu yolundaki düşünce okullarının yerini gerek felsefede ve gerekse sosyal disiplinlerde bilinmezci ya da, bilinmezciliği esas alan kuramlara bırakmasıdır. İktidarı alan egemen sınıflar, desteğini sağladıkları insanları, bireyi, onun toplumdaki gücünü hem küçümsemekte ve hem de artık bireysel hareket özgürlüğünü gelecek için tehlikeli bulmaktadırlar. Ama bunu en saygın bir kuruma, bu kuruma dayanan bir felsefe kuramına dayatmak gerek. Bu yapılmıştır. Hem de felsefenin temel problemlerinden biri olan, temel uğraş konularının başında yer alan Bilgi Kuramı (Epistemology) yoluyla konuya girilerek yapılmıştır. (Burada okurlarımızın izniyle bir parantez açarak, Bilgi Teorisi hakkında bir açıklama yapacağız). Yunan'ın antik çağından bu yana filozofların en çok uğraştıkları konu insanların "gerçekliği-realitè" ne ölçüde bilip kavrayabilecekleri noktasında ortaya çıkan düşüncelerdir. Bilgi teorisinin insanın gerçekliği ne ölçüde kavrayabileceği sorusunda filozoflar bir anlayış birliğine de varmış değildirler.) Amerika'daki Princeton Üniversitesi profesörlerinden Ledger Wood, Descartes'tan bu yana gelişen bilgi kuramı (teorisi) gelişmelerini şöyle özetler:

"Epistemology (bilgi kuramı) Descartes'dan bu yana çağdaş felsefecilerin kurgularında merkezi bir yer tutmuştur. Teorinin uzun ve sürekli gelişmesinde üç dönem farkedilebilir: I- İlk dönem-ki onyedinci ve onsekizinci yüzyılları kucaklar-rasyonalizm ve ampirizm (6). Bu büyük tartışmada kıta Avrupasının büyük rasyonalistleri, Descartes, Spinoza ve Leibniz bir tarafta;

Atlanta'da işyeri:"Siyahlar alınır, satılır"

Locke, Berkeley, Hume gibi İngiliz Ampiristleri öte yanda yer aldılar. II-İkinci dönem İmmanuel Kant'ın Eleştirel Felsefesi ile açıldı. Kant rasyonalizmden gelmekle birlikte, bu iki akımı bağdaştırma çabası içindeydi. İdeci (7) rasyonalizm, klasik Alman idealistleri Fichte, Schelling ve Hegel 19. yüzyılın bilgi okulunda egemen bir rol oynadılar. III-Üçüncü dönem idealizme isyan şeklindedir ve 20. yüzyıl başlangıcında yeşerip zamanımıza kadar gelen bilgi akımlarıdır" (8)

Görüldüğü gibi Ledger Wood'un sınıflama ve anlatışında Pozitivist Felsefe yok. Auguste Comte ve izleyicilerinin bilgi kuramında başpehlivanlık güreşine çıkması söz konusu değil. Ama Auguste Comte, dünyada sosyal ilişkilere açıklama getiren düşünce okulları arasında ağır basmasına karşın, felsefesini baştan bir bilgi kuramı olarak topluma sundu. Bugün bir bilgi kuramı olarak A.Comte'un pozitivizminin, bizim bazı felsefecilerin bildiklerinin aksine bir önemi kalmamıştır. Ancak siyasal-sosyolojik konulara getirdiği bilinmezcilik belki de toplumsal fikir ve hareketlerin akışını değiştirmiştir. Auguste Comte, asıl söylemek istediklerine, Bilgi Kuramı yoluyla girmek zorundaydı. Felsefe dünyasında prestij kazanmak için "Bilgi Kuramı" ile konu-

---

(*) İtalikler bize aittir. Düşüncelerin ideolojik nedenlerle, yasalarla ve kamuoyu baskısıyla "yararlı" ve "zararlı" diye ayrıldığı dünyamızda ve hele yurdumuzda Stuart Mill'in bu satırları ayrı bir önem kazanmıştır.

---

(1) Bence insanlık tarihinin en kutsal metinlerinden biri olan bu bildirinin en can alıcı kısmı olan 2 nci paragrafının ilk kısmını -çevirisini verdiğimiz kısmını- buraya İngilizce aslıyla koyuyoruz:

"We hold these truths to be self evident, that all men created equal; that they endowed by their creator with certain unalienable rights; that among these are life, liberty, and the pursuit of happiness That to secure these rights, governments are instituted among men, deriving their just powers from the consent of the governed; that whenever any form of people to alter or abolish it, and to institute a new government, laying its foundation on such principles, and organizing its powers in such form as to them shall seem most likely to affect their safety and happiness."

Bu bildiri 4 Temmuz 1776 da Philadelphia kentinde toplanan ilk Amerikan kongresinde kabul edilmiştir.

(2) Düşün, Mart-1985 sayısındaki yazımın Notlar kısmına bakınız.

(3) John Mill, Özgürlük Üstüne - Belge Yayınları -1985-İstanbul sf: 35

(4) A.g.e. Sf.37

(5) A.g.e. Sf: 21-22 Metnin İngilizce aslı Düşün'ün Mart sayısından tarafımızdan aynen alınmış ve yazımızda not olarak verilmiştir.

(6) Ta Yunan'dan bu yana rasyonalizm insanın "gerçekçilik-Realite" konusundaki bilgilerinin doğuştan var olan bilgilere dış dünyadan algıların katılması yoluyla oluştuğu noktasındadır. Ampirizme göre ise, insan beyni doğuştan bir yazısız tahta masa 'Table Rase' gibidir. Ne elde olunursa, dış dünyadan algılanarak elde olunmuştur.

(7) İdealizm ve Materyalizm de Rasyonalizm ve ampirizm gibi felsefede çatışan iki akımdır. İdealizme göre, kısaca, insan dış dünyayı kafasında oluşmuş idelere uygun olarak kavrar. Materyalizme göre ise maddesel ilişkilerdir asıl olan.

(8) Ledger Wood-Recent Epistemological Schools-A History af Philosophical systems-1950 -New York -The Philosophical Library-Sf: 516

ya girmesini doğal karşılamak gerek. Oysa Pozitivizm konusunda bir yorum yapan Amerikan Colombia Üniversitesi öğretim üyelerinden Charles Frankel yazısına şöyle başlıyor:

"Pozitivizm bir *terimdir* ki, iki yüzü vardır. Bu terim bir davranış biçimini olduğu kadar, bir özel felsefe sistemini de anlatır... Bir davranış olarak pozitivizm, genel bir yöneliş, olay şöyle şöyle iken sonucun ne olmak gerektiğini ortaya koyan bir yöneliştir. Pozitivist eğilimli düşünürler dinsel ve metafizik kuramları nesnelerin ne olduğunu örtmeye (gizlemeye) yarayan kuramlar olarak görürler ve insanların zihin çalışmalarının kesin yanıtlar verilebilecek konularla sınırlanmasını isterler. Pozitivist düşünme davranışı her özel problemle teker teker uğraşır, bunlardan bir dünya görüşü oluşturma yerine". (9)

Frankel'in belirttiği bu nokta, yani insanların sadece bilimsel deneyle, duyu organlarıyla kavranıp tanıtlanabilen konularla uğraşması gibi bir sınırlama, Pozitivist denen çalışmaya baştan bir saygınlık getirmiştir. Bunun yanında "pozitif" terimini "negatif" yani yadsıyıcı, yıkıcı terimin karşısına koyarak ona ayrı bir saygınlık, çekicilik kazandırmıştır. Bunu Orhan Hançerlioğlu şöyle anlatır:

"Comte'un terminolojisinde *pozitif* deyimi kök anlamıyla *yıkıcı* (Latince-Negatio) anlamındaki *negatif* deyimi karşılığı olarak *yapıcı* (Latince-Pozitor) anlamını dile getirir. Comte bu deyimle, kurduğu sistemden önceki bütün felsefelerin yıkıcı ve olumsuz olduklarını, ancak kendi sisteminin yapıcı ve olumlu olduğunu ileri sürmektedir. Comte'a göre bütün felsefeler yıkıcı ve olumsuz olmuşlardır, çünkü *deneyi aşan* anlamında *metafizikle* uğraşmışlardır..." (*) (10)

Auguste Comte böylece bilim, yapıcılık, deneye dayanan bilim ve felsefe gibi düşünmeyi sevmeyen ya da derin düşünmeye üşenen insanlar gözünde, çekici gelebilecek kavramları yanına alarak, ilk bakışta büyük prestij sağlamıştır. Ancak bu prestiji -aşağıda anlatılınca anlaşılacaktır- düşünce isteminin sağlam ve tutarlı oluşundan başka bir etkene, tarihsel bazı oluşumlara bağlayabiliriz. Bunu Frankel şöyle anlatıyor:

"Onun bilime dair düşünceleri, daha sonraki yorumlarında vardığı yargılar, yapıtının en değer verilebilecek kısımları olmakla birlikte, bunlar aslında Comte'un *asıl maksadının* açıklanmasında sadece yardımcı olmuşlardır. O herşeyden önce bir sosyal reformcudur ve bilimle uğraşmasının tek nedeni, bilimi insan yaşamının yeniden düzenlenmesinde bir araç gibi kullanmak istemesindendir. Yaşamı boyunca durmadan 'kafa kalbin emrinde olmalıdır' der ve bu söze bağlılığının sonucu olarak, onu buraya iten nedenler ne olursa olsun, kendisi pozitif -olmayan bir sona itilmiştir." (*)(11)

(*) İtalikler asıl metinde vardır.

Yani, bilime saygı da, ondan sağladığı prestij de hepsi birer görünüştür. Comte'un asıl amacını O.Hançerlioğlu açıklarken haklıdır:

"Sistemin tümüyle incelenmesi sonucunda açıkça görüldüğü gibi, Comte'cu savların gerçek amacı ne felsefe, ne bilimdir, sadece siyasadır. Olguculuğun (Hançerlioğlu pozitivizmi 'olguculuk' diye aktarmıştır. ABK) yukarıda anlatılan uğraşları... bu amacın gerçekleştirilebilmesi için hazırlanan gerekçelerdir. Bu siyasa Comte'un şu formülüyle dile getirilmektedir : 'İlke olarak sevgi, temel olarak düzen, erek olarak ilerleme (Fransızcası; L'amour comme principe, L'ordre comme base, progrès comme but)'. Ne var ki bu ilerleme, kurulu düzenin çerçevesi içinde ve devrimleri önlemek amacıyla, gerçekleştirilmek istenen bir ilerlemedir. Devrimleri önlemek için ise onları önceden görmek gerekmektedir. Comte bu gerçeği de şu formüllerle dile getirmiştir: 'Bilmek için görmeli, önceden görmek için bilmeli, düzenlemek için önceden görmeli (Fransızcası: Voir pour savoir, savoir pour prevoir, prevoir pour règler)'. Comte'a göre toplumsal değişikliklerin başlıca etkeni siyasadır. (Cours de Philosophie Positive, Paris-1839. cilt 4 s. 399-400) Comte'cu sistemde köklü bir toplumsal değişmeye engel olmak için gereken siyasaya varmakta tutulacak yol (pozitivist metodoloji) şöyle saptanmıştır: İnsansal bilgi olgusunun gelişmesi için *tarih* gözlemlenecek, bu gözlem sonucunda anamalcılığın (kapitalizmin) değişmez ve sonsuz bir nitelik taşıdığını tanıtlayacak olan *toplumbilim*'in baş yerini saptamak için bilimler sıralanacak, bundan sonra da 1789 Fransız devrimiyle filizlenmiş olan özgürlük sorununu kökünden çözümleyecek olan siyasa saptanacaktır. Comte'a göre 'bir taşın özgür olup olmadığı sorunu nasıl söz konusu değilse bir insanın özgür olup olmadığı sorunu da öylece söz konusu değildir'. "(**)(12)

Düşün'ün Nisan sayısında, egemen çevrelerin sıradan insanlara tanıdığı özgürlüklere pişman olduğunu yazmıştık. Auguste Comte bu pişmanlığı dile getiren bir düşünce çabası içindedir. Bu nedenle onun felsefesinin -eğer bu düşüncelere bir felsefe okulu diye iltifat

(*) İtalikler asıl metinde vardır.
(**) İtalikler bize aittir.

caizse-idealist felsefeye karşıt, tepki olarak doğduğunu söylemek yanlış. Prof. Macit Gökberk de aynı fikirde... Yalnız Macit Gökberk'in bizimle aynı fikirde olması başka yönden.. Şöyle yazıyor:

"19. yüzyıl pozitivizmini yalnız idealist felsefeye karşı bir tepki diye anlamak doğru olmaz. Böyle bir anlayış zaman bakımından da yanlış olurdu. Çünkü pozitivizmin kökleri, idealist felsefesinin gelişmesinden daha önceye düşer..." (13) Ne var ki Gökberk, pozitivizme, yukarıdaki "tepki" karakterinden daha üstün bir değer vermiştir. Ona 19. yüzyılın "düşünce hayatına damgalarını vuran" iki çığırdan biri (diğeri Alman idealizmi imiş) derecesini cömertçe vermiştir. (14) Oysa, Auguste Comte'un bir anti-özgürlük misyonu ile meydana çıkartıldığı birçok kitapta ve bu arada Amerikan kitaplarında da yer alır. Yukarda adı geçen Charles Frankel bunu şöyle saptar:

"Zamanının bir çok Fransız aydını gibi Auguste Comte Fransız devriminin gölgesinde yaşadı ve Avrupa toplumunun istikrar ve birliğine çözüm bulmak için 'sosyal probleme' çareler ve yollar bulma zorunda olduğuna inandı. Ve bu problemi düşünürken de, katolik sosyal felsefesinin parlak savunucusu, Joseph de Maistre (1753-1821) onu etkiledi. Comte, De Maistre ile birlikte şu konuda anlaşmaya vardı: Avrupa'nın bugün içinde bulunduğu anarşik durumun nedeni ısrarlı şekilde pozitivist düşünceden kaçınmadan ileri gelmesidir. Ve Avrupa'nın eski haline gelmesi için birleştirici ve moral ajan (görevli) olarak yeniden katolik kilisesinin eski durumuna getirilmesi yolundaki De Maistre'in önerisini reddetmekle birlikte, Maistre onun üzerinde gine de çok büyük bir etkide bulundu: Onun, sosyal problemin özünü formülasyon biçimini kabullendi". (15) Bu noktaya ve De Maistre'in onun düşüncelerindeki diğer etkilerine gine geleceğiz.

Bizde bir çok felsefe yazarı ve öğreticisi de Prof. Macit Gökberk gibi Auguste Comte'un felsefe dünyasındaki yerini abartmıştır. Bu abartışın nedenlerinin bir ansiklopedide anlatılışı ilginç ve doğrudur:

"Comte'un düşünceleri Fransız düşünce tarihinde kısa bir süre egemen olmuştur. Bu egemenliği de Türkiye için özel bir önem taşımıştır. Pozitivizm Türkiye'ye bazı Fransız düşünürlerin etkisiyle girmiştir. Bunların arasında edebiyatı 'pozitivist' yöntemlerle incelemeye çalışan Hypolite Taine (1828-1893) sayılabilir." (16) Bu noktaya ilerde gine geleceğiz.

Buraya kadar gösterdiğimiz kanıtlar aslında A. Comte'un bir önemli filozof,

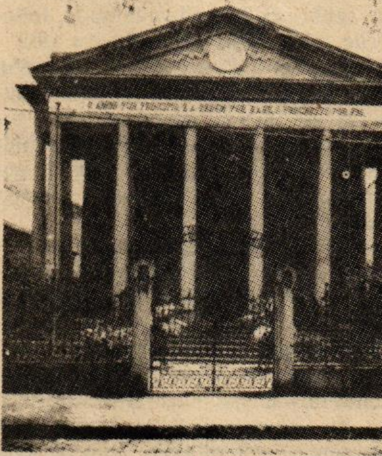
örneğin bir Descartes, bir Hegel ya da Kant, W. James olmadığını, aslında, Fransız devrimine bir tepki olarak insan özgürlüklerini sınırlama, insan düşüncesinin varacağı sonuçları yadsıma yolunda kalem oynatıp fikir yürüttüğünü, kuşkulardan uzak biçimde ortaya koymuştur. Ama egemen çevrelerin A. Comte ve onu izleyenlerle, sosyal sorunlara ve tarih felsefesine sis çeken kişilere arka verişine daha iyi eğilmek için ona verilen haksız payelere değinmek isteriz. Önce bu payelerin haksızlığını belirteceğiz. Sonra A. Comte ve felsefenin toplum sorunlarında bilinmezliğe itiliş nedenlerini anlatacağız. (III ve IV. bölümlerde)

—III—

Auguste Comte, Joseph De Maistre'-in etkisiyle insan özgürlüğü yerine, "düzen" ve "düzene uyma" fikirlerini getirince, bu görüş 1848, 1849 yıllarında işçilerin hak arayışlarıyla kulağına kar suyu kaçan burjuva yöneticileri ve bilim-düşün adamları için bir can kurtaran simidi gibi geldi. Şunu demek istemiyoruz: 1848 de işçilerin ağırlık kazandığı başkaldırıları gören burjuva yöneticilerinin etkisiyle Auguste Comte ortaya çıktı. Hayır. Auguste Comte, Fransız büyük devrimiyle ortaya çıkan devrimci rüzgârlarla zihinleri rahatsız olan Fransız okumuşlarından-aydın diyemiyorum-biriydi. İnsanı toplumun bir parçası, onun rüzgârında ve "düzen"inde bir kısım olarak gören sözde pozitivist ancak düşünce ve geniş anlamda felsefeye sınırlar koyan yapıtlarını meydana getirdi. Bu yapıtlar 1848-1849 devrimci hareketleri ve bu hareketler sırasında işçiler, aydınlar arasında rağbet gören Marksist düşüncelerden bir hayli rahatsız olan "düzen taraftar ve yöneticilerince" alındı, yapıtlara ve yazara olduğundan, hakettiğinden büyük payeler verildi. Bu payeler haksızdır. Haksızlığını birer birer göreceğiz. Yalnız bir noktaya dikkati çekeceğiz. Profesör Macit Gökberk'-in Felsefe Tarihi adlı kitabında yaşamının bir sürü kıtlık ve sıkıntı içinde geçtiğini yazar. Oysa en önemli yapıtları bu arada 6 ciltlik "Politik Felsefe Dersleri-Cours de Philosophie Positive" 1842 de yani ölümünden tam 15 yıl önce yayınlanmıştır. Öyleyse Auguste Comte nasıl hâlâ toplumun egemen sınıflarından hak ettiği ücreti alamamıştır? Bunun nedenini biz bu paragraf içinde yazdık. Auguste Comte'un özgür düşünceye, insan haklarına ve insan zihninin içindeki çalışmalara sınır koyan çalışmaları asıl 1848-49'da işçilerin ağır bastığı siyasal başkaldırılardan sonra, düzen yöneticilerince önem kazanmıştır. Bu da onun ancak 1850'den sonra rağbet bulmaya başlaması demektir. Ne var ki tam o yıllarda Auguste Comte kendisi Pozitivizmden bıkmış gibi dine kaymıştır. Bunu anlatacağız daha sonra.. Ama onu 19. yüzyılın en etkili (!) felsefe akımlarından birini başlattığı şeklinde öven Prof. Macit Gökberk'e anlattıralım önce:

"Son yıllarda felsefesi dine kayan bir biçim aldı. Bu dinin tanrısı ve dogmaları yok. Tanrı yerine insanlık geçmiştir; metafizik yön kaldırılmıştır, ama kült (tapınma) yönü bırakılmıştır. Bu dinin katolikliği pek andıran ibadetleri, yortuları, kutsal eylemleri ve rahipleri var." (17)

Profesör Charles Frankel, yukarıda adını ettiğimiz yapıtında, bu dinsel yanı daha netlikle belirtir. Buna göre "dinin papazlarının" gelirini "insanlık dini" ile daha insansal olacak kapitalistler sağlayacak, kapitalistler yetkili yerleri tutacak ve bu bir bilim dini olacak güya... Ama aslında Hristiyanlığından arınmış bir katolik dinidir ve belki de anlamlı ya da tuhafı şudur ki, pozitivizm en çok köklü katolik geleneği bulunan ülkelerde etkili olmuştur.

Auguste Comte ve pozitivizmin uzantısı: Rio de Janeiro'da "İnsanlık Tapınağı".

Böyle bir adamı doğal ki, bilimci bir peygamber olarak topluma sunmak zor. Önce yaşamının son yıllarında girdiği bu gülünç girişimleri unutması gerek toplumun. O da 1857'de ölümüyle mümkün oldu. Bundan sonra Auguste Comte ve onun pozitivizm dediği akıma payeler verilmeye başlandı. Bu payelerin haklılık derecesini araştıralım.

a) *Sosyolojinin kurucusu:*

Charles Frankel bu konuda şöyle der: "Comte 'sosyoloji' deyimini ilk kez kullanan kişi ve bu nedenle de sosyolojinin kurucusu sayıldı. Çağdaş sosyoloji, kuramlarının bugünkü içeriği ile alınırsa, belki de Marx ve Freud'a bir çok bakımdan A. Comte'dan daha çok şeyler borçludur. Bunun da ilerisinde çağdaş sosyoloji, konulardaki nicel tekniklerini geliştirmede öyle çabalara ulaşmıştır ki, bu haliyle Comte'un uzak evreli genellemeleri ve tarihsel malzemeyi su götürür kullanış biçimi epey gerilerde kalmıştır." (18) Demek oluyor ki, öz olarak düşünce akımlarında sosyolojinin kurucusu adına A. Comte'dan daha çok layık kişiler var. Bunu sadece Auguste Comte'a tanımak haksızlık olur. Ne var ki Auguste Comte, sosyal konulara sadece felsefe düşüncesi olarak değil de toplumsal yaşamın çeşitli görünüşleri olan fikirsel, siyasal, dinsel açılardan da yaklaşılması çığrını açan bir düşünce adamıdır, sosyolojinin ayrı bir düşünce branşı olarak yer almasını savunmuştur, deyimi ilk olarak kullanmıştır. Bu nedenlerle gine de bugünkü sosyolojide epeyce hakkı vardır. Böyle denebilir. Ancak sosyolojinin Auguste Comte ve E.Durkheim ile kurulduğu görüşüne bu yazar katılmamaktadır. Toplumun gelişmesine, toplumu yöneten kurallara ve güçlere insan düşüncesi eski Yunan'dan bu yana kafa yormuştur. Sosyolojik etüdlerin, toplumu inceleyen insanların varlığı yadsınamaz.

Gine de Auguste Comte'a verilen bu payenin, diğer payeler yanında azıcık da olsa, savunulabilir bir yanı vardır.

b) *Üçüncü yolun kurucusu ya da başlatıcısı:*

Felsefede bilgi kuramında gerek maddesel (materyalist-özdeksel de deniyor) ve gerekse idealist (düşünceci) olsun *deneyi aşan* bütün spekülasyonlar metafiziktir. Comte ve bu konuda - sadece bu konuda-onunla beraber yü-

---

(9) Charles Frankel-A History of Philosophical Systems-1950 New York Sf: 330

(10) Orhan Hançerlioğlu -Felsefe Ansiklopedisi -Cilt 4 -Sf: 317

(11) Charles Frankel -A.g.e. Sf: 331

(12) Orhan Hançerlioğlu a.g.e. Sf: 319-320

(13) Prof. Macit Gökberk -Felsefe Tarihi -İstanbul -1985-Sf: 465

(14) a.g.e. Sf: 464

(15) Charles Frankel -a.g.e. Sf: 330

(16) Türk ve Dünya Ünlüler Ansiklopedisi -Anadolu Yayıncılık Fasikül 27 Sf: 1478

(17) Prof. Macit Gökberk a.g.e. Sf: 465-466

(18) Charles Frankel a.g.e. Sf: 333

rüyen Stuart Mill ve Spencer gibi düşünürler, bilim dışında kurgulara son verilmesi gereğini düşünürler. Aslında bu bir felsefecinin felsefeyi yadsımasından başka bir şey değildir. Duyumlarımız ve algılarımızla bize araçsız olarak verilenlerin dışında başkaca hiç bir bilimsel olgu bulunamıyacağını söyleyen Auguste Comte sadece felsefeyi değil, deneyin dışında kalan bilim yapmayı da yasaklamaktadır. Eğer sadece Auguste Comte'un önerdiği biçimde çalışsaydı, doğuşu ve yaşayışı ile insanlık tarihine onur katan Albert Einstein "görecelik-relativité kuramını" bulamazdı. Mendelyef kimyada o inanılmaz buluşlara ulaşamazdı. Büyük bilgin Einstein, "Tanrının dünya ile zar attığına inanmıyorum" sözüyle, uyumlu ve düzenli bir evrende yaşayan insanın fiziksel gerçeklerin bilgisine ulaşabileceğine inanmış ve bunu yaşamı, buluşlarıyla kanıtlamıştır.

Maddecilik ve idealizmi metafizik sayan ve bu nedenle bilim dışı sayan pozitivizm, kendini üçüncü yol olarak ilan ederken bunda haksızdır. İki açıdan:

1- Bir düşünce ki, düşünceye sınır getiriyor, buna bir düşünce akımı niteliği verilemez. Bu ancak bir düşünme, bir metodoloji biçimidir. Orada kalır. Maddecilik ve düşüncecilik, düşünce akımıdır. İki tane düşünce akımı bir üçüncü ile karşı karşıya değildirler. Pozitivizm tek başına bir düşünce akımı değildir. Bir metodolojidir. Bu metodoloji ile yola çıkan, ama Auguste Comte'a benzemeyen felsefeler getiren Stuart Mill, Spencer, William James, Dewey kendi bilgi ve düşüncelerini dile getirirken ya maddeci, ya düşünceci olmuşlardır. Ayrı bir düşünce akımı niteliği ve kişiliğine girememişlerdir.

2- Kaldı ki, pozitivizm bir üçüncü düşünce akımı olsa bile, bunun temsilcisi Auguste Comte olamaz. A. Comte, "deneyi aşan bilgi ve düşünceye boş verin" derken, sonraları ipin ucunu kaçırmış ve gerçeği bulmak için bir "insanlık dini" kurmuştur. Comte, toplum düzenini gerçekleştirmek için medet umduğu bu dinin ilkelerini *melekçe bir esin* (Angélique inspiration) ile sevgilisi Clotilde'den aldığını yazar. Bu dinin esaslarını, bir sürü saçmalıkları burada yazmıyalım artık. İşte bu adama bilimci felsefe, bilimci düşünüşün lideri payesi verilmiştir. Öyle bir bilimci felsefe lideri ki, toplumu düzenlemenin çaresini kurduğu, kurarken sevgilisinden esinlendiğini söylediği bir dinde arıyor.

Nitekim, Comte'u izleyenler bile onun yaşamının bu kısmına sahip çıkmaz, çıksalardı gülünç olurlardı çünkü. Comte'un yaşamını ikiye ayırırlar: 1844'e kadar olan kısmına pozitivizm ve 1844'ten sonraki kısmına ise "Comte'culuk" derler. Bunlardan birisi ve en ünlüsü John Stuart Mill pozitivizmi bireycilik-yani Comte'un tu kaka dediği temel ilke- yolunda geliştirmeye çalışırken, onun sosyal sistemini şöyle özetler: "Belki belki sadece İgnatius Loyola'dan beri hiç bir insan beyninin kaynaklık etmediği en iyi biçimiyle tam bir ruhsal ve kalımsız despotizm."(19)

c) *Üç Hâl Yasası:*

Auguste Comte'un "Üç Hâl Yasası" göklere çıkartılır. Bu yasaya göre insan düşüncesi ve bilimler şu üç dönemden geçmiştir: Tanrıbilimsel dönem, Metafizik dönem ve olumlu (pozitivist) dönem. Bu dönemler hep birbirini izlemiştir. Kendine göre bilimleri pozitivist döneme geçişte öncelik sırasına tabi tutulmuştur. Örneğin ilk sırada matematik, son sırada sosyoloji var. Üç Hâl Yasası, sanki pek önemli ve bilimde, felsefede çığır açmış bir buluş ve yasa - örneğin Newton'un, Marx'ın, Einstein'ın bulguları gibi-imişçesine topluma sunulur. Oysa bu sınıflama, doğru olsa bile, soralım: Bilimsel tarihe ve insanlık düşünce tarihine hangi ileri atılım getirmiştir? Buna yanıt verme olanağı yok...

Kaldı ki, bilimler dinsel yöntem - metafizik yöntem-pozitivist yöntem sırasıyla gelişmiş değildirler. Örneğin bir Yunan düşünürü Demokrit, ya da Sirakûzalı Arşimet, Auguste Comte'dan çok önceleri onun pozitivist dediği yöntemle düşünmeyi biliyorlardı. Bir Aristo, bir Sokrates de öyle.. Yani pozitif yöntemle düşünülürken, bu ortaçağda yeniden dinsel ve metafizik düşünceye dönmüştür. Sonra yeniden pozitif düşünceye gelindi. Fizikte kimyada olduğu gibi, biyolojide de öyledir. Hattâ, sosyoloji de böyledir. Zaten bilimin kesintisiz bir biçimde yürüdüğü yöntemlerinin durmadan ve kesintisiz geliştiği sanısı yanlıştır. Bilinenden bilinmeyene nasıl gidildiğini inceleyen Amerikan bilgini Thomas S. Kuhn'un yapıtı, tarihsel gözlemlere dayanarak, bilimsel ilerlemenin "devrimler" yani birikimleri izleyen atılımlar yoluyla gerçekleştiğini ortaya koymuştur. (20) Böyle olunca, Auguste Comte'un Üç Hâl Yasasının değeri kalıyor mu? Okuyanlara bırakıyorum.

—IV—

Auguste Comte'a burjuva egemen çevrelerince bol keseden dağıtılan unvanlar ve onu yüceltmek için harcanan çabaların nedenleri,bu kişinin söyleyip yazdıklarının bireylerin özgürlüğünü, düşüncenin alanını sınırlamasından ileri gelmiştir. Auguste Comte, göklere çıkarılan bilimselliği-ki ne mene bilimsellik olduğunu gördük -dolayısıyla değil, olumsuz sınırlama ve köstekle melerle göze girmiştir. 1848 devrimci hareketlerinden tam 23 yıl önce şunları yazıyordu:

"Batıyı anarşik bir demokrasiyle kokuşmuş bir aristokrasiden kurtarmaya geliyoruz. Biz sosyokratlar, aristokrat olmadığımız kadar demokrat da değiliz. Pozitivizm (*), bunların müessif çatışmalarının yerine zorunlu bir bağımlılık ilişkisi kuracaktır... Felsefel ve toplumsal mezhebimin sürüpgeldiği otuz yıldan beri çeşitli rejimlerimizde *muhalefet* denilen şeye karşı daima derin bir nefret ve her türlü *yapıcı*'lara karşı gizli bir yakınlık duymuşumdur. Genel kuruculuğun en çok bir ihtiyaç olduğu bu yüzyılda *yapıcı*'ları daima *yıkıcı*'lara yeğlemişimdir. Tutucularımızın gerilikleri bana basit devrimcilerimizden daha yakındır." (**) (21)

İşçiler ve onlara ödenen ücretlerin azlığını da şöyle savunur: "Her kişisel hizmetin bunu yapmaktan doğan haz ve sağladığı minnettarlıktan başka bir şey içermediği" gözden uzak tutulmamalıdır.(22)

Bugün için toplumu tutucu, bilimsel düşünceyi sınırlayıcı ne kadar söz ya da yazı varsa, kaynağını Auguste Comte ve E.Durkheim'da bulmak olasıdır. Zaten yukardaki satırlar bunu açıkça ortaya koymaktadır. İnsanlara toplumun yanlış yönlendirildiğini söylediğimiz zaman, "gerçek nasıl olsa yengi kazanır" derler. Bu konuda o kadar iyimser olmamalı. Bunu bir olgucu -pozitivist düşünür sayılan John Stuart Mill'den okuyalım:

"Fakat doğrusu, şu 'gerçek zulme, karşı her zaman üstün gelir' sözü o hoş yalanlardandır ki insanlar, birbiri ardınca, bunu tekrarlaya tekrarlaya beylik bir lakırdı haline getirmiştir,ama bütün deneyler onun doğruluğunu yalanlamaktadır. Tarih zulümle susturulmuş gerçek örnekleriyle doludur. Gerçek

---

(*) Çeviri aslında "olguculuk" denmiş.

(**) İtalikler metnin aslında da vardır.

(19) İngilizcesi aynen şöyle: "The Completest system and temporal despotism which ever yet emanated form of human brain, unless possibly that of Ignatius Loyola "J. Stuart Mill, Autobiography-Newyork -1924 Sf: 149

(20) Bu konuda okuyucularımıza şu kitabı öneririz:

Thomas S. Kuhn -Bilimsel Devrimlerin Yapısı -Çeviren Nilüfer Kuyaş - Alan Yayıncılık -İstanbul-1982-Özellikle önsözün dikkatle okunması çok yararlı olacaktır.

(21) O. Hançerlioğlu a.g.e. Sf: 318 -C. 4

(22) O. Hançerlioğlu a.g.e. C. 4 Sf: 320

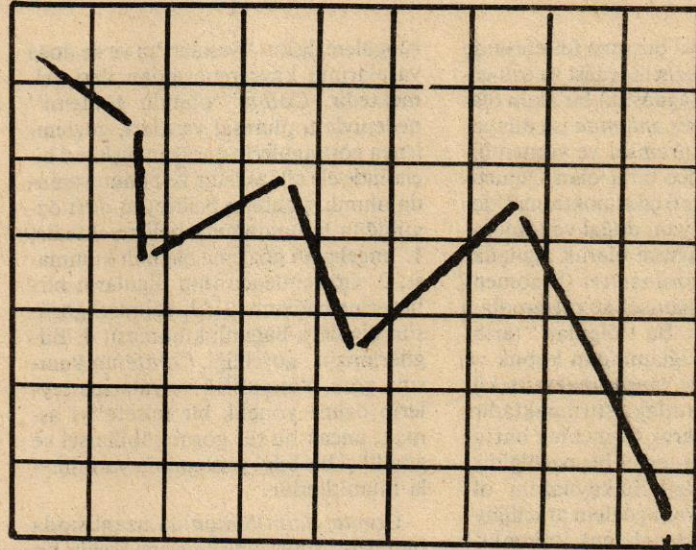
sonsuza dek yok edilmese de çağlarca geri atılabilir. Yalnız dinî düşüncelerden örnek vermek gerekirse: Reform hareketi Luther'den önce en az yirmi kez patlak vermiş ve bastırılmıştı. Bresciali Arnaud susturulmuştu. Fra Dolcino susturulmuştu. Savonarola susturulmuştu. Abligeois'lar susturulmuştu. Vaudois'lar susturulmuştu. Lollard'lar susturulmuştu. Çekoslovak rahibi Jean Huss'un peşinden gidenler susturulmuştu. Hattâ Luther zamanından sonra bile zulüm, Hristiyanlığa karşı devam ettiği yerlerde başarılı oldu. İspanya'da, İtalya'da, Flander'da, Avusturya İmparatorluğu'nda protestanlık kökünden söküldü; eğer kraliçe Mary sağ kalsaydı ya da kraliçe Elizabeth ölseydi, büyük bir olasılıkla İngiltere'de de durum böyle olurdu. Aykırıların hiç de bastırılamıyacak kadar güçlü bir yığın oluşturdukları yerler bir yana, kıyıcılık her zaman başarılı olmuştur. Roma İmparatorluğu'nda Hristiyanlık kökünden sökülebilirdi; aklı başında hiç kimse bundan kuşkulanamaz. Yayıldı ve etkili yere geldiyse bunun nedeni kıyıcılık hareketlerinin sadece zaman zaman ve ancak kısa sürelerle sürmüş ve araya hemen de rahat rahat din propagandası yapılan uzun aralıkların girmiş olmasıdır. Gerçeğin salt gerçek olduğundan dolayı, zindan ve darağacına karşı, yanılgıda olmayan herhangi bir üstün gelici gücün olduğu düşüncesi, boş bir aşırı duygusallık örneğidir. İnsanların gerçeğe çoğu kez yanılgıya olduğundan daha fazla heveslendikleri yoktur; yasal ya da hattâ toplumsal cezaların dahi yeterli bir ölçüde uygulanması genellikle her ikisinin yayılmasını durdurmakta da başarı sağlar. Gerçeğin sahip olduğu asıl üstünlük şudur ki, bir düşünce doğru olunca, bir kez, iki kez, ya da bir çok kez söndürülebilse de, yüzyılların akışı sırasında onu tekrar bulacak kimseler genellikle bulunur: sonunda onun tekrar ortaya çıkışı öyle bir zamana rastlar ki artık durum ve koşulların uygunluğundan dolayı, gerçek yakasını kıyıcılıktan kurtarır ve sonraki bütün yoketme girişimlerine karşı koyabilecek kadar kök tutmuş olur."(23)

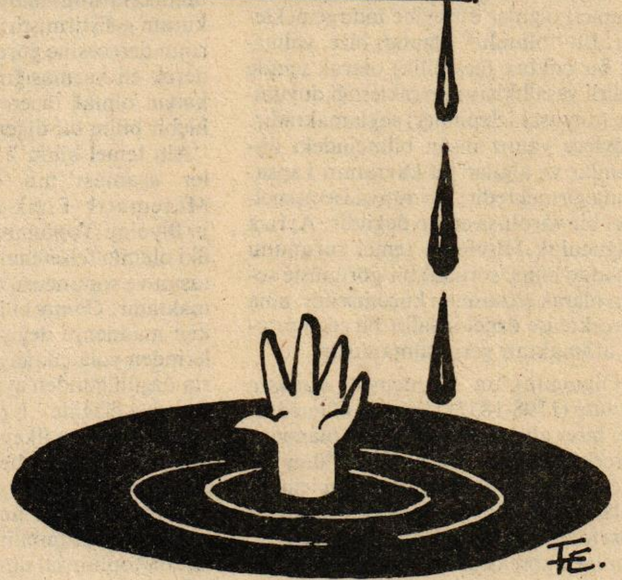
İşte 1860'lardan sonra insanlık bazı alanlarda böyle bir döneme, bir ölçüde sokulmuştur. Auguste Comte - E.Durkheim ekseninde geliştirilen düşünceyi sınırlayıcı, fikirleri *"yapıcı"* ve *"yıkıcı"* diye ikiye ayıran, gelişme ve atılımın karşısına "toplum çıkarları" ve "düzen"i koyan bazı davranışlar toplumun yönetimine egemen olmuştur. Zaman zaman insanlık için, düşünce tarihi için önemi pek fazla olmayan kişiler ve akımlar, toplumların yöneticilerinin işine geldiği için aşırı biçimde propaganda edilip, değerleri abartılmıştır. 1850'lerde hatta 1845'lerde düzeni eleştiren, düzenden zarar gören çalışanların örgütlenmesine ışık tutan Diyalektik Materyalizm ve Tarihsel Maddecilik akımlarının meydana çıkışıyla ciddi bir meydan okumayla karşı karşıya gelen, 1789'larda temelleri atılan, ama 1789'da yığınlara verdiğini geri alma peşine düşen burjuva yöneticileri ve onlara ışık tutanları Durkheim'ları Dewey'leri, William James'leri, Hayek'leri, Marjinalistleri, Keynes'leri ve Friedman'ları da gelecek yazılarımızda ele alacağız.

Ferruh Doğan

---

(23) J. Stuart Mill -Özgürlük Üstüne Sf: 43-44

Mantık Olarak Felsefe ya da Olguculuk

Oğuz Özügül

19. ve 20. Yüzyıl burjuva felsefesinde *dar anlamda* öznel-idealist ve özü gereği bilinemezci (agnostik) bir akım olarak yer alan, *geniş anlamda* ise dünyagörüşsel, bilgi-kuramsal ve yöntembilimsel bir düşünce tarzı olan Olguculuk'un (Pozitivizm) çıkış noktasını "dolaysız olgular" (yani doğal ve toplumsal süreçlerin duyusal olarak algılanabilen *yüzeysel görüngüleri* (fonomen) ya da varolan düşünsel soyutlamalar) oluşturmaktadır. Bu "olgular" tarihsel, mantıksal bağlamından kopuk ve bağımsız biçimde yansıtılmakta, tekillikleri içinde mutlaklaştırılmaktadır. Düşünce tarzı olarak Olguculuk burjuva ideolojilerinin temel bir özelliğidir. Bu öğreti tüm bilgilerin kaynağını olgular düzeyine, yani gözlem aracılığıyla sağlanan (algılanabilen) "olumlu" (yapıcı) olgular düzeyine indirgemektedir. Bu "olumlu" olguları bize, yalnızca bir çokluk (çeşitlilik) olarak içinde belirli yasallıkların gerçekleştiği duyumlar (duyusal izlenimler) sağlamaktadır. Böylece yalnız insan bilincindeki duyumlar ve algılar bu kavramın kapsamına girmektedir; dış dünya ise nesnelreel bir varoluşa sahip değildir. Ayrıca Olguculuk, felsefenin temel sorununu (madde-bilinç sorunu) bir görünüşte sorun olarak sözümona küçümsemiş, ama gerçekte ise öznel-idealist bir çözüm yolu aramaktan geri kalmamıştır.

Olguculuk'un kurucusu *Auguste Comte* (1798-1857) (Fransız Olguculuğu) birer görüngü saydığı var-olandan, gerçek-olandan, "olumlu-olan"dan yola çıkılmasını ve verimsiz olduğu için olguların özü ile nedenine ilişkin sorunun felsefeden uzaklaştırılmasını istemiştir. *Comte*'a göre olgucu toplumbilimin görevi, toplumsal görüngülerin temelini oluşturan tüm "yasalar"ın araştırılmasından, bilimin görevi de toplumsal görüngülere ilişkin "yasalar"ın ve de doğa yasalarının kavranmasından ileri gelmektedir. *Comte* "olumlu yöntemi" nedeniyle toplumsal yasaları, gözlemlenen görüngülerin durağan ilişkileri biçiminde ele almaktadır ve bunun yanında olumlu yöntemi belirleyen dört özgülüğün bulunduğunu belirtmektedir: 1. İmgelemin gözleme bağımlı kılınması; 2. Gözlemlenen tüm olguların birbirlerine bağlanması; 3. Bilimsel görüşün olgulara bağımlı kılınması; 4. Bilgilerimizin göreliliği. *Comte*'un kanısına göre, "metafizik ve yalnızca şeylerin özüne yönelik bir felsefe"yi aşmak, ancak bu tür görüngübilimsel ve görelikçi bir bilgi yönteminin yardımıyla mümkündür.

Comte, Saint-Simon'un uzantısında bilimlerin sınıflandırılmasına ilişkin bir kuram geliştirmiştir: Bilimler iç yapılarının derecesine göre, en basitinden giderek en karmaşığına ve en özgülüne kadar olmak üzere düzenlenmelidir; hiçbir bilim bir diğerine indirgenemez. "Altı temel bilim"i kapsayan "bilimler aşaması"nın düzeni şöyleydi: Matematik-Fizik-Kimya-Psikoloji/Biyoloji-Toplumbilim. Bu bilimlerin ilki olumlu felsefenin zorunlu çıkış noktasını ve sonuncusu da ereğini oluşturmaktadır. *Comte* bilimleri sınıflandırırken maddenin değişik devinim biçimlerinden yola çıkmayıp, somut süreçlerin özgülüğünden ayrı tutulmuş yalnızca "düz çizgide" bir bilgisel aşama sırasını saptayan ilkeyi temel aldığı için, nesnel dünyadaki belirli süreçlerin özgülüğünü meydana çıkaracak durumda değildi. *Comte* ansiklopedik olması gereken toplumbilimi metafizik bir tarzda toplumsal durukluk ve toplumsal devingenlik diye ikiye ayırmıştır. Biyolojik bir doğalcılıkla tarihsel bir idealizmin iç içe geçmişliği özellikle bu noktada açık seçik belli olmaktadır. *Comte*'a göre toplumsal durukluk, toplumsal düzenlerin işlev görüş yasaları ile durağan varoluş koşullarını betimlemektedir. Toplumsal devingenlik ise "arasızlık (Sukzession) yasaları"nı, yani belirli ahlaksal düşüncelerin toplumsal düzen üzerindeki dönüştürücü ve değiştirici etkilerini betimlemektedir. Toplumsal durukluk düzen kavramının temelini oluşturmaktadır; buna karşılık toplumsal devingenlik "insanlığın doğal ilerlemesinin genel kuramı"dır. Toplumsal devingenlik insan aklının "üç aşama yasası" tarafından belirlenmektedir. Buna göre, yalnız toplum değil, bireyler ve bilimler de kaçınılmaz olarak tanrıbilimsel (teolojik) ya da kurgusal (fiktiv), metafizik ya da soyut, bilimsel ya da olumlu aşamalardan geçmek zorundadır. *Comte* yalnız kendince tasarlanmış toplumsal gelişme yasalarını onaylayan olgulara başvurmakta ve tarihin akışı üzerine isteğince saptamalarda bulunmaktadır. Toplum dinsel-askeri aşamadan hukuksal aşamaya ve sonuçta genel uyum ve de ilerleme aşamasına kadar gelişmektedir. Siyasal ve ekonomik değişmeler, ancak bireyler ahlaksal yönden dönüştükleri, doğal bencillikleri yerine *Comte*'çu toplumbilimdeki özgecilik'in (Altruismus) yasalarına uydukları zaman toplumun devamı için bir önem taşımaktadırlar. Kapitalizmle birlikte genel uyum ve de ilerlemenin "olumlu aşaması"na denk düşen "sanayisel aşamaya" ulaşılmıştır. Ve *Comte*'un kanısına göre bu aşama toplumsal evrimin son aşamasıdır, toplumun ideal, "duruk" durumudur. Bu toplumsal durumu devrimci yönden dönüştürmeye kalkışmak olanaksız ve gereksizdir.

Comte'un felsefeyi dine dönüştürmek ve böylece yeni bir din yaratmak

amacına yönelik çabalarınca nitelenen yeni bir yaratıcılık dönemine girmesiyle *Comte*'çu akım ikiye bölünmüştür. *Laffitte*'in yönetimindeki birinci grup kendilerini *Comte*'un kalıtçıları ve yasal öğrencileri olarak görüyorlardı ve dinsel öğretisini eleştirmeden olduğu gibi benimsiyorlardı. *Littré*'nin başını çektiği öteki grup ise *Comte*'un ilk dönemindeki tüm görüşlerini benimsiyor, ama "yeni din"e ilişkin öğretisini reddediyorlardı.

Comte'un temel savları daha sonra *John Stuart Mill* (1806-1873) ve *Herbert Spencer* (1820-1903) (İngiliz Olguculuğu) tarafından geliştirilmiştir. *Mill*'e göre, bilimin görevi bilinç olgularını araştırmaktır. Ancak bilinç olguları duyumlar ve bağlantılarıdır, bunlar içinden en önemlileri mantık tarafından belirgin duruma getirilmektedir. *Spencer* de çıkış noktası olarak görüngülerin alınmasını ve tüm bilimlerin görevinin de bu görüngüleri düzenleme işlemi ile sınırlı kalmasını istemiştir.

Bilindiği gibi Olguculuk'la çağdaş, yani Yeni-Olguculuk (Neo-Pozitivizm) birbirlerinden ayrı tutulmaktadır. Yeni-Olguculuğun gelişimi *Comte, Mill* ve *Spencer*'in Olguculuğuna kadar dayanmakta ve başlangıcı da Görgül Eleştiricilik (Empiriokritizismus)'in oluşumuyla aynı döneme rastlamaktadır.

Yeni-Olguculuk iki Dünya Savaşı arasında Viyana Okulu'nun (Wiener Kreis) gösterdiği etkinliklerle yayılımcı felsefenin etkili bir akımı durumuna gelmiştir. Viyana Okulu tarafından biçimlendirilen bu öğreti Mantıksal Görgücülük (Logischer Empirismus) diye de tanımlanmaktadır.

Okul 1922 yılında, *Ernst Mach*'ın (1838-1916) yerine geçen *Moritz Schlick* (1882-1936) tarafından Viyana'da kurulmuştur. Kısa süre sonra *Schlick*'in çevresinde öğrencilerden ve felsefeyle ilgilenen bilim adamlarından, özellikle matematikçilerden ve fizikçilerden oluşan bir grup toplanmıştır. *Waismann, O. Neurath, H.Feigl, F.Kaufmann* ve *R.Carnap* bunlar arasında en önemlileriydi. *H.Hahn, Menger* ve *Gödel* gibi matematikçilerin bilim alanındaki ünleri de Viyana Okulu'nun felsefesel etkisini büyük ölçüde belirlemiştir. *Planck, Einstein* ve *Hilbert* gibi matematikçiler ve fizikçiler ise Viyana Okulu'nun görüşlerini paylaşmıyor, üstelik tümüyle karşıt bir konumda yer alıyorlardı, ama aralarında yine de özgülbilimsel ve kısmen felsefesel bir ilişki bulunuyordu. Viyana Okulu'nun saygınlığının artmasına bu durumun da katkısı oluyordu. Daha sonra Berlin'de *Reichenbach, Dubislav* ve *Grelling*'in çevresinde ve 1931 yılında Prag'da *Carnap*'ın yönettiği, Viyana Okulu ile aralarında yakın ilişkiler bulunan ve de genellikle aynı görüşleri savunan Yeni-Olguculuk merkezleri kurulmuştur. İngiliz düşünürü *A.J.Ayer* de kısa bir süre için Viyana Okulu'nun çalışmalarına katılmıştır. Yeni-Olgucu düşüncelerin biçimlenmesinde *Ludwig Joseph Johann Wittgenstein*'ın (1889-1951) Tractatus Logico-philosophicus (1922) adlı yapıtının büyük etkisi olmuştur. Ne maddenin ne de tinin, sadece mantıksal olarak birbirlerine bağlı ve gerçek-olanı oluşturan tekil duyu-verilerinin (sense-data) varolduğunu öne süren *Bertrand Russel*'in mantıksal atomculuk öğretisi de Yeni-Olguculuğun biçimlenmesini etkilemiştir.

Yeni-Olguculuğun farklı biçimleri ve ayırtıları (variante) aslında *Wittgenstein*'ın Tractatus Logico-philosophicus'unda öncelenmiş ve özetlenmiştir: "Doğru önermelerin tümlüğü... doğabilimlerinin tümlüğüdür. Felsefe bir doğabilimi değildir. Felsefenin ereği düşüncelerin mantıksal olarak açıklanmasıdır. Felsefe bir öğreti değil, bir etkinliktir. Felsefenin sonucu 'felsefesel önermeler' değil, önermelerin anlaşılmasıdır." (4.11.-4.112.) *Schlick* buna dayanarak daha sonra şöyle formüle edecektir: "Felsefenin asıl görevi savların ve sorunların anlamını araştırmak ve de açıklamaktır... Her önermenin anlamı son aşamada başka hiçbir şey tarafından değil, sadece olgu tarafından belirlenmektedir." İşte bunlar Yeni-Olguculuğun temel savlarıdır.

Olguculuğun çıkış noktasını oluşturan "olgular", tarihsel, mantıksal bağlamından kopuk ve bağımsız biçimde yansıtılmakta, tekillikleri içinde mutlaklaştırılmaktadır.

Dikkatli bir gözlem sonucunda, değişik felsefesel görüşlerin Yeni-Olguculuk içinde seçmeci (eklektik) bir tarzda bir araya geldikleri görülmektedir. Yeni-Olguculuk temsilcilerinin görüşleri tutarsız, mekanikçi tasarımların egemen olduğu öznel bir idealizmden tekbencilik'e (solipsizm) kadar uzanmaktadır. Örneğin Viyana Okulu tarafından Fizikselcilik'in (Physikalismus) (*) biçimlendirilmesi ve temellendirilmesi sırasında mekanikçi, aşırı antidiyalektik bir düşünce tarzına bağlı tasarımlar büyük rol oynamıştır. Bunun dışında, Yeni-Olguculuk temsilcilerinin görüşleri kişisel gelişim süreçleri içinde sık sık değişikliklere uğramıştır.

Savlarına göre kendilerini birleştiren ortak nokta şudur: Modern matematiksel mantığı sistemli biçimde uygulayarak felsefede "Kesin bilimsel" bir tutuma ulaşmak. Bu ise, en başta toplam bilgi sürecinin salt mantık düzeyine indirgenmesidir. Öte yandan bu görüş özünde öznel-idealist bir görgücülükten (Empirismus) başka bir şey de değildir. Ancak Yeni-Olguculuk, bu görgücülük'ü aştığını ve bunun da elde ettiklerien önemli başarılardan biri olduğunu ileri sürmektedir.

Buna göre, *Matematik* ve *Mantık* gerçeklikle ilgili hiçbir açıklamada bulunamazlar, içerikten yoksundurlar, yalnızca önermeleri dönüştürme yöntemleridirler ve bu nedenle *a priori*'dirler. Mantık'la Matematik arasında *mutlak* bir *ilişki yoksunluğunun* öne sürülmesi, Matematiğin a priori simgeler dizisine ve kendi içlerinde dönüşüm kuramına indirgenmesi, geleneksel öznel-idealist görgücülüğün ilkel görgü (Empirie) kavramından öteye gitmemektedir. Matematik ve Mantık soyut, oldukça karmaşık ve çok yönlü bir biçimde gerçek şeylerle gerçek şeylerin sınıfları arasındaki en genel ilişkileri yansıtmaktadırlar. Yeni-Olguculuk genel-olanın varlığını ve böylelikle de şeylerin sınıflarının varlığını yadsıdığı için, içinde matematiksel ve de mantıksal kavramların biçimlendiği ve bilgi sürecinin önemli yönlerinden birini oluşturan soyutlama sürecini açıklayamamaktadır. Gerçekliği amaca uygun olarak değiştiren insan pratiğine Matematikle Mantığın başarıyla uygulanması böylece akılcı yönden anlaşılmaz kalmakta, gizemli bir duruma getirilmektedir. Sözü edilen başarıların sorunlara bu tür bir yaklaşım sırasında benimsenmesi mantıkta, düşüncede, bilinçte gerçekliğin yadsınması anlamına gelmektedir. Bu ise öznel idealizmdir. Yeni-Olguculuğun "mantıkçıları" bu mantıksal açıdan zorunlu sonuçları kendi varsayımlarından çıkarmaya doğallık-

(*) Fizikselcilik: Herhangi bir bilimsel kavramın *fiziksel* dil kavramına indirgenebilirliği ya da herhangi bir bilimsel anlatımın *fizikselci tek bir dilin* anlatımına çevrilebilirliği savı. (—Ç).

la yanaşmamaktadırlar. Yoksa tersi durumda, konumlarının bilimsel dış görünüşünü kendileri yok etmiş olacaklardı.

Ne var ki öznel idealizmlerini ve bu idealizmin nesnel ideolojik işlevini şu açıklamayı yaparken gizleyememektedirler: Modern matematiksel mantığın çözümsel araçlarıyla açıklanamayan tüm bilimsel sorunlar, sadece "görünüşte sorun"durlar, gerçek birer sorun değildirler. Ayrıca bilinçten bağımsız bir gerçekliğin varoluşu sorunu ile dünya-görüşsel öneme sahip birçok sorun "anlamsız" olarak, "görünüşte sorun" olarak tanımlanmaktadır. *Anlamlı önermeler* yalnızca mantıksal ya da görgül (olgucu anlamda) olarak doğrulanabilen önermelerdir. Bir önermenin anlamı, doğrulanabilirliğinin koşulları tarafından belirlenmektedir. Bu anlayış yalnız felsefe ile bilimler arasında değil, görgü (empirie) ile kuram (teori) arasında da aşılmaz uçurumlar yaratmaktadır. Çünkü bilimdeki hem felsefesel hem de kuramsal kavramlar soyutlama süreçlerinin sonuçlarıdırlar; genel ve önemli bağlamları yansıtmaktadırlar ve ne salt mantıksal-tümdengelimli yollara başvurularak ne de duyusal algılanabilir-olanla karşılaştırılarak doğrulanabilirler.

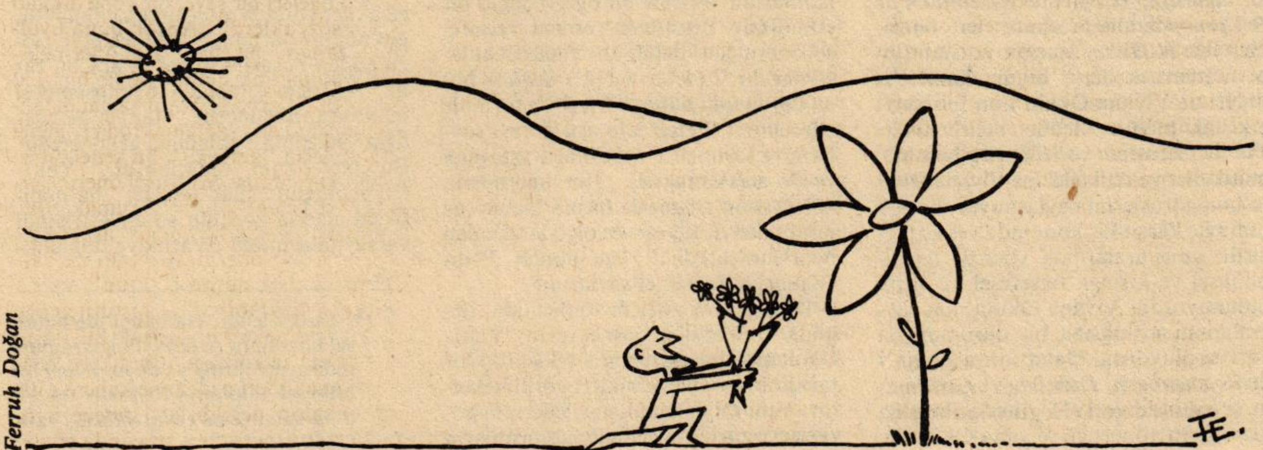
Yeni-Olguculara göre *felsefenin görevi* artık gerçekliğin ve maddeyle bilinç arasındaki gerçek ilişkinin genel nesnel yasallıklarını ortaya çıkarmaktan değil, bilimlerdeki kavram oluşumlarının *mantıksal çözümlenişinden* ileri gelmektedir. Böylece felsefe dünya görüşsel içeriğinden "temizlenmekte", dünya-görüşsel işlevi "elinden alınmakta" ve *dil felsefesine* indirgenmektedir. Bilimler de dünya-görüşsel temellerinden yoksun bırakılmaktadır.

Yeni-Olgucular *mantıksal doğrulama*'dan, bir önermenin mantık kurallarına uyup uymadığının saptanmasını anlamaktadırlar. Ancak *görgül doğrulama*'dan ise, doğrudan bir açıklamaya ya da dolaysız bir yaşantıya karşılık oluşturan önermelerin mantıksal araçlarla gerçekleştirilmiş, tanımlayıcı biçimde açıklanmasını anlamaktadırlar. Doğrulama için bu iki yöntemden herhangi biri uygulanamayan önermeler de "anlamsız" diye tanımlanmaktadır.

Böylece Yeni-Olgucular, klasik bilinemezcilik anlamında yanıtlanmayan hiçbir sorun kalmadığı için, *Hume*'u aştıklarını ileri sürmektedirler. Gerçekte ise Yeni-Olgucular yalnızca --mantıksal-görgül-- "simge dizileri"nin "biçimini değiştirmektedirler". Çünkü "bu sorun ilkesel olarak yanıtlanamaz" anlatımının yerini "bu sorun anlamsızdır" anlatımı alırsa, o zaman bir sözcüğün yerini bir başkası almakta ve böylece tümüyle *Hume*'cu bilinemezciliğin ve de öznel idealizminin sınırları içinde kalınmaktadır. Bir önerme ya doğru ya da yanlış olabilir (ya da doğru ve yanlış bölümlerden meydana gelmiş olabilir). Hangi durumun söz konusu olduğu ise, nesnel açıdan bu önermenin (ya da bölümlerinin) soyut olarak yansıttığı nesnel-reel bağlamı doğru ya da yanlış bir biçimde anlatmasıyla belirlenmektedir. Ne var ki Yeni-Olguculuk, örneğin "Viyana belediye binası kulesinin yüksekliği 50 metredir ve aynı zamanda 100 metredir" önermesini, mantık kurallarıyla çelişkiye düştüğü için, "anlamsız" diye nitelemektedir. Ve *Hume*'cu-*Kant*'çı felsefe anlamında öne sürülen "kendiliğinden bir dünya vardır, ama bu ilkesel olarak kavranılamaz" savını da, "görgül" olarak doğrulanabilecek hiçbir koşul belirtilemediği için, "anlamsız" saymaktadır. Gerçekte ise her iki önerme de anlamsız değil, sadece yanlıştır. İlki, Viyana belediye binası kulesinin yüksekliği nesnel-reel açıdan aynı zamanda hem 50 metre hem de 100 metre olamayacağı için yanlıştır. İkinci önerme de yanlıştır, çünkü bilincimizin dışında ve ondan bağımsız (yani "kendiliğinden") bir dünya gerçekten vardır (önermenin bu bölümü doğrudur), ama bu dünyayı insanlar nesnel olarak kavrayabilirler. Dünyanın insanlar tarafından amaca uygun olarak değiştirilişinin milyonlarca yıllık tarihi bu durumun nesnel kanıtıdır. Mantıksal-olgucu *görünüşte-önerme* ya da *görünüşte-sorun* kavramı nesnel-reel, gerçek bağlamlarla açık bir çelişki içinde bulunmaktadır. Bu nedenle Yeni-Olguculuk'un temsilcileri son yıllarda bu kavramı bilinen gerçeklerle böylesine keskin bir çelişkiye düşmeyecek bir biçimde yeniden tanımlamaya uğraşmaktadırlar.

Gerçek bilimsel bir felsefede nitelik kavramının önemli bir işlevi vardır. Yeni-Olguculuk bu kavramı felsefe alanından ayırmaktadır. Yeni-Olguculara göre nitelikler bir parça özel, salt bireysel, tümüyle özneldirler; insanlar arası ilişkilerde yalnızca yapılar (Struktur) bir rol oynamaktadır. Dil de sadece yapıları ve bu nedenle bu yapıların kuruluşu içinde niteliklerin konumunu kapsayabilir. Niteliklerin kendileri aktarılamazlar. İnsanlar da bu tür bir --örneğin bir bilim dalının dili tarafından aktarılan-- yapıya kendi kişisel nitelik-yaşantılarını katmaktadırlar. Bu durum, nesnel niteliklerin varlığını ve nesnel olarak kavranılabilirliklerini, bilimlerin nesnelliğini yadsımaktan ve de onları özneleştirmekten başka bir şey değildir.

Yeni-Olguculuk dilin *imleme* ve *iletişim* olmak üzere iki işlevinin bulunduğunu öne sürmektedir. *İmleme işlevi*, yaşantılar sınıfı ve dilsel imler sınıfının eşgüdümüyle ilgilidir. *İletişim işlevi* ise, değişken öğenin yardımıyla her durumda betimlenebilir olmaktan başka bir şey içermemektedir. İnsanlar bu değişken öğelere kendi kişisel, öznel yaşantılarını değişmezlikler olarak kat-

maktadırlar.

Yeni-Olguculuk felsefe tarihinde işlev görmüş olan tüm önemli sorunları "görünüşte sorun" diye dışladıktan sonra, felsefenin *konusu* olarak geriye yalnızca *dilin mantıksal çözümlenişi* kalmaktadır. Ancak bu, somut gerçek dil değil, "gelişi güzel imsel öğelerdeki olası dizisel düzenin yapısı"dır. Böylece --tümüyle "mantıksal" olarak-- dil de nesnel koşullarından ayrıştırılmakta, idealist ve son aşamada akıldışı bir tarzda mutlaklaştırılmaktadır. Felsefenin temel görevi, bu tür "dizisel düzenler"-in sözdiziminin (syntax) biçimlendirilmesi olarak ele alınmaktadır. Böylece bir "dil"in sözdizimi de ilgili "betimleme dizgesi"nin yapısı olmaktadır. Bunun yanında, bir önermenin anlamını yansıttığı gerçek bağlamların değil, kendisinden türetilen, çözümsel olmayan önermeler sınıfının saptadığı öne sürülmektedir. Ne var ki, mantıksal ve matematiksel önermelerin tümü çözümsel olduğu ve bu nedenle kendilerinden yalnızca çözümsel önermeler türetilebileceği için, Yeni-Olgucuların bu görüşünden somut olarak, matematikle mantığın nesnel açıdan bir içeriğe sahip olmadıkları, gerçeklikle ilgili hiçbir açıklamada bulunamadıkları sonucu çıkmaktadır.

Yeni-Olguculara göre *bilimlerin dili, sözdizimsel* ve *görgül* olmak üzere iki önermeler sınıfına ayrılmaktadır. *Sözdizimsel* olanı, imler, im dizileri ve bağlantıları ile ilgili önermelerdir. Ve Yeni-Olgucular *"sözde-sözdizimsel"* önermelerin varlığını saptamakla ilginç bir buluş yaptıklarını ileri sürmektedirler. Bu kavram, bir bilim alanının *nesne-dili* (*) ile sözdizimsel dili arasındaki ayrımından ortaya çıkmaktadır. *Nesne-dili* bu alanın şeylerini, özgülüklerini ve ilişkilerini, *sözdizimsel dil* ise bu alana ilişkin kavramların, önermelerin ve kuramların mantıksal ilişkilerini kapsamaktadır. Yeni-Olguculuk görünürde nesne-diline ait olan, ama gerçekte sözdizimsel dile çevrilebilen önermeleri "sözde-sözdizimsel" önermeler olarak tanımlamaktadır. Örneğin görünürde nesne önermesi olan "beş bir sayıdır", sözdizimsel önerme olan "beş bir sayı sözcüğüdür"e çevrilebilmektedir. Böylece ilk önermenin "sözde-sözdizimsel" olduğu kanıtlanmaktadır. Bunun özelliği, ikincisinin "biçimsel söylem tarzı"-nda söylediği "içeriksel söylem tarzı"-nın dışavurmasından ileri gelmektedir. Demek ki "sözde-sözdizimsel" önermeler yalnızca görünürde dil dışında bulunan nesnelerle ilgili olmaktadırlar.

Ancak daha sonra Yeni-Olgucular bile, "beş bir sayıdır" türü bir önermeden "beş bir sayı sözcüğüdür" türü bir önermeye geçişin, önermenin anlamını, içeriğini, özyapısını değiştirdiğini kabul etmek zorunda kalmışlardır. Böylece sözdizimsel sorunların yanısıra, önemi sözcüklerin ve önermelerin anlamında bulunan *anlamsal* (semantik) *sorunlar* da ortaya çıkmaktadır. Ancak bu, maddeciliğe yönelmek demek değildir. Çünkü mantıksal ilişkilerin görgül-betimsel ilişkilerden yalnızca anlam temeli üzerinde ayrılabileceğine ilişkin sonradan edinilen bilgi, "anlam"ın saptanması sırasında nesnel gerçekliğe dayanılması gerektiğine ilişkin zorunlu bilgiyi içermemektedir. Yeni-Olguculuk mantıksal "gerçek"i başlangıçta sözdizimsel kurallara dayandırdıysa, bu kez de anlatımla gerçeklik arasındaki ilişkiye değil, yine kurallara, yani anlambilimsel kurallara dayandırmaktadır. Bilimsellik dış görünüşünü koruma zorunluluğundan doğan bu değişiklikten sonra bile Yeni-Olguculuk özü gereği ne ise öyle kalmıştır: yani öznel idealizm olarak. Bu değişiklikle bilim dillerinin imbilimsel (semiotik) çözümlenişi felsefenin içeriği olarak açıklanmış ve bu çözümlemenin de üç görünüşe (Aspekt) sahip olduğu öne sürülmüştür: Sözdizimsel görünüş (dilin sözdizimi), anlamsal görünüş (dilin "anlamı") ve pragmatik görünüş (dilin kullanılışı).

Bilimsellik dış görünüşünü koruma zorunluluğu Yeni-Olguculuk'u ödün vermeye zorlamıştır: buna göre, bilimsel bir kavramın biçimlendirilmesi, ancak tekil bilimlerin sonuçları göz önüne alındığında yararlı olacaktır. İşin ilginç yanı, bu değişikliğin gerçekleştirilmesinde matematiğin, yani Yeni-Olgucuların tekellerine alabileceklerine inandıkları bir bilim dalının neden olmasıdır. Üstelik Yeni-Olgucu *Gödel* matematiksel araştırmalarıyla, salt sözdizimsel matematiksel bir gerçek kavramının bilimsel yönden yararsız olduğunu kanıtlamış, yani Yeni-Olguculuk'un başlangıçtaki temel savlarından birini kesin bir biçimde çürütmüştür.

Sözcüklerin ve önermelerin sözdizimsel yapısından anlambilimine, anlamlarına geçsin gerçek içeriği, bu "anlam"-ların kazanılış biçimiyle belirlenmektedir. Bir sözcüğün anlamı yalnız tanımlayıcı biçimde başka bir sözcüğe dayandırıldığı, anlamı değişmez olarak görüldüğü sürece, sorun bir sözcük ya da önermeden bir başkasına kaydırılmaktadır. Ancak son aşamada sözcüklere karşılık oluşturan kavramların, kavram olmayan şeylerle karşı karşıya getirilmesi gerekmektedir. Ne var ki, bu son aşama Yeni-Olguculuk'ta nesnel gerçeklik değil, dolaysız yaşantıdır. Böylece Yeni-Olguculuk yalnız öznel idealizm değil, klasik öznel idealizmin bir ayırtısı (nüans) olarak da ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda *Carnap*, "yaşantı olguları" temelinde kavramların yapısına ilişkin bir dizge geliştirmeye çalışmıştır *(Evrenin Mantıksal Yapısı)*. Ayrıca tüm ilişkilerin "asal yaşantılar" arasındaki benzerliklere dayandırılabileceğini, "benzerlikleri anımsama"nın da temel bağıntı olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bu çabalar, bu dizge içinde bilinçten bağımsız bir gerçekliğin olamayacağını ve bu nedenle böyle bir şeyden söz etmenin "anlamsız" olduğunu kanıtlama amacına yönelikti.

Yeni-Olguculara göre asal yaşantılar asal önermelere karşılık oluşturmaktadırlar; asal önermelerin en önemli oluşturucu öğeleri bir şeye, bir yöne dikkati çeken sözcüklerdir. Ancak buna uyulduğu zaman bu tür "asal önermelerin" anlamı anlaşılabilirBöyle bir asal önermenin "gerçeği" aynı zamanda anlaşılmasını da sağlamaktadır; genel önermelerin "gerçeği", bu genel önermenin kapsamına giren asal önermelerdeki "gerçeğin" bir işlevi olmaktadır. Mantıksal olarak böyle bir "asal önerme" tekil bir önermedir; yani ne başka önermeleri ne de "bütün" ya da "birkaç" kavramlarını oluşturucu öğe olarak içermektedir. Ancak bu "asal önermeler" içerdikleri "şimdi" ve "burada" sözcükleri nedeniyle kalıcı ve bir değere sahip değildirler, sadece ilgili önermenin söylenmesi sırasında söyle-

Yeni Olgucularla, Felsefe, dünya görüşsel içeriğinden "temizlenmekte", dünya-görüşsel işlevi "elinden alınmakta" ve dil felsefesine indirgenmektedir. Bilimler de dünya görüşsel temellerinden yoksun bırakılmaktadır.

(*) Nesne-dil (Objektsprache): İçinde bir bilim alanının nesnelerinden söz edilen dil. Örneğin a ve b sayılara ilişkin birer değişkendirler; "a + b = b + a" anlatımını, aritmetiksel nesne-dilinin bir anlatımıdır. Nesne-dilin kendisi de araştırma nesnesi durumuna gelebilmektedir (—Ç.)

yen kişinin yanında bulunanlar için anlaşılır olmaktadır. "Bay X belirli bir zamanda belirli bir yerde şunu ve şunu algılamıştır" dendiğinde, bu bir "asal önerme" değildir artık. Demek ki "asal önerme", önermelerin ve sözcüklerin anlamını gerçekten temellendirecek durumda değildir. Bu mantıksal çıkarsamaya Yeni-Olgucular bile uzun süre kulak tıkayamamışlardır. Bunun üzerine "asal önerme"yi *protokol önerme* ile değiştirmeye kalkışmışlardır. Böylece her bilimsel genel anlatım, dolaysız yaşantılarla karşılaştırılabilecek "protokol önermeler" mantıksal bir biçimde kendisinden türetilerek doğrulanabilecekti.

"Protokol önermeler" dolaysız yaşantı içeriklerini nitelemeliydi, ancak öte yandan algıların kuramsal olarak benimsenmesiyle kazanılan önermeleri de içermemesi gerekiyordu. Ne var ki, bu koşullarla yetinen önermelerin nasıl olacağı konusunda Yeni-Olgucuların görüşleri hiç de birbirini tutmuyordu. "Protokol önermeler" tüm bilimlerin temelini oluşturacağından, Yeni-Olgucular kendi görüş açılarından çıkarak bu tür önermelerin kazanılması için kesin bir yöntem ortaya koymak zorundaydılar. Bu yöndeki tüm çabalar doğallıkla boşa çıkmıştır.

Gerçekte ise her önerme ve de her "protokol önerme" --bilinçli ya da bilinçsiz-- yansıtılan bağlamın kuramsal olarak benimsenmişliğini belli bir ölçüde içermektedir. Demek ki Yeni-Olguculuk anlamında "protokol önermeler" bulunmamaktadır. Bu çelişkiden kurtulmak için *Neurath,* belirli somut önermelerin "protokol önermeler" olarak, yani mantıksal indirgemenin son noktası olarak saptanmasını önermiştir.

Görüldüğü gibi Yeni-Olguculuk, gerçeklikle öznel idealizm arasındaki çelişkilerden kurtulmak için çaba gösterdikçe idealizme daha çok saplanmakta ve zorunlu olarak yeni çelişkilerin içine düşmektedir. Çünkü hemen ortaya şu soru çıkmaktadır: öznel olarak saptanmış bir "protokol önerme", önceden hazırlanmış ve pratik tarafından doğruluğu onaylanmış bilimsel bir kuramla çelişkiye düştüğü zaman ne yapılacaktır? Bu durumda kuram terk edilirse yeni çelişkiler içine düşülecek ve bilimsellik dış görünüşü de ortadan kalkmış olacaktır. Yok eğer "protokol önerme" terk edilirse, o zaman da bilimin temelini "protokol önermelerin' oluşturmadığı, tersine nesnel gerçeklikle ilgili bilimin "protokol önermelerin"temeli olduğu kabul edilecektir. Yani: Olguculuk terk edilecek ve Maddecilik yolu tutulacaktır.

Bu çıkarsamaları sonuna dek sürdürürsek, Viyana Okulu'nun temel bilgikuramsal ve dünya-görüşsel savlarının, bilimin bütünlüğü ile ilgili diyalektikmaddeci tasarımların karşısına Fizikselcilik dizgesi içinde olgucu, antidiyalektik bir seçenek çıkarma çabasından başka bir şey olmadığını görürüz. Fizikselcilikte "katışıksız" Görgücülüğün tüm içsel çelişkililiği ve saçmalığı belirgin bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Fizikselcilik bilimsel-kuramsal düşünmeyi küçümsediğinden ve bu nedenle önkoşulsuz olmak istediğinden, kendi önkoşullarını ("atomsal olgular", "asal yaşantılar" ya da Fizikselci dizgenin "temel ögeleri" ve "temel bağıntıları") oluşturmak için geriye kendisine sadece kurgusal yöntem kalmaktadır. "Katışıksız" Görgücülük zorunlu olarak kurgusal Metafiziğe dönüşmektedir.

Viyana Okulu'nun Almanya'daki etkinlikleri Faşizmin gelmesiyle kesintiye uğramıştır. Daha sonra, yani İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Yeni-Olguculuk, özellikle *Çözümsel Felsefe* olarak ABD'de, İngiltere'de, İskandinav ülkelerinde ve Latin-Amerika'da etkili olmuştur.

Hem felsefel olarak yansıtılan ve yöntem düzeyine çıkarılan, hem de kendiliğinden biçimler içinde meydana çıkan olgucu düşünce tarzı öncelikle geç-burjuva ve yayılımcı toplumun temel gerçekleriyle gelişim yasallıklarını yansıtmaktadır.

Çözümsel Felsefe genellikle Viyana Okulu'nun düşüncelerine bağlı kalırken, yeni, dil-çözümsel *Oxford Okulu* adlı akım daha çok *Wittgenstein*'ın *Felsefesel İncelemeler*'de geliştirdiği dil oyunlarına ilişkin savlarını temel almıştır. *Çözümsel Felsefe*'den pek büyük ayrılıklar göstermeyen, kendisini *Yeni-Görgücülük* olarak tanımlayan Yeni-Olgucu, başka, üçüncü bir akım da, özellikle bilgi-kuramsal Görüngücülük'ü yeniden canlandırmaya, Olgucu doğrulama ilkelerine bir biçim vermeye ve bunları toplumbilimlerine uygulamaya çalışmıştır. *Yeni-Görgücülük, Eleştirel Akılcılık* denen akım içinde savunmalı (apologetik) ve bilimsel öğretinin karşıtı bir özyapıya bürünmüştür.

Olgucu düşünce tarzı hem felsefesel olarak yansıtılan ve yöntem düzeyine çıkarılan hem de kendiliğinden (spontan) biçimler içinde meydana çıkmaktadır. Bu düşünce tarzı öncelikle geç-burjuva ve yayılımcı toplumun temel gerçekleriyle gelişim yasallıklarını yansıtmaktadır: İnsanın giderek artan yalıtılmışlığı, toplumsal ilişkilerin ayrımlaşması, burjuvazinin seçenekten yoksunluğu ve tarih sahnesinden çekilişi. Öte yandan yine bu düşünce tarzı burjuvazinin temel ve çelişkili gereksinimlerini de dışavurmaktadır: *Üretici güçlerin* hiç durmadan gelişmesine duyulan gereksinim ve *üretim ilişkilerinin* değiştirilmesini engellemek için harcanan çaba. Bu çelişki, bir yandan doğabilimlerine ve teknik bilimlere, öte yandan da toplumbilimlerine karşı alınan tutumda yansımaktadır. Toplumbilimlerini tümüyle, davranışçı (behaviorist) açıdan ele alınan bir ruhbilim, biyoloji ve fizik içinde eritmek için gösterilen Yeni-Olgucu uğraşlar, özgül toplumbilimsel araştırmaların zorunluluğunu ve olasılığını, özellikle de toplumun nesnel-reel gelişme yasalarının varlığını ve bunların kavranılabilirliğini yadsımak için girişilen sayısız çabalardan yalnızca birini oluşturmaktadır.

Olgucu düşünce tarzı "olgular"dan hareket etmektedir. Olgucu görüşe göre olgu ve böylece "gerçek" olan, yalnızca duyusal olarak algılanabilen görüngülerdir; yani nesnel-reel gelişme süreçlerinin yüzeydeki görüngüleridir. Olgu, bireyler arasındaki belirli ilişkiler ya da somut durumlardaki insansal davranış tarzlarıdır. Olguculuk bu ilişkileri ve davranış tarzlarını kendi dolaysızlıkları içinde, tarihsel, nedensel ve mantıksal bağlamın dışında, toplumsaltarihsel süreçten ayırarak ele almakta ve betimlemektedir. Görüngüleri mutlaklaştırarak onları başlıca-olan ve yasal-olan durumuna getirmektedir. Örneğin *Karl Popper,* kapitalist rekabetle sonuçlarından bazıları arasındaki nedensel ilişkiyi tersine çevirmektedir: İnsanların yalıtlanmışlığı ve toplumsal ilişkilerin ayrımlaşması sonuçgörüngüleri olmayıp, rekabetin başlıca nedenidir. Bu görüngüler, "ötekilerden farklı olmak için... çoğunluğa uymamak ve kendi yolunda gitmek için" bireyde doğal olarak varolan, akıldışı bir "özgürlük"ün dışavurumlarıdırlar. Buna karşılık genel bir plana göre davranmak, "düşüncelerin ve görüşlerin uymacılığı (Konformismus)", "düşüncenin özgür rekabeti"nin ve bu nedenle bilimsel ilerlemenin sonu demek olmaktadır *(Tarihselciliğin Sefaleti).* Sermaye ve emek arasındaki çelişkiden doğan

kapitalist toplumdaki temel aksaklıklar, *Popper'*in görüşünde değişmez doğa yasaları ve toplumsal gelişmenin zorunlu "ana itici gücü" durumuna gelmektedir (*).

Toplumsal ilişkilerin ve burjuvazinin temel maddi ve de ideolojik gereksinimlerinin yansıması olarak Olgucu düşünce tarzı, tüm yayılımcı ve geç-burjuva ideolojilerinin temel bir özelliğidir. Bu düşünce tarzı özellikle Viyana Okulu tarafından felsefesel kanıtlarla desteklenmiş, kuramsal bir temel üzerine oturtulmuş ve maddeci diyalektiğe karşı bir seçenek olarak genel-geçerli bir yöntem düzeyine çıkarılmıştır. Bu biçimiyle İndirgemecilik ve bilgi-kuramsal Görüngücülük'le yakın bir ilişki içinde bulunmaktadır. Olguculuk aşırı anti-diyalektik ve bilim düşmanı özyapısını, görgü düzeyinde ayak diremesiyle ve bilimsel "olgular"ı kuramsal olarak genelleştirmekten ya da dünya-görüşsel yorumunu yapmaktan kaçınmasıyla dışavurmaktadır; ayrıca bu özyapı, bilgi nesnelerini tarihsel ve dizgesel bağlamından ayırma ve tekilleştirme eğiliminde; belirli nesne özgülüklerini, soyutlamaları ya da bilimsel yöntemleri mutlaklaştırma ve şematik olarak başka nesnelere ve bilgi alanlarına aktarma eğiliminde de açık seçik görülmektedir.

(*) Not: "Karl Popper ve Felsefesi" ilerideki sayılarda ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

KAYNAKLAR:

1. Philosophenlexikon (Düşünürler Ansiklopedisi), Erhard Lange-Dietrich Alexander, Verlag Das europeaische Buch, West-Berlin 1982.

2. Philosophie und Naturwissenschaften (Felsefe ve Doğabilimleri), A. Kosing, Dietz Verlag, Berlin 1978.

3. Bürgerliche Philosophie und Revisionismus, (Burjuva Felsefesi ve Revizyonizm), Robert Steigerwald, Frankfurt am Main 1980.

4. Philosophisches Wörterbuch (Felsefe Sözlüğü), Georg Klaus-Manfred Buhr, Verlag das europeaische Buch, West-Berlin 1975

5. Zur Kritik Der Bürgerlichen Ideologie (Burjuva İdeolojilerinin Eleştirisi), Andras Gedo-Manfred Buhr-Vladimir Ruml, VMB-Frankfurt 1971, Sayı 12.

6. Zur Kritik Der Bürgerlichen İdeologie (Burjuva İdeolojilerinin Eleştirisi), Hubert Horstmann, VMB-Frankfurt 1973, Sayı 26.

7. Zur Kritik Der Bürgerlichen Ideologie (Burjuva İdeolojilerinin Eleştirisi), Jörg Schreiter, VMB-Frankfurt 1977, Sayı 82.

SABAHATTİN KUDRET AKSAL

BAKMAK

1

Bir duvara bakıyor
duvar boyu taflana
Nasıl bir tılsım ki bu ışık oyununda
Ayırmadan gözlerini, devinimsiz, akşama dek
Bir yonu gibi kalacak orda.

2

Ayaklarını ikindiye uzatmış bir adam
Sırtını meşeye dayamış
Gözleri gökte ağaçta çayırda
Bir ak bulut geçiyor
Kuşlar geçiyor
Sakız çiğneyen kız karşı yolda
Bir ot arabası
Kavakların yaprakları uçuşuyor rüzgârda

O her gün orda
Algılamadan bakmayı öğreniyor.

3

Göğü sıyır mavisinden
Kabuğunu ayıkla
Bak.

4

Ağaca baksa ağaca benziyor
Buluta baksa buluta

Ağaçla bulutla
Karşı karşıya

Bakışarak, karışarak, dönüşerek.

ÜLKÜ TAMER

HÜNERİMİZ

Yaşar Kemal'e

İkindiyi yuduk yıkadık, arısili ettik,
Büydüz Abdo, Doksan Eşşekli, bir de ben,
beni sorarsan Alluş.

Alluş değil asıl adım, ama bunu seçtim kendime,
gel sene bakarsın Beşir derim,
sevdiğime Hattuç, Güldene, Döne, Yumma,
ne dersem derim işte,
zaten kim karışır ki bana,
zaten kim inanır ki bana,
bir Ay, bir Zühre, bir de bütün dünya.

Arısili ettik akşamüstünü.
Gece altında büyümüşüz üçümüz de,
ne kadar ateşböceği varsa Kayacık'da
bilir bizi, sever bizi, sokulur bize,
alnımıza vurur ateş almaya;
tarlalarda, bostanlarda ateş mi kaldı,
komşu evlerde ateş mi kaldı,
onlar bize ateş verir, biz onlara.

Hüner ister yıldızları buyur etmek;
ikindiyi, akşamüstünü, akşamı hazırlayacaksın önce,
bunu da en iyi Abdo bilir içimizde;
kaşık çalımı geldi miydi,
oturmadan önce sofraya
Antep'in bütün tepelerini hatırından geçirir,
sonra yel olur üfürür içinin kirlerini,
su olur kastellerden akar,
sekiz yaşına döner, şakı bülbülüm oynar,
ebemgeçti oynar, arası-kesme oynar,
sırtında çitari mintanı,
büydüzdür, kamburdur yani, ama bakma,
keleş babayiğittir,
bir tepik attı mıydı içindeki ifrite
gül olur ekinlikte açar.

Arısili ettik, yuduk yıkadık
gönlümüzün hüyüklerinde ne kadar ağu varsa.

Sonra da kaptırdık kendimizi geceye,
samanuğrusuna.

Bunu dersen en iyi Doksan Eşşekli bilir içimizde,
bir türkü tutturup saldı mıydı kendini gökyüzüne
hırp hırp kesilir ciğerinde bir yerler.
"Ulan," dersin, "bu herif midir semaya çıkan,
yoksa ben miyim?"
Boyuna iz sürersin düşler arasında,
hatmilerin, hasbirlerin, alıçların izini,
deli tütünlerin, dağdağanların, bük üzümlerinin;
karımlardan atlar, göleklerden geçersin,
kamışlıklar ova gibi gelir sana,
gürpedek gencelirsin,
bir de bakarsın ki, yıldızlar arasında değil
binbir bağ içindesin,
"Of anam," dersin, "şu üzümlere bak hele,
dımışgılar, muhammediyeler, hünnüsüler,
salkımların her biri bir dünya."

Öyle bir türküdür Doksan Eşşekli'nin türküsü işte;
günlerinin şırasını o üzümlerden çeker,
kendi içine aktarırsın kendi içini.

Benim hünerimi dersen, bakma bakarım,
kahve fincanından, kâğıttan değil,
adamın gözünden okurum nice sonrayı;
süzülürüm kirpiklerin arasından,
girerim gözbebeğine,
keleplenir yatarım orada üç-beş saniye,
üç-beş saniye yeter de artar bile,
güneşin nacarıyım ben,
keserim biçerim ışıklarını, birbirine çakarım,
nakışlı takvimler çıkarırım onlardan,
koyarım ortalık yere:
"Al işte! Sonsuz bir avlak sana!
Bin atına! Vur gelecek günlere!
Koştur babam koştur,
nice sevgi varsa Zebik'den Kertil'e kadar
tut alayını, heybene at!"

Alluş'dan âlâ bakıcı mı var Antep'de,
güneşin nacarıyım,
aydınlığın ekincisi.

Büydüz Abdo, Doksan Eşşekli, bir de ben,
yuduk yıkadık, arısili ettik geceyi,
neye el sunduysak güne çevirdik.

Can Yücel'le Dertleşme

Oktay Rifat

Azizim Can Yücel,

Bu yazının üstüne neden senin adını koyduğumu bilemiyorum! Düşün'de çıkan benimle ilgili o yazıya cevap vermek isteği mi, yoksa namuslu bir aydına hesap vermek dürtüsü mü! Gerçekten kaçmak, kapalılık, aklı yadsıma, işte bir sürü davranış ki kimi aydınlarımızın sanatçıya kötü gözle bakmasına yol açıyor. Gerçekten kaçmayan, kapalı olmadığını bilen, kimi alanlarda aklın yeri olmadığını görecek kadar akılcı olan bir sanatçıya sadece üretmek ve susmak düşerse de okuyucu böyle zamanlarda iki ateş arasında kaldığı için ister istemez konuya bir aydınlık getirmek gerekiyor. Keşke karşılıklı otursaydık da bu konuları birbirimizle tartışarak diyalog biçiminde geliştirerek yazsaydık! Ama ben bildiklerimi ve düşündüklerimi açıkladıktan sonra sen de bu konularda bir şeyler yazarsan sevinirim. Önce gerçekten kaçmayı ele alalım. Gerçekten kaçılmasına razı olmadığın *Rumeli Türküsünden Bozma* Adlı güzel şiirinden de belli oluyor. Gerçek de bana dar geliyor/Vıy amman amman/Veyl. Şiirin sonundaki son dizenin vay olacak yerde veyl olması ayrıca anlamlı. Halkın diline doladığı türkülerin üstüne tıpkı bakırın üstüne mine kaplar gibi yeni anlamlar oturtmak batıdaki yenilikçi şairlerin başının altından çıktı. Yavuz geliyor Yavuz denizi yara yara, türküsünü ben de bir vakitler: Bir dolu gözleri havada/Kuşlar geliyor kuşlar denizi yara yara, kılığına sokmuştum. Ne var ki sen gerçekten yana çıkıyorsun bense gerçekten kaçıyormuşum gibi görünüyor. Gerçek derken sen de ben de ne dediğimizi biliriz, ama her okuyucu bilmez. Bu satırları özel olarak adresine postalamadığıma göre okuyucuyu da gözetmemiz gerekir. Bizde sanatta gerçekçilik deyince akla toplumcu gerçekçilik geliyor. Toplumcu gerçekçilik 1934'de kuruldu. Larousse bu çığırı şöyle tanımlıyor: Güzel sanatlara ve yazına insanı toplumsal savaşımında göstermek ödevini veren çığır. Bana kalırsa insan oldum bittim toplumun kara güçleriyle savaşır. Ne var ki doğa ile de savaşır, kendi kendisiyle de savaşır. Toplumun kör güçlerini evcilleştirmek, toplumu yaşanabilir bir duruma getirmenin yanında halkı yetiştirmek ve yüceltmek bence unutulmamalı. Bunları hep biliriz. Onun için şu sonuncu önerme (kaziye) üstünde durmak istiyorum. 1937 yılında Ankara Hukuk Fakültesini bitirerek Paris'e Maliye Bakanlığı hesabına doktora yapmaya gittiğimde (1) zorunlu dersler yanında bir de isteğe bağlı ders olarak sömürgecilik hukukunu seçmiştim. Sömürgecilik hukukunu tek bir cümlede özetleyebilirim: Sömürge halkının gelenek ve göreneklerine ilişmemek. Sömürgeci Devlet, sömürgesinde, halkı çağdaşlaştırmak gibi bir görevi üstlenmez, bu onun çıkarına ters düşer. Sömürgede hukuk düzeni eskiymiş, düzeltmeye yanaşmaz. Halk geriymiş, kör inancın batağında yaşıyormuş, aldırmaz vb. Gelelim gerçekçi toplumculuğa. Ne yalan söyleyeyim, gerçekçi toplumculuk 1934'lerdeki haliyle insanı tümüyle kavramayan dar bir çığır gibi görünüyor bana. Bir bilim adamına savaş için gerekli bütün bilgileri üret, gerisine boş ver, şimdilik bize bunlar gerekli değil, demek ne kadar yanlışsa, toplumsal savaşımın dışındaki her türlü sanatsal araştırmaya yanaşma, demek de bence o kadar yanlış. Biliyorum bu yanlışlık anlaşıldı, gerçekçi toplumculuk akımının köprüleri altından çok sular geçti, kapılar açıldı, çağdaş sanatsal araştırmaya kem gözle bakılmaz oldu. Öyleyse derdin ne? diyeceksin. Derdim, bugün bile aramızda hâlâ köprülerin altından geçen o sulardan habersiz kişilerin bulunması ve eski ağızla zaman zaman homurdanması.

Yves Bonnefoy adlı ozanı bilirsin ama onun Rimbaud adlı kitabını okudun mu bilmiyorum. Şöyle düşün! Gerçeği duyularımızla algılıyoruz. Görüyoruz, duyuyoruz, kokluyoruz, elliyoruz, tadıyoruz. Gerçeği duyularımızın elverdiği ölçüde biliyoruz. Duyularımızın yardımına verdiğimiz çağdaş aletler gerçeğin sınırlarını genişletmekle birlikte bizi onun özüne, başka bir deyişle eski simyacıların düşledikleri saltıka (absolu) götürmüyor. İster istemez duyularımızın zindanı içindeyiz. Bu zindandan çıkarak daha ötelere gidilemez mi? Ozan gerçeğin özünü kavrayacak mertebeye ermeli ki, diyor Rimbaud, bunu başarabilsin. Bir ermiş, onun deyimiyle (voyant) olmak için ne yapmalı? Önce duyular arasındaki duvarları yıkmanın yollarını aramalı, tam bir duyum düzensizliği, kargaşası içine düşürmeli kendini. Rimbaud'ya göre Fransız şiirinin ilk ermiş kişisi, eldeki gerçeğin ötesine yönelen tek kişi Baudelaire'dir. Ona göre ilkin Baudelaire Fransız şiirinde bilinmeyene doğru yol alır ve bize bilinmeyenden haber verir. Bu ozanın görsel duyumları kokusal duyumlarla, işitsel duyumları görsel duyumlarla anlattığını hep biliriz. Rimbaud sürekli ve sistemli bir biçimde duyum kargaşasına kendini bırakmakla hastalanır, bir fabrikanın yerinde cami, gök yollarında faytonlar ve türlü sanrılar görmeye başlar. Artık ölüme yakındır. Ama o bu zihinsel kargaşayı kutsal sayar. Yolun sonu ölüme de, tam bir deliliğe de çıksa ne gam, hiç olmazsa bir kerecik olsun gerçeğin özünü dünya

gözüyle görecektir ya! Rimbaud'yu Claudel, bir mistik olarak selamlar. Ne var ki topluma, ahlaka, dine başkaldıran 1871 komünası yanlısı bu çocuk, tanrının ateşini çalmak isteyen bir yeni zaman Prometeus'u, bir maddecidir. Yves Bonnefoy'ya bakılırsa duyum zindanının duvarlarını yıkmayı başarmış ve gerçeğin özüne ayak basmıştır. Ne yazık ki sadece dil bilenler onun akıl almaz şiir macerasını bütün girdi çıktısıyla okuyup öğrenebilirler.

Şimdi soruyorum, sen bu ozana gerçekten kaçan bir adam mı, yoksa elindeki gerçekle yetinmeyen, bilinmeyeni özleyen biri mi, dersin? Denebilir ki, kendi toplum gerçeklerimize, dertlerimize bir çözüm aramak varken böyle boyumuzdan büyük işlerle uğraşmak nemize? Az gelişmiş bir toplumda gelişmiş bir toplumdan beslenerek edebiyat yapılmaz, yapılmamalı! Sen böyle demezsin ya diyenler olursa biz de onlara şunu söyleyelim: Biz de çağdaş bir toplum olmak istiyoruz. Onların sanatsal araştırmalarından habersiz kalamayız. Üstelik bunları kendi memleketimizde de deneriz ve denemekteyiz. Bir dükkân açıp kundura sattığımızı düşünelim. Eğer köylünün, ırgatın giydiği lastik pabuçlardan satmazsak dükkânımıza köylüsü, ırgatı, işçisi uğramaz. Doğru. Kimileri çıplak ayak dolaşırken bizim son moda iskarpinler döktürmemiz ancak cebi dolu kişilerin işine yarar. İşte bu doğru değil. Çünkü kültür üretmenin değeri, gördüğü ilgiyle değil, alınan sonuçla ölçülür. Ben çağdaş ayaklara kundura yaparım ve halkıma sunarım, yaptığım kunduralar gerçekten iyiyse, sağlamsa, ayağa uygunsa onları elbette bir giyen bulunacaktır. İlerde sözü Rimbaud'nun çocukları gerçeküstücülere ve bugünkü çağdaş şiire getireceğim için kestirip atıyorum: Yeni şiir gerçekten kaçmaz. Tersine, gerçeğin bilinmeyen yanlarını imgelem (muhayyile) gücüyle zorlar. Düşler bir gün gerçek olur, öznel doğrular nesnel doğrulara dönüşür.

Sanat bir üst yapıdır, onu alt yapı belirler, bütün bu anlaşılmaz yapılar o alt yapının ürünüdür, o yapıyla birlikte yok olup gidecektir gibi bir yargı kolaya kaçmak olur. Batı dünyası çağdaş başyapıtlarla dolu. Kaldı ki her alt yapı kendinden sonra gelene bir şeyler bırakır. Bu bir şeyleri o günün sanatçıları üretir. Düşünce ya da davranış, yanlış da olsa, doğru düşünce ve davranışa hiç olmazsa yıkılması gerekli bir temel oluşturur. Kötü olan çöl çoraklığıdır. Bugün artık bu söylediklerime pek az kişi karşı çıkacaktır. Demek ki bu iş iki yanlı, bir yanda sanatçı öbür yanda kulağı delik yetişkin okuyucu.

Şimdi de şu kapalılık sorununa bir açıklık getirmeye çalışalım ki okuyucu ne yapıldığını bilsin. Yanılmıyorsam 1922'lerde, Breton, bir gece uykuya dalacağı sırada cama vurulurcasına dirençli bir tümce duyar. Bu tümce şöyle bir şeydir: Pencerenin ikiye biçtiği bir adam var. Bunun gündelik sözlere benzemeyen başka cins bir söz olduğunu hemen anlar. Yine de pencereden sarkan bir adamın pencerece ikiye bölündüğünü düşünerek bir olağanüstülük görmemeye çalışır. Ne var ki gözünün önündeki görüntüde adam devindikçe pencere de devinir. Ortada pencereden sarkan bir adam olmadığı açıktır. Sonunda bu tümceyle gelen imgenin olağan bir imge olmadığına karar verir. Soupault'ya açılır. Birlikte ünlü *Champs Magnétiques* kitabını otomatik yazıyla yazmaya başlarlar. 1956 da Perçemli Sokak kitabımın önsözünü yazarken aklıma geliveren *lambanın saçları ıslak* sözünün bir anlamı olmadığını söylemiştim. Oysa "Dışarda yağmur/Camda lambanın saçları ıslak." gibi bir düzenlemede lambanın saçlarını bir eğretileme saymak ve lambanın ışıkları olarak anlamak olasıdır. Şunu kesinlikle belirteyim ki olağanı görüntüleyen eğretilemeyle sözünü ettiğim imgeler arasında bir ayırım gözetmek gerekir. Kimi yazarlar imgeleri dış ve iç imgeler olarak ikiye ayırıyorlar. İç imgeler dış imgelerin bir tortusu, bir yansıması olabilir. İşin burası bence ozanı değil ruhbilimciyi ilgilendirir.

ECE AYHAN

BİR MEKTUP BABAANNE!

1. *"Kimin adı söylenirse"*, (bir insan oyunu), *"paralayın!"*
   Kesik şairlere, taştan kentlere ve sıfatsız kentlilere!

2. Ben aşağıdan yukarlara küskülerle kazılanlara binmişim
   Bir cep aynasında askerler, sonra sırasıyla bankacılar

3. Dünyadaki Yedikule'ler, Genç Osman ve bahçeli şiirler
   Dikkati göğe çekmek için de elmas (ya da kömür)
   bir şahin

4. Tüylü kollarımı yastık ederek uyurken çırılçıplak
   Bir tahtın yanında durururmuş cellat, tam önünde
   çökmüşüm

5. Güzel sıfırdan başlayan verev dizeler yani düşünce
   İki yarımadalı, bir kara köpek, üç değirmenli çevre

6. Eflak paralanacak! felekler paralanacak! hodri
   paralanacak!
   Bu arada takıştırmış eski babaanne de, yeni
   babaanne de.

Çağdaş şiirde kapalılık daha çok bilinmeyen gerçeklere ayak basılmış olmasından ileri geliyor. Yukardaki ayırımı göz önüne alarak diyebiliriz ki dış imgeler istenirse akıl diline çevrilebilir, ama iç imgeler çevrilmez. İç imgelerin kökünü bilinçaltında, daha da derinlerde, ileri geri her türlü toplumda ortak, kolektif bilinçaltında, anlamları insandan insana değişmeyen ağaç, su, toprak, güneş gibi simgelerde aramak gerekir.

İşe dış imgelerden başlayalım. Eski bir geleneğe dayanılarak söz ve anlam sanatları olarak adlandırılan anlatım ve düşünce biçimleri şiire ister istemez bir kapalılık getirir. Ahmet Haşim'in: Şu bakır zirvelerin ardından/Bir süvari geliyor kan rengi/Başlıyor şimdi melûl akşamda/Son ışıklarla bulutlar cengi, olarak aklımda kalan dörtlüğünde, bakır zirvelerin ardından gelen süvari güneşdir. Bakır zirveler gün batımına doğru kızarmış tepelerdir. Buradaki mecazları açıkça görüyoruz. Ama bu dörtlük bir sürekli eğretileme (allégorie) olarak ele alınırsa gün sonu ömrün sonunu, kan rengi süvari ölümü akla getirir. Cevdet Kudret'in *Örnekleriyle Edebiyat Bilgileri* adlı iki ciltlik kitabında (İnkılap ve Aka Yayınevi) söz ve anlam sanatları üstüne bilgiler var. Meraklısı baş vursun. Ama Fransızlar *figure* dedikleri söz ve anlam sanatlarını daha değişik olarak ele alıyorlar. Bunları gelecek bir yazıda belki anlatırım.

Konumuz açıklık ve kapalılık. Şimdi düşünelim, bir taşla iki kuş vurmak varken tek kuşla yetinmek neye! Üstelik Haşim'in şiiri açık değil mi? Kusuru derinliğinde, dibinin görünmemesinde. Neden ille de yüzeyselle yetinmek! Şimdi de Eluard'ın kısa bir şiiri üstünde duralım:

KURŞUNKALEMLERİN YAPILDIĞI YER

Işığı tutmak için
Bir sepet örmek gerekirse
Bu bırakılan gözü
Çizmek gerekirse
En son kırlangıç gelir akla

Akşam köyün avucundan
Hayvansal uykunun
Tohumlarını yemeye gelir

İyi geceler düşünceye

En küçük küçük adıyla
Çağırıyorum sessizliği.

Buradaki imge düzeni, yukarıdaki ayırıma uyarak söyleyelim, bir iç imge düzenidir. Mecazlara benzeyen ilintileri birer mecaz saymak olanaksızdır. Bunları genellikle akıl diline çeviremeyiz. Düş ya da aklın denetiminden geçmeyen düşünce titreşimlerle yüklüdür. Eluard da bana kalırsa açıktır. Bu şiirin açık olmadığını sanmak, onun taşıdığı şiirsel yükün altında bir akıl dili aramaktan ileri gelir. Fransız şairleri bu anlayışla direniş şiirleri yazmışlardır. Bu şiirlerin direnişçileri yüreklendirdiği söylenebilir mi bilmiyorum ama, Fransa'nın Alman işgalcileri önünde kültür üstünlüklerini sergileyerek bir çeşit var olma savaşı verdikleri kolayca ileri sürülebilir.

Geri kalmış toplumlarda bir bozukluk var, doğru. Durmadan geri bırakılan halk ister istemez kültüre yabancılaşıyor. Ama bu yabancılığı gidermek için şiiri şiirlikten çıkarmak mı gerekir? Müzik ve resim almış başını giderken biz ozanlar her türlü ileri atılıma sırt mı çevirelim?

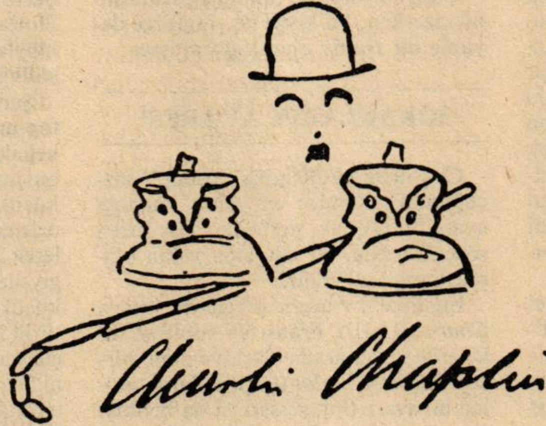
Aklı yadsımaya gelince, burada bir kavram kargaşası var. Kavramları birbirinden ayırmak gerek. Aklı *raison* karşılığı kullanıyoruz, düşünceyi ise *pensée* karşılığı. Bir de zekâ var *intelligence* karşılığı. Anlak var, müdrike, *entendement* karşılığı. Bunların hepsinin yeri ayrı. Düşüncenin kökleri dilde, sözcüklerdedir. Biz durmadan düşünürüz, başka bir deyişle, sözcükler arasında ilişkiler kurarız. Bu ilişkileri otomatik olarak kurarız. Dil bilinçdışı bir hazinedir. Bu söz seni yadırgatmasın. İçinde bir sözlük taşıyan kişi zamanı gelmedikçe, diyeceğim düşünmeye başlamadıkça içindeki söz hazinesinin bilincinde değildir. Anılar da bilinçdışıdır. Zaman zaman bilince çıkarlar. Safra kesesi nasıl bizden habersiz çalışıyorsa anılar da bizden habersiz yaşarlar. Bir özel ad aklımızdan çıkar, sonra birdenbire anımsarız. Bütün büyük buluşlar birdenbire olur. Yahya Kemal üstünde bir sene boyunca çalıştığı bir dizesini bir gün birdenbire bulduğunu söylüyor. Matematikçi Poincaré bir kuramını ayağını vagonun basamağına koyarken buluverdiğini anlatır. Akılcılığı *rationalisme* anlamında kullanıyorsak bunun çeşitli anlamları var. Osmanlıca karşılığı ile akliye, felsefede *empirisme* karşıtıdır ki maddecilerce reddedilir. Akılcılıktan kör inançlara karşı çıkmak anlaşılıyorsa hangi aydın akılcı değildir. Dünyada en zor şey sınırları belli olmayan savları yanıtlamaktır. Ben alınganlığı bir yana bırakayım da bu konuda ne düşündüğümü söyleyeyim. İnsanın tıpkı toplum gibi bir alt yapısı olduğu XIX. yüzyılın sonunda anlaşıldı. XX. yüzyılın başında bu kuram pekişti. Bugünün akılcılığı deneyciliktir. Akıl kendine değil deneye inanıyor. Düşüncenin kökleri bilinçaltındadır, genellikle aklın denetiminden geçer, geçmediği zamanlar da olur. Eski ozanlar ruhsal durumları bile anlatırken akla ters düşmemeye çalışırlardı. Ters düşülse ne çıkar! Akla ters düşen düşünceyi, ki içimiz böyle düşünce ve düşlerle doludur, olduğu gibi korumak varken onu ille de aklın ilkelerine uydurmaya niçin çalışmalı! Bence akılcılık aklın yaşamımızdaki yerini saptamakla başlar. Şiirin aklın denetiminde kalması ya da kalmamasının akılcılıkla bir ilişkisi yoktur. Tersine, akıl dışı olanı aklın denetimine vermemek en akılcı yoldur. Bunun için otomatik yazıya baş vurulur. Otomatik yazı yeni bir buluş değildir. Sözümü kanıtlamak için aşağıdaki bilgileri aktarmakta yarar var. Platon: "Ozanlar en güzel şiirlerini sanata değil heyecana ve bir çeşit sayıklamaya borçludurlar. Kendilerinden geçtikleri zaman dans eden Kibele rahipleri en güzel odlarını soğukkanlılıkla değil esinle ve esrime ile söylemişlerdir." Hoffmann: "Yazarken bana dışardan yazdırılanı kopye ederim." Nietzsche: "Anlatılmaz bir açıklıkla ve güvenle bir şey göze görünmeye ve duyulmaya başlar. Aranmaz, alınır." Başka bir yazar: "Yapıtımı mekanik bir sarhoşluğun etkisinde çatarım genellikle" diyor, diyorlar. Örnekler o kadar çok ki hangi birini aktarayım! Meraklıları Michel Carrouges'un *André Breton ve Gerçeküstücülüğün Verileri* adlı kitaba baş vursunlar. Otomatik yazı bir icat değildir, kullanılagelmiş bir metodun sistemleştirilmesidir.

Şunu da ekleyeyim. Her eline kalemi alan kişinin otomatik yazı ile şiir yazabileceğini sanmıyorum. Otomatik yazıya gelinceye dek kişinin şiirin ne olduğunu ne olmadığını bilmesi gerekir. Akıl diline çevrilmese de, iç imgeler, yine de bir takım söz biçimlerinden oluşur. Ozanın önce bunları bilmesi zorunludur. Kal sağlıcakla.

(1) Ne Necatigil'in ne de Kurdakul'un kitabında benim Ankara Hukuk Fakültesini bitirdiğim ve Fransa'ya doktora yapmaya gittiğim yazılı değil. Özgeçmişimle ilgili bu bilgiyi burada açıklamış oluyorum.

Yedinci Sanat Sinema-2

Sinemanın Efsaneleşmiş İsmi

Refik Zerengil'in, geçen sayımızda yer alan ilk bölümünde Lumiére kardeşlerden Chaplin'e sinemanın gelişimini anlatan yazısının ikinci bölümünü sunuyoruz.

* * *

1913 yılında İngiltere'den gelmiş bir vodvil oyuncusu, sinema yönetmeni *Mack Sennett*'in isteği üzerine Keystone adlı Amerikan film şirketine 150 dolar haftalıkla alındığında, bu parayı bir hayli fazla bulanların sayısı az değildi. Adı sanı duyulmadık üçüncü sınıf bir tiyatro oyuncusunun böyle yüksek bir ücret talep etmesini, ancak devrin en gözde rejisörünün ısrarı ile kabul eden bazı ortaklar haftada 150 doları çok fazla bulurlarken, bir yıl sonra aynı genç oyuncuya haftada 1250 dolar ödemeye başlayacaklardı. Ertesi yıl ise bir başka film şirketi onu 150 bin dolar toplu para karşılığı ve haftada 10 bin dolar ücretle kadrosuna alacaktı. Dördüncü yıla girildiğinde, 28 yaşındaki bu İngiliz sanatçısı sekiz kısa film için tam 1,5 milyon dolara kontrat imzalayacaktı.

Charlie Chaplin sinema kariyerine böylesine olağanüstü parlak bir çıkışla başlamıştı. Ünü kısa zamanda ABD sınırlarını aşarak Charlie'yi yüz milyonlarca insanın sevgilisi haline getirmişti. Charlie Chaplin, çıktığı doruktan hiç inmedi. Mc Carthy'ciler tarafından afaroz edildikten sonra seyrek film yaptığında da, ya da hiç film yapmadığı hayatının son 11 yılında da hep sinema sanatının doruğunda kaldı.

Güney Kaliforniya Üniversitesi Sinema Bölümü direktörü Arthur Knight "Pek az insan kendi sağlığında Charles Spencer Chaplin gibi efsane olabilmeyi başarmıştır" diyor ve özellikle Chaplin kadar uzun ve yoğun yaşamış insanlara yaşamları sırasında böylesine efsaneleşmek pek nasip olmaz, diye ekliyor. Aynı "efsane" nitelemesini daha pek çok sinema tarihçisi kullanıyor Chaplin için.

Chaplin sinemada oyunculuğuyla yönetmenliğini birbirinden ayrılmaz bir bütün halinde birleştirebilmiş tek sinema sanatçısıdır. O kadar ki, Charlie Chaplin'in oyunculuğu mu daha güçlüdür, yoksa yönetmenliği mi, diye bir soru sorabilmemiz çok güçtür.

SOKAKLARDAN GELEN ÇOCUK

Charlie Chaplin 1889 yılında Londra'da doğmuştur. Babası ve annesi Londra'nın kenar mahallelerindeki bir müzikholde çalışan yoksul birer varyete oyuncusu idiler. Charlie, daha yürümeye ve konuşmaya başladığı yaşlarda ailesinden mimik, dans gibi hünerleri öğrenmeye başlar. Beş yaşındayken, hastalanan annesinin yerine sahneye çıkıp babasıyla birlikte şarkı söyler. Aynı yıl babası alkolizmden ölür. İki yıl sonra annesi akıl hastanesine kaldırılınca, Charlie, henüz yedi yaşındayken sokak ortasında kimsesiz kalıverir. Daha sonra onu, üvey ağabeyi Sydney'le birlikte bir yetimler yurduna yerleştirirler. İki yıl sonra, hastaneden çıkan annelerinin yanına gönderilen çocuklar küçük bir tiyatro topluluğuna girerler. Daha sonra bir süre yatılı okulda kaldıktan sonra, annelerinin yeniden hastalanmasıyla

çocuklar yeniden kimsesiz kalırlar. Ağabeyi bir gemiye miço olarak girerken, Charlie, 10 yaşındayken gezginci bir gençlik tiyatrosunun peşine takılır. Daha sonra, ağabeyi, yeniden tiyatroculuğa dönünce, ikisi aynı toplulukta taşra turnelerine çıkarlar. 1907'de önce Sydney, sonra da Charlie Fred Karno topluluğuna girerek düzenli bir işe kavuşurlar. Aradan geçen yıllarda Charlie yeteneklerini hayli geliştirmiştir. Nitekim Karno topluluğuyla Paris dahil çeşili kentlerde kayda değer turnelere katılan Charlie, 1910'dan sonra uzun süreli ABD ve Kanada turnelerinde Keystone film şirketinden bazı yöneticilerin dikkatini çeken Charlie, nihayet 1913 Aralık'ında sinemaya geçer.

Charlie'nin ilk oynadığı film *Making a Living* (Ekmek Parası İçin) adını taşıyordu. Chaplin burada bir İngiliz züppesini (dandy) oynuyordu. Silindir şapkalı, monokl'lu, redingot ve papyon kravatlı, aşağı doğru sarkık bıyıklı bu tip, henüz bildiğimiz *Şarlo* tipinden çok uzaktı. Chaplin burada kötü kişi rolündeydi. Canlandırdığı tip önüne çıkan fırsatları bencilce değerlendiren, kendi çıkarı için herşeyi yapabilen dolandırıcı bir gazete muhabiri idi.

Chaplin, ünlü tipini oynadığı ikinci film olan *Kid Auto Races at Venice* filminde yaratmaya başladı. Kaliforniya'nın Venedik adlı kasabasında lunapark otomobilleriyle çocuklar arası bir yarış yapılacaktı. Yönetmen Sennett, Chaplin'e "gülünç bir giysi" bulmasını söyledi. O da, aynı stüdyodaki arkadaşlarının gardrobundan devşirdiği giyeceklerle kıyafetini yarattı. Basık bir melon şapka, aşırı derecede bol bir pantalon, dar bir ceket, 45 numara pabuçlar, bir kamış baston ve bir de badem bıyık...

Chaplin'in değişik zamanlarda söyleyip ya da yazdıklarına bakılırsa, bu tipin yaratılmasında sanatçı bir yandan uzun yıllar aralarında yaşadığı İngiliz erkeklerinden esinlenmiş ve onların "bir karışımını" ortaya çıkarmıştır. Aynı zamanda, sinemanın ilk büyük komedyeni Max Linder'nin çizdiği son derece şık giyimli burjuva tipinin karikatürünü yapmak istemiştir. Ayrıca, Charlie'nin küçükken seyrettiği pantomim oyuncusu Little Tich'in yaratmış olduğu *avare* tipi de Chaplin için bir esin olmuştur.

Chaplin yarattığı tipin dış görünüşünü çizerken, bu kişiyi de, İngilizce deyimle bir *tramp* olarak görmüştür.

SOKAKLARIN AVARESİ

Charlie'nin kullandığı "tramp" sözcüğünün, dilimize en yakın karşılığı avare'dir. Aylak, derbeder, boş gezen sözcükleri de, bu kavrama yakın olarak kabul edilebilir.

İngilizce konuşan ülkelerde kısaca *Charlie* (Çarli), Fransızca konuşan ülkelerde ve bu arada Türkiye dahil birçok ülkede *Charlot* (Şarlo) olarak anılan bu avare tipi, serseri ya da berduş, yani lumpen proleter tipi değildir.

Şarlo tipinin yerini kapitalist üretim sürecinde aramak gerekirse, o, küçük işlerde çalışan, ne iş bulursa yapan, iş bulmak için semtten semte, ya da kentten kente dolaşan kişidir. Şarlo hiç bir güvencesi olmayan hizmetlerde çalışır: hamal olur, bulaşıkçı olur, miço olur, komi olur, zanaatkârların yanına çırak girer, çöpçülük yapar, inşaatlarda amele olarak çalışır, işyerlerinde hademelik bulur..ilh.

Bu anlamda, ünlü kılığıyla Şarlo, burjuva gibi giyinmeye özenen—melon şapka, yakalıklı gömlek, kravat, yelek, baston vb.—varlıksız bir küçük burjuva sayılsa bile, aslında pantalonuyla, pabuçlarıyla, giysilerinin eskiliğiyle, ama daha önemlisi girip çıktığı işlerle *proleterleşme sürecinde* olan yoksullaşmış bir kol emekçisidir. Ve ilk kez *Modern Times* (Asri Zamanlar) filmiyle Şarlo bir sanayi işçisi olur (1934-36). Horlanmasıyla, itilip kakılmasıyla, açlığıyla, çektiği acılarla, Şarlo tipi, yoksulluğun lirik anlatımıdır.

Şarlo tipinin yaratılmasında pek çok toplumsal gerçek bir araya gelmişti: tekelcileşmiş kapitalizmin kent küçük burjuvazisini mülksüzleştirmesi, kent küçük burjuvazisindeki burjuvalaşma özleminin traji-komik bir düş haline gelerek Şarlo'nun eski, püskü "burjuva" giysilerinde simgeleşmesi, yoksullaşan küçük burjuvanın işsizlikten dolayı bir türlü işçileşememesi—ya da zorunlu işçileşme süreci—; Eski Dünya'dan Yeni Dünya'ya geniş kalabalıkların büyük umutlarla akın akın göç etmeleri ve biricik kurtuluş sandıkları bu göçmenlikleri başlar başlamaz, daha okyanusu geçerlerken gemideyken düşlerinin yıkılmaya başlaması ve ABD'ye ayak bas-

tıktan sonra karşılaştıkları işsizlik ve yoksulluk sorunu, göçmen olmayan emekçilerin de işsizliği ve açlığı önemlice bir üretim, teknoloji ya da hizmet deneyimine sahip olmayan insanın iş karşısında yüzyüze geldiği acemilik, çalıştıranların çalışanlara karşı davranışlarındaki acımasızlık, hoşgörüsüzlük, Şarlo'yu işe alan esnaf, zanaatkâr gibi küçük işletme sahiplerinde gözlenen ve kendi dükkanını, atölyesini, işyerini dünyanın başı ve sonu sanacak kadar herşeyi o işletmeden ibaret olan küçük burjuvazinin küçük mülkiyetinin küçük dünyası, ve nihayet Amerikan toplumunun sıradanlığı, hoyratlığı ve duyarsızlığı... vb., vb.

Yukarıda yazılı noktalar Şarlo tipinin üretim süreci içindeki yerine değgin yanıdır. Fakat Şarlo tipinin açıklaması kuşkusuz ki, bu kadar basit değildir. Şarlo *insan*'ı ve *hayat*'ı çok daha geniş bir spektrumda beyaz perdeye aktaran bir karakterdir.

OYUNCU ŞARLO'DAN YÖNETMEN CHAPLİN'E

Chaplin, yarattığı efsanevi Şarlo tipiyle Lehrman ve Sennett'in yönetiminde bir dizi filmde oynadıktan sonra, kendi filmlerini yönetmeye başladı. İlk yönettiği filmler *Caught in a Cabaret* (Kabarede Yakalanan), *Caught in The Rain* (Yağmura Yakalanan), *A Busy Day* (Dolu Bir Gün) vb.

Chaplin, üstüste çok sayıda kısa film çekmeye devam etti, gün geçtikçe sinema dili zenginleşiyor, yapıtları olgunlaşıyordu. Bunlar arasında *His New Job* (Şarlo İşe Giriyor) (1915); *Şampiyon* (1915), *The Tramp* (Avare) (1915); *By the Sea* (Şarlo Deniz Kıyısında) (1915); *A Woman* (Matmazel Şarlo) (Kadın kılığına girmiştir-1915); *Carmen* (1915)'*Police* (Şarlo Polis) (1916); *Fireman* (Şarlo İtfaiyeci) (1916); *The Count* (Şarlo ile Kont) (1916); *Immigrant* (Göçmen) (1917); *The Cure* (Şarlo Kür Yapıyor) (1917); *A Dog's Life* (Bir Köpek Hayatı) (1918); *Shoulder Arms* (Şarlo Askerde); *A Day's Pleasure* (Bir Eğlence Günü) (1919); ilk uzun metrajlı ve ünlü filmi *The Kid* (Yumurcak) (1920-21), *Pay Day* (Maaş Günü) (1922) ve *The Pilgrim*(Hacı) (1922).

Oyuncu olarak Şarlo'nun ve oyuncu-yönetmen olarak "Şarlo-Chaplin" yaratısının yukarıda andığımız ve anamadığımız çok sayıda filmi sinema kuramcılarından Amengual ve çeşitli sinema tarihçileri tarafından Charlie Chaplin'in sinemasının *çocukluk dönemi* diye nitelenmiş. Chaplin'in bu ilk döneminin en ünlü filmi de *Yumurcak* adlı yapıtı.

Yoksulluğun enfes bir lirizm ile verildiği filmde annesi tarafından bir çöplüğe bırakılan küçücük bir çocuğu Şarlo bulur, önce ondan kurtulmak ister, fakat çevredeki polisten korktuğu için çocuğu atamaz, 'daha sonra çocuğa bağlanmaya başlar, çocukla Şarlo harika bir bütün oluştururlar. Başlangıçta çocuktan kurtulmak isteyen Charlie, sonra film boyunca çocuğun kendisinden alınmasına direnecek ve kaçacaktır.

Bu film, Charlie Chaplin'in Londra'daki yoksul, kimsesiz ve çaresiz çocukluk yıllarının simgesidir. Nitekim filmde çocukla birlikte tavan arasına saklanması olayı, Charlie'nin küçüklüğünde bizzat başından geçen bir olaydır. Filmde, çocuk kendisinden alınmasın diye çocukla kaçarak tavan arasına saklanan Charlie'nin elinden sonuçta çocuk çekilip alınır, aynı olay, kendisinin annesinden koparılmaması için bizzat küçük Charlie'nin başından geçmiştir. Chaplin'in bu döneminin önemli filmlerinden olan *A Dog's Life*'da da Şarlo'nun bir köpekle serüveni biçiminde yoksulların, işsizlerin çektiği korkunç açlık işlenir. Örneğin bir yiyecek artığı için köpekle kavga eden Charlie, sonradan köpekle dost olur, kıvrılıp uyuduğu bir sokak köşesinde köpeği kendisine yastık yapar vb. Filmin sonunda sevgilisi ile bir beşiğin üzerine şefkatle eğilirler, kamera beşiği gösterir, beşikte köpek yavruları bulunmaktadır.

Yumurcak *(The Kid)*

Charlie Chaplin'in *A Woman of Paris* (Paris'li Kadın) adlı filmi, kendisinin yazıp yönettiği, fakat oynamadığı bir dramdır ve içinde komedi öğesi olmayan tek Chaplin filmidir.

Bu filmde bir taşra kızının (Marie St. Clair) Paris'e gelerek bir büyük burjuvanın metresi olması, sonra taşradaki sevgilisiyle karşılaşması, fakat lüks yaşantıyı bırakıp züğürt ressamın yaptığı evlenme teklifini kabul edememesi, sonuçta gencin intihar etmesi, Marie'nin de ressamın annesiyle birlikte bir köye yerleşerek yaşlı kadına ve evlatlık edindiği çocuklara bakarak hayatını sürdürmesi anlatılır.

Filmde, erkek başrolün canlandırdığı burjuva tipi, kadını sadece bir seks aracı olarak gören bir kadın düşmanıdır. Chaplin'in burjuvaziyi bu kadar açık, bir biçimde eleştirmeye başlaması, tutucuların tepkisini çekmiştir.

Charlie'nin ikinci dönem filmleri arasında *The Gold Rush* (Altına Hücum) (1925) onbeş ay süren titiz bir çalışma

Altına Hücum *(The Gold Rush)*

sonucunda ortaya çıkmıştır. Filmde, büyük umutlarla "Amerikan rüyası" nın peşinde koşan Avrupalı genç bir adamın Amerika'ya göçü, gemi sahnesinden başlayarak anlatılmaktadır. Diğer göçmenler gibi Şarlo'yu da ABD'de açlık ve yoksulluk beklemektedir. Şarlo'nun açlıktan postallarını kaynatıp, büyük bir zarafetle ve zevkle bu nadide yemeği yemesi, sinema tarihinin ve Şarlo'nun kariyerinin en seçkin sekanslan arasındadır.

The Circus (Şarlo Sirkte) (1928) filminde ise Chaplin, psikolojik sembolizm denemesi yapmıştır. Şarlo'nun o gülünç giysilerinin yerini burada son derece pahalı ve zevkli giyecekler almıştır. Avare, bu filmde Platon'vari bir ide'ye dönüşmüştür. Filmde, sirk sanatçılarının iç sıkıntıları, yalnızlıkları alegorik bir tarzda ve büyük bir ustalıkla verilir. Chaplin'in bütün komedilerindeki gibi, bir kez daha, kahkaha ile gözyaşı, komik ile trajik bir yan yanadır.

1931'de yaptığı *City Lights* filminde ise, Chaplin yeni bir denemeye girişecektir. Sarhoş olduğu zaman son derece iyi yürekli, sevecen ve cömert olan, ayıldığında ise aksi, nalet ve acımasız olan zengin bir burjuva ile Şarlo'nun öyküsü bir yandan gelişirken, öte yandan avaremizin gözleri görmeyen bir çiçekçi kıza olan aşkı büyük bir şiirsel ustalıkla verilmektedir. (Sesli sinemaya geçildiği halde, Chaplin'in bu filmi sessizdir, sadece fonda müzik vardır.)

MODERN ÇAĞIN BİR GERÇEĞİ: YABANCILAŞMA

Ve nihayet, Chaplin, en büyük yapıtlarından birisini *Modern Times* (Asri Zamanlar) ile yaratacaktır. Kahramanımız bu filmde bir fabrika işçisidir. Bir yanda koca koca, karmaşık makinaların devliği, öte yanda zavallı Şarlo'nun cüceliği vardır.

Chaplin, marksist bir sanatçı olmadığı halde, marksizmin yabancılaşma öğretisini eşine az rastlanır bir anlatım gücüyle beyaz perdede somutlamıştır. İşçi, makinayı kullanan, hatta o makinayı bizzat imal eden yaratıcı olmaktan çıkmış, o makinanın binlerce mekanik parçasından birisi haline gelmiştir ve kendi emeğine yabancılaşmıştır. Yaptığı şeyin bir üretim olduğunun bile adeta farkında değildir, çünkü çalışmasının ürününün farkında değildir. Tam tamına mekanik bir şekilde, tıpkı o çarklar, dişliler kayışlar gibi otomatik olarak çalışan bir parçadır işçi, insan değil. Taylorizm'in soluk soluğa çalıştırdığı, düşünceye, duyguya, bilince, iç dünyaya ve benzeri hiç bir şeye yer vermeden tıpkı otomatik bir makine gibi boyuna ve hızlı bir tempoyla işlettiği, korunmasız, aciz bir kurbanıdır Şarlo.

Yabancılaşmayı bundan daha çarpıcı olarak canlandırabilmiş ikinci bir sanat yapıtı bulunmamaktadır.

Sadece yabancılaşma değil, yaşanılan sistemin işçilere değgin sonuçlarının pek çoğu bir bir ekrana gelir; çıldıran işçiler, aç kalan çocuklar, grevciler, grev kırıcılar, işçilere karşı şiddet kullanan Amerikan polisi, ve bu şiddetin öldürdüğü bir işçinin, diğer yetim çocuklarla birlikte yetimhaneye gönderilmesi sırasında filmin verdiği "Devlet Kimsesiz Çocuklara Bakmakla Yükümlüdür" şeklindeki ara yazıyla seyirciye iletilen acı istihza, vb., vb.

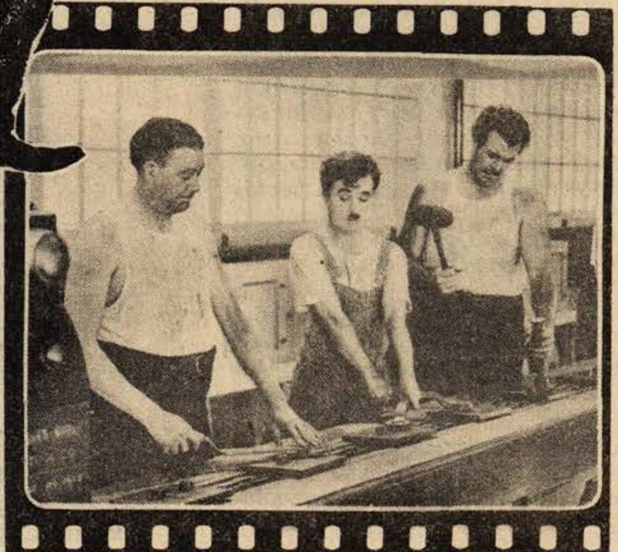
Sinema klasikleri arasında yeralan bu Chaplin yapıtı, bir koyun sürüsüyle başlar ve hemen ardından perdeye gelen görüntü metrodan boşalan büyük işçi kalabalığıdır. Bunlardan birisi olan Şarlo, bantların hızlı çalıştırılması sonucunda bir türlü yetişemeyerek, çıldırır, sonra kendisini spotane olarak grevci işçiler arasında bulur. Hemen her filmde olduğu gibi olayların akışı içinde sürüklenen başına gelen şeyleri anlayamayıp, şaşkın ve sempatik bakan Şarlo'nun bu filmde önde hızlı hızlı yürüdüğü, grevci işçilerin de arkasından geldiği sahne enfestir. Böylece polis, grevi Şarlo kışkırttığı düşüncesiyle onu yakalar. Şarlo'nun hırpalanması, sinirlenmesi ve taraf tutmaya başlaması sonuçta kendisini dövenlere inat, işçilerin elindeki bayrağı eline almasıyla film sona erer.

ŞARLO HİTLER'E KARŞI

Chaplin 1929-32 büyük ekonomik krizin hemen ardından bu filmin hazır-

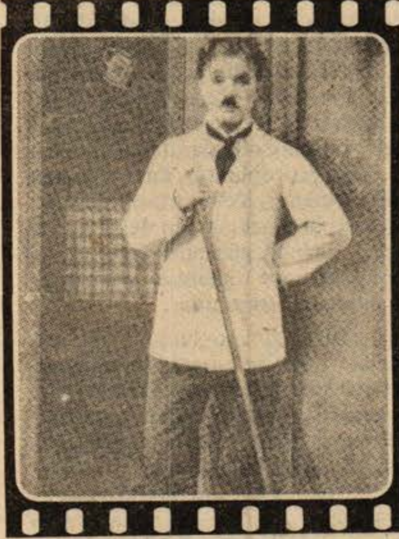

Asri Zamanlar ya da taylorize emekçinin çıldırması *(Modern Times)*

lıklarına başladığında, Almanya'da Naziler iktidara gelmişlerdi. İtalya'da ise 1922'den beri faşist diktatörlük hakimdi. İki yılda tamamlanan Asri Zamanlar gösterime çıktığında, Nazi'ler savaş hazırlıklarını hızla yoğunlaştırmışlardı.

Buna karşılık, Chaplin de çok gecikmeden demokratik ve barış yanlısı çalışmalarını yoğunlaştırıyor ve sonradan "Büyük Diktatör" (Türkiye'de *Şarlo Diktatör* diye oynamıştır) adını vereceği ünlü filminin ilk planlarını, hazırlıklarını yapıyordu (1938). Nazi hükümeti diplomatik kanaldan ABD hükümetinezdinde girişimde bulundu. Amerikan faşistleri ve diğer aşırı sağcıları içeriden, Alman Nazi'leri dışarıdan ABD hükümeti kanalıyla Chaplin'e bu projesinden vazgeçmesi için yoğun ve aralıksız baskılar sürdürdüler. 1939 ilkbaharında Chaplin senaryoyu yazmaya başladı. 1 Eylül 1939'da Naziler'in

Büyük Diktatör'de Berber

savaşı başlatmalarından sekiz gün sonra Chaplin filmin çekimine başladı. Amerikan Aleyhtarı Faaliyetler Komisyonu'nun her türlü baskısına rağmen Chaplin filmini sürdürdü ve bir yıl sonra gösterime koydu.

Filmin konusu kısaca şöyledir: Tamagne adlı bir ülkede ufak tefek bir Yahudi berber Diktatör'e tıpa tıp benzemektedir. Chaplin, doğal olarak hem berberi hem de Hitler'i oynayan oyuncudur.

Filmin başında nazi SS'lerinin, gamalı haç terörünün bütün belirginlikleri gözlenmektedir. Uzakta bir şatoda ise Adénoide Hynkel adlı diktatör, tüm ülkeyi zalim buyruğu altına alması yetmiyormuş gibi, tüm dünyayı fethedip bir dünya imparatorluğu kurmak hırsıyla yanıp tutuşmaktadır.

Derken, SS'ler, berberin dükkanının vitrinine Yahudi diye yazarlar. Şarlo'nun klasik tipi gibi, bu Yahudi de hiç bir şeyin farkında değildir ve dükkânını temizlerken bu sözcüğü de vitrin temizliği olarak bilmeden siler.

Derken küçük berber sevgilisiyle gezintiye çıktığında, radyodan yapılan bir anonsta, büyük şefe başkaldıran bu asi berberin derhal tutuklanması duyurulur. Sevgilisiyle birlikte bir süre kaçıp saklanabilirse de, sonuçta yakalanır ve konsantrasyon kampına gönderilir, oradan da Schult adlı bir arkadaşıyla kaçan berber, bir büyük kente gelir. Tesadüfen, Büyük Diktatör o gün gelip kentte nutuk atacaktır. Kent halkı ve diktatörlerini bekleyen kent yöneticileri büyük şef geldi sanarak, berberi kürsüye çıkarırlar.

Burada iki söylev veren berber, ilkinde, abuk sabuk laflar eder, kimse bir şey anlamaz. Bunu ikinci bir söylev izler. Berber bu ikinci söylevinde sevgilisi Hanna'ya ve insanlara seslenir.

Daha sonra "İnsanlara Çağrı" başlığıyla, sadece sinema literatürüne değil, siyasi literatüre de geçen bu ünlü film tiradının nisbeten kısaltılmış halini, Marcel Martin'in "Charles Chaplin-Charlot" adlı yapıtının Türkçe çevirisinden okuyalım:

"Üzgünüm ama ne yapayım ki imparator olmak istemiyorum. Benim işim değil bu. Ne keyfimce yönetmek istiyorum, ne de fethetmek, hiç kimseyi. Olanağı varsa herkese yardım etmek isterdim: Hıristiyanlara, Yahudilere... Beyazlara olduğu gibi siyahlara da. Hepimiz karşılıklı olarak *yardımlaşmayı istiyoruz. Uygar kişiler böyledir: Ortak mutluluğumuzla yaşamak istiyoruz, ortak mutsuzluğumuzla değil. Birbirimizi hor görmek ve birbirimizden nefret etmek istemiyoruz. Bu dünyada herkese yetecek kadar yer var. Ve Toprak Ana yeterince zengindir, yaşamımızı sürdürecek olanı sağlayabilir her birimize. Hayat dolu özgür ve muhteşem olabilir ama bu yolu yitirdik.*

Hırs ve açgözlülük insanların ruhunu zehirledi, dünyayı bir kin çemberi ile çevirdi. Ve hepimizi kaz adımlarıyle sefalet ve kanın içine sürükledi. Hızı arttırmayı başardık ama onun tutsağıyız. Bolluğu getiren makineleşme bize daha fazlayı isteme arzusunu bıraktı. Bilim bizi utanmaz, sıkılmaz etti. Zekâmız sert ve kaba yaptı bizi."

Yazının geri kalan bölümü, 1940 yılında, Alman halkına, Hitler'in verdiği caniyane emirlere uymamaları için bir çağrı olarak kabul edilebilir.

"Beni duyma olanağı olanlara diyorum ki: Umutsuzluğa düşmeyiniz. Üzerinize çöken belâ, vahşî bir iştahanın ve insanın gelişmesi yönünden kaygılananların duydukları acıların sonucundan başka bir şey değildir. İnsanların kini geçecek, diktatörler yok olup gidecekler ve halktan zorla aldıkları güç yine halkın eline geçecektir. İnsanlar ölmeyi bildikleri sürece, özgürlük yok olmaz, olmayacaktır.

Askerler, bu vahşî adamlara adamayın kendinizi... Bu adamlar sizi hor görüyor, size tutsak gözüyle bakıyor, hayatınızla oynuyorlar. Size nasıl davranacağınızı, nasıl düşüneceğinizi, nasıl duygular taşıyacağınızı emretmeğe kalkıyorlar. Sizi giydiren, yemeğinizi veren bu adamlar size hayvan işlemi yapıyor ve sizleri top için yemlik gibi kullanıyor.

Doğaya karşı olan bu adamlara, makina gibi kalpsiz bu makina adamlara vermeyin kendinizi. Siz makina değilsiniz! Siz hayvan değilsiniz! İnsansınız siz! İnsan! İnsanlık aşkını taşıyorsunuz yüreklerinizde. Kinsiz olun! Yalnız sevilmeyenler nefret eder. Sevilmeyenler

Büyük Diktatör

ve anormaller... Askerler tutsaklık için çarpışmayınız, özgürlük için çarpışınız!" (Charles Chaplin (Şarlo).Bilgi Yayınevi, 1972 Çev. Timuçin Yekta.)

Ve Charlie Chaplin sonunda şöyle haykırır:

"Cesaret Hanna, cesaret!.. Umudumuz tükenmedi. Güneş senin, benim ve tüm ezilen insanlar için yeniden doğacaktır...İnsanlık yenilmeyecektir."

SİNEMADA KOMEDİNİN CİDDİYETİ: ŞARLO

ABD'de sinemanın doğuş yıllarında tüm ülke çapında başlayan bir vodvil oyuncuları grevinin sinemanın yaygınlaştırılmasıyla etkisiz kılındığını söylemiştik. Seyircilere hoşça vakit geçirmekten başka bir şeye yaramayan vodvil tiyatrosu, Amerikan sinemasına daha başlangıçta komedi için vodvil türü-

nü sinema komedisine uygulamak, komedi filmlerinde mimik'lere, gag'lara, burlesk'lere (komedyenin herşeyi kırıp döktüğü sarsaklık ve beceriksizlik sahneleri) verilen önemi büsbütün arttırıyordu. Bu konuda da, pantomim oyuncularına becerilerini geliştirmek, yönetmen-oyuncu işbirliğiyle yaratıcılığı sürekli kılmak görevi düşüyordu.

Charlie Chaplin işte bu avantajlarla sinema kariyerine başladı ve kısa zamanda Şarlo tipiyle efsaneleşti.

Ne var ki, Şarlo tipini ölümsüzleştiren asıl faktör onun komik'liği değildi. Çünkü o yıllarda, *Max* (Max Linder), *Şişko* (Fatty Arbucke),Busterkeaton gibi çok popüler sinema komedyenleri de vardı, ama Şarlo, onların - ve daha sonrakilerin- hepsini aşan büyüklüğe sahipti.

Şarlo'nun ölümsüzlüğünün asıl nedeni, komedi'yi bir avunma, oyalanma, hoşça vakit geçirme aracı olmaktan çıkarmasıydı.

Hollywood yapımcıları komedi filmlerinden olağanüstü servetler edinirken, kitlelere sundukları, genellikle eğlencelik filmlerdi.

Chaplin ise,komedi sinemasını Hollywood yapımcılarının kullandıkları sınırlardan çıkardı; seyircilerin kahkahalarla güldüğü, deşarj olduğu, -sinema salonundan çıkınca da aklında ve içinde hiç bir şey kalmadığı- komedi Şarlo'nun komedisi değildi.

Şarlo tipi, bir yandan olağanüstü güldürücüydü, ama aynı zamanda olağanüstü acıklıydı. İster tiyatroda, ister sinemada olsun, *komedi* ile *lirizm*'i bu denli üstün bir ustalıkla birleştirebilen ikinci bir sanatçı yetişmemiştir. Seyircinin derinliklerine, duygularına böylesine nüfuz eden ve onların kahkahalarını, gündelik sıkıntılardan bir kaçış, gerilimlerin gevşemesi, bir *deşarj oluş* olayı olmaktan çıkaran Şarlo, komedi içinde *trajik olan*'ı ustalıkla sunabilen bir tiptir.

Şarlo tipinin ikinci özelliği, komediyi sıradanlıktan kurtarırken, onu tutuculuklara, ön yargılara, şartlanmalara, gerici kurumlara karşı bir toplumsal başkaldırı aracı olarak kullanabilmiş olmasıdır. Örneğin Chaplin'in kiliseyi ve Amerikan polisini hicvettiği *Police* (Şarlo Polis) filmi için, Jean Mitry, "Kurumlar, yasalar, ahlâk kuralları bu güne değin bu denli şiddetle ve böylesine canlı bir şekilde hicvedilip alaya alınmamıştır. İnsanlığı, Kitab-ı Mukaddes'in şiirselliğiyle ve jandarma korkusuyla yola getireceklerini sananlar bu filmde eşsiz bir incelikle alaya alınmaktadırlar." diyor.

Şarlo'nun canlandırdığı tip, "sıradan" bir insandır, "sokaktaki adam" dır. Yani halktan biridir. Dünyayı çoğu zaman onun gözüyle görür. Bu dünya paranın egemenliğiyle belirlenen toplumsal ilişkiler dünyasıdır. Bu toplumda insana verilen değer, kişinin gördüğü itibar onun mali gücüyle doğru orantılıdır.

Örneğin, Şarlo aşklarının -hepsinde değilse bile- bir çoğunda hüsrana uğrar; sevdiği kadın, çoğu kez varlıklı, şık giyimli bir beyefendiyi tercih eder, Şarlo oracıkta öylecene hüzünle kalıverir.

Ya da, pek çok filminde Şarlo'nun elinde iri bir gümüş dolar vardır. Bu teneke dolar Şarlo'nun biricik servetidir. Onu gösterdiği zaman birçok kapılar açılır. Ama o doların sahte olup olmadığını araştırmak için dişleri arasına götürenler, büküldüğünü görünce, Şarlo'nun kıçına tekmeyi yapıştırıverirler. Bu gümüş dolar, "paranın her kapıyı açtığını" simgelemektedir.

Gene, yukarıda da değindiğimiz gibi, Şarlo'nun betimlediği kişi, yoksuldur ve sık sık açtır. Açlık ve Şarlo, sinema tarihine enfes sahneler halinde geçmiştir. *Altına Hücum*'da ABD'ye gelmiş göçmen Avrupalı, toplumdaki kıyasıya hayat kavgasında, yersiz yurtsuz sokakta yatarken, karlı bir Noel gecesinde mutlu rüyalar görür. Bu rüya sahneleri Şarlo filmlerinde önemli bir yer tutarlar.

Zavallı Şarlo mutluluklarının önemli bir bölümünü ancak rüyasında yaşayabilirken, paranın egemenliğindeki bir toplumdaki yoksul bir BİREY'in rüyadan başka, düş ya da hülyadan başka bir servete sahip bulunmaması gerçeğin ta kendisi değil midir?.

"AÇLIK VİCDANI ÖLDÜRÜR"

Ne var ki, Chaplin, çizdiği Şarlo tipiyle popülist de değildir. Yaptığı şey, ne yoksulluk edebiyatıdır, ne de yoksul insanları yüceltme romantizmidir.

Acımasız bir dünyada, sert ve kıyasıya koşullar altında ekmek kavgası veren yoksul insanın karşılaştığı merhametsizlikler ona enjekte edilen bireycilikle birlikte yürür. Zira üretim araçlarının bireysel niteliği ve üretilen ürünlere el koymanın özel karakteri böyle bir toplumun resmi düşünselliğidir ve değer yargılarını, ahlâk ölçülerini bu belirlemektedir. Üretim araçlarına sahip olanlar açısından, onların sahip oldukları sosyal ve siyasal üstünlük, aynı zamanda onlar arasında bireysel mücadeleleri de içerir. Orası bir kurtlar sofrası'dır. Bu kurtlar sofrasında daha çok pay alabilmek kavgası, somutta üretim araçlarını daha fazla edinme, daha daha çoğunu ele geçirme, ya da elindekini kaptırmama kavgasıdır. Bu temelde yükselen ahlâk ölçütleri, güçlü olanın zayıfı ezdiği, ezmek hakkına sahip bulunduğu, ya da ezilmemek için güçlü olmak gerektiğidir. Bu katman bireyleri açısından söz konusu olan güç, bireysel kudrettir; bu da üretim araçlarının özel'e aidiyeti bazı üzerindeki paranın egemenliğidir.

Aynı kavgayı, üretim araçlarına sahip bulunmayanların da vermesi yani onların da kendi bireysel eksenleri etrafında "yükselmek" ve "kudret edinmek" için çabalamaları empoze edilir. Oysa çalışanlar için o üretim ilişkileri çerçevesinde kudret edinmenin biricik yolu vardır, o da sınıf değiştirmektir, üst katmana yükselmektir. Bunun da yolu üretim aracı edinmekten, daha fazlasını elde etmekten geçer. Bu yol herkese açıkmış gibi gösterilir. Oysa üretimin sosyal karakterinin vardığı gelişkinlik düzeyinde buna olanak olmadığı gibi, gerek de yoktur. Çünkü artık sözkonusu olan ve sosyal gelişime uygun düşen, tek tek bireyler olarak üretim araçlarına sahip olmak değildir. Yani bunlara sahip olmayanlar açısından tek tek güç edinme, bireyler halinde kudret sahibi olma değildir. Onların güçleri tek tek bireyler olmalarında değil, topluluk olmalarında yatmaktadır. Onların toplumda kuvvet kudret sahibi olmaları, hiç bir zaman erişemeyecekleri bireysel güç'ten değil, sosyal güçten, topluluk gücünden geçer. Bu ise herşeyden önce toplumsal ve bilimsel bir bilinçlilik sorunudur.

İşte Şarlo gibi toplumun "alt katmanları"ndan bir birey'in yetkinleşmesi, böyle bir toplumsal biçimleniş içinde ve ancak topluluk ruhunun gelişmesiyle mümkündür.. Böyle bir bilinçlilik formuna sahip bulunmayan yoksul bireyleri, tek tek ele alıp onu kişi olarak yüceltmek, o bireyi kahraman'laştırmak, onu idealize etmek bilimsellik değildir.

Nitekim Şarlo bir yanıyla son derece duyarlı, merhametli ve sevecendir. Yaşlı kadınlara, çocuklara, yoksullara yardım eden, zor durumdaki kadınların kahramanca yardımına koşan bir "şövalye"dir.

Nitekim, aynı Şarlo, "sokaktaki adam"dan, kendisi gibilerden de merhametsizlik görür. Örneğin, *Bir Köpek Hayatı*'nda gittiği iş bulma bürosunda kuyrukta bekleyenler tarafından tartaklanır, ya da *Şarlo Göçmen*'de kahvehane garsonuna haraç ödemek zorunda kalır, *Maaş Günü*'nde bindiği tramvayda yer kapmaya çalışanlar tarafından aşağı atılır.

Buna karşılık kendisi de aynı yöntemleri kullanır. Örneğin ufak tefek cüssesiyle fizik gücünün elverdiklerine sert ve acımasız davranabilir. Karşısında iri yarı birisini görünce ondan da-

yak yiyeceğini anlayınca, dayağı yemeden denilenleri yapmak için yapmacık ve abartmalı bir telaş gösterir, ya da onun elini sıkarak barışır, fakat adam arkasını dönünce, kıçına tekmeyi yapıştırıverir ya da başına bir şey geçiriverir, ve sonra da kaçmaya başlar.

Fizik kuvvet karşısında aklını ve kurnazlığını kullanırken, bir yandan zekânın kaba kuvvete üstünlüğünü betimlese bile, öte yandan şeytani bir zekâyı ve aklın dürüst olmayan kullanışını dile getirir.

Kısacası, hem sosyal katmanlar arasında, hem de bireyler arasında kıyasıya bir mücadelenin sürdüğü bir ortamda, "orman yasaları"nın geçerli olduğu bir toplumdaki bireydir o.

Charlie Chaplin, *Sahne Işıkları*'nda bir oyuncuya "açlık vicdanı öldürür" dedirtir. Şarlo'nun pek çok parodisinde karşılaştığımız görünümlerin açıklamasıdır bu. Bir çocuğun elindeki çöreği, ya da bir seyyar satıcının böreklerini usulca aşırırken, bunu karnı aç olduğu için yapar ve açlığın, sefaletin olduğu yerde toplumdaki genel ahlâk kabüllerinin geçersizliğini gösterir; bu erdemsizliklerin toplumda yeralmaması için, orada açların ve yoksulların bulunmamasını, dolayısıyla insanları aç ve yoksul bırakanların da varolmamasını önkoşul olarak ortaya koyar. Yani Chaplin, bu olumsuz özelliklerinden ötürü ne genel olarak insanı, ne de özel olarak yoksul emekçiyi suçlayan bir tutum içindedir. Kudretli'nin aynı zamanda haklı sayıldığı, kudretin de yolunun paradan ve parasal zenginlikten geçtiği bir toplumun "orman yasaları"nı kınamaktadır Chaplin. "Açlık vicdanı öldürür"se vicdansızlık açlık'tadır, açları var edenlerde ve onların sistemindedir

Uzun yıllar yaptığı Şarlo filmleriyle bu temayı işleyen sanatçı, *Asri Zamanlar* ile mesajını son derece açık ve seçik bir biçimde iletir, *Büyük Diktatör* ile kükrer ve *Monsieur Verdoux* ile tevekküle kesin bir son vererek haksızlığa, adaletsizliğe, insansızlığa başkaldırır.

Bu aynı zamanda büyük bir sanatçının düşünsel evrimidir, aydın olma namusudur. Sanata, topluma ve insanlığa duyduğu saygıdır. Hayat mektebinden yetişmiş ve mesleğe sıradan bir vodvil oyuncusu olarak girmiş öğrenimsiz bir sanatçının, gelişen toplumsallık içinde, dünya olayları içinde biçimlenişi, safını adım adım seçişi, tutumunu ve konumunu giderek netleştirmesi hem Chaplin'in sanatını hem de dolayısıyla kendisini devleştirmiştir. Hollywood, başlangıçta kendisine olağanüstü kârlar bırakan bu sanatçının düşünsel ve sanatsal evrimi karşısında ürkmeye başladığında, onun aleyhinde ABD'de yoğun kampanyaların yürütüldüğü koşullarda, hem oyuncu hem de yönetmen olan Chaplin, aynı zamanda kendi filmlerinin yapımcısı da olur. Elindeki bütün parasını yaptığı filmlere yatırır. *Yumurcak* filminden başlayarak Chaplin'in yaptığı filmler kendi yatırımıyla gerçekleşmiştir ve onun gerçek sanatçı kişiliği her türlü ticari kaygının ötesindedir. Ortaya iyi ve değerli bir yapıt çıkarmak için Chaplin hiç bir harcamadan kaçınmamıştır. Kendi yaptığı filmlerinin çekimi uzun aylar almış, bu süreler yıl ile ifade eden uzun zamanlara ulaşmıştır. Çekimlerde, personel masraflarının kabarıklığı bir yana, harcanan malzemeler de yüklü faturalara ulaşmıştır. Örneğin, montajda 1700 m.'lik bir film halinde gösterime çıkartılan *Yumurcak* filmi için Chaplin tam 170.000 m.'lik çekim yapmış (film harcamış)tır. *Şehir Işıkları*'nın 2300 m.'lik gösterim kopyası için 300.000 m., *Büyük Diktatör*'de 3500 m. için 150.000 m'lik film harcanmıştır. Aynı film için Chaplin'in sarfettiği para 2 milyon dolar gibi o zaman için olağanüstü bir tutara varmıştır. Charlie Chaplin'in kendi yaptığı filmlerde nasıl masraftan kaçınmadığı, daha iyiyi yaratmak için nasıl da olağanüstü bir titizlik gösterdiği, Chaplin hakkında en son yayınlanan kitapta ayrıntılı olarak anlatılmaktadır. *(Charlie Chaplin, His Life and Art,* David Robinson, Londra 1985)

ŞARLO VE KAHRAMAN KARŞITI

Şarlo tipinin sosyal boyutu onun "alt katman"lardan gelen birisi olmasıdır, fakat Şarlo'nun betimlediği sadece bu sınıfsal tipleme'den ibaret değildir. Şarlo, özel olarak o katmandan bir bireyi temsil etse bile, genelde insan'ın kendisidir. Bu insan binlerce yıldır süregelen sınıflı toplum içinde yoğrulmuştur. Erdemleri, gönül bolluğu, özverisi, göz yaşartıcı davranışları, duyarlılıkları ve duygululukları, merhameti ve hoşgörüsü vardır; ama aynı zamanda erdemsizliği, hoyratlığı, katılığı, acımasızlığı, sahteciliği... ve egoizmi de.

Bu konuda, de Baroncelli Şarlo tipinin ekseriya "insanlığın simgesi olabildiği"ni söylüyor ve Şarlo için şöyle diyor: "Gidiyor, geliyor, gülüyor, acı çekiyor, anlamadığı şeylerle karşılaşıyor. Yazgıyla kavgaya tutuşuyor, düşüyor, kalkıyor, umut ediyor, yeniden başlıyor; tıpkı burada bu (gerçek) dünyada hep yapılageldiği gibi."

"Şarlo'nun kalbi mi? Şarlo kalbini bastonunun ucuna asıveriyor, sokak sularının içine atıveriyor; sonra gene onu oralarda arıyor, tanıyor, buluyor... Gerçekten kocaman bir kalp bu kunduralarının içine koymak istediği ve bu kalp kunduralarına sığmıyor bir türlü, büyük geliyor. O da ayakkabılarını değiştiriyor, 66 numara pabuçlar buluyor kendisine, ama onların da tabanları

yok. Ruhsuz, kalpsiz bir ülkenin sokak taşlarını yağlıyor sürekli artan bir duygusallık içinde..."

Şarlo insan'ın ve hayat'ın iyi ve kötü yönlerini, güçlü ve zayıf yanlarını komik ve trajik olayları ve kişileri, bütün bu girift ilişkileri, canlandırır, inanılmaz bir sadelikle ama o denli büyük bir lirizmle Şarlo onları bize sunar, onların içinde yeralır, onların bir parçası olarak karşımıza çıkar. Bir yandan çocukça bir saflıkla gönülleri fetheder, öte yandan tilkice bir kurnazlıkla acımasız olup çıkıverir.

Chaplin Şarlo tipiyle insanın iç dünyasına olağanüstü güçlü bir şekilde nüfuz eder, onu günlük yaşantısı içindeki boyutlarını ve içsel dünyasını birkaç yalın hareketle çiziverir.

O büyüleyici çocuksuluk içinde bir yandan "çirkin dünya"dan kaçış vardır, ama bitmez tükenmez serüvenleriyle aslında o dünyanın üstüne üstüne yürümektedir Şarlo. Bu toplumda, bu çerçevede yaşayan insanoğlunun bitmez tükenmez uğraşı, ardı arkası gelmez çabası Şarlo tipinde, bir âvârenin arşınladığı yollarda sürer de sürer.

Hollywood sineması Şarlo'dan önce de, Şarlo'dan sonra da hep "kahraman" tipi (hero) yarattı. Bu "kahramanlar", gerçekte hayatta pek rastlanmayan kişilerdi. Sonuna dek erdemli, sonuna dek yüce, hep olumlu, hep saygıdeğer, hep özverili, herşeyin üstesinden gelebilen imajiner kişilerdi bunlar. Bu "kahraman" tipi Hollywood'da Rudolf Valentino ile doruğuna çıktı ve günümüze değin nice benzerleriyle süregeldi.

Daha sonra değineceğimiz bu "kahraman" kavramına ilk karşı çıkış Şarlo'dan geldi. Bu anlamda, Chaplin'in Şarlo tipi, Hollywood'un kahraman imajına karşılık, ilk "kahraman karşıtı" (anti-hero) idi.

Milyonlarca genç kızın rüyalarını süsleyen kahraman kovboylar ya da romantik, duyarlı, sevecen, şövalye ruhlu jön'ler yerine Charlie Chaplin bir sokak avaresi kimliğinde gerçek insanı çizdi, onu canlandırdı, ve o boylu poslu, yakışıklı, âlicenap eşi benzeri bulunmaz kahraman'ın ve onun öyküsünün karşısına, ufak tefek, cılız, çoğu zaman güçsüz, çoğu zaman dayak yiyen, herşeyi burlesk'lerle yüzüne gözüne bulaştıran, arap saçına çeviren beceriksiz "küçük adam" çıktı ve bu küçük adam, kenar mahalle destanını yazdı.

Bu açıdan Chaplin, komedi dışı sinema türüne de kahraman-karşıtı kavramını getirdi.

Mc CARTHY KASIRGASI

Hitler ve suç ortakları yenilmişlerdi ama ABD soğuk savaşı başlatmıştı, silahlanma yarışını başlatmıştı. ABD dahil tüm dünyadan yükselen barış özlemine karşı savaş yanlısı kampanyasını, içeride yoğun bir gericilikle sürdürüyordu.

Chaplin'in sinema kariyerinin üçüncü evresi *The Great Dictator* ile başlamıştı. Bu dönemin ikinci filmi *Monsieur Verdoux* (Mösyö Verdu)'dur (1947). Chaplin, evlendiği kadınları birer birer öldüren ve onların paralarına konan bir Mavi Sakal rolündedir bu filmde.

Artık ortada Şarlo tipinden eser yoktur. Varlıklı bir centilmendir, ama katildir. Kadınlara güzel sözler söyleyen, onları inceliğiyle, sevecenliğiyle büyüleyip güvenlerini kazanan, sonra da öldüren kişidir M. Verdoux.

Sonuçta yakalanır ve mahkemede kendisini haklı göstermek için ilginç bir savunma yapar. Kadınların öldürülüşü, savaşın kitlesel katliam niteliğini sembolleştirir. Suçlunun kendisini savunması ise savaşı ekonomik çıkarları için başlatan burjuvazinin kendisini haklı gösterme çabasıdır. Genel anlamdaki bu sembolleştirme, somutta Amerikan yönetiminin soğuk savaşına karşı ağır bir hücumdur.

Sinema adamları, bu filmi, Chaplin'in kesin bir başkaldırısı diye nitelerler. Nitekim, tüm efsane kişiliğine rağmen ondan hiç hoşlanmamış olan, özellikle Asri Zamanlar filmiyle onu "kızıl" ilân etmiş olan Amerikan kapitalizmi, filmin içeriğini ve mesajını anladığı için bu filmi daha çok afaroz etti. Bu film hakkında sinema otoritelerinin yaptıkları değerlendirmeler, bir aristokrat olan Verdoux tipinin savunmasındaki alaycı üslubu ve giyotine kurtuluş gibi bakmasını söz konusu ederek, bu filmin yoğun ve ince bir sembolizasyonla, işçi sınıfına umut vermek için yapıldığını belirttiklerinden, Amerikan burjuvazisi de film pazarlama şirketleri aracılığıyla filmi bir çeşit boykot ettirdi ve ülkenin pek çok sinemasında gösterilmesini engelledi. Ayrıca kamu oyunda Charlie Chaplin aleyhinde yeni bir kampanya başlattı.

Esasen, Birinci Dünya Savaşına gitmediği için onun aleyhindeki ilk kampanya başlamıştı, sonra çocuk yüzlü "masum" karısından ayrıldığı için suçlandı. Amerikan yurttaşı olmayı daima reddettiği için hep suçlanan Charlie, Asri Zamanlar gibi M. Verdoux'da da suçlanıyordu.

Daha sonra Mc Carthy'ciler ve onların Amerikan Aleyhtarı Faaliyetler Komisyonu Chaplin'i sorguya çekmek istedi. Chaplin buna sert tepki gösterdi. İfade vermeyi reddettiği gibi, komisyona çektiği telgrafta "Ben bir barış tahrikçisiyim" dedi. 1950'de Şehir Işıkları filmi yeniden gösterilir ve tekrar büyük bir başarı kazanır. Chaplin, bir anlamda kendi otobiyografisi ve sanat düşü olan *Limelights* (Sahne Işıkları) filmini tamamlar. Film sadece New York'da özel bir gösterimde konuklara sunulabilir.

Chaplin, filmini tamamladıktan bir süre sonra ABD'yi terkeder. Filmin galası Paris'de yapılır.

Charlie Chaplin, 1952'de terkettiği ABD'yi boykot etmişti. Nitekim 1953'te ABD Elçiliğinin verdiği vizeyi geri çevirdi. Ve Mc Carthy dönemi sona erdikten sonra bile, yapılan bütün çağrılara rağmen ABD'ye gitmedi. Aradan 20 yıl geçtikten sonra 1972'de kendine onursal Oscar ödülü verildiğinde, ödülünü almak için bir kez ABD'ye gitti. Böylece Charlie Chaplin, Hollywood'u ve Amerikan yönetimini dize getirmişti.

Yurt dışında, *New York'da Bir Kral* filmini yaparak, sürgündeki bir kralı ele aldı (1957). Sonraki altı yıl içinde otobiyografisini yazdı. 1967'de *Hong Kong'lu Kontes* adındaki son filmini yönetti.

Charlie Chaplin, ardında koskoca bir efsane bırakarak, 1977 yılında ve 88 yaşında İsviçre'de öldü.

Chaplin ve sineması hakkında, kırktan fazlası ayrıntılı kitaplar olmak üzere 2000 binden fazla yazı, inceleme yayınlanmıştır. Bunların başında İtalyan Viazzi'nin *"Chaplin ve Eleştiri"* adlı kitabı gelmektedir. Ayrıca Huff'un *Charlie Chaplin*, Soupault'nun *Charlot*, Françа'nın *Charlie Chaplin*, Amengual'nın *Evolution et Signification du Mythe de Charlot* (Şarlo Efsanesinin Evrimi ve Anlamı), Sadoul'nun *Vie de Charlot*, Marcel Martin'in *Charles Chaplin*'idir. Burada andıklarımızın sonuncusu, Türkçe'ye çevrilmiş en yetkin Şarlo kaynağıdır. Bunlar dışında, çeşitli sinema tarihi kitaplarında, fakat özellikle bugüne değin yazılmış en iyi sinema tarihi olan, Sadoul'nun beş ciltlik *Histiore Générale du Cinema* (Sinema'nın Genel Tarihi) kitabıdır. (Varlık yayınlarından çok kısa bir çevirisi yapılan ve yeni bir baskı yapmayan bu kitap sadece Chaplin hakkında değil, tüm sinema ve tarihi hakkında başvurabileceğimiz Batı dillerinde yazılmış en yetkin, bilimsel referanstır).

Bu kısa yazı dizisinin dar kapsamı içinde Chaplin konusundaki bu biyografik özetleme, bundan sonraki bölümlerde kavram ya da dil, veya film türleri, ya da Chaplin'in çağdaşı büyük yönetmenleri, yahut da sinema ekollerini işlerken, yer yer Chaplin'e geri dönüşlerle ya da kıyaslamalarla bütünlenmiş olacak.

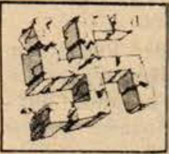
Berlin 1945

Hitler Faşizminin Yenilgisinin 40. Yılı

Bundan 40 yıl önce Hitler faşizminin yenilgisi ile dünya tarihinin karanlık bir sayfası kapandı. Geride 50 milyon ölü, sayısız yaralı, ölçüsüz ekonomik kayıp ve görülmedik bir acı bırakarak.

9 Mayıs 1945'te Hitler faşizminin yenilgisiyle sonuçlanan insanlığın yaşadığı bu acı dersin, belli başlı dönüm noktalarını aşağıda özetle sunuyoruz.

Birinci Dünya Savaşı 1918 yılı Kasım ayında sona erdi. Alman ordularının nihai yenilgisi üzerine ülkenin dört bir yanında grevler patlak verdi. Alman imparatoru Kayzer Wilhelm tahtı bırakıp kaçtı. Ardından hükümet istifa etti. Ülkenin kaderi Alman Milli Meclisi Reichstag'da çoğunluğu oluşturan Sosyal Demokrat partinin eline geçti.

Reichstag'da Sosyal Demokrat çoğunluğun önderleri bundan sonra Almanya'nın nasıl bir rejimle yönetileceği konusunda aralarında bölünmüşlerdi. Bir kısmı eski Kayzer'in oğullarından birinin tahta çıkarılmasını, ülkenin meşrutiyetle yönetilmesini istiyordu. Öte yandan Berlin kaynıyordu. Genel grev sürüyordu. Rosa Luksemburg ve Karl Liebnecht' in önderliğinde Spartakistler başkentte bir işçi cumhuriyeti kurmaya hazırlanıyorlardı. Sosyal Demokratlar bu haberi alınca şaşırdılar. Böyle bir olayı önleyebilmek için önderlerinden Scheidemann Meclis penceresinden aşağıdaki kalabalığa Cumhuriyetin kurulduğunu ilan etti. Sosyal Demokratların hepsi bu oldu-bittiyi kabullenmek zorunda kalmışlardı.

Cumhuriyet ilan edildikten hemen sonra geçici başbakan Ebert, Spa şehrindeki Alman Yüksek Kumandanlığıyla temasa geçerek Başkumandanlık Kurmay Başkanı Groener ile görüşüyordu. Aralarında varılan anlaşmaya göre, yüksek kumandanlara savaştaki yenilgiden ötürü hiçbir sorumluluk yüklenmeyecekti. Ülkenin dört bir yanında hızla gelişmekte olan sosyal muhalefete karşı önlem alınacaktı. Buna karşılık askeri önderler Cumhuriyete sahip çıkacak ve ülkeye yeniden çeki-düzen verme işinde Sosyal Demokrat hükümeti destekleyeceklerdi. Ebert ile Groener görüşürken, Almanya'nın her yanında komiteler kuruluyor, yer yer iktidarı ele alıyorlardı. 9 Kasım'da Berlin sovyeti toplandı, ertesi gün tüm ülkeden temsilcilerin katılımıyla bir Halk Temsilciler Kurulu seçildi. Berlin'de Aralık ayında ülkenin her tarafından delegelerin katıldığı bir kongre yapıldı. Bu toplantıda General Hindenburg'un başkumandanlıktan atılması, muvazzaf ordu yerine Halk Temsilciler Kurulu denetiminde bir örgütlenmeye gidilmesi istendi. Kumandanlar Kongre kararlarını tanımadıklarını açıkladılar. Ebert hükümeti de aynı görüşteydi. Gustav Noske'nin Savunma Bakanlığı'na getirilmesi de bunun bir ifadesiydi.

Gustav Noske'nin mesleği kasaplıktı. Sendikacı olarak yetişmiş ve giderek Sosyal-Demokrat partinin ileri gelenleri arasına katılmıştı. 1918 Kasım ayı başında Kayzer Wilhelm henüz kaçmamışken, Noske o sırada donanmada patlak veren bir isyanı bastırmakla görevliydi. Noske Savunma Bakanı olduktan hemen sonra 1919 Ocak ayında Berlin'de bir insan avı başlattı. Muvazzaf birliklerin yanında Almanya'nın dört bir yanında işsiz-güçsüz savaş artıklarından kurulu fedai örgütleri "freicorps-hür kıtalar" işçilerin üzerine yürüdüler. 15 Ocak 1919 günü Luksemburg ve Liebknecht öldürüldüler. Hemen ardından 19 Ocak günü genel seçimler yapıldı. Sosyal Demokratlar Reichstag'ta en çok sandalye kazanan partiydi ama salt çoğunluğu sağlayamamıştı. Onların aldığı 14 milyon oya karşılık, yine Cumhuriyeti destekleyen sağcı Katolik Merkez Partisi ile Demokratlar 12 milyona yakın oy aldılar. Açıktan açığa Cumhuriyet'e düşman ve eski Kayzer' den yana olan daha aşırı sağcı partiler ise 70 kadar temsilci çıkarmışlardı. Arkalarında büyük toprak sahipleri (junkerler), sanayiciler ve ordunun desteğine sahip olan bu partiler Sosyal-Demokratların yönetimi ele geçirmelerini, Cumhuriyetin ilanını ve savaşta galip gelen İtilaf Devletleri ile ateşkes imzalanmasını Almanya'nın onuruna karşı işlenmiş büyük bir ihanet sayıyorlardı.

Genel seçimlerden sonra yapılan Weimar Anayasası 31 Ağustos 1919'da yürürlüğe girdi. Ama hiç de uy-

gulanacağa benzemiyordu. Ayrıca "tehlike anında" cumhurbaşkanına ülkeyi kararnamelerle yönetme yetkisi tanıyordu ki, 1. Dünya Savaşında Alman ordularının başkomutanı Hindenburg'un 1925'te Cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra bu yola sık sık başvuruldu. Kısaca Naziler 1933'te iktidara gelmeden önce Almanya'da Parlamentonun fiilen hükmü kalmamıştı.

Savaş sonunun türlü sıkıntıları içinde bocalayan geniş yığınlar Alman emperyalizminin saldırgan emelleri yüzünden uğradıkları felaketin acısını Versailles Barışına karşı ve antlaşmayı imzalayanlara yöneltilen suçlamalara katılarak dindirmeye çalıştılar. 28 Haziran 1919'da imzalanan Versailles Antlaşmasına göre, Almanya 19. yüzyılda izlediği saldırganlık siyaseti sonucunda ele geçirdiği bazı yabancı toprakları, plebisit yapılarak Fransa, Danimarka ve Polonya'ya geri verecekti. Almanlar savaşı başlatmanın sorumluluğunu kabul edeceklerdi ve galip devletlere (İngiltere, Fransa ve ABD) 5 milyar dolar tutarında savaş tazminatı ödeyecekti. Daha önemlisi Almanya fiilen silahsızlandırılacaktı. Bunun ötesinde Versailles Antlaşması coğrafi ve ekonomik bakımdan Almanya'nın bütünlüğüne ilişmiyor, siyasi birliğini tanıyordu. Cumhuriyet düşmanları kadar, Sosyal Demokratlar da bu antlaşmanın kabul edilemeyeceğini bildirdilerse de ordu savaşa devam etmek istemeyince parlamento büyük bir çoğunlukla antlaşmayı onayladı. Versailles Antlaşması ve cumhuriyet ilanı aleyhine çalkantı son haddine vardırılırken, Versailles Antlaşmasının öngördüğü azami 100 bin kişilik resmi Alman ordusunun yanısıra her birinin sayısı onbinleri bulan silahlı, gizli örgütler oluşturuldu. Bunlar bir yandan Cumhuriyete karşı isyanlara katılıyor, diğer yandan işçi ve köylülere gözdağı vermek üzere yollanıyordu. Hükümet ellerinde olduğu halde Sosyal Demokratlar bu gelişmeleri izlemekle yetindiler.

1920 yılının Mart ayında bu gayrıresmi silahlı birliklerden birisi ani bir baskınla Berlin'i ele geçirdi. Dr. Wolfgang Kapp adında aşırı sağcı bir siyasetçi kendisini Başbakan ilan etti. General von Luettwitz de emrindeki «hür kıtalar»la Berlin'e yürüyünce başta Ebert ve Noske olmak üzere Cumhuriyet hükümetinin bütün bakanları 13 Mart sabahı Berlin'den kaçmak zorunda kaldılar. (Aynı Luettwitz 1919 Ocak'ında Noske'nin emriyle Berlin'de Spartakist hareketi bastırıp, önderlerini öldüren «hür kıtalar»ın başıydı.)

Berlin'de Kapp darbesi, sendikaların derhal giriştikleri bir genel grev sayesinde önlenebildi. Cumhuriyet hükümeti yeniden duruma hakim oldu. Ama aynı günlerde, 14 Mart'ta Bavyera'nın başkenti Münih'teki bir başka darbe teşebbüsü başarıya ulaşıyor ve Bavyera'nın Sosyal Demokrat hükümeti devrilerek Gustav von Kahr'ın yönetiminde aşırı sağcı bir rejim başa geçiyordu. Bundan sonra Münih, tüm Cumhuriyet düşmanı, eli sopalı yönetim meraklısı kodamanların, "Versailles ihaneti"ni kabul etmeyen aşırı milliyetçi mihrakların ve fedailerinin merkezi haline geldi. Bu dönemde Münih'te bulunan hırslı fakat ünsüz kişiler arasında Adolf Hitler adında, savaşta Alman ordusunda savaşmış ve gösterdiği yararlıktan ötürü iki kez nişan almış bir eski asker de bulunuyordu.

ADOLF HİTLER

1889 yılında Avusturya-Almanya sınırında küçük bir kasabada doğan Adolf Hitler, aslen Avusturyalı'ydı. Liseyi bitiremeden okuldan ayrılmış, ressam olmak için girdiği akademi sınavını kazanamamıştı. 1909'da Viyana'ya giden Hitler burada ciddi bir iş tutmadan beş parasız hayatını sürdürdü. En korktuğu şey, daha sonra *Kavgam* kitabında da söyleyeceği gibi ücretli işçi olmaktı. Viyana'daki gençlik yılları Hitler'i koyu bir Alman milliyetçisi yaptı. Açlık-sefalet yıllarına başkentin karışık siyasi ortamının da eklenmesiyle bu eğilimi iyice pekişti. O sıralarda Avusturya İmparatorluğu büyük bir siyasi ve sosyal çalkantı yaşıyor, hızla dağılmaya doğru gidiyordu. 19. yüzyıl sonuna doğru İtalyanlar bağımsızlıklarını elde etmişler, Macarlar imparatorluk çerçevesinde kendilerine eşitlik sağlamışlardı. 20. yüzyılın başından itibaren de Slav ulusları eşitlik ve bağımsızlık için mücadele veriyorlardı. Bu arada, oy hakkından yoksun bırakılan işçiler de demokratik-siyasi haklarını elde etmek için savaşıyordu. Bütün bu hareketlere karşı Avusturya'da bir sürü milliyetçi, şoven siyasi parti türemişti ve bunlar Alman-Avusturyalı egemen güçlerin kışkırtması ve desteğinde bağnaz milliyetçilikle, toplumun ileri politik güçlerini ve Yahudileri hedef alıyor, Almanya ve Avusturya'nın birleşmesi fikrini savunuyorlardı. Bütün bu faaliyetleri izleyen Hitler artık şu kanıya varmıştı: Avusturya İmparatorluğu, ancak imparatorlukta hakim ırk olan Almanlar eski mutlak hakimiyetlerini tekrar elde ettikleri zaman düştüğü bu kötü durumdan kurtulabilirdi. Almanlarla Slavlar, Çekler ve diğerleri arasında eşitlik olamazdı. Onları sarsılmaz bir irade ve demir yumruk altında yönetmek Almanların hem hakkı, hem de göreviydi.

Hitler, 1. Dünya Savaşı'nda (1918).

«Her yere sızan, bütün köşebaşlarını tutmuş, tüm zenginlikleri ve imkânları ele geçirip soylu Alman milletinin iliğini kurutan» yahudilerden özellikle nefret ediyordu.

Hitler 1913 yılında Viyana'dan ayrılarak Almanya'da Bavyera eyaletinin başkenti Münih'e gitti. 1914 yazında savaş patladığında hemen gönüllü yazıldı. Savaş onun için aylaklıktan, işsizlik ve parasızlıktan kurtuluş yoluydu. Savaş ve Almanya'nın uğradığı yenilgi ondaki milliyetçi tutkuyu daha da pekiştirmişti. 1918 Kasım ayında savaştan yeni çıkıp, Münih'e döndüğünde artık politikaya atılmaya karar vermişti.

Hitler 1919 Eylül ayında Alman İşçi Partisi'ne üye oldu. Bu Parti 1918 Mart'ında, Alman sendika hareketinde yaygınlaşan sosyalist akımla savaşmak üzere kurulan «Bağımsız İşçiler Komitesi»nin yine kendisine benzer bir grupla 1919 Ocak ayında birleşmesiyle ortaya çıkmıştı. Hitler bu derme çatma, ne idüğü belirsiz Partiye üye olduktan sonra orada kendi düşüncelerine ve ihtiraslarına uygun bir gelişme alanı olduğunu gördü. Partiyi ele geçirmeye karar verdi. Kısa zamanda bunu başardı da. Bunda çok çalışmasının ve yerinde ve zamanında kullanmasını çok iyi becerdiği pervasız

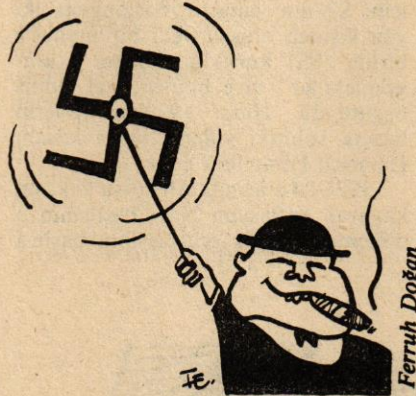
demagojik hitabet tarzının da büyük payı vardı.

Burada kaydetmek gerekir ki, kaydolduğu Alman İşçi Partisi saflarında hızla yükselen Adolf Hitler, aslında bu partiye ajan olarak sokulmuştu. Hitler 1918 Kasım'ında Münih'e döndügünde kentte bir işçi cumhuriyeti vardı. Bu cumhuriyet, merkezi birliklerce devrildikten sonra kurulan tahkikat komisyonunun görev verdiği ajan-muhbirler arasında Hitler de vardı. Bu tarihten Nisan 1920'ye kadar ajanlığını sürdüren Hitler, bu tarihte artık ajanlığını bırakıp işe doğrudan girişecekti. Partisinin adı Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ne çevrildi ve 25 maddelik yeni bir Parti programı ilân edildi. Programın birçok maddesi Alman faşizminin ana hedeflerinin daha o zamandan ilan edilmesinden başka bir şey değildi. Hitler bundan sonra Partinin etkinliğini arttırmak için daha başka tedbirler düşünmeye başladı. Parti toplantılarında disiplini sağlamak amacıyla 1920 yazında Partiye bağlı bir komando örgütü kurdu. Üyelerinin çoğu eski asker olan örgüt bir süre partinin «jimnastik ve spor kolu» olarak çalıştıktan sonra 1921 Ekim'inde tekrar örgütlendi ve Hücum Taburları (Sturmabteilung-SA) adını aldı. Bunlara «Kahverengi gömlekliler»de deniyordu ve üyelerinin çoğu «hür-kıtalar»dan gelme ipsiz-sapsızlardı. Çok geçmeden, parti toplantılarında disiplin sağlamaktan öte, başka partilerin toplantılarına saldırmaya başladılar. Hitler'in sözleriyle, «Nasyonal Sosyalist hareket, yurttaşların kafalarını bozabilecek bütün toplantıları ve konferansları gerekirse zor kullanarak merhametsizce önleyecek»ti. Bu komando örgütünün kurulup, hızla gelişmesinde Hitler'e en yardımcı olan kişi Roehm adında bir subaydı. Münih'teki ordu kumandanlığında yüzbaşı olan Roehm 1920 yılı Aralık ayında *Voelkischer Beobachter* adlı gazetenin satın alınmasını da sağlamıştı. Parayı Roehm'ün komutanı ve parti üyesi bir tuğgeneral ödedi. Başlangıçta haftada iki kez çıkan gazete 1923'den itibaren günlüğe çevrildi.

Hitler'in bu dönemde ilişki kurduğu kişilerden biri Hermann Goering oldu. Goering 1921'de Hitler'le tanıştı, parti üyesi oldu ve yüklü para yardımlarında bulundu. 1922'de ise SA örgütünün başına geçti. Bavyera'nın işadamları, fabrikatörleri arasında bu küçük fakat dinamik partiye, özellikle onun «ilginç» hatibine karşı sempati artıyordu. Yayıncı Bruckman ve ünlü piyano imalatçısı Bechstein 1922'de, Almanya'nın en büyük çelik tröstlerinden birinin başı olan Fritz Thyssen de 1923'de Hitler'in paralı dostları arasına katılmışlardı.

EKONOMİK KRİZ VE HİTLER

1921'de bir dolar 75 marktı. Bir yıl sonra bir dolar 400 mark, 1923 başında ise 700 mark olmuştu. Bu sırada Alman hükümeti Versailles Anlaşması gereği ödemek zorunda olduğu savaş tazminatının ertelenmesini istedi. Fransa bunu reddetti ve 1923 Ocak ayında iki ülke arasındaki Ruhr bölgesini işgal etti. Almanya böylece büyük demir ve çelik kaynaklarından yoksun kalarak büsbütün sıkıştı. 1 doların değeri Haziran 1923'te 160 bin, Ağustos'ta 1 milyar ve nihayet Kasım 1923'te 4 milyar marka fırladı. Halkın satınalma gücü sıfıra inmişti. Kitleler şaşkın ve perişandı. Orta sınıfların bütün tasarrufları ellerinden gitmiş, iflaslar birbirini izlemeye başlamıştı. Bu duruma izin veren ekonomik siyasetin ardında büyük tekeller ve sanayi krallarının çıkarları yatıyordu. Enflasyon, savaş yıllarında hızlanan tekelleşme sürecini büsbütün hızlandırdı. Bir iki yıl içerisinde mevcut dev şirketlerin yanında başkaları da türedi. Enflasyon koşullarında rekabet edemeyen orta ve küçük boy işletmeler iflas edip yok oldukça, bu dev şirketler daha da büyüdüler. Aralarında anlaşıp fiyatları serbestçe tespit edebiliyorlar ve birikmiş kredi borçlarını değersiz parayla bir çırpıda ödüyorlar, fiyatı bir gün içinde birkaç yüz bin mark artan bir somun ekmek için halkı her gün daha çok çalışmaya zorluyorlardı. Hükümet de kamu borçlarının yükünden ve savaş tazminatı ödemekten kurtulmak için enflasyonu bile bile körüklüyordu. Ücretli işçi durumuna düşme tehlikesiyle karşılaşan orta sınıfların ve küçük mülk sahiplerinin geniş kesimleri gibi, hızla sefalet uçurumuna atılan emekçi kitleler de durumu anlıyamıyor, uğradıkları ekonomik yıkımın ve genel sosyal çöküntünün sorumlusu olarak Cumhuriyeti görüyorlardı.

Hitler'in Cumhuriyet düşmanı propagandasının hızla yayılması ve tutulması için bu durum bulunmaz fırsattı. İşte 1923 Münih Birahane Darbesine Adolf Hitler ve yandaşları bu koşullar altında giriştiler. Ama darbe teşebbüsü fiyaskoyla sonuçlandı. Goering ve Partinin diğer yöneticileri ülke dışına kaçarken, Hitler tutuklandı. Ama 9 ay sonra, Aralık ayında kefaletle serbest bırakıldı. Hem de adını bütün Almanya'ya, hatta dünya basınına duyurmuş bir "kahraman" olarak! Ve hapishanede tam bir serbestlik içinde geçirdiği bu sürede iktidara gelirse yapacağı şeyleri -ve nitekim geldiğinde de yaptığı şeyleri- büyük bir açıklıkla anlattığı *Kavgam* adlı kitabını yazdı.

HİTLER'İN "HEZEYANLARI" ve ARDINDAKİLER

Kavgam'ın ana teması Alman milletinin "üstünlüğü"dür. Ona göre Tanrı Almanları en üstün millet, dünyaya efendi olmaya layık bir millet olarak yaratmıştır. Almanların bu üstünlüklerini başkalarına kabul ettirmeleri için herşeyden önce Avrupa'da yaşayan bütün Almanlar tek ve büyük bir Almanya içinde birleştirilmelidir. Bu bakımdan aslen Alman olan Avusturya'nın, önemli Alman azınlıkların yaşadığı Polonya, Çekoslovakya gibi ülkelerin Almanya'ya ilhakı Almanlar için en doğal bir haktır. Fakat bu da yüce Alman milletinin şanına yetmez. Ona daha geniş bir "yaşama alanı" gerektir. Almanya bu alanı Afrika'da v.b. sömürgeler elde ederek bulmaya çalışmak yerine, doğrudan doğruya Avrupa'yı sömürgeleştirerek gerçekleştirmelidir. Bunun için Alman milletinin geleneksel düşmanı yoz Fransa istila edilmeli ve asıl Doğu'ya, Polonya üzerinden Rusya'ya yürünmelidir. Bütün geri ve aşağılık Slav milletlerin yaşadıkları Doğu toprakları Almanların doğal sömürü ve hakimiyet alanlarıdır.

Dünyanın efendisi olmaya layık Alman milleti efendiliğini ispat etmek ve sürdürmek için kendi ırk saflığını korumalı, Ari ırkı başka ırklarla karışmamalı ve onlara köle muamelesi yapmalıdır. Alman milleti ırk saflığını koruyabilmek ve tarihi görevlerini yerine getirebilmek için birlik ve beraberlik içinde olmalıdır. Bunun için de sarsılmaz tek bir iradeye kayıtsız, şartsız boyun eğmelidir. O irade *Führer*'in iradesidir, devleti de o temsil eder. Ekonominin sağlığı ve ülkenin refahı bu otoritenin sağlamlığına bağlıdır. Demokrasi vb. gibi iktidar üzerinde her türlü kısıtlama saçmalıktır. Parla-

mento sadece bir danışma kuruludur. Karar verme yetkisi olamaz. Kararı Führer verir. Demokrasiyi savunanlar Alman milletinin tarihi misyonunu çelmelemeye kalkışan bedbahtlar hainlerdir...

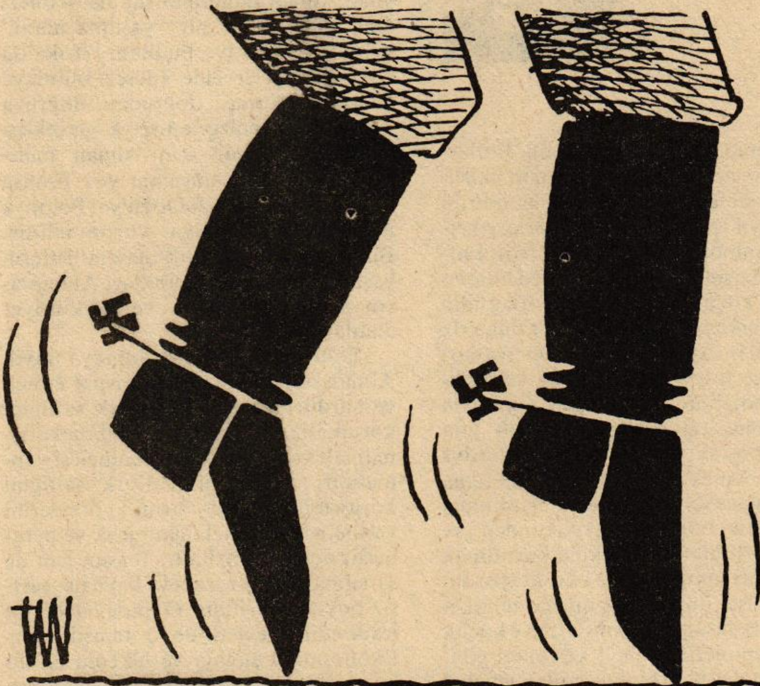
Tüm bunlar ilk bakışta delice bir işe kalkışıp başarısızlığa uğradıktan sonra hapsedilen bir kaçığın hezeyanları gibi görülebilir. Oysa gerçek hiç de öyle değildir. Hitler'in hezeyanları, genel olarak, 19. yüzyılın ortalarından itibaren hızla gelişen işçi hareketi karşısında Avrupa burjuvazisinin gösterdiği tepkinin aşırı bir biçimde dile gelmesiydi. Hitler'in "üstün" Alman milletine "yaşama alanı" olarak özellikle Doğu'da Sovyet topraklarını seçmesi de boşuna değildi. Tıpkı Hitler *Kavgam*'da düşüncelerini açıkça dile getirdikten sonra Nazi Partisini o düşünceler doğrultusunda adım adım iktidara yaklaştırırken; iktidara geldikten sonra da Almanya'yı yeni bir dünya savaşına hazırlarken, Avrupa demokrasilerinde sorumlu mevkilerde bulunanlardan kimsenin kılının kıpırdamamış, kıpırdayanların da bir türlü kimseye söz dinletememiş olmalarının rastlantı olmadığı gibi.

Hitler'in hezeyanlarının doğrudan doğruya Alman burjuvazisini ilgilendiren özel bir yanı da vardı. Ulusal birliğini öbür Avrupa uluslarına kıyasla hayli geç, üstelik de tepeden inme, militarist yolla gerçekleştirebilen Almanya'da, daha başından gerici ve güçsüz nitelikli Alman burjuvazisi, diğer Avrupa ülkelerinin vaktinde giriştikleri sömürge yağmasında da ayazda kalmıştı. 19. yüzyıl sonundan itibaren Almanya'da sanayiin gösterdiği son derece dinamik gelişme Alman kapitalizmini hızla tekelleştirirken, bir yandan Doğuya yönelik "yaşama alanı" sorununu, öte yandan diğer emperyalist ülkelerle dünyayı yeniden paylaşma kavgasını gündeme getiriyordu. Bu bakımdan, Hitler'in *Kavgam*'daki, ırkçılık ve Almanların "üstün millet" oldukları inancı, savaş tutkusu ve güçlünün her zaman "haklı" olduğu görüşü gibi "hezeyanları", Alman tekellerinin tarihi koşullarca belirlenen ihtiyaç ve ihtiraslarının dile getirilmesinden başkaca bir şey değildi.

1925'te 27 bin olan Nazi Partisi üyelerinin sayısı 1929'da 178 bine ulaşmıştı. Görevleri gittikleri yere dehşet salmak olan S.A.'lar yeniden örgütlenmişti. Ancak Hitler'in bu örgüte ve başındakilere güveni tam olmadığı için, SA'nın yanısıra, başlangıçta iki yüz kişiden oluşan yeni bir muhafız birliği (SS) kuruldu. Bunlar "karagömlekliler" diye bilinen özel tedhiş örgütüydü. Hitler 1929'da SS'lerin başına sonraki yılların insan kasabı Heinrich Himmler'i getirdi.

1921-24 arasında Almanya'yı kasıp kavuran enflasyon Nazi Partisinin o dönemdeki hızlı gelişmesinin başlıca nedenlerinden birisiydi. Sonra ekonominin özellikle yabancı sermaye ile nispeten ferahlamasıyla o dönemdeki hızlı gelişme bir süre duraklar gibi olduysa da 1929'da dünya çapında daha büyük mali kriz patlak verince Nazilere tekrar gün doğmuştu. 1930 yılında yapılan genel seçim Hitler için bulunmaz bir fırsat oldu. Seçim kampanyasını tam bir demagojiyle bütün burjuva partilerini karşısına alarak bu arada, halkın çektiği sıkıntı ve sefaletten, SA ve SS'lerin yarattığı terör ortamından ve huzursuzluktan Cumhuriyeti, Sosyal-Demokratları ve sosyalistleri sorumlu tutarak yürüttü. Versailles anlaşmasının derhal yırtılacağını, Almanya'nın hızla silahlandırılacağını ve eski yüceliğine yeniden kavuşturulacağını vaad etti. Sonuç kendi umutlarını bile aştı: Nasyonal Sosyalist Parti seçimde altıbuçuk milyon oy almış, parlamentoya 107 temsilci göndermişti. Bu seçim sonuçları ordu ileri gelenlerinin ve büyük tekellerin Hitler ve Nazi Partisi hakkındaki görüşlerini açık desteğe dönüştürmelerinde yardımcı oldu.

1932 yılı Mart ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimini kaybetmesine karşılık Hitler ülkede gücünü arttırmıştı. Ardında sayısı milyonları bulan bir seçmen kitlesi vardı. Disiplinli ve mükemmel örgütlenmiş bir partinin başındaydı. Partinin yan terör örgütleri SA ve SS'lerin sayısı 400 bini aşmıştı. Bundan sonra Hitler'in iktidara geldiği 1933 Ocak ayına kadar geçen dönem, Hitler ve Nazi Partisi ile onları hükümet sorumluluğuna katarak "ehlileştirmek" isteyen kimi siyasetçiler arasında karşılıklı döndürülen karmaşık manevralara sahne olacaktı.

Tan Oral

NAZİLER İKTİDARDA

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi 1932 yılı sonu ve 1933 başı arasında düzenlenen bir komployla iktidara geldi. Başta büyük tekeller olmak üzere etkin iş çevrelerinin desteğinde gerçekleşen bu komployla hedef, Almanya'da demokrasinin boğulması ve Alman halkının yeni bir savaşa seferber edilmesiydi. Alman halkının büyük çoğunluğuna karşı düzenlenen komployla 30 Ocak 1933 günü kurulan Hitler kabinesi bir Nazi hükümeti değildi. Naziler bu hükümette azınlıktaydılar. Hitler'den başka iki bakanları daha vardı: İçişleri Bakanı Frick ve Prusya İçişleri Bakanlığını yürütmekle görevli Devlet Bakanı Goering. Goering aynı zamanda 1932 seçiminden beri Reichstag Başkanıydı. Hükümette azınlıkta olan Naziler ülkede de azınlıktaydılar. 1932 Temmuz seçimlerinde tüm seçmenlerin yalnız %37'si onlara oy vermişti. Üstelik

önceki seçimlere kıyasla oldukça büyük kayıplara uğramışlardı. (Bu seçimde 14 milyona yakın oy alarak Reichstag'da 230 sandalye kazanan Naziler, aynı yıl Kasım ayında tekrarlanan seçimde iki milyon oy ve 34 sandalye kaybediyordu. Kasım seçimlerinde Sosyal-Demokratlar 700 binden fazla oy kaybederken, sol oylardaki artış Reichstag'daki sandalye dağılımına da yansıyordu.)

Hitler Almanya Başbakanı olduktan birkaç saat sonra ilk darbeyi indirecek ve Nazilerle Milliyetçilerden kurulu koalisyon hükümetinin azınlıkta olduğunu söyleyerek Mart ayında yeni seçimlere gidilmesini isteyecekti. Böylece Naziler ilk kez seçim sırasında iktidarda olmanın bütün kolaylıklarından yararlanma fırsatını ele geçirmişlerdi. Şubat ayı içerisinde Goering'in Reichstag Başkanlık makamında düzenlenen ve aralarında silah tekeli sahibi Krupp, kimya karteli IG Farben'den Bosch ve Schnitzler, Birleşik Çelik Tröstü'nden Voegler'in de hazır bulunduğu toplantıda Hitler şöyle diyecektir: "Sonuç ne olursa olsun artık dönüş yok. Seçimde yenilirsek başka yollardan, başka silahlar kullanarak mutlaka iktidarda kalacağız". Aynı toplantıda söz alan Goering ise işadamlarından mali fedakarlık isterken şöyle konuşmaktadır: "sanayiciler 5 Mart seçiminin gelecek on yıl içinde, belki de gelecek yüzlerce yıl içinde yapılacak son seçim olduğunu anlarlarsa, bu parayı ödemeleri daha da kolay olacaktır!". Bu gizli toplantının 2. Dünya Savaşı'ndan sonra bulunan belgelerinden anlaşıldığına göre, Krupp bunun üzerine ayağa kalkarak, "durumun bu kadar açıkça izah edilmiş olmasından ötürü" işadamlarının Başbakana teşekkürlerini bildirir.

Seçim öncesi yine Şubat içinde Alman işçilerinin politik örgütü ve yayınları yasaklanır. Sosyal Demokratlardan Katolik Merkez Partisi toplantılarına kadar saldırılar her tarafa uzanır. Cumhuriyetçi memurlar işten atılıp yerine SA ve SS'ler getirilir; ayrıca Şubat sonunda 40 binini SA ve SS'lerin oluşturduğu 50 bin kişilik ek bir kolluk gücü oluşturulur. Seçime iki hafta kala ise bütün Almanya'yı ayağa kaldıran bir olay sahnelenir: Reichstag binası yakılır! SA'nın kıdemli elebaşılarından Karl Ernst'in 27 Şubat gecesi adamlarıyla gizlice girip binayı ateşe vermesiyle gerçekleştirilen Reichstag'ı yakma fikri ilk olarak Goebbels tarafından ortaya atılmış ve bizzat Goering tarafından düzenlenmişti. Yangından sonra tutuklanacaklara ait upuzun bir liste çok önceden hazırdı. Ne var ki davanın sanıkları, tarihte yerini alan savunmalarında, Nazilerin tuzağını gözler önüne sererken, mahkemede bizzat tanıklık

Hindenburg'un Hitler'i başbakan ataması. Naziler artık iktidardadır (1933).

eden Goering ve Goebbels gibi Nazi ileri gelenlerini dünya kamuoyu önünde gülünç düşürerek, mahkemeyi beraat kararı vermeye zorlayacaklardı.

Ama Naziler yine de istediklerini elde etmişlerdi. Reichstag yangını Nazi tedhişinin alabildiğine tırmanışının işareti oldu. Artık bütün siyasi toplantılar yasaklanmış, sosyal demokrat ve liberal gazete ve yayınlar kapatılmıştı. Nazi Partisi ve Milliyetçi Parti dışında hiçbir partinin seçim kampanyasına katılmasına izin verilmedi. Bunlar olurken SA ve SS'ler kol geziyor, dilediklerini yakalayıp kışlalarına götürerek her türlü işkenceden geçiriyorlardı. Bu koşullar altında yapılan 5 Mart seçimlerinde Nazi Partisi oyların %44'ünü aldı. Hitler koalisyon ortağı Milliyetçilerle birlikte Reichstag'ta rahat bir çoğunluk sağlamıştı. Ama Anayasanın değiştirilebilmesi için gerekli üçte iki çoğunluğa yine de sahip değildi. Ama bu, onu yolundan çevirmedi. 23 Mart günü Reichstag'ta Hitler hükümetine dört yıl için olağanüstü yetkiler tanıyan, üstelik çıkarılacak kanunların Anayasaya "aykırı olabileceğini" de öngören bir yetki kanunu kabul edildi. Toplumun en bilinçli oylarının temsilcileriyse daha önce gözaltına alınmış ve oylamaya katılamamışlardı. Alman parlamentosunu hiçliğe indiren yetki kanunuyla artık Adolf Hitler'in önünde hiçbir engel kalmıyordu.

23 Mart'ta çıkarılan yetki kanununa dayanılarak 31 Mart günü iç işlerinde özerkliğe sahip bütün eyaletlerin seçimle başa gelmiş meclisleri -Goering' in hakimiyetindeki Prusya hariç- dağıtıldı ve Nazilere çoğunluk sağlayacak şekilde yeniden oluşturuldu. 7 Nisan'da çıkartılan bir başka kanunla bütün eyaletlerin başına, eyalet meclislerini feshetme, eyalet hükümetlerini, mahalli memurları ve yargıçları atama ya da işten atma yetkisine sahip valiler atandı. Bunların hepsi Nazilerden seçilmişti. Böylece Hitler bir hamlede bütün Almanya üzerinde Nazi merkezi iktidarını sağlama aldı. Daha sonra Haziran ayında Sosyal Demokrat Parti kapatılacak, Temmuz ayında Halk Partisi ve Katolik Merkez Partisi kendi kendini feshedecekti. Hitler'in koalisyon ortağı Milliyetçi Parti ise 21 Haziran'da Nazilerce basılmış, Parti başkanı Hugenberg hükümetten istifa etmiş, Parti kayıplara karışmıştı. 14 Temmuz'da Hitler, Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'ni Almanya'nın tek siyasi partisi ilan ediyordu. Hitler hükümeti kurulduktan sadece 9 ay sonra Almanya'da toplama kampları ve hapishanelerde 30 bine yakın tutuklu bulunuyordu.

Hitler bu arada Nazi Partisi'nde de temizlik yapacaktı. Partiye yaygın kitle tabanı sağlayan nedenlerin başında hal-

kın ağır ekonomik krizden çektiği korkunç sıkıntı, tekellerin çıkarıyla bu kitlelerin hayat koşulları arasındaki çelişkiyi vurgulayan propaganda olmuştu. Bu propagandayla Nazi partisine taraftar edilenler şimdi Nazi iktidarından artık "programını" uygulamasını, büyük iş yerlerinin devletleştirilmesini, kârların çalışanlar arasında paylaşılmasını,"faiz esirliğine" son verilmesini vb. istiyorlardı. Bu arada bu isteklerin uygulamaya dökülüp işyerlerinin haraca kesildiği, esnaf ve işveren derneklerini ele geçirme türünden faaliyetlere girişildiği görülüyordu. Bunlar tek tek olay değildi ve Nazi Partisi üst yöneticileri arasında bu görüşleri paylaşanlar da vardı. Bunların başını Nazi Partisinin ilk örgütleyicilerinden SA önderi Roehm çekiyordu. Roehm ayrıca, ordunun yerini Nazi Partisinin o günlerde sayıları neredeyse iki milyonu aşan SA'ların alması gerektiği söylüyordu.

Hitler'le Roehm arasındaki sürtüşme 1934 başından itibaren sürekli artarak siyasi havayı sertleştirdi. Nihayet Haziran ayında Hitler ve Roehm'ün can düşmanları Goering ve SS başı Himmler artık SA'ların kökünün kazınması gerektiğine iyice kanaat getirmişlerdi. Roehm'ün yanında yer alan Goebbels ise son anda "ideal"lerine ihanet edip Hitler'in yanına geçecekti. Haziran'ın son iki gününde Hitler'in bizzat yönettiği harekatla başta Roehm olmak üzere yüzlerce SA elebaşısı ülkenin her yanında kıstırılıp SS'lerce kurşuna dizildi. Aralarında Reichstag yangınını çıkaran Ernst gibi Nazi hareketinin en eski ve en başta gelen isimleri vardı. Naziler içindeki bu temizlik sırasında birtakım eski hesaplar da görüldü. Hitler, Goering ve Himmler'in kişisel düşmanları ve birçok Nazi aleyhdarı siyaset adamı da bu arada öldürüldü.

Bir ay sonra Hitler'in beklediği gün geldi çattı. 2 Ağustos günü Birinci Dünya Savaşında Alman Orduları Başkumandanı ve Alman Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Hindenburg öldü. Üç saat sonra yayınlanan resmi bildiride, Cumhurbaşkanlığı ile Başbakanlığın birleştirildiği, Adolf Hitler'in hem Devlet Başkanı, hem de Silahlı Kuvvetler Başkumandanı görevlerini üzerine aldığı bildirildi. Resmi ünvanı bundan böyle *"Führer* ve Almanya Başbakanı" idi. 19 Ağustos'ta Almanya'da plebisit yapıldı. Seçmenlerin %95'i oy kullandı. 38 milyon kişi Hitler'in *Führer* olmasını onayladı. Onaylamayanların sayısı ise 4 milyonun az üstündeydi.

Naziler iktidara laf olsun diye ya da salt Adolf Hitler'in "hezeyanları"nı, ihtirasını tatmin için gelmemişlerdi. Yapacak işleri vardı. Almanya'da

Berlin, 10 Mayıs 1933.

demokrasi ve özgürlüğü yok edip yerine Nazi partisi egemenliğini kurarken ve Voegler, Thyssen, Krupp, Bosch, Siemens, Cuno gibi sanayi ve banka krallarının 1933-1936 arası net kârları %433 artarken, "büyüklük" masallarıyla avutulan kitlelere hınç alınacak bir hedef gösteriliyordu: Yahudiler. Ekonomik sıkıntı ve gelecek korkusu içinde yüzen Alman halkına, Yahudiler tekel sömürüsünün günah keçisi olarak sunulmaktaydılar. Öte yandan, fiilen tekellerin iktidarının bir aleti olan Naziler, Yahudileri "insan" yerine koymayarak, kendi gözünde "kişilik" kazanıyorlardı! Ama Nazilerin iktidarı koruyabilmeleri için yahudi düşmanlığından başka şeylere de ihtiyaçları vardı. Her türlü basın-yayın faaliyetinin merkezi güdüm altına alınması, kültür ve eğitimin Nazileştirilmesi, gençliğin zihni ve bedeniyle Nazi iktidarına adanması ve kitlelere sürekli gözdağı verilmesi gerekiyordu. 1939 yılında Nazi Partisinin sahip olduğu ya da doğrudan denetlediği günlük gazete tirajı, günlük toplam 25 milyonluk tirajın üçte ikisiydi. Nazilerin iktidara geldiği 1933'ten sonra biriki yıl içinde Einstein, Thomas Mann, Stefan Zweig gibi ünlü bilim adamları ve sanatçılar başka ülkelere göç etmek zorunda kaldılar. Büyük çoğunluğu suskunluğa mahkum edilirken, karşı çıkanların sonu toplama kamplarında ölüm oldu. Gözdağı konusunda, Führer'in Alman halkına ve sonradan Alman ordularının işgaline uğrayan diğer Avrupa halklarına söz geçirme araçlarından en dehşetlisi Gestapo idi. Gestapo, Nazi rejiminin düşmanlarını tutuklayıp yok etmek için Goering'in ilkin 1933 Nisanında Prusya'da kurduğu gizli polis örgütüydü. Goering sonradan SS'lerin başı Himmler'i bu örgütün başkan yardımcısı yapınca, Gestapo SS örgütünün bir yan kolu olarak iş yapmaya başladı, faaliyeti tüm Almanya'ya yayıldı. Prusya Yüksek Mahkemesi 1935'te Gestapo'nun faaliyetlerinin mahkemelerce denetlemeyeceğine karar vermişti. 1936'da çıkarılan özel Gestapo kanununa göreyse, Gestapo'nun her yaptığı kanun demekti! İşte Nazi iktidarı altında Almanya'da yaşanan hayat böyle bir hayattı.

SAVAŞA DOĞRU

1934 yılı ile İkinci Dünya Savaşı'nın patladığı 1939 sonbaharı arasında geçen dönemin tarihi, Hitler'in Almanya'yı gitgide "daha özgür, eşit ve güçlü" kılmak amacıyla yarattığı oldu bittiler ve açık saldırılar karşısında, Batı demokrasilerinin Almanya'nın "özgür, eşit ve güçlü olma hakkı"na verdikleri ödünlere sahne oldu. Hitler, Almanya'yı yeniden silahlandırma hakkını resmen elde etmekle en hayati ödünü koparmıştı. Bu ödünü koparmak için Versailles Antlaşmasının çizdiği yeni milli sınırları tanıma vaadini öne sürmüştü. Ama amacına ulaştıktan sonra vaadini tutmasa da olurdu.

Hitler'in Almanya'yı Avrupa'nın en güçlü ve büyük devleti yapmak ve bunun için gereken saldırganlık siyasetini başlatmak yolunda deneme niteliğindeki ilk adımı 7 Mart 1936'da Ren havzasını işgal etmesi oldu. 1920'lerin başından beri uluslararası anlaşmalara bağlı olarak askerden arındırılmış bu bölgeyi Hitler'in oldu-bittiyle ele geçirmesi karşısında Fransa hükümeti sert bir protesto yayınlamaktan başka bir şey yapmadı. İngiltere'ye göreyse Hitler'in yaptığı Almanların kendi topraklarına geri dönmelerinden başka bir şey değildi!

1936'nın 16 Temmuz'unda İspanya'da General Franco, Cumhuriyet hükümetine başkaldırdı. Hitler derhal Mussolini ile birlikte Franco'nun yar-

dımına koştu. İspanyol faşistlerine para, uçak, tank yardımı, teknisyen ve gönüllü savaşçılar gönderdi. İspanyol iç savaşının acıyla dolu Guernica katliamını gerçekleştirenler Alman uçaklarıydı. İkinci Dünya Savaşı'nda kullanılacak yeni Alman uçakları ve bombaları ilk orada denendi. İspanyol demokratlarına her türlü uluslararası yardım başladığında ise Batı demokrasileri bu yardımı İspanya'nın iç işlerine "müdahale etmeme" gerekçesiyle yokuşa sürüp engellemek için ellerinden geleni yaparak Franco ve Hitler'in ekmeğine yağ sürdüler. (Önümüzdeki sayılarda İspanya İç Savaşı'na ayrıntılı olarak yer vereceğiz.)

Hitler bundan sonra dikkatini doğuya, Avusturya ve Çekoslovakya'ya çevirdi. "Batıya karşı bir savaş halinde cenahımızı tehlikeden kurtarmak için Çekoslovakya ve Avusturya'yı aynı zamanda ortadan kaldırmalıyız" diyerek ilk saldırı hedeflerine işaret eden Hitler, 12 Mart 1938 günü Avusturya'ya saldırdı. 14 Mart'ta Avusturya Almanya'ya ilhak edilmişti. İngiltere ve Fransa bu olayı da protesto etmekten öte bir şey yapmadılar. Ne de olsa zaten Alman olan bir halk kendi anavatanına kavuşmuştu!!

Bundan altı ay sonra 1938 Eylül'ünde Münih anlaşmasıyla İngiltere ve Fransa, Çekoslovak hükümetini Hitler'in taleplerine boyun eğmeye zorladılar. Münih anlaşmasıyla 3 milyona yakın Alman ve 800 bin Çek asıllı Çekoslovak yurttaşının yaşadığı 11 bin mil karelik Çekoslovak toprağı Almanya'ya ilhak edildi. Ülkenin maden kömürü kaynaklarının %66'sı, linyitinin %80'i elektrik enerjisinin %70'i, kereste üretiminin %40'ı Almanya'nın eline geçmişti. Bunları fırsat bilen Polonya ve Macaristan Çekoslovakya'nın bir miktar toprağını da aralarında pay ettiler. Böylece bağımsız Çekoslovakya fiilen ortadan kalktı. Oysa Münih anlaşmasına göre, Çekoslovakya saldırıya uğrarsa Fransa saldırgana savaş ilan edecek, Fransa'nın girdiği bir savaşta ise İngiltere Fransa'nın yanında yer alacaktı. İngiltere Hitler'in Çekoslovakya'ya saldırısı nedeniyle çıkacak bir savaşta Fransa'yı Almanya karşısında yalnız bırakacağını bildirince, Fransa Çekoslovakya'yı Hitler karşısında yalnız bıraktı. Batılı "büyük" demokrasiler, küçük bir ülke olan Çekoslovakya'yı sözümona barış uğruna Alman faşizmine satmışlardı! 15 Mart 1939 günü Hitler ordusunun başında Prag'a girdi. Çekoslovak devleti bütün bütün haritadan silinmişti. Artık sıra Polonya'daydı.

Avrupa'da Hitler'in saldırganlığı iyice şekillenirken, Doğu Asya'da Japonya önce Çin'in kuzeydoğu illerini, arkasından da bu ülkenin büyük bir bölümünü işgal ederek Sovyetler Birliği sınırına dayanmıştı. (Almanya ile Japonya 1936 Kasım'ında Pakt oluşturmuş, 1937'de faşist İtalya'da onlara katılmıştı.) 1938 yılında Sovyet sınırlarına saldırılarından sonuç alamayan Japonya 1939 yazında Moğolistan Halk Cumhuriyeti'ne saldırdı. Sovyet ve Moğolistan birlikleri Japon saldırısını 1939 Eylül'ünde kırabildiler.

Japonya'nın Çin'e saldırması, burada önemli yatırımları olan Amerikan, İngiliz ve Fransız tekellerinin çıkarlarını tehlikeye soktuysa da, aralarında çıkacak bir savaşın hem Sovyetler Birliği'ni hem de Japonya'yı zayıflatacağını, sonuçta kendilerine Uzakdoğu'da durumlarını korumak hatta güçlendirmek olanağı verebileceğinden hareketle Amerika, İngiltere ve Fransa' Japonya'yı istediğini yapmakta serbest bıraktı. Eylül 1937'de Amerikan Dışişleri tarafsızlık yasasına dayanarak Amerikan ticaret gemilerinin Çin'e ve Japonya'ya savaş malzemesi taşımalarını yasakladı. Büyük bir filoya sahip Japonya'nın bu yasaktan etkilenmesi sözkonusu değildi. Amerika, İngiltere Başbakanı Chamberlain'in de kabul ettiği gibi "saldırgan için önemli bir destek" olan tarafsızlık politikası izlerken, Japonya'nın 1937-39 yılları arasında ithal ettiği bakırın %92,9'unu, petrolün %60,6'sını, makinelerin %48,5'ini, demirin %41,6'sını karşılıyordu.

Münih 1938. Mussolini ve Hitler İngiltere ve Fransa'yla anlaşıyor.

Hitler saldırganlığının artık iyice sergilenen tırmanışı karşısında İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği arasında ittifak oluşturma girişimleri ise İngiltere ve Fransa'nın "beklentileri" nedeniyle gerçekleşemeyecekti. İngiltere'nin bu sırada izlediği politikayı değerlendirirken Amerikan İçişleri Bakanı Ickes, İngiltere'nin daha çok önceden Sovyetler Birliği'yle anlaşmaya varabileceğini, ama "Rusya ile Almanya arasında bir askeri çatışmayı kışkırtma ve oturup seyrine bakma umudu beslediğini" söylemektedir. Fransa'nın nüfuzlu çevrelerinin de aynı görüşte olduğunu, yine Amerika'nın Paris büyükelçisi şöyle anlatmaktadır: "Fransa'da da Almanya'nın Sovyetler Birliği'ne karşı savaşa girmesi umuduyla, Orta ve Doğu Avrupa'yı Hitler'e bırakması gerektiği görüşü egemendir... Böylece Fransa Maginot hattının gerisinde güvenlikte kalabilir"di. Kısaca Amerikalı tarihçi F.Shuman'ın deyişiyle "ve herkes sonunda Almanya'yla Sovyetler Birliği arasında savaşın patlaması umudu içindeydi." 21 Ağustos 1939 günü aylardır süren İngiltere, Fransa ve Sovyetler Birliği görüşmelerinin son toplantısı yapıldı. Münih anlaşmasının taraflarından İngiltere ve Fransa, savaştan birkaç gün öncesine kadar Berlin'le anlaşma zemini bulunabileceği inancındaydılar. Bu koşullarda Avrupa'da ve Uzakdoğu'da iki cephede tek başına savaşmak durumuyla karşı karşıya olan Sovyetler Birliği 23 Ağustos 1939'da Hitler Almanyası ile saldırmazlık anlaşması imzalamayı kabul etti. Sovyetler Birliği Hitler'le kaçınılmaz esas hesaplaşma için savunma hazırlığı yapacak zaman arıyordu.

SAVAŞ BAŞLIYOR

Versailles Antlaşması Almanya'nın doğusunda Baltık denizi üzerinde Danzig limanına çıkan dar ve uzun bir toprak parçasını Polonya'ya vermişti. "Danzig koridoru" Alman toprakları içinden geçiyordu. Hitler bunu bahane ederek 1938 Ekim ayında yani Münih anlaşmasından bir ay sonra Polonya'dan bu "soruna bir çözüm" bulunmasını istedi. Hitler, Polonya'ya aynı zamanda Japonya ve İtalya'yla oluşturduğu Pakta katılmasını öneriyordu. Hitler'in Polonya'yı istila hazırlıkları tamamlandığında iş vesile yaratmaya kalmıştı. 1 Eylül 1939'da sözde Polonya askerlerinin Almanlara ateş ettiği bahanesiyle saldırı başladı. İngiltere 3 Eylül günü saat 11'de, Fransa aynı gün akşam 5'te Almanya'ya karşı savaş ilan etti. 2. Dünya Savaşı başlamıştı.

1 Eylül günü başlayan Polonya isti-

lası 17 Eylül'de sona erdi. Polonya'nın müttefikleri İngiltere ve Fransa Almanya'ya savaş ilan ettikleri halde henüz davranmaya fırsat bulamamışlardı. Oldukça uzun bir süre daha karada Alman ordularıyla doğrudan çatışmaya girmeyeceklerdi.

Hitler 9 Nisan 1940'ta Danimarka'yı, Haziran başında Norveç'i ele geçirdi. 10 Mayıs sabahı, tarafsızlıklarını hiçe sayarak Hollanda ve Belçika'ya saldırdı. Hollanda'yı 14 Mayıs'ta teslim aldı. İngiliz-Fransız yardımcı kuvvetleriyle birlikte istilaya karşı direnen Belçika 28 Mayıs'ta düştü. İngiliz Kuvvetleri Fransa'nın Belçika sınırındaki Dunkerque limanından geri çekildiler. Fransız ordusu ise "yıldırım savaşı" yapan Alman zırhlı kuvvetleri karşısında tarihinin en ağır bozgununa uğradı. Alman ordusu 14 Haziran 1940'da Paris'e girdi. Bordeaux'a kaçan Fransa hükümeti 16 Haziran'da istifa etti. Yeni başbakan general Petain Almanlara ateş-kes önerdi. 21 Haziran'da ateşkesin imzalanmasıyla Fransa düştü. 18 Haziran'da Fransa'ya "savaş" ilan eden Mussolini'yle de Roma'da 23 Haziran'da bir ateşkes imzalandı. Bundan sonra Petain ve çevresindekilerin kurduğu Nazi işbirlikçisi Vichy hükümeti, Hitler faşizmine karşı kararlılıkla yürütülen Fransız yurtsever direnişini kırmak için Alman işgalcilere her türlü yardımı yapacaktı. (Fransız Rezistans hareketi de önümüzdeki sayılarda yer alacak.)

Bundan sonra Hitler, İngiltere ile "barış" yapmak için yoğun bir propaganda faaliyetine girişti. Bu arada 10 Mayıs 1940'ta İngiltere'de hükümet değişmiş, Churchill başbakan olmuştu. Hitler'in "adil ve şerefli barış" önerileri İngiltere tarafından reddedilince Alman hava kuvvetleri 15 Ağustos'da büyük bir hava saldırısına geçtiler. Bu hava savaşı bir ay sürdü. 17 Eylül'de Hitler harekata son verilmesini emretti. Bu, ilk başarısızlığıydı. Bununla birlikte, İngilizleri kendi adalarına hapsetmiş, Avrupa ile karada bağlantılarını koparmış ve Avrupa üzerinde, İtalya ve 1939'da İspanya'da Franco'nun egemenliğiyle faşizmin hakimiyetini doruğa vardırmıştı. Şimdi artık asıl misyonunu gerçekleştirebileceğini düşünüyordu.

Hitler, önce Balkanlara yürüdü. 1940 Ağustos sonunda Romanya ile ittifak kurarak orada faşist bir rejimin başa geçmesini sağladı, Romanya petrollerini sağlama almıştı. 1941 Nisan'ında Macaristan ve Bulgaristan'da işbaşındaki yönetimlerle anlaşıp Romanya topraklarını üst olarak kullanarak orduların Yugoslavya ve Yunanistan üzerine sürdü. Alman orduları 13 Nisan 1941'de Belgrad'a, 27 Nisan'da Atina'ya girdiler. Az sonra Girit adası ele geçirildi. Sovyet topraklarının batıdan ve güneyden kuşatılması tamamlanmıştı ve saldırı tarihi saptanmıştı: 22 Haziran 1941.

1941 Mart ayında Hitler generallerine şöyle demektedir: "Rusya'ya karşı savaş efendilikle yürütülecek bir savaş olmayacaktır. Bu, bir ideoloji ve ırk ayrımı kavgasıdır. Şimdiye kadar görülmemiş bir merhametsiz sertlikle, hiç aman vermeden yürütülecektir.... Uluslararası kuralları *bozan* Alman askerleri *affedileceklerdir.*" Sözü geçen uluslararası kurallar, sivil halka zulüm yapılmaması, savaşta zehirli gaz kullanılmaması, savaş tutsaklarının öldürülmemesi vb. genel insani kurallardır.

Hitler'in Doğu Cephesi saldırısı Baltık sahillerinden Karadeniz'e uzanan 1500 kilometrelik bir hat boyunca 22 Haziran 1941'de başladı. İngiltere Başbakanı Churchill hemen ertesi gün Hitler'e karşı Sovyet-İngiliz ittifakını ilan etti. Bu sırada üç koldan yıldırım hızıyla hareket eden Alman orduları ilk üç hafta içinde Sovyet sınırından 700 kilometre içerlere vardılar. Temmuz'da Moskova'ya üçyüz kilometrelik, Ekim'de ise 60 kilometrelik bir uzaklıktaydılar. 1941 Kasım'ında Almanların işgal ettikleri Sovyet topraklarında bu ülkenin toplam nüfusunun %40'ı yaşıyordu. Tüm Sovyet kömür üretiminin %65'i, demir üretiminin %68'i, tahılın %38'i ve şekerin %84'ü bu bölgeden sağlanıyordu. Alman saldırısı daha ilk elde Sovyet ekonomisine böyle bir darbe indirdi. Ancak 1941 yılı sona ermeden Alman ordularının ilerlemesi durduruldu. 6 Aralık'ta Sovyet karşı-taarruzu ile Almanlar geri çekilmeye başladılar.

7 Aralık 1941'de Almanya'nın müttefiki Japonya, Pasifik'te Amerikan üssü Pearl Harbor'a saldırınca ABD, Sovyetler Birliği ve İngiltere'nin yanında Almanlara savaş ilan etti.

Doğu'da Nazi orduları en ağır darbeyi Volga savaşında yedi. Hitler ordularının, başka cephe açılmamasından

2. Dünya Savaşı'nda Ölenler

Ülke	*Asker*	*Sivil*	*Toplam*
Sovyetler Birliği	*10.000.000*	*10.000.000*	*20.000.000* (1)
Polonya	*320.000*	*5.480.000*	*5.800.000* (2)
Almanya ve Avusturya	*4.400.000*	*1.400.000*	*5.800.000*
Çin	*2.200.000*	*3.800.000*	*6.000.000*
Japonya	*2.400.000*	*600.000*	*3.000.000*
Yugoslavya	*410.000*	*1.090.000*	*1.500.000*
Fransa	*200.000*	*400.000*	*600.000*
Romanya	*300.000*	*160.000*	*460.000*
İtalya	*77.500*	*380.000*	*457.000*
Macaristan	*140.000*	*300.000*	*440.000*
Çekoslovakya	—	*405.000*	*405.000*
İngiltere	*326.000*	*62.000*	*388.000* (3)
Amerika B. D.	*291.560*	—	*291.560*
Hollanda	*6.238*	*205.000*	*211.238* (4)
Finlandiya	*82.000*	*8.000*	*90.000*
Yunanistan	*20.000*	*140.000*	*160.000*
Belçika	*7.760*	*80.000*	*87.760*
Kanada	*37.500*	—	*37.500*
Bulgaristan	*10.000*	*10.000*	*20.000*
Yeni Zellanda	*10.000*	—	*10.000*
Güney Afrika	*6.840*	—	*6.840*
Hindistan	*24.338*	—	*24.338*
Norveç	*1.000*	—	*1.000*
SAVAŞTA ÖLENLERİN TOPLAM SAYISI:			*52 MİLYON*

(1) SovyetlerBirliği toplam nüfusunun yüzde 10'unu savaşta kaybetti.
(2) Polonya toplam nüfusunun yüzde 15'ini savaşta kaybetti.
(3) İngiltere tarihinde ilk defa savaşın yıkımını kendi topraklarında gördü. Sivil kayıplar bombardıman sonucudur.
(4) Hollandalı siviller daha çok nazilerin toplama kamplarında ve savaşın son yıllarındaki kıtlıktan öldüler.

Kaynak: Quid 1984, Dominque et Michéle Fremy.

yararlanarak yüklendiği Doğu Cephesi'nde aylar süren Stalingrad kuşatmasında yorgun düşen Alman Altıncı Ordusu, karşı-taarruza geçen Sovyet birliklerinin çemberinde kaldı ve ağır kayıp verdikten sonra Hitler'in emrini dinlemeyerek 2 Şubat 1943'te teslim oldu. Bu, İkinci Dünya Savaşı'nın dönüm noktası, Alman faşizmi için de sonun başlangıcı oldu. Hitler orduları Doğu cephesinden geri sürülerek çıkartıldılar. Bundan sonra Sovyet orduları batıya ilerlerken, İngiliz-Amerikan kuvvetleri 6 Haziran 1944'te Fransa'nın Batı sahilinde Normandiya'ya çıktılar. Hitler iki ateş arasındaydı artık.

22 Ağustos'ta Paris kurtarıldı, Almanlar 3 Eylül'de Belçika'nın başkenti Brüksel'den atıldılar. Eylül ortasında Amerikan ordusu Almanya'nın batı sınırına dayanmıştı.

Hitler herşeye karşın, "gizli silahlar" üretimine güvenerek sonuna kadar direniyordu. Ama bu çalışmalardan, bir ara Londra'da büyük yıkıma yol açan V1 ve V2 güdümlü mermilerinden başka sonuç alamayacaktı. 1944 sonbaharından itibaren Alman orduları kendi topraklarında ağır yenilgilere uğrayıp, dağıldılar. Alman kentlerinden bir çoğu İngiliz-Amerikan hava akınları ile taş yığınına dönüp, sivil halktan yüzbinlercesi ölürken, Hitler Berlin'de Başbakanlıktaki özel yeraltı sığınağında halâ çılgın emirler yağdırıp, her Almanı "Nazi şerefi" ile ölmeye çağırıyor, çocukları ölüme sürüyordu.

Nihayet 30 Nisan 1945 günü Sovyet birlikleri Berlin'deki Başbakanlık binasına dayandıklarında, sonunun geldiğini anlayıp intihar etti. Almanya, 8 Mayıs 1945'te Amerikan, İngiliz, Fransız ve Sovyet müttefik kuvvetlerine teslim oldu. Nazi ordularının son kalıntıları da silahlarını 9 Mayıs 1945'te ayaklanan Praglılar ve Sovyet ordularına bıraktılar. İtalya 1943'te Mussolini'yi başından atıp İngiltere ve Amerika ile barış yapmıştı. 26 Nisan 1945'te İsviçre'ye kaçarken yakalanan Mussolini idam edilerek Milano'da cesedi bir meydanda başaşağı asılmıştı. Almanya'nın Uzakdoğu'daki müttefiki Japonya'da teslim bayrağını çekmişti. Ne var ki zaten bitmiş bir savaş üzerine atılan iki atom bombası insanlığa bu kez nükleer tehdidi tanıtıyordu.

SAVAŞ SONA ERDİĞİNDE

Savaş sonunda Hitler, Goebbels, Himmler gibi Nazi liderleri kendilerini öldürdüler, bir çoğu Nuremberg'de savaş suçlusu olarak yargılandılar. Önde gelen birkaçı (Rosenberg, Frank, Streicher, Frick, Ribbentrop) asıldı, diğerleri çeşitli cezalara çarptırıldılar. Ama Hitler'in "hezeyanları" nın ardındakiler ve Nazi toplama kamplarının hemen yanıbaşında köle işçi çalıştırmak üzere fabrika açan işadamlarına pek bir şey olmadı. Örneğin, Nazi ordularına fabrikalarında köle işçi çalıştırarak silah ve malzeme yetiştiren Krupp von Bohlen'in Nuremberg'de "akli dengesinin yerinde olmadığı" gerekçesiyle yargılanması "uygun" görülmedi.

Savaş sonrası bu insanlık suçunu işleyenlerin kimlerden, nasıl himaye gördüğü ise, dünya kamu oyunun gözleri önündedir.

Hitler faşizminin yenilgisinin 40. yılında, kutlanan yalnızca bir zaferin yıldönümü değil, insanlığın çağımızdaki bu en saldırgan, en zalim düşmanına karşı gösterdiği ve göstereceği kararlılıktır.

William Shirer; *The Rise and Fall of the III. Reich;* Bachmann-Reckert, *Die wahrheit über Hitler;* Sipols-Haalimof, *2. Dünya Savaşının Nedenleri;* A.J.P. Taylor, *The War Lords;* Stern, 13-14/1985'den yararlanarak hazırlanmıştır.

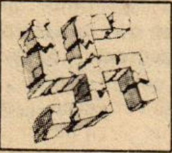
Tan Oral

3. Reich ve Hekimler

(Euthanasie, T-4, 14-f 13 aksiyonları, vb...)

Serol Teber

Grekçe kökenli *Euthanasie* kelimesi, Antik Çağda, Grek ve Roma-Latin yazınında, "güzel, acı çekmeden ölmek" anlamına kullanılmıştır. Ancak, bu kavramla, hiçbir zaman insanın ömrünü kısaltmak amaçlanmamıştır.

Fakat, Euthanasie, özellikle son yüzyılda gerçek amacından çarpıtılarak kullanılmaya başlanmıştır. Nasyonel Sosyalistler, *Euthanasie* yi bir sağlık politikası niteliğine dönüştürüp, *"yaşamları değersiz insanların, yaşamalarına gerek olmayanların öldürülmeleri, yokedilmeleri"* biçiminde kullanmaya başlamışlardır. Ancak, giderek bununla da kalınmamış, özellikle savaş yıllarında, Naziler'in günlük konuşmalarında ve hatta kimi resmi yazışmalarda, *Euthanasie, "sorunları çözme", "toptan yoketme"* anlamlarında uygulanmıştır...

Ancak, Nazi yöneticilerinin, SS lerin, Gestapo'nun çeşitli Euthanasie aksiyonlarını yürütmelerinde, hekimler ve de özellikle psikiyatrlar büyük "özveriler" ile onlara yardım etmişler hatta çok kez yol göstermişlerdir..

2. Dünya Savaşının sona erişinin 40. yılında, yeryüzünün hemen her köşe bucağında, insanlar, özellikle hekimlerin, Nasyonal Sosyalistlerle yaptıkları bu işbirliğini, gösterdikleri bu ahlaksal sığlığı kınamakta ve tarih önünde yargılamaktadırlar...

* * *

Ancak, tarihsel gerçeklerin hakkını vermek gerekirse, Euthanasie kavramının çarpıtılarak tanımlanmasının ve kullanılma isteminin "onuru" ilk büyük emperyalist ülke olması nedeniyle İngiliz emperyalizmine aittir...

Bu tarihsel gelişme sürecinde, soruna ilk yaklaşanların başında ünlü İngiliz Papazı Robert Thomas Malthus (1766-1834) gelmiştir. Malthus öngördüğü nüfus kuramında "ölümsüz doğa yasasını" öne sürerek, "yeteneksizlerin, yoksulların ortadan kaldırılmalarının gerekliliğini" savunmuştur. Malthus'un savları ardından gelen düşünür ve araştırmacılar arasında özellikle Herbert Spencer ve Charles Darwin'de büyük etki bırakmıştır... Anımsanacağı gibi, Darwin, "Türlerin Kökeni" adlı çağ açan ünlü başyapıtını yazmadan önce Malthus'un nüfus kuramı üzerine yazdıklarını okumuş ve bundan esinlenerek, kendi evrim kuramını oluşturmuştur...

Ancak, Darwin'in, "Türlerin Kökeni" yapıtında, hayvanlar dünyası için öngördüğü "doğal ayıklanma" sorunu, sonradan aralarında bizzat Darwin'in de bulunduğu pekçok araştırmacı, düşünür tarafından yanlış bir biçimde yorumlanarak, insan toplumlarının sorunlarının tartışılmasında da kullanılmaya başlanmış ve çağımızın yüzkarası *sosyaldarwinizm* kuramı ortaya atılmıştır...

Darwin'den 14 yıl kadar sonra, 1882 yılında ve beyin frengisi teşhisi ile akıl hastanesine kapatılmadan bir kaç yıl önce, Nietzshe, "varoluş savaşını ve doğal ayıklanmayı" büyük bir çoşkuyla karşılayıp, bunu kendi kuramına ve Almanya'nın toplumsal sorunlarının çözümlenmesine uyarlamaya çalışarak "yetersiz, hasta, yeteneksiz insanların ortadan kaldırılmaları" gereğini savunmuş ve bu eylemi-girişimi *"kutsal kıyıcılık"* biçiminde tanımlamıştır... Ancak, ilginçtir, *Nietzshe*, Naziler döneminde yaşayabilseydi kuşkusuz bizzat kendisi de, *"Almanyayı arındırma"* eylemleri doğrultusunda, gaz odalarında öldürülmekten kurtulamıyacaktı... Çünki, anımsanacağı gibi, Nietzshe'nin yakalandığı beyin frengisi de yokedilmesi gerekli hastalıklar ve hastalar grubuna alınmış ve benzer teşhis konmuş kişilerin hemen tümü *"temizlenmiştir"*...

Hitler, "Kavgam" adlı kitabında Nietzshe'in savlarından çok yararlanmış, ancak onun hastalığı nedeniyle, elinden geldiğince adını anmamaya büyük bir özen göstermiştir...

Bu gelişim süreci içinde, İsviçreli ruhbilimcisi Auguste Forel, ruh hastalarının ve yeteneksiz insanların geri zekalıların kısırlaştırılmalarını öne sürmüş; Alexander Tille, 1893 yılında yazdığı "Darwin'den Nietzshe'ye" adlı kitabında "yoksul, yeteneksiz ve hasta insanların yokedilmelerini, toplumların bunlardan arındırılmalarını gereğini" savunmuştur.

Yine diğer bir İngiliz araştırmacısı, John B. Haycraft, "Doğal Ayıklanma ve Irkların Yetkinleştirilmesi..." adlı araştırmasında, yeteneksizlerin, yoksulların, işsizlerin, alkoliklerin yok edilmeleri gereğini savunmuş ve şaşılası bir yaklaşımla "bu konuda insanlara en büyük yardımı tüberküloz basili yapmakta ve toplumu bu tür insanlardan kurtarmaktadır, bu nedenle de tüberküloz basili, ari ırkların en büyük dostudur..."

Bu ara tartışmalara, hukuk adamları da karışmış-Adrolf Jost gibi kimi yargıçlar- ve "ölmesi, ortadan kaldırılması gerekenlerin, uyuşturucu ilaçlarla, acı çekmeden" yok edilmeleri zorunluluğu tartışılmaya başlanmıştır...

1895'de, Alfred Ploetz, "ırkları yetkinleştirmek" için "Irk hijyeni" sorununu gündeme getirmiş ve toplumlara pahalıya malolan hasta çocukların ,alkoliklerin, vb. yok edilmeleri gereğini savunmuştur...

Bu gelişim süreci içinde, yüzyılımızın ilk gününden, 1.1.1900'den başlamak üzere, ünlü Alman Sanayicisi *Alfred Krupp* büyük bir yarışma düzenleyerek, *"çağdaş devletlerin iç politikalarını düzenlemede Evrim Kuramından neler öğrenebilecekleri..."* tartışmasını günde-

me getirmiştir...

Krupp'un düzenlediği bu yarışmada birincilik ödülünü, "Halklardaki Kalıtım-Ayıklanma ve Modern Biyoloji" üzerindeki çalışmasıyla Dr. med. Wilhelm Schallmayer almıştır...

Schallmayer'in bu çalışması, sonraki yıllarda Almanyadaki sağlık sorunlarının çözülmesinde, kalıtsal hastalara yaklaşımda en temel yöntemlerden birini oluşturmuştur.

* *
*

Naziler adına Hitler, 30 Ocak 1933 tarihinde Cumhurbaşkanı Hinderburg tarafından başbakanlığa atanmış ve 5 Mart 1933'de yapılan seçimlerde de %44'lük bir oy alarak konumunu sağlamlaştırmıştır...

1933 yılının Mart ayının ortalarında Hermann Göring, iç işleri bakanı olarak yaptığı bir radyo konuşmasında, "halkı ve ırkı yabancı unsurlardan temizliyeceklerini, toplumu pisliklerden arındıracaklarını" açıklamıştır...

21 Mart 1933 tarihinde Münih dolaylarında çıkan gazeteler, *Dachau*' da, içinde *"yoksulların, toplum ve üretim dışı düşmüşlerin, akıl hastalarının ,alkoliklerin, eşcinsellerin, politik karşıtların, vb...."* toplanacağı ilk "KZ"in *"Toplama Kampının"* açıldığını yazmaya başlamışlardır...

Olaylar çok hızlı devinmiş. Naziler, daha 14.7.1933 tarihinde ünlü (GzVEN) adlı "Ulusu Kalıtsal Hastalıklardan Koruma" yasasını çıkarmışlar. 24.11.1933 tarihinde "Uyuşturucu madde kullananlar ile savaş" yasasını; 1.1.1934 tarihinde "Suçlular, Piskopatlar ile Savaşım" yasalarını çıkarmışlardır... Tüm bunlarla kalınmamış, 15.9.1935 tarihinde "Nürnberg Irk yasası" kabul edilmiştir...

Bu aşamada, ilk kez, kalıtsal hastalıkların sağlıklı insanlara geçmesini önlemek için, bu tür kişilerin kısırlaştırılmaları öngörülmüş; ancak, daha 1933 yılının ortalarında, Bayern eyaleti sağlık komseri Prof.Dr. Schultze salt kısırlaştırma ile yetinilemiyeceğini, kalıtsal hastalığı olanların tümüyle ortadan kaldırılmaları gerektiğini savunmuştur...

* *
*

25 Mayıs 1939 tarihinde, Leipzig Üniversitesi Çocuk Hastalıkları Prof. Dr. med. Werner Catel, Berlin Tiergargarten sokağındaki 4 numaralı evinde, dostları Knauer'ler ile konuşurlarken, konu, hasta çocukların gelecekleri üzerinde yoğunlaşmış ve Çocuk Hastalıkları Prof. Dr. med. Catel, "anlamıyorum bu çocuklardan ne bekleniyor? Bunlar için en iyi çözüm yolu ölümdür... Bu hem çocuklar, hem de onların aileleri, ana-babaları için en iyi çözümdür..." demiştir...

Ancak, bu ilginç ve yüz kızartıcı tartışma bu düzeyde kalmamış, Dr. Catel, zaten uzun sürelerdir Naziler'in gündeminde olan bu sorunu, Hitler ve yakınlarıyla konuşmuş ve hemen izleyen günlerde, ilk biçimlenişi Dr. Catel'in Tiergarten sokağı 4 numaralı evinde ortaya çıkışından esinlenerek, ünlü *T-4 aksiyonu* başlatılmıştır...

T-4 aksiyonu Nazilerce gerçek bir *"Gnadentods"* (acı çektirmeden en kısa yoldan öldürme; örneğin, ayağı kırılan atlara uygulanan yöntem...) olarak ele alınmıştır... Ayrıca, hekimler ve SS'ler arasında T-4 aksiyonu günlük konuşmalarda genellikle *"Dezenfeksiyon"* olarak tanımlanmıştır...

Naziler, T-4 aksiyonu için, Hitler'in yakınlarından, 1923 yılından beri SA birliklerinde çalışmış, 1929 yılından beri Nazi Partisi üyesi Viktor Brack'ı genel yönetici olarak görevlendirmişlerdir.

Olaylar yine çok hızlı gelişmiş. 1 Ekim 1939'da tarihinde Brack'ın yönetiminde ve çok sayıda hekimin katıldığı bir toplantıda, Brack, "Yaşamaya layık olmayan ve Alman toplumuna pahalıya malolan bu insanların arındırma-dezenfeksiyon işlemine en kısa zamanda nasıl ve kimlerden başlanacağını" sormuş...

Hekimler adına ilk kez, Graupp bir açıklama yaparak, "Hastanelerde yatan bir sağır-dilsizin günlük giderlerinin 6 RM(Reichmark); bir felçlinin 6 RM; bir şizofrenin 4.50 RM; diğer akıl hastalarının3.50 RM, olmasına karşın, bir memur ailesinin eline günde 8 RM, bir ücretli ailesinin 6 RM, ve bir işçi ailesinin elineyse 5 RM geçtiğini, çalışan insanların bu hastaları besleyemiyeceklerini, bunların topluma büyük yük olduklarını ve hemen ortadan kaldırılmaları gerektiğini" söylemiştir.

Sonra sözü Dr. med. Linden almış ve T-4 aksiyonun hemen, şizofrenlere, saralılara, bunaklara, frengililere, geri zekalılara, beyin ve beyin zarı iltihabı geçirmiş hastalara, ve genel olarak toplam 5 yıldan çok hastanede kalmış tüm hastalara, pyskopatlara, yabancılar ile evlenmiş Almanlardan doğan çocuklara, suçlulara ya da suç işleme eğiliminde olanlara... uygulanabileceğini söylemiştir...

Hitler ve Gestapo, SS'ler adına konuşan Brack, hekimlerin yardımına teşekkür etmiş ve bu eylem için şimdilik halen Münsingen/Württenberg bölgesindeki Grafenbeck Şatosunun hazırlanacağını, bunun içinde yığınsal arındırmalar için gaz odaları ve cesetlerin yakılması için fırınlar yaptırılacağını söylemiştir.

T-4 aksiyonu, 12 Ekim 1939 tarihinde, Münih'den Prof.Dr. Rudin, Berlin'den Prof. Dr. Crinis, Heildelberg'den Prof. Dr. Schneider, yine Berlin'den Prof. Dr. Nitsche yönetiminde başlatılmıştır... Kuşkusuz bu eyleme daha binlerce hekim büyük bir "içtenlikle" katılmışlardır...

17 Ekim 1939'da Grafenbeck Şatosunun gerekli yapılarının üretimine başlanmış ve Ocak 1940 tarihinde T-4 aksiyonu başlamıştır.

Ancak, büyük çapta uygulanan T-4 aksiyonu için salt bu şato yeterli olmamış, kısa zamanlarda buna ek olarak, Hartheim, Branderburg, Sonnenstein, Brenburg, Hadarmar gibi bölgelerde de "arındırma aksiyonları" sürdürülmüştür.

Resmi sayısal verilere göre, buralarda, en az, 70.273 kişi gaz odalarında öldürülmüşve Alman ırkı hastalardan "arındırılmış", "dezenfekte" edilmiştir.

Bu aksiyonlara dahil edilecek insanlar, hastalar için rapor veren hekimler, gerek savaş süresince, gerekse de sonraki yıllarda, hatta günümüzde bile, *"ölüm yargıcı"* anlamına gelen *"T-4 Raportörleri"* olarak tanımlanmışlardır. Ancak, bu insanlardan en az 20.000 kişinin ölümünü belirleyen raporları hekim bile olmayan kişiler ve çoğunlukla SS'ler belirlemişlerdir.

Fakat 2. Dünya Savaşının sona ermesinden sonra başlayan Nürnberg soruşturmalarında, Amerika Birleşik Devletlerinin 1. Numaralı Askeri Mahkemesince sürdürülen "Hekimler Davasında", T-4 aksiyonları sırasında en az 250.000 insanın öldürülmüş olabileceği kanıtlanmıştır...

* *
*

Ancak, T-4 aksiyonu süresince tüm hastalar hemen gaz odalarında öldürülmemişler, bunlardan "ilginç" olanlar özellikle Heidelberg-Wiesloch'da yaptırılan "Çocuk Kliniğinde" özel araştırmalar için kullanılmışlardır.

Bu tür "bilimsel" araştırmaların en büyük bir bölümünü Prof.Dr.Schneider ve yardımcısı Dr. med. Rauch sürdürmüşlerdir. Ayrıca, Dr. Rauch bu çalışmaları sonucu topladığı bilgileri Doçentlik tezi olarak vermiş, fakat Heildelberg Üniv. bunu "mantık dışı ve bilimsel olmamak" gerekçesiyle reddetmiş; ancak araya Berlin ve Gestapo şeflerinin girmesiyle, Dr. Rauch ilk kez Doçent sonra da Prof. olmuştur (Bu konuda bkz. Universiteatarchiv Heiledlberg, Personalakte C. Schneider, Bundesarchiv Koblenz (BA)R 96/4, ve Universiteatarchiv Heidelberg, Habilitation H.J. Rauch)... Bu çalışmalarda çocuklar ilk kez özel muayenelerden geçirilmişler ve sonradan kalblerine yük-

sek doz Lüminal şırınga edilerek uyutulmuşlar, fakat çok kez beynin, sinir sisteminin yüksek doz lüminal etkisinde bozulmaması için (tümüyle ölmeden) hemen otopsi yapılmışlardır...

T-4 aksiyonu ile öldürülen insanların dosyalarındaki resmi teşhisler çok kez, "akciğer iltihabı" olarak tanımlanmıştır..

Nazi Almanyası SS yöneticilerinden Himmler sıklıkla, aşağılık insanların, suçluların, suç işleme eğilimi taşıyanların, suç işlemelerini beklemeden yakalanıp yok edileceklerini" söylemiştir... Bu doğrultuda, kriminal araştırma kurumu da, toplumu suçlulardan kurtarma aksiyonu sürdürmede benzer yöntemler uygulamış ve Nazi Almanyasında sürekli bir "hasta" ve "suçlu" avı başlatılmıştır... Bunların dışında, *"Alman Toplumunun Çıkarlarına Ters Düşenler ve Düşünenler"* de *Gestapo-Hekim* işbirliği içinde yok edilmişlerdir. Ancak tüm eylemler için, hiçbir ciddi ölçü, kriter gözetilmemiş, sadece Hitler'in Kavgam adlı kitabı temel yol gösterici olarak kullanılmıştır...

Hitler, Himmler, Göring ve diğer yöneticiler sıklıkla, bizim egemenliğimiz "zayıflar, hastalar, politik karşıtlarımız için büyük bir talihsizliktir" belgisi altında eylemlerini sürdürmüşlerdir...

Ancak, günlük gelişmeler, özellikle sıcak savaşların başlamasından sonra çok daha barbarca boyutlara uzanmıştır. Örneğin, bunlardan *14-f 13 aksiyonu* bu alanda en çok uygulanan yüzkarası örnekler ile doludur...

10 Aralık 1941 tarihinde ilk kez *"14-f"* kod numarası ile gönderilen bir komut, ilk defa 13 numaralı dosya üzerinde işlem gördükten sonra, bu tür eylemler, SS'ler arasında *14-f 13 işlemi-aksiyonu* olarak ünlenmiştir. Bu operasyonların temelini önceleri bedensel ve ruhsal bozukluk gösteren yok edilmeleri oluştururken, sonradan bunlar hemen tümüyle politik karşıtların ortadan kaldırılmaları biçimine dönüştürülmüşlerdir... Ayrıca, bu operasyonlar, gerek Almanya içinde gerekse de dışındaki demokratik davranışların, istemlerin susturulmasına dönük kullanılmışlardır.. .Örneğin, Polonya'nın "Aydınlar Sorunu", işgal edilen doğu ülkelerinin "azınlıklar", "gençler" sorunları hep bu tür benzer operasyonlar ile "düzeltilmeye" çalışılmıştır.

Buralarda, SS'ler, Gestapo ve hekimler hep birlikte ve tam bir anlayış içinde çalışmışlardır.

Bu konuda somut bir örnek, Nazi dönemi Almanyasının sağlık kuruluşlarının Tüberküloz sorununa yaklaşımı gösterilebilinir.

Tüberküloz, 1941 yılında da Almanya'da önemli bir hastalık olma konumunu sürdürmüştür. Bu tarihlerde Almanya'da 1,6 ile 1,4 milyon kadar tüberkülozlu hasta bulunduğu ve bunların 400.000 kadarını açık tüberkülozlu vakaların oluşturduğu saptanmıştır. Yine 1941 yılında, yılda ortalama 80.000 kişinin tüberkülozdan öldüğü ve buna karşın aynı yıl içinde 90.000 yeni tbc. vakasının saptandığı bildirilmiştir. Bu dönemlerde Nazi Almanyasında ancak 25.000 ile 27.000 arasında tbc. bakım yeri-hasta yatağı bulunduğu açıklanmıştır...

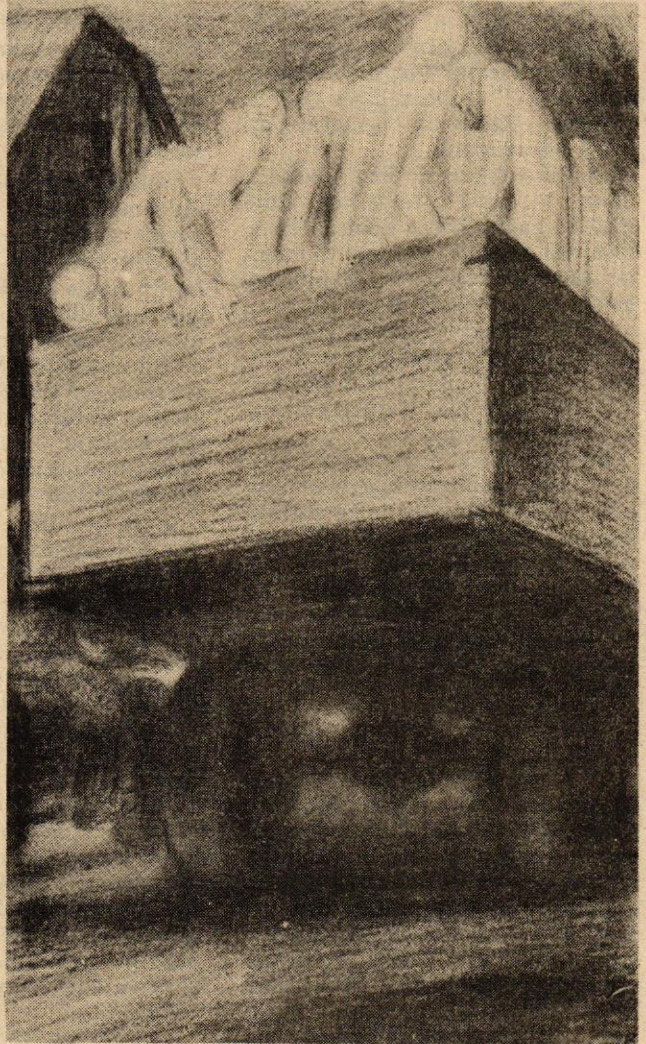
Bu koşullar içinde, Nazi sağlık kuruluşları tbc. mücadelesinde hekimler ile Gestaponun birlikte ve işbirliği içinde çalışmasını öngörmüşlerdir...

Burada, hemen klasik yöntem uygulanmış. Tbc. hastalıkları uzmanı Verschauer, tbc. basilinin bilinmesine karşın, tbc.nin kalıtımsal hastalıklar grubuna alınmasını önermiş. Eisele, yüzlerce tbc.linin kalbine direkt Phenolin şırınga ederek bunları öldürmüş; yine başka bir tbc uzmanı Heissmeyer, çeşitli yaşlardaki Yahudi çocuklarına basil aşılayıp ve bunları sonradan öldürüp hastalığın gelişimini "incelemiştir"... Tüm bu araştırmalar sonucu tbc.li hasta avı başlamış ve salt Mayıs 1942 yılı içinde 35.000 tüberkülozlu hasta öldürülmüştür...

Ayrıca, bütün bunların üstüne üstlük "yüksek basınç" denemeleri, "stress altında organsal değişimlerin saptanması" vb. gibi sözde bilimsel araştırmaları canlı insanlar üzerinde sürdüren pekçok "sayın Dr. med."leri de anımsadığımızda, 2. Dünya Savaşı boyunca hekimler ile Naziler arasında çok yönlü işbirliğinin boyutları biraz olsun düşlenebilir...

* *
*

2. Dünya Savaşının bitiminden sonra, savaş suçlularının yargılandığı Nürnberg mahkemelerinde, Birleşik Amerika Devletleri 1. Mahkemesinde "Hekimler Davası" 20 Ağustos 1947'de sonuçlanmış...

Jerzy Adam: *"Artık hekime ihtiyaçları yok"* gittikleri yer biliniyor, (kağıt üstüne tebeşirle)

Buna göre;
Gestapo şeflerinden SS önderlerinden Viktor Brack, Hitler'in özel hekimlerinden, Naziler'in sağlık politikasını kuran ve uygulayıcılarından Prof. Dr. med. Karl Brandt, SS yöneticilerinden Hukuk doktoru Rudolf Brandt, Himmler'in özel hekimi, ve Nazi rejimi sağlık politikacısı kuramcılarından Prof. Dr. med. Karl Grehardt, SS yöneticisi ve Buchenwald toplama kampı hekimi Dr. med. Waldemar Hoven, SS yöneticilerinden, Hijyen Enstitüsü yöneticisi Prof. Dr. med. Joachim Mrugowsky, toplumu arındırma kurumu yöneticilerinden Wolfram Sievers ölüme mahkum edilmişlerdir...

Ayrıca, Dr. med. Fritz Fischer, Dr. med. Karl Genzen vb. ömür boyu hapis cezası verilmiştir... Daha yüzlerce hekime on beş yıldan az olmamak üzere çeşitli hapis cezaları verilmiştir...

Ancak, tüm bu cezalar yakalanabilenlere uygulanmış, fakat bunların dışında yüzlerce hatta binlerce hekim, Naziler Gestapo ile yakın işbirliği yapmış olmalarına karşın başka ülkelere kaçabilmişler ya da çok daha acısı, değişik kimlik belgeleri altında Federal Almanya sınırları içinde eski mesleklerini sürdürmeye devam edebilmişlerdir...

2. Dünya Savaşının sona ermesinden 40 yıl sonra bile büyük savaş suçlusu hekim, Dr. Mengene'nin büyük olasılıkla Güney Amerika ülkelerinden birinde yaşamını sürdürmekte olduğu bildirilmiştir. Auschwitz Toplama Kampının bu yüzkarası hekiminin bulunması için kimi Federal Almanya eyaletleri 1 milyon DM ödül koymuşlardır...

Dr. Mengene'nin aranması bir yana, bugünlerde diğer bir güzel girişimle, Alman-Polonya dostluk kurumu başkanı, Prof. Dr. Walter Fabian ile SPD genel Başkanı Willy Brandt'ın yardımlarıyla, Auschwitz toplama kampında bulunmuş ressamların yapıtlarından oluşan bir sergi düzenlendi.

Biz burada bu serginin kataloğundan bazı yapıtları yansıtmayı, en olumsuz koşullarda bile insan onurunun, sanatın gücünün kırılamıyacağını göstermesi nedeniyle yararlı gördük...

Ernst Klee: "Authanasie im NS-Staat. Die "Vernichtung lebensunwerten Lebens". Fischer Verlag. 1983

Friedrich Karl Kaul: Die Psychiatre im Strudel der "Euthanasie". EV Verlag 1979

Eugen Kogon: Der SS - Staat. Verlag der Franfurter Hefte 1948

Dörner, Haerlin, Rau, Schwendy (Hrsg.): Der Krieg Gegen die Psychisch Kranken... Psychiatrie-Verlag 1980

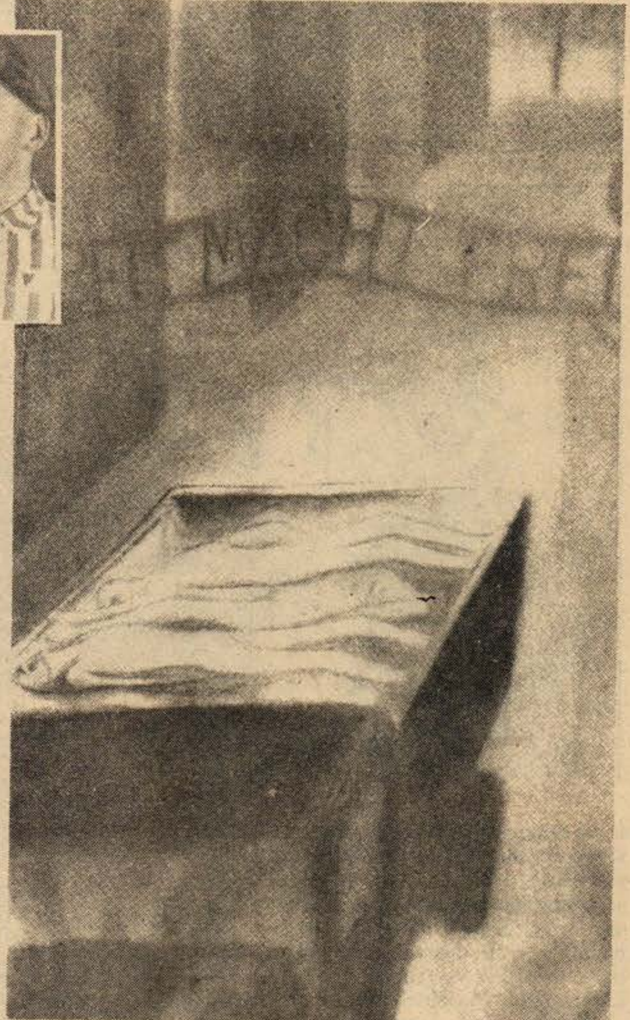
Alexander Mitscherlich und Fred Mielke: Medizin Ohne Menschlichkeit... Fischer Verlag 1979

Überleben und Wiederstehen- Zeichnungen von Haeftlingen des Konzentrantionslagers Auschwitz 1940-46 Pahl-Rugenstein verlag...

Jerzy Adam, 1897 doğumlu, Ressam, 1943 kurtuluşa kadar Auschwitz'de kalmış. Bugün hâlâ Auschwitz kampı içinde oturuyor. O zamanlardan kalma anılarını resimlemektedir.

Jerzy Adam: "*Çalışmak insanı özgürleştirir*", (kömürle).

Mieczyslaw Koscielniak: *"Bir mektup yazan"*, 1943.

Mieczyslaw Koscielniak: *"Dostların dayanışması"*, 1943 Auschwitz.

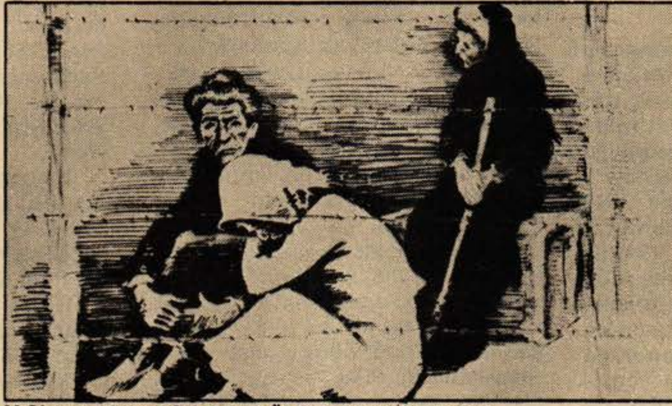
Ünlü sanatçı Max Lingner, Gurs kampında hazırladığı yeni yıl kartında şöyle diyordu: "Elveda 1940 yılı. Eski yıl bittiği için üzgün değiliz çünkü dünyanın çoğu için tutsaklık, acı ve üzüntü yılıydı. Yeni yılın bize kalıcı barış, özgürlük ve yeniden kuruculuğun yükseltici emeğini getirmesini umut ediyoruz."

Wincenty Gawton: *"Tutuklu, Paul Zur' un Portresi"*, 1942 Auschwitz.

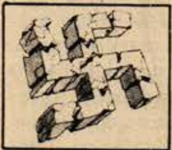

Jerzy Adam: *"Toplama kampının yolları işte böyle yapıldı..."* (kömürle)

M. Lingner. "Dikenli Tel Ardında Üç Kadın" Gurs Kampı-1941.

Nazi Toplama Kampları

Nazilerin düşmanları için toplama (temerküz) kampları (konzentrationslager) kurmaları daha 30 Ocak 1933'te iktidarı ele geçirmeleri ile başlar ve bu kamplar 8 Mayıs 1945'te ". Reich'ın yıkılmasına kadar varlıklarını sürdüreceklerdir.

İlk Nazi toplama kampları, kahverengi gömlekli SA'ların düşman gördükleri herkesi yakalayıp götürdükleri, dövdükleri, işkenceden geçirdikleri ve öldürdükleri hapishaneler, terkedilmiş depolar, Nazi partisi binaları ve eğitim kampları vb. yerlerdi. Başlangıçta savcılar cinayet faillerinin üzerine gitmek istedilerse de, kanunları uygulamaları yukarıdan engellendi. Bu kamplardan Kemna, Vulkanlager, Hohnstein ve Columbia Haus gibileri bir süre sonra kapandı. Geriye yalnızca altı tanesi kalmıştı: Dachau, Oranienburg, Fuhlsbüttel, Esterwegen, Sachsenburg ve Lichtenburg. Bunlardan Dachau dışındakiler 1930'ların sonunda kapanacak ve yerlerine sürekli ve büyük temerküz kampları kurulacaktı.

Karagömlekli SS'ler tarafından Münih yakınlarında Mart 1933'de kurulan Dachau daha sonraki temerküz kampları için örnek oluşturdu. Haziran 1933'ten başlayarak SS önderi Himmler'in adamı Theodor Eicke Dachau'yu «model» olarak işletmeye başladı, terörü sistemleştirdi ve kamptaki kurbanların her adımını, her soluğunu düzenledi. 1934'te tüm kampların yönetimi SS'lerin elinde toplanınca Eicke bütün kampların baş yöneticisi ve kamplardaki Ölüm Birimlerinin komutanı oldu ve Berlin yakınlarındaki Oranienburg'da Toplama Kampları Karargahı'nı oluşturup, işini merkezileştirdi.

Dachau'dayken Eicke, kampları yönetip gözetecek SS kadrolarını yetiştirmişti. Bunların çoğu Nazi paramiliter örgütlerine katılmış ipsiz-sapsızlardı. Eicke'nin öğrencilerinden olan Auschwitz-Birkenau'nun insan kasabı Rudolf Hoess, Eicke'nin sürekli tekrarladığı sözlerinden birisini şöyle aktarıyordu: «Kurukafa işareti takmamız ve sürekli dolu silahla gezmemiz boşuna değildir. Barış zamanında bile SS'ler düşmana, telörgü arkasındaki düşmana gece gündüz karşı duran tek askerdirler.»

Eicke, tutuklulardan disiplin, itaat, çok çalışma ve «erkeklik» istiyordu. Prusya ordusundan aldığı örneklerle bitmek bilmeyen yoklamalar *(Appell)*, bedenî cezalar (Prügelstrafe) ve uzun saatler boyu beden eğitimi uyguluyordu. Hücre cezalarından «kaçarken vurma»ya, ağaçtan sallandırmadan aç bırakmaya kadar her türlü uygulamanın yanısıra angarya da en şiddetli biçimiyle uygulanıyordu.

Toplama kamplarının ilk kurbanları Nazilerin politik düşmanları oldu: Toplumun en ileri politik güçleri, sendikacılar ve diğer anti-Naziler. Gestapo (siyasi polis) yalnızca belli bir suçlamayla karşı karşıya olanları değil, potansiyel olarak kendisi için tehlikeli gördüklerini de süresiz olarak kamplara gönderiyordu. 1937'ye kadar nispeten az ve politik tutuklularla sınırlı olan kamp kurbanı sayısı bu tarihten sonra adi suçluların ve adi suçlara bakan polis örgütü Kripo'nun «seri» olarak tanımladığı herkesi de yakalayıp göndermesiyle hızla arttı. Yeni Almanya'ya «uygun düşmeyen» kim varsa artık kamplara gönderiliyordu. 1937'de Himmler şöyle diyordu: «Herkesin bir kez olsun toplama kamplarını ziyaret etmesi son derece öğreticidir.. Görünce inanacaksınız ki, hiç kimse haksız yere orada değildir. Oradakiler suç işleyen ayaktakımı ve uygunsuzlardır. Kalıtım ve ırk yasalarının daha iyi bir göstergesi olamaz. Oradakiler beyinleri su toplamış, şaşı, sakat, yarı-Yahudi ve ırk olarak aşağılık unsurların oluşturduğu bir yığındır. Orada hepsi bir aradalar. Onları ideolojik olarak eğitmiyoruz, emirle eğitiyoruz çünkü onlarınki köle zihniyetinden başka bir şey değildir...»

Dachau örnek alınarak 1936'da Oranienburg yakınında Sachsenhausen, 1937'de Weimar yakınlarında Buchenwald, 1938'de Bavyera'da Flossenbürg ve Yukarı Avusturya'da Mauthausen ve 1939'da Mecklenburg'da Ravensbrück kampları kuruldu.

1938'den önce Yahudiler, ancak bu politik ya da adi kategorilerden birine dahilseler kampa gönderiliyorlardı. Nazilerin ırk olarak düşman gördükleri Yahudilere karşı başka yöntemleri vardı. Onları Almanya'nın siyasi, sosyal ve ekonomik hayatından ve nihayet ülkeden atmak için çeşitli baskılar uyguluyorlardı. Yahudilerin ilk geniş çaplı gönderimi Kasım 1938'de sinagog ve dükkânların yakıldığı *Kristallnacht*'la başladı. Yaklaşık 35 bin erkek Yahudi kamplara gönderildi. Ama Nazilerin niyeti onları tutmak değil, ülkeden sürmek olduğu için çoğuna göç kâğıdı verildi. 1938'de hayli yükse-

len kamp kurbanları sayısı 1939 yazında 25 bin kadardı.

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Nazi toplama kamplarındaki görünüm de değişti. İşgal edilen tüm ülkelerden çok sayıda insan bu kamplara getirildi. Gestapo ve Kripo'nun oluşturduğu Güvenlik Polisi insan avındaydı. Kamplar yetersiz kaldığı için 1940 yılında Yukarı Silezya'da Auschwitz ve Hamburg'da Neuengamme; 1941'de Alsace'da Natzweiler ve Silezya'da Gross Rosen; 1942'de Danzig yakınlarında Stutthof; 1943'te Polonya'da Lublin-Madianek ve hollanda'da Vught; 1944'te Saksonya'da Dora-Mittelbau ve Hanover'de Bergen-Belsen kampları açıldı.

Kampa getirilenleri kolayca denetlemek için SS'ler şöyle bir işleyiş kurmuşlardı: Her tutuklu giyeceklerinin üstüne dikilen bu numaraya sahipti, (Auschwitz'de bu numara aynı zamanda kola dövme olarak işleniyordu) ve her tutuklu getiriliş sebebini göstermek üzere farklı renklerde bir üçgen bez parçası taşıyordu. Politik tutuklular kırmızı, adi suçlular yeşil, "asosyal"ler siyah, vb. Ayrıca Alman olmayanların üçgenleri üzerine ülkelerinin başharfi yazılıyordu. Örneğin Fransızlar için F, Polonyalılar için P, vb. Yahudiler bu kategorileri belirleyen üçgenlerin yanında bir de sarı üçgen taşımak zorundaydılar. Ama tüm önlemlere rağmen SS kadrosu kamplardaki işleri yürütmekte güçlük çekiyordu. Kampın günlük işleri için adi tutuklulardan yararlanma yoluna gidildi.

1942'de toplama kampları köle işçi yığınaklarına dönmüştü. Daha 1939' da SS'ler kamplarda kendi işletmelerini kurup köle işçi çalıştırmaya başlamışlardı. Savaş sırasında bir adım daha ileri giderek Alman sanayii için kamplardan köle işçi kiralamaya başladılar. SS'ler ve Alman sanayicileri büyük paralar sağlarken kamplardaki tutuklular ölesiye çalıştırıldılar. I.G. Farben, Auschwitz kampı yakınında sentetik petrol ürünleri ve lastik fabrikası kurdu. Dora-Mittelbau kampı orta Almanya'daki fabrikaların hizmetine sunuldu. Ama en büyük kullanım *Aussenkommandos* denilen ek kampların kurulmasıyla gerçekleşti. Dachau' da 168, Buchenwald'da 133 ek kamp oluşturuldu. Bunlardan Mauthausen'e bağlı Gusen ve Buchenwald'a bağlı Ohrduf gibiler vahşette ana kamptan geri kalmadılar. Alman sanayiinin köle işçilere olan talebi ise hızla büyüyordu. Kampların artan ekonomik önemi nedeniyle uygulamalar SS Merkezî Ekonomik ve İdari Yönetimi D Departmanı'nda birleştirildi. Bu merkezi uygulamanın dışında, yerel olarak sayısız kampta, SS'lerin atadığı herhangi bir Alman'ın emrinde, tutuklular köle işçi olarak çalıştırıldılar.

Burada, Nazi toplama kamplarında tutukluların köle olarak nasıl çalıştırıldıklarını bazı örnekler verelim. 1940-42 yılları arasında Auschwitz' e bağlı olarak madenlerin, fabrikaların yanında 40 kadar ek kamp kuruldu. Tutuklular silah yapımında, kimyevi madde üretiminde ve maden çıkarma işlerinde kullanıldılar. Resmi kayıtlara göre kamptaki tutuklular Ocak 1943'te silah sanayiinde toplam 60.837 işgünü, Kasım 1943'te 537.000 işgünü çalıştırılmışlardı. Reich'ta ve işgal edilen ülkelerde en az 600 bin tutuklu-işçi çalıştırılıyordu. Fabrikalardan gelen işverenler kamplara girip beğendikleri adamı seçip götürüyorlardı. Kamplardan işgücü sağlamada IG-Farbenindustrie Himmler'in özel direktifiyle önceliğe sahipti. IG-Farben Monowice' deki sentetik petrol ürünleri fabrikasını kurarken burada yaşayan yerli halk evini ve toprağını terke zorlandı.

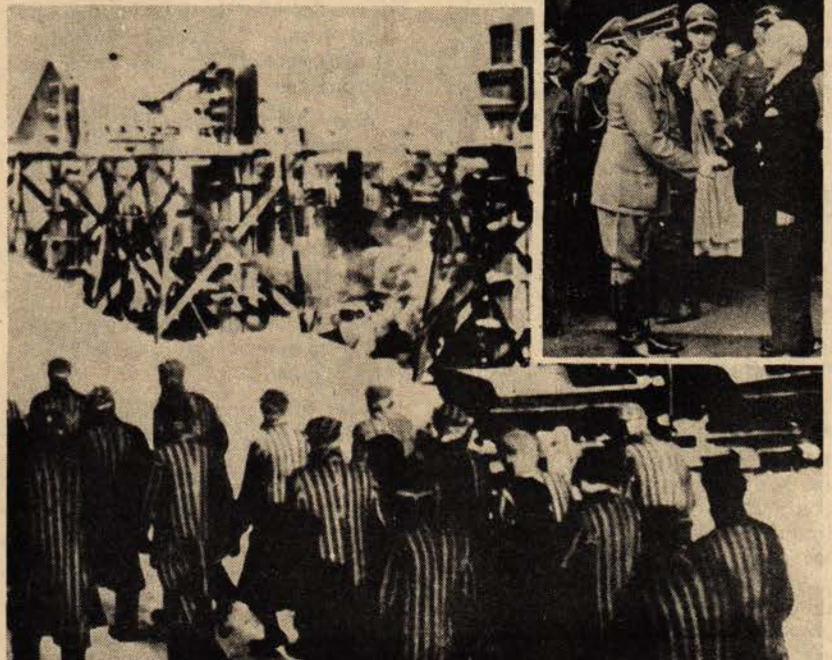
Daha sonra IG-Farben iki maden ocağı satın aldı ve bu ocakların yanına hemen ek kamplar kuruldu. Monowice' deki fabrikada çalışan eski tutuklu Dr. Bertold E. koşulları şöyle anlatıyordu: «Her gün kamptan fabrikaya 4-6 kilometrelik yol yürüyorduk. Ek olarak her sabah ve akşam 1-2 saat süren yoklamalarda bulunmak zorundaydık. Bu koşullarda ancak 3-4 ay yaşanabilirdi. Bu süre sonunda insanlar tükeniyor ve fazla çalışmadan ölüyorlardı. Ben doktor olduğum için koşullarım bu kadar ağır değildi. Hastalara bakıp, acil durumda müdahale ediyordum. Her gün 500-600 hasta geliyordu. İş sırasında korkunç boyutta dayak vardı ve her gün 10 kişi ya ölü ya da yarı-ölü getiriliyor, bunlar da hemen ölüyordu.»

İş yapamaz durumdaki tutuklular değiştiriliyor ve gaz odasına gönderiliyordu. Üç yıllık bir sürede IG-Farben' in Auschwitz'deki fabrikalarında 30 bin tutuklu telef oldu.

IG-Farben kârını hızla artırırken, kamp yönetimine de 1 günlük kalifiye işgücü için 4 mark, vasıfsız işgücü için de 3 mark ödüyordu. Böylece kamp yönetimi erkek tutukluların 7 aylık ve kadın tutukluların 9 aylık köle çalışmaları karşılığında 12 milyon marktan fazla bir kazanç sağlamıştı.

Köle olarak çalıştırılan tutukluların kendi ölümleri için kullanılan Cyclon-B gazını üretmeleri de işin bir diğer insanlık-dışı yanıdır. IG-Farben kuruluşu olan Degesch firması gaz odalarında kullanılan Cyclon-B gazı üretiyordu. Firma 1941-44 yılları arasında satıştan 300 bin mark kazandı. Bu sürede yalnızca Auschwitz'de 20 bin kilogram gaz kullanılmıştır. Auschwitz komutanı Hoess'ün açıklamalarına göre gazın 6-7 kilogramı 1500 kişiyi öldürmeye yeterlidir.

Kamplardan yarar sağlayan IG-Farben değildi. Başta Krupp, Hermann Göring-Werke ve Siemens olmak üzere sanayi kuruluşları Nazilerin sağladığı bu fırsattan fazlasıyla kâr sağladılar.

Hitler ve Gustav Krupp von Bohlen Ağustos 1940'ta. Auschwitz'de Krupp fabrikası inşaatında çalıştırılan tutuklular.

Hoess'ün bizzat kendisi, Auschwitz kampının ana kapısındaki «Arbeit Macht Frei» (Çalışmak özgürlüktür) sözünün anlamını şöyle belirtiyordu: «Auschwitz'de bu söz tarihe uygunsuzluktu, acıydı. Çünkü bu gayretli çalışma emri namuslu hiçbir tutukluya özgürlük getirmedi..»

Çalışmaya zorlanan tutuklular 40-50 kişinin kalabileceği izbelerde en az 200 kişi kalmaya zorlanan ve ortalama 30-40 kg. ağırlığında, yani açlıktan tükenmiş insanlardı. Bedenin tükenmesi zihin tükenişini de getiriyor, tutuklular artık adlarını bile hatırlayamaz hale düşüyorlardı.

Kamplar bir yandan köle emeği depolarına dönüştürülürken, diğer yandan kitlesel katliamlara sahne oluyordu. Daha savaşın ilk günlerinden başlayarak kampa götürülenlerin bir kısmı hemen vurularak öldürüldüler. Hitler'in Sovyet topraklarını işgalinden sonra kamplara gönderilen binlerce Sovyet savaş esiri hemen öldürüldü. İşgal sürerken özel olarak oluşturulan SS birimleri artık herkesin gözü önünde infaza başlamışlardı. Ama bunun tepki çektiğini düşünerek daha «insanî» bir yöntem denemeye başladılar: gaz kamyonları. Özellikle kadın ve çocukların öldürüldüğü gaz kamyonları kitlesel katliamlarda bir sonraki adımı getirdi: kamplarda kurulan gaz odalarını.

Gaz odaları daha 1939'larda gündeme gelmişti. Hitler sözde iyileşemeyecek kadar hasta olanların toparlanarak gaz odalarının kullanıldığı kurumlara gönderilmesini istiyordu. Kamu oyundaki büyük tepki üzerine «hastaların gazla öldürülmesi» programından vazgeçildiği söylendiyse de, kamptaki hasta tutukluların —ki zaten sağlam insan bulmak mümkün değildi— zehirlenmesi sürdürüldü. 1942 yılı başlarında ise artık gaz odaları açıktan açığa faaliyetteydi. İşgal edilen Polonya topraklarında Mart 1942'de kurulan ve Ocak 1943'te kapanan Belzec kampında 600.000 kişi öldürüldü. Mayıs 1942'de kurulan Sobibor'da kamptakilerin ayaklanması ile kapandığı Ekim 1943'e kadar 250 bin kişi; Temmuz 1942'de açılan ve üç ölüm merkezinin en büyüğü olan Treblinka'da Ağustos 1943'e kadar 700-900 bin kişi öldürüldü. Çoğu yahudi ve çingeneydi. Belzec'den iki kişi kurtuldu. Sobibor ve Treblinka'daki ayaklanmalar sırasında da 30-40'ar kişi kaçabildi. En geniş çaplı öldürmenin yer aldığı Auschwitz ve Birkenan (Auschwitz-II) kampında komutan Hoess, karbon monoksit yerine Cyclon-B kullanarak daha etkili sonuç almakla övünüyordu! Savaş sırasında nazi toplama kamplarında ölen çeşitli ülkelerden 10 milyon insanın 4 milyonu bu kampta katledildi.

Ocak 1945'te kamplarda 700 bin insan bulunuyordu. Müttefik orduların ilerlemesi üzerine SS'ler kamplarda katledemediklerini Almanya'nın içlerine doğru ölüm yürüyüşüne çıkardılar. Yürüyemeyenler —200 bin kadar— yolda öldü ya da öldürüldü. Nisan ve Mayıs 1945'te kamplara giren müttefik orduları sağ kalanları kurtarırken katledilenlerin cesetleri dağ gibi kümeler oluşturuyordu.

Kaynaklar: K. Somolen, Auschwitz 1940-1945, 1978. /Art of the Holocaust, Pan Books, 1982.

HANS VON BECKER. "Ölüm Adımları", Mauthausen-1940.

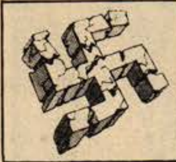
MARIA H. NEVMANN. "Taş Taşıyanlar", Ravensbrück-1944.

Auschwitz'in girişi: "Arbeit macht frei"

ACIYA YOLCULUK

Uğur Kökden

Otobüsün son durağı artık belli: Auschwitz! Yahut, lehçe yazısıyla Oswiecim! O uğursuz isim, adı konmayan o örgütlü, modern, çağdaş barbarlık!

Auschwitz, kuşkusuz yok etme kamplarının en korkuncu. Yeryüzünün en büyük toplu mezarlığı. Auschwitz sözcüğü dört milyon ölüyle eşdeğer bir anlam taşıyor. O yalnız Polonya topraklarının değil, tüm Nazi İmparatorluğu'nun geniş sınırları içinde varolmuş ölüm kamplarının da en büyüğü. En çok kurban yutanı. Faşizmin kapasitesi en yüksek ölüm üretim merkezi.

Auschwitz, Treblinka, Sobibor, Majdanek, Ravensbrück, Buchenwald, Sachsenhausen, Dachau, Bergen-Belsen, Stutthof, Mauthausen, Gross-Rosen, Babi Yar ve tüm ötekiler...

Buraya her gelen, kuşkusuz, kendisine aynı soruyu sormuştur. Sormamazlık edemez; edilemez: "Niçin buradayım? Auschwitz nedir?"

Sorunun karşılığı, önce Auschwitz'i görmekten geçiyor. Çünkü, bu resmi ölüm ve işkence yuvasını görmeden, Hitler faşizminin ne olduğunu anlamak olasılığı var sayılmaz. Çünkü "anlamak" sözcüğü, ancak o zaman kusursuz, o zaman somut ve derin bir anlam kazanabilir.

Yoksa unutmak yahut unutmuş görünmek, bilincin karşı karşıya geldiği herhangi temel bir sorunu çözmüyor. Geçmişten bir kesit, ona yapışık tüm bahtsızlıklar ve acılarla birlikte, doğadan, insanlığın ortak belleğinden, sevgilerden ve anılardan, kısaca bizim olan zamandan sökülüp atılabilir mi? Yaşamımızın bir bölümünü, üstelik en derin izler bırakan bir bölümünü yaşamadık sayabilir miyiz? Kapanmamış, sızısı sürüp giden bir yaraya "iyileşti" gözüyle bakma olanağı var mı?

Auschwitz, hiç kuşkusuz, acıyı anlatan tüm tanımların çerçevesi içine rahatlıkla girebilir. Ama, gene de hepsinin dışında. Gene de, hiçbiri onu anlatmaya yetmez. Hiçbiri ona denk değil. Zaman ne denli geçerse geçsin, yetmeyecek. Bir bilincin, bir programın, bir işbirliğinin ve sonsuz teknik aracın ortak ürünü: Auschwitz! Orada, belli bir "iş" için, Nazizmin seçkin ölüm bürokratları önce kendi vicdanlarını öldürdüler, sonra da insanları.

Bununla beraber tüm Auschwitz, Nazi Partisi'nin vicdan aynası sayılabilir. Bu yapılar, örneğin, toprağın üstünde onca acıdan sonra gene ayakta durabilen kalıntılar...

★

Kampa yaklaşıyoruz. Gün ışığına karşın, kampa bir gece kokusu sinmiş. Ölüme eş bir gece kokusu. Uzaktan, sisler içinde seçilen kara geçmişli ve kara gölgeli, iki katlı uğursuz barakaların silueti şimdiden soğuk bir ürperti yaratıyor. Ani bir esintinin deniz yüzeyini kırıştırması, biribirini izleyen dalgalar yaratması gibi. O, korkunun ve gerçeğin ürpertisi.

Oysa, doğa olağan görünümünde. Biraz ötelerde, üzgün üzgün akan, hırıltılı ve çirkin Sola ırmağı. Bezgin duruşlu, seyrek ağaçların yerleştiği bir arazi. Geniş ve dümdüz uzanan sisli tarlalar. Kuşku veren buruk sis, aynı zamanda puslu sabahı da dört bucağa, özenle, usanmaksızın

yayıyor. Sis, soluk almayı ve görüşü zorlayan sis, otuz üç yıla karşın, buraların gene de bir bataklık olduğunu saklamıyor. Ama, daha önemlisi, sesin çağırdığı ses! Ötelerden, uzaklardan çağrılan o ses bir yazgıyı somutlaştırmakta.

★

Kırmızı tuğlalı barakalar topluluğunun gerisinde, kampın ekonomik arazisi: küçük "yaşam alanı"! Belki bu yüzden, kampın giriş kapısında, tüm yok etme meşkezlerinin ortak belgisi, demir harflerle boşluğu dövüyor ve köprülüyor: "Arbeit macht frei", "çalışma insanı özgür kılar!" Kapının boşluğu, yalnız ölüme açılan bir özgürlük penceresini andırmakta. Oysa, o ağır demir çerçeve, ilk bakışta ne kadar masum, her çeşit saldırgan güç ve niyetten ne ölçüde uzak görünmekte.

Kirli kırmızı tuğladan yapıların çokluğu, karışıklığı, birbirine benzerliği, insanların sürekli gidiş-gelişleri, ziyaretçi selinde zaman zaman dalgalanmalara yol açıyor: birbirlerini yitirenler, birlikte geldiği grubundan ve yol arkadaşlarından ayrı düşenler! Bunlar, kısa bir süre için bile olsa, garip bir duygunun ortaya çıkmasına yol açıyor: yanındakiler olmaksızın kamptan bir daha hiç çıkmamak, burada kalmak gibi korku ve kaygı karışığı bir duygu.

★

Gerçekten ilk barakalar insanlardan önce nesneleri, son fiilden önce gelen hazırlıkları - yani yok etmek bürokrasisini - dönüşsüz bir yolculuğun başlangıç aşamalarını sergiliyor. Özenle, yüzyılların mirası bir Germen titizliği ve disiplini içinde tutulmuş soluk yüzlü kağıtlar, tutukluların dökümünü veren listeler, değişmeyen bir el yazısının faşizmin pençesinde trajik bir alınyazısına çevirdiği o isimler, o kurbanlar... Nazi çizmesinin çiğnediği Avrupa coğrafyasının her köşesinden Auschwitz'e ölüm yolcuları taşıyan ünlü kapalı vagonların maketi ve kesiti. "Büyük Yolculuk"un ilk adımı. Ölümün habercisi ilk işaret, ilk görüntü. Demiryolunun son bulduğu ünlü rampa. Ölüm rampası.

Giderek yok etme sanatının bilim düzeyine yükseltilmiş, soğukkanlı, özel yöntemler gerektiren aşamaları, baraka baraka önümüze açılıyor: işte, kamp planının büyütülmüş özgün teknik resimleri. Üst kat salonlarından birinin tüm duvar yüzeyini kaplıyor.

Biraz ötede, camlı vitrinler altında, kramatoryumun küçültülmüş modelleri: 24 saat üstünden 24 saat çalışan, cesetlerin yakıldığı fırın blokları; bir numaralı kramatoryum, kamp bölgesinin doğusunda. 2 numaranın yıkıntıları, faşizmin geleceğinin çarpıcı bir tablosu olarak Birkenau kıyılarını dolduruyor.

Ya bacalardan göğe doğru katlanılması güç bir sızı gibi yükselen o ince duman? Canlı insan için kamptan biricik çıkış yolu orası mı? Şimdiye dek dudaktan kulağa fısıldanan, anıdan anıya aktarılan yalnız bu! Ama, bu ince ve yarı saydam duman, faşizme karşı bileylenen derin bilincin somut izi olarak sonsuza dek uzanıp gidecek...

★

Sonra, nesneler: sahiplerinden arkaya kalmış, gidenleri sonsuza dek bekleyecek, onlarla aynı yazgıyı paylaşan yalnız ve boynubükük nesneler. Nazi savaş ekonomisinin zamansızlık nedeniyle öğütüp yutamadığı, insandan arta kalmış, bir zamanlar sonun birer parçası olan hemen her şey: çocuk ayakkabıları, salonları tepeleme dolu duran dağlar gibi yığılı saçlar; bu saçlardan dokunmuş sütlü kahve rengi kumaş topu!

Hayal gücü şaşırtıcı bir güç! İster istemez insan bu saçların örttüğü, bu gözlüklerin öte yakasında kalmış bilinmeyen çehreleri biçimlendirmeye, tanımaya çalışıyor: nasıl yüzlerdi? Son saniyelerinde neyi dile getiriyorlardı? Genç, yaşlı, çocuk?..

Önümde, sanki arkalarını bana dönmüş çeşitli iklimlerin çeşitli uluslarından rengârenk saçlı sayısız ve çehresiz kadın saçları sıralanmış. Bu başlar sis içinde dalgalanırcasına bulanık, tedirgin eden bir tablo oluşturuyor. Ona bakarken, bir yerlere sıkıca tutunma gereksinimi duyuyorum.

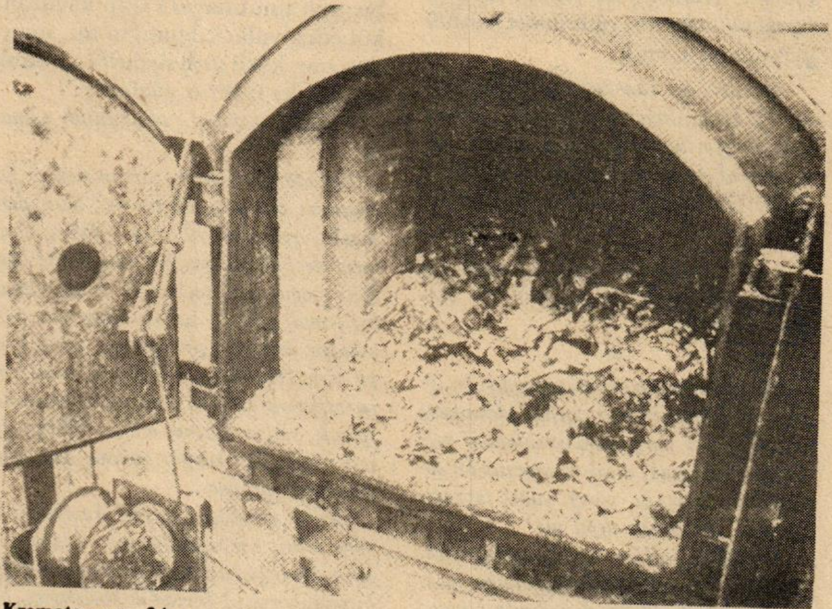
İlerdeki üst üste yığılmış bavulların oluşturduğu o sıra dağlara ne demeli? Sona ermiş bir yolculuğun istasyonda kalan son tanıkları gibi duran bavullar: sessiz, düşünceli, acılı ve daha kötüsü unutulmuş.

Genel olarak uygulanan Nazi yöntemi şu: sürekli bir gece yolculuğunun (her yanı kapalı, penceresiz, gece ile gündüzün birbirinden ayrılmasının olanaksız olduğu kara vagonlarda) taşıdığı trenler dolusu insan, kampın o ünlü - ölüm - rampasına boşaltılır. Bitkin çehrelerden, ışığa alışamayan gözlerden, ayakta duramayan vücutlardan, umutla kaygı karışımı yüreklerden oluşan bir insan yükü.

Ardından gelen işlem, sağlamlarla dayanıksızların ilk ayrımının yapılışı. Sonra seçimin talihsizleri için başlayan o uğursuz ve son yürüyüş! Ölüme, acıya yürüyüş! Seçimde yitirenlerin gaz odalarına gidişi. On beş ya da yirmi dakikanın sonunda, onlar için her şey bitmiş; yaşam ile ölüm arasındaki o ince sınır aşılmış olacaktır.

Vücutların yok edilişini ekonomik temizlik, "son fayda" eylemi izler. Kapılar açılır. Kurbanların saçları dibinden ve topluca kesilir, böylece çehreler yüzden koparılmış olur.

İki blok ötede kısırlaştırma barakası var. Nazi hekimlerinin özel tıp deneylerinde kullandıkları kobay-kadın tutuklular bu barakada kısırlaştırılıyor: Faşizmin bilimsel ve çağdaş laboratuvarı! Çekoslovakya Kasabı Von Neurath'a göre-

Krematoryum. 24 saat çalışan fırınlar.

vini bildirirken, Führer de aynı sözcüğü kullanmamış mıydı? "Siz çağdaş, yani soğukkanlı bir insansınız!" Evet, çağdaşlık, *Nazi sözlüğünde* çağdaş olmak, *hiç kılı kıpırdamadan ve gözbebeklerine bakarak çocukları öldürmek demek! İnsanı yok etmek! Varlığa, yüreğin gülümseyişine kurulan sinsi tuzak!*

Barakanın yanında ise, iki yapının arasına sıkışmış dikdörtgen boşlukta, ölüm duvarı (Todeswand) yükseliyor. Boşluğun son ucu, dikdörtgenin kısa kenarı, barakaların ilk kat düzeyine dek yükselen bir duvarla kapatılmış. Yaşam alanının çıkmaz sokağı! Bu duvarın önünde, ona bitişik külrengi bir ikinci briket duvar daha var. Doğal olarak birinciye oranla daha alçak, çok daha dar. Utanç ve acının temsilcisi, kurşuna dizilenlerin önüne dikildiği kurşun renkli bir duvar, bu. Faşizmin bu dilsiz suç ortağı, şimdi, ölümün somut ve taşlaşmış gözleri gibi, donuk bir bakışla seyircilerini süzmekte.

Küçük dikdörtgen avluya ancak demir parmaklıklı bir kapıdan geçerek girilebiliyor. Gerek briket duvarın önüne, gerekse kapının demir parmaklıklarının şurasına-burasına sessizce ve habersizce kırmızı çiçekler bırakılmış. Kimisi çelenk, kimi tek bir al karanfil yahut gül.

Çiçekleri seyrederken, bilmem neden, kurbanları değil celladı anımsadım: Hans Frank'ı. Majdanek trajedisinin baş mimarı, altüst edilmiş Polonya yaşam dengesinin sorumlusunu. Açlıktan ölen tutukluların, arabalarla taşınan çocuk ölülerinin, kör duvarın dibinde kurşuna dizilen rehinelerin kanından sorumlu Hans Frank'ı. Nürnberg'de, Alman toplama kampları üstüne film gösterilirken mendille gözyaşlarını silmişti.

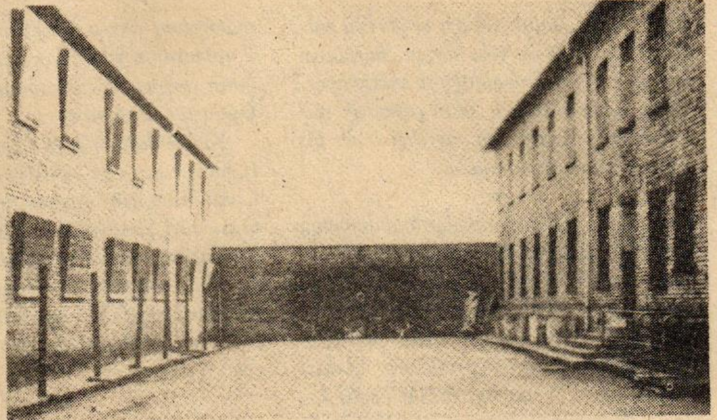
Suçlular, bu kan ve yok etme gerçeğine, bu katlanılmaz gerçeğe bakıp sinsice mırıldanıyorlar - Mareşal Keitel'in, gene Nürnberg'de kullandığı sözcüklerle: "Oh! Tüm bunlar, kötü bir yanlış anlama!"

Evet, Auschwitz gerçeği ancak bir "yanlış anlama", ya da yalın bir "yahudi yalanı"!

★

Zamanın getirip önümüze yığdığı bu iğrenç tortu karşısında, karşılığı ödenmemiş bu cinayetler karşısında susulabilir mi? Yadsınamayacak, ortak ve evrensel bir sorumluluk duygusu, yüreği yanık toprağımızdan yükselmeli değil mi?

Gerçekten halklar, her namuslu yürek, faşizm denen veba mikrobuna karşı savaşım vermezse, elbette Auschwitz yıkıntıları içinde dolaşanlar da birer insan yıkıntısı olmaktan öteye geçemez. Geleceği olmayan, direniş geçmişine hak kazanmamış, inançsız ve onursuz insan yıkıntıları. Lekeli gölgeler, canlı utanç anıtları.

Ölüm duvarı

Auschwitz! İşkencecilerin günbatımı. Karşımda, yalnız kanlı mezarlarını - milyonlarca mezarı - yaratmış bir uygarlık duruyor. Faşizmin uygarlığı (!). Ama, fethettikleri şimdi nerede? Nerede, kurduğu tapınaklar?.. İşkencelerin "başarı"sı o günü, başarısızlığı ise bütün zamanları kaplıyor.

Üstüne bastığım, tedirginlikle gezindiğin kamp patikası, barakalar, fırınlar, idam duvarı, toplu asılma direği, ölüm rampası, hepsi, kurbanların gözbebeklerinden oluşmuş parlak çelikten bir ayna halinde Blok'un ateş dolu dizelerini geriye, yine bana yansıtıyor. Bir başka iklimden, bir başka çağdan, başka koşullardan Auschwitz'e: "Biz, Rusya'nın korkunç yıllarının çocukları/gücümüz yok hiçbir şeyi unutmaya/Yakıp kavuran, kül eden yıllar/çılgınlığın mı, umudun mu, kökü gizli sizde?/ (...) kanlı bir parıltı kaldı o yüzlerde."

Suçluluk zamanı, sorumluluk zamanı!..

Burada akıp geçen zaman nedir? Bu acımasız zamanın birimi ne? Saniyeler, saatler, aylar, yüzyıllar mı? Yoksa, bunların ötesinde durmuş bir zaman mı? Besbelli, yoğun acı, coşkun ve durdurulmaz bir ırmak gibi bu sabırlı barışsever toprakların üstünden akıp geçmiş. Sanki tüm bu insanlar - bilinen, bilinmeyen-olanca geçmişleriyle birlikte, o küçücük zaman kesitinde, siklon gazının o kısa etkinlik süresi içinde dört rüzgâr önünde dağılarak yok olup gitmişler.

Acaba, gerçekten öyle mi? Auschwitz'in doğu sınırı, kar fırtınalarının ve buzlu sislerin dövdüğü Stalingrad cephesiyle gidip birleşmiyor mu? İkincinin başlangıcı, birincinin sonu sayılmaz mı?

İlya Ehrenburg son derece haklı: "İkinci bir baskın sonunda, yeni toplama kamplarından sonra, Avrupa'nın ayakta kalmasına olanak yok." Ne var ki, sağduyunun parlak temsilcisi ünlü Sovyet romancısının bu sözleri bir bakıma eksik. Yalnız Avrupa değil, Ortadoğu da, Asya da, Latin Amerika ve Afrika da ayakta kalamaz. Faşizmin dün ve bugün ezdiği topraklar aynı zamanda yarın için de açık seçik şaşmaz bir ölçü değil mi?

Zaman, direniş zamanı. Umursamazlıktan sakınmak, kanlı geçmişin yinelenmesine karşı koymak, tek sözcükle yansız değil, "yandaş" olmak gerek. Açık gerçek o ki, arada bir herkesin gösterebileceği cesarete sahip olmak yeterli değil. Gerekli olan, her günün istediği cesareti gösterebilmek. Çünkü söz konusu olan bir kez yenmek değil, sürekli teslim olmamak.

Adımlarımın ivedisi ile bu ölüm yurdundan ayrılırken, belleğim faşizmin umutsuz, hırçın ve asi düşünce önderinin bir yargısını içinde bulunduğum duruma, arkada bıraktığım tehlike merdivenine uyguluyor: Auschwitz'le, Naziler'le trajedi başlar. Evet, o tehlike merdiveni ki, basamaklarından ya fırına çıkılıyor, ya soğuk toprağa inilmekte.

Öğle sonrası saatlerinde, dönüş yolun da güneş çıktı. Cılız ışıklı bir güneş Ama, olsun! Sabahki ağlayan hava açıldı. Dağıldı. Gerçekten, Auschwitz'i görenlerin biraz avunmaya, biraz güneşe, biraz umuda gereksinmeleri var. Yol boyu çiçek açmış elma ağaçları yeşil çayırlar üstünde yer yer ortaya çıkan sarı örtü, bu değişikliğe yardımcı olmakta.

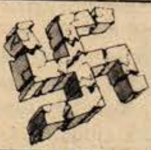
Hayalin bile ötesindeki dehşetin gerçeğini, gene en iyi doğa şifalandıracak görünüyor.

Yazarın yakında yayınlanacak olan *Tiksinti Çağı* isimli denemelerinden.

"Führer, Führerim Benim"!

Hitler rejiminin, Alman halkını kesinlikle elde etmeye ve dışarda davasına olabildiğince çok sayıda yandaş kazanmaya gereksinimi vardı; itibarı, bunu olduğu kadar savaşın iyi bir şekilde sonuçlanmasını da gerektiriyordu. Bu koşullar altında, Goebbels'in tasarladığı ve yönettiği propaganda, politikasının temel öğelerinden biriydi. Avrupa'daki savaş öncesi faşist partileri - Wehrmacht başarısının da yardımıyla saflarının genişlediğini gördüler; zafer çağrısıyla ve kazananın para yardımlarıyla yeni partiler oluştu. Bu partiler, işgal edilmiş olan ülkelerde Nazilere yardakçılık yapıyorlardı; hükümetleri tehditleriyle bunaltarak iktidara geçmemişlerse, hükümetlere, Alman isteklerine karşı büyük uysallıkla boyun eğdiriyorlardı.

GOEBBELS'İN PROPOGANDASI

Alman propaganda hareketi genel olarak çok bölünmüştü. Führer, Ribbentrop'la Wilhelmstrasse'yi, tüm dış ülkelerle ilgili işleri ayırmıştı; Dietrich basınla yükümlüydü; Führer'in en çok sözü geçen teğmenlerinden biri olan Max Amann parti basınından sorumluydu; Wehrmacht'ın ise kendi servisleri vardı. "Propaganda Bakanı" olarak atanmış Dr. Goebbels'e genel anlamda, sinema ve radyodan —o da yalnızca dahili kullanımda— başka pek bir iş kalmıyorsa da, uygulamada her işi yönlendiren o oldu.

Pek başarılı olamayan bu aydın - otuza yakın kitap ve kitapçık yayınlamasına karşın ün kazanamamıştı- Hitler'in ilk arkadaşlarından biriydi. Hitler efsanesinin üretilmesine büyük çapta katkıda bulunmuştu; hatta Führer, Goebbels'in halka benimsettiği imgeyi kendine benzer kılmak için davranışlarına bir ölçüde şekil vermişti. Etkin propagandacı, parlak konuşmacı, yetkin komedyen ve hatip, en zıt temaları ardarda savunabilecek yetenekte olan Goebbels'in gerçek kanıdan daha çok ustalığı ve hırsı vardı; Goebbels'e göre Rosenberg bir numaralı salaktı. Goebbels kültürlüydü, akıllıydı ama komplekslerle doluydu, kasıntıydı ve hayâsızdı. Görevini tek cümleyle tanımlamıştı: *"O, Alman ahlakını aynı düzeyde tutmakla görevlendirilmişti."* Bu gerekçe her işle -kış mevsiminde Rusya'daki birliklerin sıcak tutacak giysi yokluğuyla, patates üretimiyle ya da ırkın korunmasıyla- ilgilenmesini elverişli kılıyordu.

Goebbels haftalık *Das Reich* başyazısını düzenli olarak yazıyordu. Ama özellikle radyoyu elinde tutuyordu ve onu kullanmasını biliyordu: günde on bir saat Amerikalılara yönelik yayın yapıyordu; sekiz saat Afrika'ya ayrılmıştı ve Britanya adalarına çıkarma yapılması olasılığı gözönüne alınarak İngilizlere yönelik bir program hazırlanmıştı. İşgal edilen ülkelerde elçiliklerin ya da Wehrmacht'ın propaganda servislerinin yerini alan, propaganda servisleri kurdu; bu servisler kütüphaneleri 'zararlı yayınlar'dan temizlediler, basını denetlediler -Vichy'deki Haber bakanı Bonafous *"hergün bir kucak dolusu yazılı emir geliyor"* diyordu; yeni gazeteler kurdular ya da onları desteklediler; güncel filmleri montajlarını izlediler; yayınevlerinden, film ve plak şirketlerinden basın dağıtıcılarından hatta matbaalardan ortaklık payı aldılar; kültür derneklerini arttırarak buralarda Naziliğe ilişkin güzel sözleri yaygınlaştırdılar; haftalık yayınlar, dergiler, konserler, konferanslar aracılığıyla "Alman kültürü"nü yaydılar; bilginleri, sanatçıları ve edebiyat dünyasının insanlarını Almanya'da turnelere çağırdılar; modayla ilgilenmeyi de unutmadılar.

Goebbels nazi törenlerinin yaratıcısıydı; Nuremberg'de sayısız topluluğun üniformalı resmi geçit yaptığı, trampetli, bayraklı, projektörlü devasa gösterileri düzenleyen oydu. Kanısına göre insan tutkularla ve güdülerle dolu bir varlıktan başka şey değildi; bu nedenle, Goebbels de akla değil bunlara başvuruyordu. Bu noktada, yığını özgürlük, hoşgörü ve insanlık duygusundan yoksun olarak değerlendiren Hitler'le aynı fikirdeydi; kitle akıllı değildi ve kendini egemenlik altında hissetmeye gereksinimi vardı; güvenliği ve dinginliği bunda buluyordu.

Kitlelerin gösteri yapacakları yerler, tarihsel konumu ya da gösteriye katılanları istif etme ve onlarda kollektif bir ruhu daha kolay biçimlendirme olanakları değerlendirilerek, özenle seçiliyor-

du. Gösteri alanının arkasından gelen sesler, yürüyüş havaları, paralı alkışçılarla başlatılan ve hoparlörlerle sesi yükseltilen alkışlar, cepheden gelen bir düzine askerle yapılan resmi geçit, bireyleri kitle içinde eritecek, onlardaki eleştirel düşünceyi ve zihni yıkacak, onları tek tipleştirecek ve makinalaştıracak, sürüp gidecek taşkın bir isteri yaratacak biçimde coşku yaratıyorlar ve bu coşkuyu arttırıyorlardı.

Kitlelere gerçeği açıklamak ve yaymak söz konusu değildi. Hitler 10 Kasım 1938'de gazetecilere görevlerini şu sözlerle açıklamıştı: *"İlke olarak, yöneticilerin davranışının haklılığı sürekli olarak vurgulanmalıdır."* Zaten sorunlar hiçbir zaman derinliğine işlenmemişti; kanıtların yerini ilgi çekici sloganlar almıştı; nakaratlar gibi vurgulanarak yinelenmesi, beyinlerde inancı pekiştiriyordu.

Ayrıca, etkili olması için, propaganda çok iyi seçilmiş bir kaç konuyla sınırlanıyordu: Führer'in abartılarak övülmesi, düşmanlarının -Yahudiler'in ve marksistlerin- zararları vb... Hitler savaştan önce büyük yoldaş, göz kamaştırıcı ve büyük kahraman, yeni zamanların Siegfred'i gibi sunulmuştu. Savaşla birlikte ulusal simge, her türlü siyasal, diplomatik ya da ekonomik sorunun üstesinden gelebilen bir devlet adamı, yıkılmaz şef oldu. İşler tersine döndüğü zaman koruyucu, halkın kalkanı, Büyük Kurtarıcı olarak kaldı. Goebbels onu şöyle övüyordu: *"Almanya'ya tüm inananların parolası... kurtarıcı söz... halkı anlayan ve onun için dövüşen şef... gençliğin coşkulu iradesi."* Nasyonel Sosyalist Kadınlar Birliği'nin resmi organı *N.S.Fraunwarte* yalınlıkla: *"Ücretinizi, tepenizdeki mavi gökyüzünü, yaşamınızı, her şeyinizi Führer'e borçlusunuz."* diye yazıyordu. Çocuklar *"Führer, Führerim benim, inancım, ışığım, günlük ekmeğimi sana borçluyum"* sözleriyle hazırlanmış duayı okuyordu. Hatta Führer'in biçemi bile örnek olarak gösteriliyordu; Goebbels *"Alman dilinin bahçıvanı"* diyerek, onu göklere çıkarıyordu.

Yahudiler önce uyruksuz olarak, halkların dağılmasına neden olarak gösterildi. Ardından, Sovyetler Birliği ile kapitalist Anglo-sakson devletlerin Almanya'ya karşı bağlaşıklığı kurulunca, Yahudiler bu korkunç birleşmenin açıklayıcı nedeni oldu! Alman propagandası karmakarışık iddialarıyla, "Yahudi-plutokratik-marksist- mason" komplosu hayaletiyle hiç yorulmadan ajitasyon yaptı. Hitler orada da yol göstermişti; ne denli birbirlerine aykırı olurlarsa olsunlar, tüm hasımlarını, aynı suçlamada bir araya getirme -onlara karşı çıkarken kendini yüceltme- sanatına sahipti. *Mein Kampf*'da bir yalanın büyüklüğü oranında kolay kabul edilebileceğini sergilemişti.

İŞBİRLİKÇİLER

"Alman düzeni" işgal altında bulunan halkların farklı kesimlerinde çekicilik yaratmıyor değildi. Birçok sanayii işletmesinin başkanı grevlerin yasaklanmasından, bir Alman Avrupasının umutlandırdığı geniş pazardan memnunluk duyuyordu. Antisemitizm tüm ülkelerde, yeniden alevlenmekten başka iş beklemeyen, hep sıcak olan küllerini koruyordu. Tanrı tanımaz maddeciliğin bir daha ortaya çıkmamak üzere yok olması için, faşizm kiliselere de çekici geliyordu. Estetikle uğraşan birçok kişi, fatih Alman gençlerinin erkekliğine, savaşçı havasına, beden sağlığına, kendine güvenli yüz ifadelerine kapılıyordu: Drieu La Rochelle "Amerikan gangsterlerinin, havacıların ve yabancı ülke Lejyon askerlerinin bir karışımı olan" kısacası "yalnızca eylem içinde inanan bir adam" olan "insana yeniden hayat veren acımasız nazi savaşçısı"nın iyi niteliklerini övmüyor muydu? Hiçbir ideolojik ilgi olmasa da, işgal eden tarafından bol bol dağıtılan para yardımı, nazilere eğilim duymaya ve onlara katılımlara yol açıyordu . Böylelikle Gestapo, zaman zaman polisler bazen de serseriler, dolandırıcılar, hırsızlar arasından kolaylıkla yardımcılar buluyordu. Kısacası, tüm ülkelerde, hemen hemen benzeri bir modele göre yontulmuş işbirlikçi gruplar çığ gibi ortaya çıktılar.

Her işte şef egemendi, kitlelerin yıkılmaz yöneticisiydi; her tarafta, gerek toprak, gerekse meslek birliklerinde, askeri kadrolar içinde halkın tümünün toplanması işine girişildi; her yanda düşüncelerden çok mitler, törenler, sloganlar yayıldı; aynı şekilde şiddete, fanatizme, teröre baş vuruldu; disiplin, körükörüne itaat, kutsal davaya kendini adama erdemleri abartıldı. Hareketler, giysi-renkli gömlek- tören kuralları, hiyerarşi, yuvarlak boş sözler nazizme öykündüler.

Böylelikle işgal edilen Avrupa'da gerçekte yerli halkta olduğundan daha çok Almanya'dan ithal edilmiş ve taklit edilmiş -örneğin İtalyan faşizmi içinde hiç yoktu- bir antisemitizm ortaya çıktı. Böylelikle milliyetçi gruplar -üyelerinin Almanya'ya duydukları kin ya da korku yüzünden katıldığı da olmuştu- akıl almaz bir sapkınlıkla Avrupa'nın, Almanya'nın egemenliği altında olmasını coşkuyla isteyen partizanlar haline geldiler, bunun birinci sonucu ülkelerinin işgalini, sömürülmesini ve yok olmasını onaylamalıydı.

Bununla birlikte herkes kendini "milliyetçi" ilan ediyordu. Her ne olursa olsun, faşist partilerin "programları" akıl almaz bir şekilde birbirine benziyordu. Avrupa, yığınları örgütlendirmede aynı yöntemlerle, yenilecek aynı düşmanlarla, onları yenmek için aynı ateşli öfkeyle, Almanya'dan ithal edilen ve her tarafta aynı oyunun oynandığı faşizmin tiyatrosu olmuştu. Ulusal farklılıklar, Alman politikasının, kendi ülkesinde, bu kuklalardan her birine verdiği önem farklılıklarından öte gitmedi.

Grünwold Stadyumu, Berlin 1933-1937.

H.Michel, *La Seconde Guerre Mondiale* (1968) adlı kitaptan Sevgi Tamgüç tarafından özetlenerek çevrilmiştir.

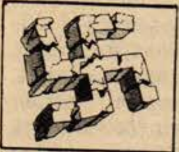

Gamalı Haç Altında Kadınlar

Zuhal Özügül

Tanıklık ederim, oradaydım
Tanıklığımda acı çektim.
Anımsayan kimse kalmasa:
Ben varım anımsayan.
Yeryüzünde görecek yüz kalmasa da
ben görmeye devam edeceğim.
Ve o kan ki orada yazılmış kalacak
orada yine çiçeklenecektir.
Unutmak yok baylar, bayanlar
Ve benim savaşçı ağzımdan,
başka ağızlar türküler çağırmaya
devam edecektir.
PABLO NERUDA

Nasyonal Sosyalizm 1933 yılından önce teorik-ekonomik bir sistem geliştirmediği ve "Führer"in de ekonomi ile uzaktan yakından ilişkisi olmadığı için, bu sorunlar bilirkişilere bırakılmış, varolan ekonominin yürütülmesiyle yetinilmiştir. Hükümetin en önemli sorunu kitlesel işsizlikle başa çıkabilmekti. 1933 Haziran ayında Maliye Bakanının çıkardığı "Reinhardt Programı" daha çok krediler alarak insan işgücünden yararlanılmasını içeriyordu. Bu programa 1 milyar kredi akmış ve otoyollarının yapımına başlanmıştı.

İşsizliği önleme programındaki maddelerden biri kadınları üretimden çekmek, boşalan yerleri erkeklerle doldurmaktı. Bu nedenle kadınlara dönük yeni reçeteler hazırlanıyordu. Ailede karı ve kocanın aynı zamanda çalışması yasaklanmıştı. Kadınların meslek öğrenmeleri yasalarla en azına indirgeniyor, kısıtlanıyordu. Kadınlardan istenen, ırkın "temizliğini" korumaları, çok çocuk doğurmaları ve onları bu rejim için yetiştirmeleriydi.

Kadın konusu önce 1931 yılında ele alınmaya ve partinin başarı kazanması ve de parlamentoda çoğunluğu sağlaması için kadınlar seçmen olarak görülmeye başlandı. NSDAP'nin kadınları üretimden çekme, Hitler ve Göring için geleceğin askerlerini doğurma programı kapitalist ekonominin baskısıyla sınırlı kalmak zorundaydı. Böylece kadınların ucuz işgücü olarak endüstri ve kamu işlerinde çalıştırılmaları kaçınılmaz oluyordu. Kadınlar barbarca sömürülüyorlardı. Örneğin, Wirttemberg kentindeki bir tekstil fabrikasında sabah 5'den gece yarılarına kadar ara vermeden haftada 60 saat, bir et fabrikasında çok ağır koşullar altında haftada 102 saat çalıştırılıyorlardı. Bu çalışma temposunun sonunda kadınların artan sağlık bozuklukları göz önüne alınmadan, onlardan geleceğin sağlıklı askerlerini doğurmaları, ucuz işgücü olmaları, evde hizmet etmeleri için propaganda yapılıyor, yasalar çıkarılıyordu. Kadınların üzerindeki yükler artarken, onlardan yeni Alman kadın tipini yaratmaya hazırlanılıyordu. Şöyle ki: *"Bizim düşündüğümüz Alman kadını her durumda lüks ve eğlenceden vazgeçmek, çalışmak, bedence ve ruhça sağlıklı olmak, güç olan yaşamdan güzel bir yaşam yaratmak zorundadır."*

NS rejimine yalnız doğurganlık yetmiyordu. Irkın korunması için kuşakların nitelikli olması gerekiyordu. "Führer'e armağan çocuk" reçetelerinden biri, dul kadınların ve genç kızların "kuşakları üretmeye yardım" adı altında SS-Erkekler grubundaki üç erkekten birini seçerek 4 hafta birlikte yaşamasından, çocuğu özel doğum evlerinde dünyaya getirdikten sonra, çocuksuz olarak doğumevini terketmesinden oluşuyordu. Ana, bebeğini itirazsız Führer'e armağan edecekti.

Öte yandan ırkın niteliği gereğince sakatlıkları önlemek için "kuşakları kalıtımsal hastalıklardan koruma" yasası Mayıs 1933'de yürürlüğe giriyordu. 1937 yılına kadar, sakat oldukları için ve ırkın niteliğini bozabileceği kuşkusuyla 95.161 kadının sterilize edildiği saptanmıştır. Ne yazık ki kaç kadının bu nedenle kurban edildiği bilinmemektedir.

Yine parti programında yer alan "erkek çocukların asker, kızların evkadını-ana olarak yetiştirilmesi" maddesi uygulamada ön sırayı alıyordu. Özellikle genç kızlar NSP'nin emriyle kurban vermeye her zaman hazır olacak şekilde yetiştirilecekti. İlk prensip savaştaki kurbandı. Bir söylevinde Hitler:

"Her kadın, yakınlarının en ön cephelerde savaşmasından gurur duymalıdır... ve dünyadaki en yüce varlığını, oğlunu, anayurt ve düzen için ağrılarla doğurduğu gibi, kurban ettiği için de gururlanmalıdır."

Yeni ırkın korunması için 15 Eylül 1935'de çıkarılan "Nürnberg Yasası" ise, Yahudilerin Alman kanı taşıyan kişilerle evlenmesini yasaklıyor, daha önceki evlilikleri geçersiz kılıyordu. Bugün bize ilginç gelebilecek şu ilan 25 Temmuz 1940 günü Münih gazetelerinden birinde yayınlanmıştır: *"52 yaşında, Tannenberg katliamına katılmış, taşraya yerleşecek, ari ırkından (yahudi olmayan) bir doktor, sağlıklı, ari, kızlığını korumuş, genç, alçak gönüllü, ağır işlere alışkın, geniş kalçalı, alçak topuk giyen, küpesiz, malı mülkü olmayabilir, ailenin erkek kuşağını sürdürecek, tutumlu bir ev kadını ile resmi nikahla evlenmek istiyor."* Kadınlara dönük propagandalar bir kısım burjuva kadınları tarafından coşkunlukla desteklenirken, binlerce kadın erkeklerle birlikte Hitler faşizmine karşı savaşı sürdürme çabası içindeydiler. 1933 yılında işçi partilerinin, dinsel kuruluşların, sendikaların kapatılmasından ve aktif elemanların tutuklanmasından sonra, işçi hareketinden gelen, 1933 Şubat/Mart aylarındaki kitlesel tutuklamalardan kurtulabilen kadın ve genç kızlar görevi üstlenmişlerdi. Onlar, bildirilerin yazılmasında, dağıtılmasında önemli rol oynuyorlardı. En önemlisi bu bildirilerin fabrikalarda okunabilmesiydi. Bu işi yine kadınlar olağanüstü incelikle beceriyorlardı. Görevlerinden bir başkası zor durumdaki aileler ve tutuklular için maddi yardım toplamaktı. Yayınları yakalanmadan sınırlardan geçirme yine bu kadınların göreviydi.

Hitler faşizminin gözünde kadınlar aptal ve işe yaramaz görünmekteydiler. Bu durum anti-faşist savaş veren kadınların çoğu zaman işine yaramaktaydı. Sendikada aktif çalışan bir kadın anılarında şöyle yazıyor: *"1934/35 yıllarında tüm sendikalı arkadaşlar işyerlerinden atılmış, çoğunluğu tutuklanmıştı. Her şeye karşın çalışmalar sürüyordu. Korkunç günler geçirmemize karşın bildiriler yazıyor, dağıtıyorduk. Komşum, tam inanmış ve rejimin istediği gibi "kulağı delik" bir Nazi olduğu halde, bu çalışmaları fark edemedi"*

Bu arada Gestapo tarafından aydınlara, sanatçılara, yazarlara uygulanan baskı gittikçe arttırılmaktaydı. Aralarında çok sayıda kadın bulunan birçok sanatçı, kurtuluşu dış ülkelere sığınmakta buluyordu. Örneğin: Brecht yorumcusu, besteci Kurt Weil'in karısı Lotte Lenya Amerika'ya göçerek sanatsal çalışmalarını orada sürdürdü. Yazar ve Yazarlar Derneği üyesi Anna Seghers 1933'de Naziler tarafından tutuklandı; serbest kaldığı zaman İsviçre ve Meksika'ya kaçtı; daha sonra yaşamını Demokratik Alman Cumhuriyetinde sürdürdü. Sinema ve tiyatro oyuncusu Elizabeth Bergner Nasyonal Sosyalistlerin hükümeti ele geçirmelerinden hemen sonra kaçtı ve Londra'da yaşamını sürdürdü. Yahudi asıllı ozan Gertrud Kolmar tutuklandı ve öldürüldü. Katolik Maria Terwiel antifaşist dinsel bir kurulusta çalıştığı ve yahudiler için pasaportlar sağladığı nedeniyle, 1943 yılında, 43 yaşında asıldı. Liselotte Hermann, gizli bildiriler yaydığı için Aralık 1935'de tutuklandı; tüm işkencelere karşın öteki savaşçıların adını vermedi; Almanya'da giyotinle öldürülen ilk kadın oldu. Gençliğin en bilinçli kesiminde yer alan Olga Benario Brezilya'da tutuklandı ve Gestapo'ya teslim edildi; Berlin kadın tutukevinde çocuğunu dünyaya getirdikten sonra 1942 de toplama kampı Bernburg'da gazla öldürüldü. "Uluslararası antifaşist örgüt"ün üyesi ve öğrenci Liane Berkowitz, 20 yaşına iki gün kala Berlin-Plötzensee'de asıldı.

Göçmenler, Hitler faşizmine karşı savaşı dış ülkelerde de sürdürmek için dernekler kuruyor, kitaplar, broşürler, bildiriler yayınlıyor, toplantılar düzenliyorlardı. En önemli eylemlerden biri 1934 yılında Paris'te hazırlanan "Faşizme ve savaşa karşı ulusararası kadınların kongresi"ydi. 24 değişik ülkeden 1000 delegenin ve 300 konuğun katıldığı bu kongrede, Hitler faşizmine karşı savaş veren farklı politik görüşlere sahip 341 çeşitli kadın kuruluşları temsil edilmekteydi. Hatta bu kongreye, Almanya'dan gizlice 15 kadının katılması büyük heyecan yaratmıştı. Kadınlar faşizme ve savaşa karşı uğraşlarını yoğun ve dayanışma içinde sürdürme kararları almışlardı.

Bu eylemler arttıkça, paralel olarak tutuklamalar ve cezalandırmalar da arttırılıyordu. Özel "ceza senatoları" kuruldu. Bunların görevi haklıyı haksızı ayırmak değil, Nasyonal Sosyalistlerin düşmanlarını yok etmek, ortadan kaldırmaktı. Kadınlar bu mahkemelerden sonra, cezalarını çekmek için Almanya'nın çeşitli kentlerindeki eski şatolarda, kullanılmayan fabrika hangarlarında, işkence için hazırlanmış mahzenlerde toplanıyorlardı. Cezaların bitiminden sonra, çalışma kampları adı altında kurulan, kamplara sürülüyorlardı. Aslında bu yerler tutukluları, rejim aleyhtarlarını, fiziki ve ruhsal yok etme amacı için kurulmuştu. Kadınlar için ilk toplama kampı 1933 yılı Ekim ayında Moringen kentinde kurulmuştu. Burada politik düşünceden yargılanmış kadınlar çoğunluktaydı. Tutuklu kadınların sayısı arttıkça kamp yetersiz gelmeğe başlamış, yeni kamplar açılmıştı. Kadınlar karanlık mahzenlerde, soğuk hangarlarda, aç, susuz, üst üste kalıyorlar, NS-Kadın gardiyanları ellerindeki sonsuz yetkilerle, kadınlara işkence ve eziyet ediyorlardı. Majdanek toplama kampından kurtulmuş bir kadın anımsadığı NS-Gardiyanını şöyle anlatıyordu: *"Güzel, çok güçlü bir kadındı, ama bir hayvandı. Genç ve güzel tutukluları kamçılar ve öldürene kadar tekmelerdi. Sonra da 'bu pisliği kaldırın' diye bizlere emrederdi. Kamyonlarla getirilen kadınların kucaklarındaki çocuklar çuval gibi yere atılırdı. Analar bağrışarak çocuklarını korumaya çalışırlar, gardiyanlar tarafından birbirlerinden ayrılana veya ölene kadar kamçılanırlardı. Bir gün, bir SS-Teğmenin zorla tecavüz ettiği 8-9 aylık hamile bir Polonyalı kadını kıskandığı için,-kendisi bu SS-teğmenin sevgilisiydi-yanında dolaştırdığı yırtıcı kurt köpeğini onun üzerine saldırtmıştı. Köpek kadının etlerini, karnını, barsaklarını ve bebeği de parçalamıştı. Kadın ve çocuk öldükten sonra 'pislikleri' kaldırmamızı buyurmuş, ancak dayanamayacak durumda ve yerimizden kıpırdayamadığımız için köpeği üzerimize saldırtmıştı. Bu kadın savaştan sonra, bir Amerikan generalinin yanında çocuk bakıcılığı yapmıştı. 1956'ya kadar Polonya'da tutukluydu. Serbest bırakıldıktan sonra Almanya'da gazinolarda, genelevlerde çalıştı. 1975 den bu yana 'emekli aylığı' alarak kentin iyi bir semtindeki, 4 odalı bir evde yaşıyor ve Majdanek davasından tutuksuz olarak yargılanıyor."*

Gardiyan kadın ise yaşamını şöyle anlatıyor: *"Beni burada tanıyorlar ve seviyorlar. Birçok arkadaşım var. Kimi zaman mahkeme dönüşü kapımın önünde sebze ve meyva sepeti bulurum. Bir defasında domuzların, -zavallı hayvanlar- mezbahalara götürülüşünü ve kesildiklerini gördüğümden beri et yiyemediğimi arkadaşlarım biliyorlar."*

Savaş başladıktan sonra toplama kamplarının işlevi de değişmeye başladı. Tutuklular, savaş sırasında yurtlarından zorla getirilen esirler, savaş endüstrisinde kullanılmaya başlandı. SS- ve Endüstri yüksek kazançlar elde ettiler. Erkek-kadın tutuklular insanlık dışı koşullar altında fiziki yok olmaya varana dek çalıştırılıyordu. SS, bir tutuklu için Endüstriden günde 4-8 RM (Reichsmark) alıyordu. Fabrikalar toplama kamplarının yakınlarına şubeler açıyorlardı. Bir iş günü, bu insanlar için, bir dilim ekmek veya çamur gibi çorbay-

la, 12 saati buluyordu. Bunun yanında, özellikle kadınlar, genç kızlar şirketler tarafından deneylerde kullanılıyorlardı. Bayer tekeli ile Auschwitz kampı yönetimi arasındaki yazışmalarda pazarlık şöyle yapılıyordu: *"Düşündüğümüz yeni ilacın denemelerini kadınlar üzerinde yapacağız. Bu nedenle 150 kadını emrimize vermenizi istemiştik. Fakat kafa başına istediğiniz 200 RM.ı yüksek buluyoruz. Biz 150 RM. ödeyeceğimizi bildirir, bu sayıda sağlıklı kadının hazır tutulmasını.......... Yapılan denemeden sonra tüm kadınlar ölmüştür. Yeni bir deneme için size tekrar, kısa zamanda başvuracağız. Heil Hitler!".*

Alman tekelleri, NS rejiminin halkın ve işçilerin üzerindeki baskı ve teröründen yararlanarak büyük kazançlar elde ettiler. Peki bu duruma kadın-erkek, tüm çalışanlar neden alet olmuştu? Kitlesel işsizlik, açlığa varan bir yaşam insanları bu durumdan kurtaracak her vaadin ardından sürüklemişti. Kadınların bilinç düzeylerinin düşük tutulması, bir birlik halinde olamamaları NS rejimi için önemli bir kazançtı. Uygulanan propaganda ve baskı kadınların önce aile içinde düzenle uyum sağlayıcı bir rol oynamasına, toplum içinde ise suskun kalmalarına neden oluyor, onları istedikleri gibi yönetebilme olanağını yaratıyordu. Aslında kadınların siyasal ve toplumsal baskı altında tutulmaları NS ile başlayıp, sona ermemiştir; çünkü bu NS-rejimin bir ürünü değildir; faşist rejim bu eşitsizliği yalnız barbarca uygulamıştır.

Anılarını okuduğumuz, bir çoğuyla konuşma, acılarını kendilerinden dinleme olanağı bulduğumuz kadınlar o zamanki yanılgılarını tekrar tekrar vurgulamaktadırlar.

Hitler faşizmine karşı bir örgütün en etkin üyelerinden, kolunda toplama kamppı numarası dövülü, 72 yaşındaki yaşlı kadın, bize o günleri anlatırken şöyle bağlıyor: *"Evet o zamanlar, ümitsizliğin en alt düzeyinde yaşam savaşı verebilmek, tüm acıların üstesinden gelebilmek için çok acılar çektik. Ben bunu başardım; çünkü bana kalan tek varlığım, oğlum yaşıyordu. Ben faşizmin baskısını, savaşın yıkımını yaşamıştım. Tekrarlanmaması için savaş vermeliydim. Sürekli bunları düşünerek, tüm acılara göğüs gerdim. 8 Mayıs 1945 günkü radyo haberi benim için unutulmaz bir anıdır. Kimi zaman ümitsizliğe kapılarak, bir daha gerçekleşemiyeceğini sandığım, dostlar arasında özgür bir yaşama artık başlayabilirdim."*

Albert Einstein'in dediği gibi *"İnsan, savaş gibi, inanmadığı bir şey için acı çekeceğine, barış gibi, inandığı bir dava uğruna ölse, daha iyi değil midir?"*

LOUIS ARAGON

MUTLU AŞK YOKTUR

Ne yüreği kendinin ne gücü güçsüzlüğü
Her şeyden yoksun insan Kollarını şöyle bir
Açsa gölgesi sanki haçların gölgesidir
Mutluluğu sıkıca tutsa avcunda ölür
Acıyla dolu garip bir ayrılıktır ömrü
Mutlu aşk yoktur

Şu silahsız erlere benzer insanın ömrü
Şimdi giysileri de yazgıları da başka
Sabahleyin erkenden uyanıp kalksalar da
Akşam olunca yine aylak ve çaresizler
Hayat bu de geç Gülüm göz yaşını harcama
Mutlu aşk yoktur

Güzel aşkım sevgilim kanayan yaram benim
İçimdesin kanadı kırık bir kuş gibi sen
Bir gün dalgın gözlerle kimiz neyiz bilmeden
Bakan şu insanların düşmeyecek dilinden
İri gözlerin için can veren sözcüklerim
Mutlu aşk yoktur

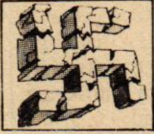
Çok geç imkansız artık yaşamayı öğrenmek
Tek ses olmuş ağlıyor kalplerimiz gecede
Mutsuzluğu istiyor en küçük şarkı bile
Her titreyiş payını alıyor yaşlar ile
Her gitar havasına nice hıçkırık gerek
Mutlu aşk yoktur

Aşk var mıdır yüreği acıyla doldurmayan
Aşk var mıdır dikeni sararıp soldurmayan
Aşk var mıdır aşıkı kahredip öldürmeyen
Hele de senden senden daha çok ey yurt aşkı
Senden daha çok göz yaşını seven aşk var mı
Mutlu aşk yoktur diyorum
İkimizin aşkından söz ediyorum

1943

Savaştan Vurgunu Vuranlar

8 Mayıs 1945 tarihinde, yani savaşın sıfır saatinde, Dünya'nın ikinci büyük savaşa noktasını koyduğu saniyede, kendilerini çoktan bu duruma hazırlamış, yeni düzenlerini kurmuş bir kesim vardı. Savaştan asıl vurgunu vuranlar: *İşadamları.*

Alman sermayedarları 8 Mayıs 1945 tarihine bu günü çok daha önceden planlamış olarak gelmişlerdi. Sanayici ve bankacılar savaş sonrasına daha 1943 yılının başlarında hazırlanmışlardı.

22 Mart 1944 tarihli, Amerika tarafından hazırlanan bir raporda şunlar yer alıyordu:

•Mareşal Herman Göring'in görevlendirdiği kişiler, tarafsız İsviçre'deki Grisons ve Vaudoise kanton bankalarına külliyetli miktarda para yatırdılar. Bunun yanısıra, adı verilmeyen bir bankada bulunan Dr. Ingmann hesaptaki 16 milyon Mark da yine Göring'e aittir.

•1945 şubatında zamanın Almanya Dışişleri Bakanı Joachim von Ribbentrop İsviçre bankası "Wehrli ve Co"yu Arjantin'e büyük bir miktar parayı aktarması için görevlendirdi.

•Eski başbakan Franz von Pappen, ki Nazi döneminde önce başbakan yardımcısı, sonra da Viyana ve Ankara büyükelçiliğinde bulundu-, 1944 yılı Aralık ayında 10 binlerce dolar tutarında bir borç hesabı İsviçre bankalarından birinde açtırmıştır.

Elde edilen birçok bilgi, Nazi'lerin Amerikan ve İngiliz girişimcilerle ortak işler yaptıklarını da gösteriyor. Bunlardan bazıları ise, silah firmaları Krupp ve Messerschmidt. Bunlar da İsviçre ve Liechtenstein ile ortaklıklara girmiş.

Ayrıca, 1930 yılında Bazel Bankası tarafından kurulan Bazeler Bank für Internationaler Zahlungsausgleich'ın sermayesi de 575 ton saf altın karşılığı, 2 milyar altın frank olarak saptanmış. Bu banka 1939 yılından sonra, Amerikalı Thomas Harrington KcKittrick tarafından yönetilmiş, Yönetim Kurulunda ise, Hitler döneminin maliye bakanı Walther Funk, ünlü Alman kimya endüsztrisi IG-Farben yöneticisi Hermann Schmitz, Almanya Merkez Bankası müdür yardımcısı Emil Puhl ve iki İngiliz Sir Otto Niemeyer ve Montagu Collet Norman, İngiltere Bankası'nın temsilcileri olarak görev yapmıştır.

Bu finans ortaklığı, Almanlara oldukça para getirdi. 1939 yılında 8 milyon İsviçre altın frankı kâr elde edilirken, savaşın son yılında, yani 1945'te Almanya'nın sağladığı kazanç 4 milyondur. Kâr dağıtımı ise, her yıl eşit paylar halinde İngiltere'de "Bank of England", Amerika'da "National City Bank of New York" ve Japonya'da Merkez Bankası'na son olarak da Alman Merkez Bankasına yapılıyordu. Tüm bunların yanısıra, İsviçre'deki Bazel Bankası Almanların paralarını uluslararası döviz piyasasında işleterek değerini korumakla yükümlüydü.

Bazel Bankası'ndaki altınlar içinde 1,2 milyar Marklık bir bölümün, Çek ve Belçika altınları olduğu tahmin ediliyor. Bunun yanısıra, İsviçre bankalarında, öldürülen Yahudilerin takıları ve altın dişlerinden toplanan altınlar da var. Şu anda (1985 Nisanında) Nazilerin İsviçre bankalarındaki altınlarının miktarının 350 tonun üzerinde olduğu tahmin ediliyor.

1944 yazında, Bretton Woods (ABD) un Uluslararası Para Standardı Konferansı, Basel'deki bu bankanın "olabildiğince en kısa sürede" feshedilmesine karar vermişti ama, bu karar yerine getirilmedi. Bankanın Müdürü Thomas McKittrick, Amerikan Maliye Bakanlığının araştırma görevlilerinden Orvis Schmidt'e 22 Mart 1945'te büyük bir açıkyüreklilikle şunu söylüyordu: "Bize altın teklif edildiğinde, ben; en iyi şartlarla alınmasını ve geri çevirmek yerine koruma altına alınmasını ve Almanlar tarafından başka amaçlarla kullanılmasını düşünüyorum."

Bankanın işlemlerini ve bilançolarını Schmidt'e gösteremediğinden çok üzülür McKittrick. Fakat "savaşın sona erdiğini görürsek, benim ve bankanın savaş süresince oynadığımız rolü takdir edecek ve onaylayacaksınız" diyordu. Ve Thomas McKittrick, kariyerini 1946 sonrasında da kesintisiz olarak Rockefeller'in yanında sürdürdü.

1943 sonuna gelindiğinde, Sovyet Ordularının Doğu Cephesi'nde savaşın dönüm noktasını zorlamaya başlaması Alman işadamlarını ve bankerlerini, Hitler'li ya da Hitler'siz yapılacak bir ateşkesten ya da yitirilen savaştan sonra, bu işin nereye dek gidebileceğini düşündürtmeye başlamıştı.

Çifte stratejiyi, işadamları işte bu yüzden kararlaştırmışlardı. Reich-Hükümeti, Parti ve SS'le sıkı işbirliği halinde oldukları, savaşın iyi gittiği yıllarda, ekonomi planındaki çıkarları hiçbir engelle karşılaşmamıştı.

Öyle ki; kimya alanındaki dev işletme IG-Farben, 1941'de Auschwitz Toplama Kampında sentetik kauçuk üretimine geçmekte tereddüt etmiyordu. Üretime geçildiğindde SS'in görevlendireceği 7.000 tutuklu, günlük ücretlerinin dört marktan yukarıda olamayacağı şekilde firmanın emrine verilecekti. Ayrıca bu iş-kölelerinin iaşesi ve sağlık durumları IG-Farben yönetimince sağlanacak ve buradaki durumlarının "Toplama Kamplarının duvarları arasında çekmekte oldukları ceza"dan farklı olması sağlanacaktı. Çünkü "moral bozukluğunun özgür iş-gücü üzerindeki etkisi olağanüstü cansıkıcı

sahneler yaratır."

Öte yandan, Propaganda Bakanı Gobbels tarafından, sanayinin "topyekun savaşa" bağlanması, çok uygundu sanayi için. Silahlanma Bakanlığının Planlama Bölümü yöneticisi Hans Kehrl, 1943 yılı sonunda; "maddeye, işletmelerin reformuna, normal barışa dönülmesine, yeni sermaye yatırımlarına ve ek sermayeye duyulan şiddetli ihtiyacın", "savaş ekonomisinin gerekleriyle ters bir durumda" olduğundan şikayet ediyordu.

İşverenler savaş sürüp giderken, savaş sonrası döneme hazırlanmaya başladılar. İşbirliği yolundaydı... 9 Ağustos 1944'te, Reich Ekonomi Bakanlığının "Dış Ekonomik Faaliyet Dairesi"nin yöneticisi Hans Croon, sigara fabrikatörü Philipp Roemstma'ya, Ekonomi Bakanı Funk'un kendisine; "özellikle bazı ülkelerde ekonomik-politik görüşmelere uygun kişilerin bir listesini çıkarılması emrini verdiğini" yazıyordu. Sanayi çıkarlarının özellikle böylesi "öne çıkan şahsi ilişkiler" üzerine oturtulması ve böylece "devletlerarası görüşmelerin tümüyle güvenilir, elverişli atmosferi için hazırlığa geçerek dostane ilişkilerin sağlamlaştırılmasında" ortalama servislerin dışında yürütülecek bir ilişkiler ağı örülüyordu.

Burada anlatılmak istenen, daha da açık söylenirse şu oluyordu: Walter Funk-savaşın bitiminden dokuz ay önce-tavır ve ilişkilerinde güçlü oldu görülen kimseleri Batı iktidarlarıyla müzakereye hazırlamanın yollarını arıyordu.

"Demir esaslı sanayi ekonomi grubu" işverenleri "Birinci Dünya Savaşı'ndan edinilen en önemli deneyimlerin akla getirilmesini", savaşın bitiminden bir ay önce öneriyordu. Henüz, milyonlarca ölüden ve yakılıp-yıkılmış ülkelerdeki insanların çektikleri sefaletten üzüntü duyulmuyor, ama bunun yerine, 1918'de "savaşın bıktırıcılığı ve kışkırtıcıların tahriki yüzünden" vatanlarından ayrılanlara "on binlerce işçi barakası" sağlandığından, "sol partilerin hoşnutsuz unsurlarla oynamaya kalkıştığı kolay oyunlar"dan söz ediliyordu.

Daha milyonların sefaleti ve katliamı devam ederken, sanayici ve bankerler; egemenliklerinin,sosyal ve toplumsal düzenin ve özel mülkiyetin geleceğinden duydukları endişeyle, "köklerinden koparılmış işçilerin kitle halinde ayağa kalkmasının önüne geçilmesi"ndeki güvencenin, Alman ekonomisinin Batının yolunu izlemesinde yattığını söylüyorlardı.

İşverenler planlamalarından bir an bile vazgeçmiyorlardı artık.

Sanayicilerin bu konuda fikirlere gereksinimleri vardı. Friedrich Flick; firmasının itibarî sermayesini, 1944 İlkbaharında oğulları arasında bölüştürüyor, işletmelerini desantrilize ediyor, konzernlerin yönetimini Berlin'den Düsseldorf'a dek - bir süre sonra işgal edilecek olan bölgelere- naklediyordu. Siemens, işgal edileceğini tahmin ettiği her bölgeye, bağımsız, kendi sorumluluğunda bir konzern yönetimi yerleştiriyordu. Uzun vadeli sermaye yatırımları, 1944 yazından itibaren dağılmaya başlayan Berlin'deki Reich Kredi Şirketinden "günlük hasılatı" Batı Almanya bankalarına naklettiğinden şikayetçiydi. Zaferin aniden bastırması durumunda hazırlıklı olmak için; emtia cetvelleri çıkartılıyor, işletmeler modernleştiriliyor, patentler yabancı ülkelerdeki şirket şubelerine devrediliyordu.

Amerikalılar, 1945 Martında bombardımandan tahrip olmuş Frankfurt'a girdiklerinde, 1933 seçim kampanyasında Nazilere 40.000 mark yardımda bulunan IG-Farben'in müdürü Georg von Schnitzler, yakılıp-yıkılmaktan korunmuş şirket merkezinde, onları "Sizlerle yeniden çalışmak isteyen bir dostum ben, Baylarım" diye selamlamıştı.

214 Alman ve 248 yabancı şirketin iştiraki olan Chemie-Multi, aynı şekilde savaş süresince Amerikalılarla hızlı bir alışveriş içinde olmuştu. Yirmi yıl sonra New York'ta kurulan "American IG Chemical Corporation" Frankfurt'taki ana kuruluşun yatırımıydı. 1941 sonunda Amerika savaşa girdiğinde General-savcı Robert H. Jackson, Alman-Amerikan konzernlerinin şubelerine, düşman sermaye olarak el koymak isteyince, firma yaklaşık 500 milyon dolarlık satış işlemi yapmıştı. "General Aniline ve Film" şeklinde isim değiştirerek savaşın tüm karışıklıklarından etkilenmemeye çalıştılar. Amerikan Maliye Bakanlığı tarafından yediemin olarak atanan "Standard Gas and Electric"in Yönetim Kurulu Başkanı Leo Crowley, IG-direktörleri Ernest Holbach ve Alfredo Moll'u savcı Jackson'la toplantıya çağırıyordu.

Crowley, ünlü Wallstreet-firması "Sullivan ve Cromvell" yüzünden Maliye Bakanlığıyla aralarında çıkan anlaşmazlıkta Holbach ve Moll'dan yana tavır takınıyordu. Bu firmanın babaşefi, sonradan ABD Dış İşleri Bakanı olan John Foster Dulles'ti. Aynı firmanın ortağı da kardeşi Allen W. Dulles'ti. Savaş sona erene dek, Amerikan Gizli Servisinin sadece Orta Avrupa'daki yöneticisi değil, aynı zamanda "J. Henry Schroder, New York and London" finans kurumunun yönetim kurulu üyesiydi de.

New York'taki Schroder-Bank, 1945'e dek hem IG-Farben'in çıkarlarını hem de Kölnlü banker J.H.Stein'in Birleşik Çelik Fabrikalarının ve Thyssen konzernlerinin çıkarlarının koruyucusuydu. Köln Bankasının, Birleşik Çelik Fabrikalarının ortağı, 1939'da Naziler tarafından kullanılan Thyssen sermayesinin yöneticisi eski-Nazi Kurt von Schroder'den başkası değildi. Aynı zamanda yukarıda sözü edilen Basel'deki "Uluslararası Ödemeler Bankası"nın yönetim kurulunda oturuyordu ve Schroder-Bank'ın şefiyle akrabalık ve politik ilişki açısından sıkı bir bağlılık içindeydi. İki kuzen de, 1936'da Londra'da Nazilerin yabancı ülkelerdeki propagandalarını finanse eden gizli bir organizasyon olan "Anglo-German Fellowship"'i kurmuşlardı.

1947'de, Üçüncü Reich'in "Ekonomi Önderleri" Nürnberg'te "insanlığa karşı suç işlemek" ve "işgal ettikleri bölgeleri yağmalamak"tan mahkeme önüne çıkarıldılar. Bu konuda onlar hiç de ağır cezalar beklemiyorlardı. 1945 yılı boyunca, Amerikan İşgal bölgesinden yayınlanan direktiflerden 1067'incisi "Almanya kurtuluş amacıyla değil, yenilen düşman bir ulus olarak işgal edilmiştir" derken, 1779 sayılı direktif, "düzenli ve bayındır bir Avrupa için ekonomik iştirakleriyle sağlam ve üretici bir Almanya gereklidir" diyordu.

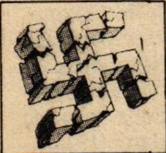
On iki yıllık ceza ile Alfred Krupp, Nürnberg Mahkemesi önünde en ağır cezaya çarptırılmıştı. Ve üç yıl sonra, zamanından önce hapishaneden serbest bırakıldı. Kölnlü Banker Kurt von Schröder, 1947'de "insanlığa karşı işlediği suç" yüzünden 3 aylık, "Alman usulü" bir "oda hapsi" cezasına mahkum edilmişti. Tüm ötekiler de kariyerlerini kesintisiz olarak sürdürmüşlerdi. Reich Ekonomi Bakanlığına bağlı "Dış Ekonomik Sorunlar Çalışma Dairesi" yöneticisi Karl Blessing Alman Federal Bank'ın başkanı olmuştu. Silahlanma Başkanlığının "Avrupa Dairesi"nin üyesi Hermann Josef Abs, Alman Bankasının yönetim kurulu sözcüsü oldu. "Reich Sanayi Grubu" baş yöneticilerinden Wilhelm Zangen, ellili yılların ortasında "Yıldızlı Federal Üstün Hizmet Madalyası" aldı ve 1966'ya dek Mannesmann A.Ş.'nin yönetim kurulu başkanlığını yaptı. Birleşik Alüminyum Fabrikalarından ve aynı zamanda "Avrupa Dairesi"nin içinde cirit atan Ludger Westrick Federal Bakanlığa sıçradı. Ve 1944'de "toplumsal düzenin şeklinin değiştirilmesi" üzerine fikirleri ileri süren ve savaştan sonra da bunlardan vazgeçen Ludwig Erhard 1963'de Federal Başbakan oldu.

Stern'in 14/1985 sayısından *Turgut Karagöz* tarafından özetlenerek çevrilmiştir.

Sanat İnsan Yaratır Savaş Öldürür

Oben Güney

29 Ocak 1933... Bu tarih Weimar Cumhuriyeti'nin son pazar günüdür. Aynı gün, öğleden önce, işçiler demokratik bir örgüt olan Çelik Cephe'nin üyeleri Berlin'in Brunswik semtinde, Meinheim'da, Kolonia'da toplanarak protesto yürüyüşü yapmışlardır. Ellerinde "Kahrolsun Faşizm", "Kahrolsun Hitler, Hugenberg ve Seldt", "Diktatörlük İstemiyoruz" yazılı pankartlar.

30 Ocak 1933'de (ertesi gün) saat 11.15'de, artık herşey belli olmuştur. Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg, Adolf Hitler'in Almanya'nın başbakanı olduğunu tüm dünyaya duyurur. Böylece "Völkisch" (Halkçılık) düşüncesi, "über alles Deutschland" megalo idea'sının kaynağı olarak kamulaştırılır.

Sonraları Heine şunları yazacaktı:

Almanya'yı düşündüğümde geceleri
Bu düş hemen uzaklaşıyor benden.
Kapayamıyorum ondan sonra gözlerimi
Acı acı gözyaşları dökmekten

31 Ağustos 1939'da Hitler saat 17.00'de tüm dünyayı kana bulayacak buyruğunu veriyordu: "Yarın, sabah 04.30'da, hücum. Yer: Westerplatte" (Polonya) Böylece II. Dünya Savaşı adı verilen ÇILGINLIK başlamış oldu.

Thomas Mann, Princeton'dan Franz Werfl'e 26 Mayıs 1933'de yazdığı mektupta: "..Almanlar bu önderden kurtulmadıkça, dünyaya sürekli bir barış gelmeyecek hiçbir zaman. Biz bu gerçeği çok önceden biliyorduk, ama yeni yeni farkına varıyor bunun. (...) iyi bir Alman vatandaşı bu moral yozluğun ne gibi tehlikelere gebe olduğunu biliyor, korkunç bir gelenek ve kültür düşüşü yakın. (...) Almanları bilinçli olmaya çağırmak gerek, ama bu çağrıyı kim yapacak. Bir kere bizler susuyoruz..." diye dert yanıyor.

O sıralarda Almanya'da gerçekten olayları dizginleyebilecek herhangi bir karşı hareketin ve düşüncenin varlığı pek sezilmiyor. Aydınların çoğu dünyanın diğer ülkelerine kaçmış, susuyorlar. Faşizm'in düzenli bir ölüm makinesi halinde işleyen Toplama Kampları, Gaz Odaları, insanların canlı canlı yakıldıkları fırınları var. En ünlüsü kuşkusuz Auschwitz.

Savaş, Polonya'daki olağan yaşamı Hitler terörüne dönüştürmüştü. Yetkililer her türlü kültürel girişimi yasaklamışlardı. Ama gene de bazı amatör ya da yarı amatör topluluklar ortaya çıkmaya başlamıştı. Yeraltı okulları, kursları Polonya tiyatrosunun geçmişiyle geleceği arasında bir köprü oluşturma görevini üstlenmişledi. Bu topluluklar vatancı duyguları tazeleyen yapıtlarla, halkın direniş gücünü kamçılıyorlardı. Fredro, Wyspianski, Slowacki gibi romantik dönemin ünlü yazarlarını sahneliyorlardı. Hatta Toplama Kampları'nda bile bir kaç topluluğun gösteri yaptığına tanık oluyoruz. Ünlülerden roman yazarı Tadeusz HOLUJ anlatıyor:

"...İnsanları öldürmenin bir sanat olamıyacağını anlatabilmek için, tüm sanatçı arkadaşlarım kendi yaşamlarını yitirmişlerdi. Acımıyorlardı. Düşünen -başka türlü düşünen- her kişiyi bir düşman, bir hain olarak görmek, ancak insanca düşünemiyen bu garip yaratıkların tek özelliği oluyordu. Korkuyorduk. Ama korkunun kaynağı bireysel ve bencil bir karakterde değildi. Ulusal direnişin bir gün ansızın kırılıveceği kuşkusuydu..."

Fransa da direniyordu. Bu görüntüyü Sartre 1946 yılında yazdığı "Mezarsız Ölüler" adlı oyunuyla belgeledi. Camus, "Caligula"sıyla nihilizm'in boşluklarına düşerken, çok içe dönük bir İNSAN studium'una ulaşıyordu. Yıl 1945. Kısacası savaş düşüncesi yönlendiriyordu. Bu adları "Öfkeli geceler" le Anouilh izliyordu. Oyun yazarının bu oyunda ölüleri konuşturması, savaşın hesaplaşmasını daha kesin çizgilerle ele alma kaygısından doğuyordu.

Jacques Prevert, Marcel Carnè, Charles Spaak gibi sanatçılara Renoir, Julian Duvivier katılıyordu.

Skandinav ülkelerindeki sessiz direniş, Çekoslovakya'nın gösteremediği vatanseverliğin örnekleriyle anlamlaşıyordu. Ünlü Danimarkalı oyun yazarı Kjeld Abell "Anna Sophie Hedvig"le insancılığı savunuyor, gittikçe canavarlaşan faşizme karşı uyarıyordu halkını. Sonradan yazdığı "Silkeborg" halkının işgal karşısında gösterdiği akıllıca direnişe bir övgüdür.

Savaş sanatı da kurşunlamıştır. Ama milyonlarca ölüye sahip çıkacak, yepyeni sanatçılar da yaratmıştır. "Anımsamak istemiyorum o günleri" diye Jozef SZAJNA. Gene de anlatıyor: "... Üç kez ölüme mahkum edildim. Suçum: Toplama Kampı'ndan kaçmaya teşebbüs... Üçünde de kurtuldum. Son kaçışım bana özgürlüğümü verdi. Özgür olmayan ülkemde, bir vicdan azabı gibi duyduğum bu özgürlük, sevince dönüşünceye kadar beni kırbaçla eğitti sanki. Toplama Kampı'nda resimler çizerdim kalem kağıt buldukça. Sonradan Güzel Sanatlar Akademisi'ne gittim, ressam oldum. Bir gün kendimi tiyatroda buluverdim. Çünkü canlı ve beni anlayabilecek tek plastik öge İNSAN'dı. Şimdi onlarla anlatıyorum kendimi..."

1979 yılında ölen oyuncu dostum Jan KOECHER: "... Varşova yıkılmıştı" diyordu. "Herkes yıkıntılar arasında bir yakınını ararken biz, kendi yitiklerimizi bir yana bırakıp, yarı çılgın insanlarımıza vatan şiirleri okurduk. Küçük skeçler oynardık. Halkı savaşa çağırırdık. Savaştan nefret eden bir insanın, seve seve savaşa gidebilmesini sağ-

layan en büyük ve tek güç, vatan sevgisiydi dostum. Sonradan yakaladılar beni de, üç yıl yattım Toplama Kampları'nda. Nedense ölmedim."

Bir kadını tanıştırdılar bana: Teresa BOROWSKA. Faşistler ameliyatla -bir deney hayvanı gibi- almışlar kadınlığını. "Amatör bir topluluktu galiba. Ben ve kızkardeşim, gizlice yıkık bir yapının bodrumuna inmiştik. Ansızın geldiler. Ellerinde silahlarla. Önce kurt köpekleri saldırdı üstümüze, sonra faşistler. Buchenwald'de buldum kendimi. Binlerce saçı kesik kadın. Aç, korkmuş, yürüyen, yürürken garip sesler çıkaran iskeletler.. Birgün alıp götürdüler beni. Bir masaya yatırdılar. Uyandığımda artık başka biriydim. Eksiktim.." Ağlıyordu sessizce...

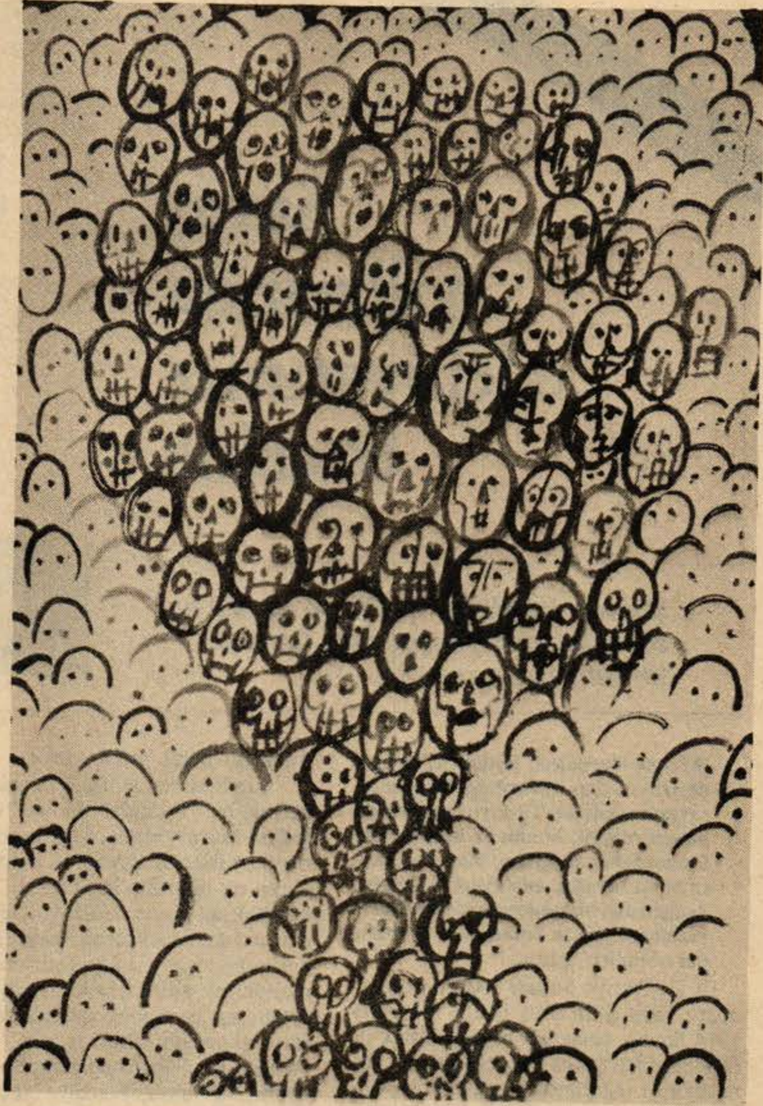
Herşeye karşın, sürdü tiyatrolar, gösteriler, şiirler... Kimisi gönüllü öldü oyuncuların, kimisi habersizce."... Bir gün ölü bulundu." Adını soruyorum, çıkaramıyorum BLUMFRİTT. Düşünerek dura dura konuşuyor. Tam cümlenin ortasında konusunu değiştiriyor. Bir zamanlar balerinmiş. Hem de iyi bir balerin. Şimdi ayağının biri iyice aksıyor. Süngü yarası.

Hitler, Himmler ve Hesse.. Hatta Goering ve Goebels... Bunlar da sanata büyük önem vermişlerdir. Faşistlere karşı film çeviren William Dieterle'den nefret ediyorlardı doğallıkla, ama, kendi propagandalarını en göz alıcı, en beyin yıkayıcı biçimde tüm Almanya'ya dağıttırıyorlardı. 1937'de Veit Herlan'ın çevirdiği "Yönetici" filmi, arkasından Leni Riefensthal'in "İsteklerin Yengisi", "Güzelliğin Bayramı", "Halkların Bayramı" gibi... Böylece sanat haksız savaşanların (Alman ve İtalyan) askeri propaganda aracı oluyordu. Tiyatro olayı ise susturulmuştu. Bertolt Brecht ülkesinden uzaklaşmış, Gerhardt Hauptmann ise Almanya'da kalarak "Dokumacılar" adlı yapıtının bile Hitler yardakçıları tarafından kullanılmasına göz yummuştur. (Velt Herlan tarafından)

Savaşın tozlarına bulanmış tablolar, freskler, yüzler arasında Barış'ı arayan sanatın direnci çok daha güçlüydü ölümlü insandan. Avuç içiyle silinen bir renk, yüzlerce sanatçı yaratabilecekti bu yüzden. İğreti konulara sapan tiyatro yolu da, yeni bir gerçekçiliğin alanlarına açılacaktı. Ne Hitler önleyebilirdi bunu, ne de milyonlarca ölü. Birilerinin kalıp hesap sorması gerekiyordu. Belki de "KUTSAL" denilen "YASA" buydu.

Andrzej WAJDA, Dostoyevski'den uyarladığı "ZOFİA FİLİPOWNA"nın provalarında, gözlerini hafif kapatarak konuşuyor: "...Bizimkiler savaş sonrası, Toplama Kampları'na gelip, "hadi özgürsünüz artık" diye bağırdılar. Tutsaklar, büyük büyük gözleriyle, bomboş bakıyorlardı. Kimse yerinden kıpırdamıyordu. Kimse savaşın bittiğine inanmıyordu. Yeniden bağırdılar "ÖZGÜRSÜNÜZ ARTIK". En öndeki yaşlı görünen cılız bir adam düşüverdi yere. Bayıldı sandık. Oysa ölmüştü. Derken bir çığlık sesi işittik. "Bitti, bitti, bitti" diyerek tel örgülere doğru koşuyordu bir kadın... Dört beş yıl sonra bu suskun topluluğun arasından, dünyayı etkileyebilecek sanatçılar çıktı, oyuncular biçimlendi. Ve başladı sanat... Başladı tiyatro... Başladı yaşam.."

Bugün sanat, faşizm'e de, savaşa da karşıdır. Çünkü akıl ve onur İNSAN'ın insan kalabilmesi için kendi soyunu hunharca yoketmesine izin vermez.

Josef Szajna, Rzeszwow doğumlu. 1941-1944 yılları arasında Auschwitz Kampında tutuklu kalmış.
Josef Szajna, 1944. *Ceza ve Tifüs*, kağıt üstüne tuşe (yukarıda).

söyleşi

Savaş yıllarında edebiyatımız üzerine

Şükran Kurdakul 2. Dünya Savaşı'nın edebiyatımıza yansımaları üzerine sorularımızı yanıtladı.

■Sayın Kurdakul, Hitler faşizminin dünyayı kasıp kavurduğu dönemde; savaşın etkilerini Türkiye üzerinde de hissettirdiğini, bunun da birçok yeni oluşumlara yol açtığını biliyoruz. Avrupa'da savaşın, edebiyatın çehresini değiştirdiği bu dönemde bizim edebiyatımızın içinde bulunduğu durumu değerlendirir misiniz?

□ II. Dünya Savaşı 1939'da başlamıştı. Birincinin bitiş tarihi 1918'dir. 1914 Savaşı başladığı zaman Osmanlı Devletini İttihat ve Terakki Fırkası yönetiyordu. Alman kapitalizminin doğrultusunda bir politika izleyen bu parti yöneticilerinin düşün ve sanat yaşamını güdümlerine alma yolunda her türlü çabayı gösterdikleri bilinir. Özellikle harbiye nazırı Enver Paşa'nın savaş doğrultusunda bir ortam yaratmak için şair ve yazarlarla özel ilişkiler aradığı sonradan yazılmıştır. Rıza Tevfik *Serab-ı Ömrüm* adlı şiir kitabının önyazısında kendisine de dolaylı olarak bu amaçta şiirler yazması için öneride bulunulduğunu belirtirken Cenap Şehabettin'in elyazısı ile yazdığı bir mektubu kaynak olarak gösterir. Cenap Şehabettin der ki bu mektubunda: "Harbiye Nazırlığı cepheye gidecek askerlerimizi -daha ortada cephe falan da yok ya, Ş.K.- yüreklendirmek için destanî şiirler yazılırsa, "vâsi" evet aynen böyle diyor, "amma çok vâsi" ücret verileceğini bana hususi kalemlerinden bildirdiler."

Yusuf Ziya Ortaç'ın *Bizim Yokuş* adlı kitabındaki şu satırlar da bu konuda bir belge niteliği taşır:

"Şimdi masamın üzerinde yılların sararttığı bir "Akından Akına" var. Kağıdına mürekkebine, kartonuna imrenerek, şiirlerine iğrenerek bakıyorum. Kitap on bin tane basılacaktı... Kitap basıldıktan sonra Harbiye Nezaretinden aldığım mektupta, kahraman askerlerimiz için yazdığım şiirlere başkumandanlık adına teşekkür ediliyor ve kitabımın cephelere dağıtılmak üzere satın alınacağı bildiriliyordu. I. Dünya Savaşının ilk harp zengini bendim galiba. Cebimde, Harbiye Nezaretinin çifte saatli kapısından çıkarken iki yüz yirmi lira vardı. İki yüz yirmi liraya, dört odalı bir ev alınırdı o zaman."

Görüldüğü gibi I. Dünya Savaşında iktidarda olan parti Alman kapitalizmi doğrultusunda savaşa girmeyi planladığı için ırkçı ve Turancı akımı desteklemiştir.

II. Dünya Savaşı yıllarında ise tersinedir durum. İktidardaki C.H.P devletin politikasını "yurtda barış, dünyada barış" ilkesine göre çizdiğinden ırkçı ve Turancı odakların karşısında durum almıştır. Buna karşın hem parti içinde, hem dışında kimi çevreler Alman ve İtalyan faşizminin temel öğretisi doğrultusunda yayın yaparak savaşa çağrıda bulunurlar. Örneğin, Orhan Seyfi Orhon ile birlikte çıkardığı haftalık Çınaraltı dergisinde, az önce itiraflarını okuduğumuz Yusuf Ziya Ortaç bu kez de *Sulh Afyonu* (s: 38) adlı yazısında şöyle yazabilir: *"Tarihi savaşlarla akınlarla, fetihlerle dolu bir milletin çocukları olduğumuzu unutuyor muyuz yoksa?"*

Nihal Adsız, Prof.Zeki Velidi, Hüseyin Namık Orkun, Hüsnü Emir Erkilet, Reha Oğuz Türkkan vb. ırkçı ve Turancı olarak tanınan kişilerin sayfalarında yer aldığı *Çınaraltı* dergisinde Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi'nin savaş coşkusu yaratmak istedikleri manzumelerinin yanısıra Cemal Oğuz Öcal başta olmak üzere birçok heveslinin savaş histerisi özelliğinde manzumeler yazdıkları görülüyordu. Bu dönem aynı amaca yönelik dergi ve gazeteler arasında Tasvir, Orhun, Tanrıdağı, Gökbörü adları anılabilir. Tüm bu yayınların ortak özelliği Nazi Almanyası'nın yayılma politikasını desteklemek olarak özetlenebilir.

Savaş açısından, faşist öğretiye temel olan görüşler açısından, Nihal Adsız'a göre ülkü, turancılığı gerçekleştirecek olan büyük Türkçülük ülküsüdür. Prof. Sadi Irmak ise Niçe'nin *Zerdüşt Böyle Söylüyordu* çevirisinin ikinci basım (1939) önsözünde "tasvir ettiği insanüstü tipi ne kadar özlenebilecek, uğruna feda olunabilecek bir şahsiyettir." derken Alman filozofunun olağanüstü insan kuramını övüyordu. Sonradan *Faşizmle beraber çöken bir felsefe* adlı yazısında, Niçe'nin felsefesini "Hakikatte II. Dünya Harbini açan, şimdi de faşizmle beraber çökmeye başlayan işte bu felsefedir" diye yargılayan da gene Sadi Irmak'tır. Niçe'nin savaş yıllarında az önce adlarını andığım dergi ve gazetelerde daha

pek çok yandaşı vardı.

Kurtuluş Savaşı felsefesinin Emperyalizme ve Kapitalizme karşı bir savaşma olarak belirttiği temel doğrulara da muhalefet eden bu grupların 1930'lu, 40'lı yıllarda düşün yaşamına bir katkıda bulundukları iddia edilemez. Ayrıca gerçekten ulusal bir edebiyatın gelişmesini de durduramamışlardır.

■ **40'lı yıllar yaşanırken, yukarıda andığımız isimlerin, "yansız kalmayı" yeğleyenlerin yanısıra, insanlığın karşı karşıya kaldığı tehdidin bilinciyle kimi edebi örneklerin de edebiyatımızda yer aldığını görüyoruz. Ancak bunların nicelik ve nitelik olarak yeterli olduklarını söyleyebilir miyiz?**

□ Her olay toplumda karşıtlarını da yaratır ilkesinden yola çıkmıyacağım bu sorunuzu yanıtlarken. Bu dönemin edebiyatında kimi genç şairler savaşa çağrı niteliğinde manzume ve yazılar kaleme aldıkları için bu anlayışa karşı savaş isteyen edebiyatçılar çıkmış değildir. Sorun çağdaşlaşma süreci içinde kendi Rönesansı'nı yaratmaya çalışan bir Ulusun "Ulusal kültür" gelişimine bağlıdır. Bildiğiniz gibi 1923'den sonra Türkiye'de halifelik, saray, medrese gibi çağdışı kurumlar tasfiye edilirken, bu bilinci yaşayan okumuş orta tabaka kuşağı da yetişmiştir. Savaş yıllarında yeni bir edebiyat atılımı yapanların birincil özelliği buysa ikincil özelliği de sınıfsal konumlarını algılamalarıdır. Bu nedenle Yeni Edebiyat, Servet-i Fünun, Ses, İnsan, Yürüyüş, daha sonra Söz ve Ant dergilerinde çıkan şiir ve öyküleriyle genelde çağdaş hümanizma anlayışının belirlediği insancıl, dolayısıyla savaşa karşı konuları işleyen şair ve yazarların bir gelişim sürecinin doğal sonuçları olarak kabul etmek gerekir. Böyle olduğu için bu edebiyatın verimleri savaş yıllarından sonra da aynı çizgide evrimini sürdürmüştür. Toplumcu gerçekçi akımın da doğuş ve gelişimini bu tanıma bağlayabiliriz.

ERDOĞAN ALKAN

EZGİ

İspanya'da, iç savaşta, faşistlerin öldürdüğü Lorca'nın anısına

Rüzgar döne döne
dağ başlarında
yaprak
döne döne
gül
döne döne

Yürek döne döne
dağ başlarında
kar
döne döne

Akıyor taşın dibinden
borusundan zambağın
kan
döne döne

Bir şeyler söylüyor
bize bir şeyler
ağzının içinde
dil
döne döne

Gözlerinde mor sinekler
dolanıyor
döne döne.

Faşizmin Ayak Sesleri

Mehmed Kemal

Bir Fransız sanatçısı, kimdi adını unuttum, "Sabahleyin kapınız çalındığında karşınızda polisi değil de sütçüyü görürseniz faşizm bitmiştir." diyor. Gerçekten bitmiş midir? İkinci Dünya Savaşında Alman faşizmini Paris'in göbeğinde yaşamış bir Fransız sanatçısı için sütçüyü kapının açıldığında görmek mutluluktur. Çünkü savaş içinde Fransızlar faşizme karşı sonuna kadar direndiler. Direnme hareketi bir destandır. Alman faşizmi, Hitler'in kanlı çizmeleri ile Eyfel'in gölgesinde göründü, anımsarım; Hitler sevincinden bir köçek gibi hoplayıp, zıplıyordu.

Paris faşizmi kadınların üstünde gördü. Çünkü her saldırgan Alman askeri Majino'yu yarıp Paris'e doğru dolu dizgin giderken kadın, şarap, müzik peşinde koşar gibiydi. Kulaklara, 'Paris kadın demektir' diye fıslanmıştı. Fransa, faşizmle sonuna kadar dövüştü.

Bize gelince, faşizm sınırlarımıza gelip dayanmıştı. Alman orduları Bulgaristan'a, Romanya'ya girmiş, Sovyetler Birliği'nin içlerine doğru ilerliyordu. Fransa'da Majino hattı yarılınca, bizim Trakya toprağına koyduğumuz Çakmak hattının hiç bir değeri kalmamıştı. Nitekim bir sabah uyandık ki, Alman paraşütçüleri üstümüzden aşarak Girit adasına çıkmışlar, mevzilenmişlerdi. Çakmak hattının hiç bir değeri kalmamıştı. Trakya toprağındaki güçlerimizi geceli, gündüzlü çabalayarak Eskişehir dolaylarına birkaç ayda ancak getirebilmiştik. Yöneticiler ne yapacaklarını bilmedikleri için şaşkın, halk sıkıntıdan bezgindi. Alman ordularının zaferini alkışlayan ırkçı, turancı, faşist, yardakçılar vardı. Orhan Seyfi Orhon, Yusuf Ziya Ortaç, Peyami Safa, Rıza Nur, Adsız, Emir Erkilet, Ali İhsan Sabis, Reha Oğuz gibi yazarlar açıkça Almanları tutarlardı.

1940 Kuşağı olarak adlandırılan şair, yazar ve sanatçılar barışı savunan, savaşı dışlayan yapıtlar veriyorlardı.

Bizim kuşak faşizmi gördü, tanıdı, acısını yaşadı. İlkin İtalya'ya Mussolini ile ayak basan faşizm ardından Almanya'ya nazilik olarak girdi. İspanya iç savaşında Franko aracılığıyla gücünü gösterdi. Franko faşizmi en uzun sürenidir. Faşist devlet Mussolini İtalyasında, Hitler Almanyasında, Franko İspanyasında, Pinochet Şilisinde kendini göstermiştir ve gösteriyor. İkinci Dünya Savaşı yıllarında bizde tek parti ve millî şef vardı. Savaşın gösterdiği akım ve dalganışlara göre tek parti yöneticileri kendilerini yönlendiriyorlardı. Almanya zaferler kazanıp, ilerledikçe yöneticilerin faşizme kayanları öne geçiyordu. Almanya ve ortakları yenik düştükçe de ırkçılar, turancılar, faşistler geriliyordu.

Alman orduları sınırlarımızın dibine gelip dayandıkça azanlar solcuların ve barışseverlerin üstüne gidiyorlardı. Öyle ki, bugün yarın Alman orduları Trakya sınırlarımızdan içeri girecek, solcular da bir gecede derlenip toparlanarak ya kamplara sürülecek, ya da öldürülecekti. Bunu açıktan açığa bekleyenler ve umutlayanlar vardı. Kimlerdi? Hadi adlarını saymayalım geldi, geçti. Geldi geçti de bitti mi? Ne gezer, her sıkışmada hortluyor.

Fransa faşizmle boğuşuyor, biz her akımın gücüne göre dolanıyorduk, Almanya ne durumda idi? Almanya'nın başında deliliği çok sonra ortaya çıkacak olan bir deli vardı. Bekar, tütün, alkol, kahve içmez,her gün 45 dakika jimnastik yapar, kendini üstün erkek sayardı. "Niye evlenmiyorsun?"diye soran yakınlarına "Ben bütün Almanya ile evli değil miyim?" yanıtını verirdi. Bazan da "Ben evliyim, Almanya benim karım, karım Almanya'dır." derdi.

Hitler'in kendine özgü bir aşk felsefesi vardır, bunu şöyle açıklar:

"Kadınlar kahramanları sever. Erkeksiz kadın kendini yok olmuş sayar. Kadın erkeği kahraman olarak görmek ister. Ancak kahramanla kendini savunmuş olur. Kahraman özgür olmalıdır."

Freud'un çözümlerine göre bu sözler hasta bir ruhun dışa vuran belirtileridir. Faşist dalgalanma liderinin ağzında bu sözlerle biçimleniyordu. Çok sonraları savaşı yitirmeye yüz tuttuğu yıllarda ortaya Eva Braun adlı bir sevgili çıkmıştı. Ama kahraman ona ne türlü yaklaşıyor, aralarındaki ilişki ne türlüdür, pek anlaşılamadı. Savaşta yenilen kendi canına kendi kıyarken sevgilisi saydığını da yanında götürmüştü. Bu davranış sağlıklı bir zihinden kaynaklanabilir mi?

İkinci Dünya Savaşı'nı Müttefiklerin, İngiltere, Fransa, Amerika, Sovyetler Birliği'nin kazanmış olmaları faşizmin kesinlikle yenilgiye uğradığı kanısını uyandırmıştı. Demokrasi cephesinin savaşı kazanması ile rahat bir soluk alınacak sanılıyordu. Bir süre savaş suçluları mahkemeye verilir, faşistler için kovuşturma açılırken bu umudu benimseyenler oldu. Ancak çok sürmedi, İngiltere Başbakanı Churchill'in sosyalist ülkelere karşı çıkması faşizmin yeniden kıvılcımlanmasını sağladı. Belirtiler göründü. Belirtiler yavaş yavaş baş ilke de oldu. Faşist Franko'nun demokrasi cephesi devletlerle oluşturduğu antlaşmalar faşizmin hortladığını gösterdi.

Soğuk savaş, ardından silah yarışması faşizme bazı ülkelerde cesaret vermektedir. Büyük savaş da, bunca ölen insanın canı, kanı bahasına faşizmi tarih sahnesinden silemediğine göre, faşizmle başa çıkmanın bir başka yöntemi vardır. Bu yöntem faşizmin ezdiği sınıfların uğraşından geçer. Faşizm insanlık suçu olarak nitelendirilmişti. Bir daha hortlamayacaktı. Sorumlular Nürnberg'te yargılanıp türlü cezalara çarpıldılar. Bu faşizm için ne uyarıcı oldu, ne de kökü kazındı.

Lâmbo'nun Meyhanesinde

Naim Tirali

Salâh Birsel, Düşün Dergisi'nde yayınladığı "Yaşlılık Günlüğü"nde Ahmet Oktay'ın Milliyet'te çıkan, Beyoğlu üstüne yazdığı yazı dizisinden sözederken, Lâmbo'nun da adı geçmiş. Bu arada benim bir kitabımda da, Lâmbo'yu en hurda ayrıntılarına değin anlattığımı söylemiş. Yanlış anımsıyarak, bu öykünün "Yirmibeş Kuruşa Amerika"da olduğunu belirten Ahmet Oktay'ı da "Öyle galiba." diye yanıtlayan Salâh Birsel'in yazısı, bugünlerde yeniden elden geçirdiğim "Lambo'nun Meyhanesinde" adlı öyküm üstüne birkaç şey söyleme isteği uyandırdı içimde.

"Aşka Kitakse" kitabımın son öyküsü olan "Lambo'nun Meyhanesinde" bir zamanlar Beyoğlu bohem yaşamında sık sık adı anılan ünlü içki evinde geçen bir tartışmanın öyküsüdür. Öykü, meyhanenin havasını vermek yanında, sanatçılar arasında çok önemsenen konulara, bırakınız sokaktaki adamı, aydınların bile aldırış etmediğini vurgular.

Sait Faik ile Orhan Kemal'in öykücülükleri üstüne tartışan bir şair oyuncuyla, bir fıkra yazarının konuşmalarına karışan bir avukatın, şair oyuncu tarafından, biraz da içkinin etkisiyle şamarlanışı anlatılır öyküde. Sait Faik'in de, Orhan Kemal'in de sağlıklarında yayınlanan bu öyküde, ikisinin ve Mösyö Lâmbo'nun adından başka ad geçmez.

Ne var ki, yaşanmış bir olaydan esinlenerek yazdığım bu öykünün kişileri arasında Mücap Ofluoğlu, Cahit Irgat, Fahir Onger, Vecdi Bürün, Selâhattin Hakkı Esatoğlu da bulunmaktadır. Ancak adları anılmamış, mesleklerinden söz edilerek, devinimleri ve söyledikleri sergilenilmekle yetinilmiştir.

Öykünün ilk basısında doktor olarak belirtilen gözlüklü yazar, yeni basıda avukat olacaktır. Çünkü gerçek mesleği avukatlıktır. Şair oyuncuların sayısı ikidir: Cahit Irgat ve Mücap Ofluoğlu. Bu açıklamadan sonra, öyküdeki kavgacı başkişinin, genç aktör ve şair diye nitelenen Mücap Ofluoğlu olduğunu anlamak için, hiç de üstün bir zekâya sahip olmak gerekmez.

Kimi öykülerimde, öykü kişileri gerçek adlarıyla anılır. Ama çoğunda da ya ad yoktur, ya da değiştirilmiştir.. Yeni basılar yapıldıkça, uydurma adlar yerine gerçeklerini koymayı yeğliyorum. Bu, tanınmış kişiler söz konusuysa elbet önemli. Ama böyle bir tutum, öyküye anı türü bir yazı niteliği kazandırmıyor da denilemez. Sonra öyküde her kişiyi adıyla belirtmek gereği de her zaman duyulmuyor.

Anılarımı yazarken, belki bazı göndermelerle, öykülerimdeki kişilerin kimliklerini de açıklayabilirim diye düşünüyorum. Yoksa "Öykülerimde kim kimdir?" başlığıyla bir çizelge mi yayınlamalı? Belki böylesi daha eğlenceli olur.

Bebek: 4 Nisan 1985.

LAMBO'NUN MEYHANESİNDE

LÂMBO'nun meyhanesi, saat dokuzda tam yükünü tutmuştu. Bir tramvay sahanlığından daha büyük olmayan dükkan, sigara dumanı, şarap kokusu ve hep bir ağızdan konuşmalarla tıklım tıklımdı.

Tezgahın ortadan ikiye böldüğü meyhanenin bir yanında, Mösyö Lâmbo, ince uzun parmaklarıyla bazı mezeler hazırlıyor, sonra beyaz ilkokul defterine, tezgahın öbür yanındaki, rahat kımıldama olanağından yoksun, ayakta demlenen müşterilerine neler verdiğini kaydediyordu.

Mösyö Lâmbo'nun, kendine özgü bir defter tutuşu vardı. Her adın altına, oradakileri iyi tanıdığı için olacak, değişik büyüklükte bir açıklık bırakır; kadehler yeniden doldukça, ya da hovarda bir ses, bir porsiyon peynir, bir plâki dedikçe, Mösyö Lâmbo peyniri kesip, plâkiyi tabağa koyup, ellerini siler, ama her seferinde mutlaka ellerini siler, kurşun kalemiyle, adların altına çeşitli rakamlar yazardı.

Zaten sekiz on kişiyle yükünü tutan meyhanede toplananlar, daha çok birbirini tanıyan kişilerdi. Hepsi de bir arada olmak ve günlük yorgunluklarını birkaç kadehle uyuştururken, ayaküstü kendilerini dinleyecek bir kafadar bulmak umuduyla buraya gelirdi. Bir konu mu açıldı, birlikte tartışılır; hemen hepsi şair, ressam, yazar ya da oyuncu olduğu için, ne denli yeğnik konulardan söz açılırsa açılsın, sonunda sanat söyleşilerinde karar kılınırdı. Kiminin okunacak yeni bir şiiri olur, kiminin o günlerde özellikle diline doladığı, çekiştireceği bir ünlü sanatçı bulunurdu.

Küçücük meyhanenin duvarlarında, bazı sergilerden artakalan resimler asılı durur, ama sanat konularındaki iri sözlere karşın, renkli baskılı yabancı dergilerden kesilerek Mösyö Lâmbo'nun sırtını verdiği duvara yapıştırılmış, çıplak kadın fotoğrafları, herkesi daha çok ilgilendirirdi.

İçeriye, genç bir eleştirmenle, kalkık kenarlı fötr şapka giyen bir yazarın girdiğinde, meyhanedekiler, üç ayrı topluluk olarak, konuşmalarını sürdürüyorlardı. Mösyö Lâmbo, İstanbul'da 22.45 Ajansı başladığı için, çocukluk çağlarımızdan kalma, eski model Philips marka radyosunda, başka bir çalgılı istasyon bulmağa çalışıyordu. Asıl mesleği avukatlık olan ve kalkık kenarlı fötr şapka giyen genç yazar, içerdekilerden çoğunun yabancısıydı. Çerçevesiz gözlükleri ardından, meyhanedekileri şöyle bir süzdükten sonra, paltosunu, şapkasını çıkarıp, kapı yanındaki çiviye astı. Eleştirmen arkadaşı, genç yazarı, çevresindekilerle tanıştırdı. Oradakilerin, soyadlarını değil, yalnız ad-

larını söylüyor, öbürü de, her birinin kim olduğunu kestiriyordu. Genç yazarın asıl uğraşısının avukatlık olduğu da öğrenilince, gazetecilerden biriyle ilk kez Lâmbo'nun Meyhanesine gelmiş bulunan iki yargıç da ilgi gösterdi.

Birkaç saattir meyhanede bulunanlar, artık sözcükleri heceliyerek konuşmağa başlamışlardı. Gevezelik ederken, ya tezgâha, ya da duvara dayanmak gereğini duyuyorlar; dayanmak için duvar da, tezgâh kenarı da bulamayanlar ise, kendilerini dinlemek zorunda kalanların omuzlarına asılıyorlardı.

Yeni gelenlerin daha ilk kadehlerini bitirmelerine vakit kalmadan, kapının yanındaki iki şair oyuncuyla, bir fıkra yazarı üçgeninde başlayan tartışma, bütün meyhanedekilerin ilgisini çekti. Bu ilgi, konunun herkes için önemli oluşundan çok, konuşanların, coşkuyla bağırıp çağırmalarından kaynaklanıyordu. Aktör şairlerden genci, hayli sinirli görünüyordu. Yüzü kıpkırmızı olmuştu. Belliydi ki rol yapmıyordu.

"Kardeşim, ben onu bunu bilmem. Orhan Kemal'in üstüne hikâyeci tanımıyorum." diyor, şarabından yudumlamaya da ara vermiyordu.

Fıkra yazarının, konuşurken dili dolaşıyor, güçlükle:

"Haydi canım!" diyordu. "Öyle söz mü olur. Sen tanımıyorsan, bilmiyorsun demektir. Sen Sait'i hiç mi okumadın? Sait gibi hikâyeci gelmiş mi Türkiye'ye?"

Karşılıklı konuşma heyecan içinde sürüyor, meyhanedeki öbür sanatçıların da katılmalarıyla, âdeta bir edebiyat tartışmasına dönüşüyordu. Ama daha çok, kafaların tam anlamıyla tutuk olması yüzünden, kimin kimden yana olduğu anlaşılmıyordu. "Sosyal kaygı", "Bilinç altını hikâyeye sokmak", "Komplekslerin şiir havası içinde verilmesi", "Topluma karşı sanatçının yüzyıllar boyunca süregelen tepkisi" gibi lâflar çokça ediliyor, sanatçının sor :mluluğundan dil sorununa, şive öykünmesine değin, didiklenmeyen konu kalmıyordu.

Genç eleştirmeci, küçücük bir masanın yer aldığı pencere içine oturmuş, bir hikâyeciyle kadın erkek ilişkileri üstüne, herkesin içinde anlatılamayacak ayrıntıları konuşuyor, arada bir seslerini yükseltenlere kulak kabartarak:

"Amma da hıyarca tartışma. Ulan derdiniz mi kalmadı!" diye söyleniyordu.

Meyhaneye birlikte geldikleri avukat arkadaşı, ayakta duruyor, tartışanlardan kâh birini, kâh öbürünü onayladığını, davranışlarıyla anlatmağa çalışıyordu.

Orhan Kemal'i savunan genç oyuncu, artık işi tadında bırakmak ister gibi, son yazdığı kısa şiirlerden birini okuyarak:

"Tamam! İşte bu kadar. Bu iş burada biter." dedi.

Fıkra yazarı, karşılık vermek isterken, şair aktör ona fırsat bile tanımadan, konuşmasını sürdürdü:

"Ama hâlâ inat ediyor, hâlâ Orhan Kemal'i niçin en büyük hikâyeci olarak alkışladığımı öğrenmek istiyorsanız, dinleyin..."

Durdu. Herkesin susmasını bekledi kısa bir süre. Öksürdü. Genzini temizledi. Ve sahnede bir tirada başlar gibi sürdürdü sözlerini:

"Dekor, Adana Garı. Saat sabahın beşi. Mevsim kış. Adana'nın ayazını bilir misiniz? Ben fakir, aktör kulunuz, sabahın saat beşinde, Allahın o ayazında Adana Garındayım. Bizim kumpanya dağılmış. İstanbul'a dönüyorum. Bir de ne göreyim o sabah ayazında? Orhan Kemal beni geçirmeye gelmemiş mi?"

Orhan Kemal'in hikâyeciliğiyle bu olayın ne ilgisi olduğunu kimse anlamamıştı. Gözlüklü avukat, oyuncu şairi sevimli bulduğu için, ya da alkolün etkisiyle tartışmayı sürükleyemeyeceğini anladığından, birden bire kendinden beklenmeyen bir çıkış yaparak, aktöre karşı görüşü savunan fıkra yazarına döndü:

"Sizin Sait Faik'iniz de" dedi "Türkçe bilmiyor. Bir hikâyeci, önce yazdığı dili bilmeli. Nedir o gramer ve söz dizimi yanlışları. Bunlar, bir yazar için, bağışlanır şeyler midir?"

Meyhanenin içinde bir sessizlik oldu. Mösyö Lâmbo bile, ne var gibilerden, şöyle bir doğruldu. Herkes, o zamana değin ağzını açmamış olan, bu yeni tanıştıkları avukat yazara tuhaf tuhaf baktı. Delikanlı, sessizliği kendisine gösterilen bir saygı belirtisi diye kabullenerek, bir konferansçı çalımıyla sözlerini sürdürdü. Dili, İstanbul ağzına pek uymuyor, bazı sözcükleri Orta Anadolulular gibi söylüyordu. Sait Faik'in hikâyeciliğine karşı atıp tutması daha sona ermemişti ki, Orhan Kemal'i savunan şair aktör birden parlayıverdi:

"Ulan sen sus bakalım! Sen kim oluyorsun da Sait aleyhinde konuşuyorsun? Senin adın ne? Ne bok yazdın bu zamana kadar? Sait'i, Orhan'ı ağzına alacak herif misin sen?.."

Küçücük meyhanenin içi hemen karıştı. Bu beklemediği karşılık, gözlüklü avukatı şaşkına çevirmişti:

"Efendi, terbiyeli konuş. Daha sözümü bitirmedim." demesiyle yüzüne şamarı yemesi bir oldu.

Eleştirmen arkadaşı, oturduğu yerden fırlayıp araya girdi. Mösyö Lâmbo:

"Ayıptır beyler!.. Yavaş olun!" diye incelikle söylendi.

Şair aktör şamarı attığı yetmiyormuş gibi, avukatı tartaklıyor, bir yandan da:

"Sen kendi dilini düzelt önce, hıyar ağası" diye söyleniyordu.

"Kardeşim" dedi avukat, "ne kızıyorsun. Ben diyorum ki..."

Sözünü tamamlamaya kalmadan, yine aktörün saldırısına uğrayınca, eleştirmen arkadaşı kendisini dışarıya sürükledi. Bir başkası paltosuyla şapkasını verirken:

"Röleve şapkasına ettiğimin serserisi" dedi şair aktör, "sana mı kaldı Sait'in türkçesini eleştirmek."

Meyhanenin tadı kaçmıştı. Fıkra yazarı, şair oyuncuya, davranışının hiç de hoş sayılamayacağı, avukata, özellikle onu getiren eleştirmen arkadaşlarına karşı ayıp olduğunu söyledi. Birkaç kişi onayladı. Birisi de:

"İyi ettin. Haketmişti tokadı deyyus." diye tok bir sesle görüşünü açıkladı.

Mösyö Lâmbo, radyonun düğmesini çevirerek, artık evlere dönme zamanının geldiğini sezdirdi.

Bütün bu olup bitenlere seyirci kalan iki yargıçtan biri, kendilerini aydın kişilerin toplandığı bir meyhanede içmeleri için, Lâmbo'ya kadar sürükleyip getiren gazeteci arkadaşına, telâşla, ama biraz da merak içinde sordu:

"Pekiyi ama kardeş, ne diye kavga etti bunlar? Kim Allah aşkına sözünü ettikleri adamlar? Neydi, ha Sait Faik... Aktörün oynadığı tiyatronun müdürü mü yoksa bu Sait Faik?"

1954

Edebiyat Tarihimizin Hiciv Ustası

Mehmet Refik

Yeni kuşakların, geçmiş kültürümüzden, tarihimizden kopukluğu ülkemizde değişik bakış açılarından sık sık dile getirilir. Tesbitte herkes "hemfikir"dir, ama, eski bir deyişi başka bir türlü ifade edersek "rivayet bir, maksûd muhtelif"tir.

Sevindirici bir olgu olarak görüyoruz ki, son yıllarda, ülkemizin geçmiş kültür birikiminin özümsenmesi, tarihimizi oluşturan toplumsallığın etüd edilmesi, tartışılması, bu konudaki araştırmaların yoğunlaşması, birçok bilim adamımızın akademik çalışmalarında bu konulara ağırlık tanıması, bizlerin, bugünkü kuşakların başlıca ilgi alanları arasına girmiştir. Bu kapsamda yayınlanan kitapların gerek sayıları, gerek çeşitliliği, gerekse satış durumları geçmişimizi öğrenmeye olan susamışlığı çok iyi gösteriyor.

İşte tarihsel etüdlerin, ulusal kültür mirasımıza sahip çıkan çabaların yoğunlaşması, yukarıda değindiğimiz değişik bakış açıları arasındaki tartışmaları da ister istemez arttırıyor. Bunun böyle olması da doğaldır. Güncel konularda olduğu gibi, artık geçmişte kalmış, tarihe mal olmuş olayların, ya da tarihsel kültür öğelerinin de yorumlanmasında değişik açılar bulunacaktır, bu görüşler tartışılacaklardır; tartışmalar tarihimize daha çok eğilen çabaları, araştırmaları getirecektir. Böylece, geçmişin karanlığında kalmış olayların günümüz aydınlığına çıkarılması uğraşında daha çok belge, daha çok kanıt bulunacaktır. Ve belli bir noktadan sonra, tarihsel gerçeklerimizden tartışmalı olanları, yorum ya da öznel değerlendirmeleri aşıp, nasılsalar öylecene kendilerini yeni kuşaklara kabul ettireceklerdir. Bu gerçeklere aykırı değerlendirmeler, onları zorlama bir şekilde, olumlu ya da olumsuz yorumlara tâbi tutan eğilimler genel kabüllerde önemsizleşecektir. Olgu neyse, kendisi konuşacaktır.

Tarihsel gerçekliklerimizle, tarihsel kültür öğelerimiz arasında doğrudan bağıntı vardır. Geçmiş dönemlerin kültür mirasını irdelerken, o miras içinde yer alan edebiyat, sanat ürünlerinin her birini yaratıldıkları çağın tarihsel gerçeklikleriyle birlikte görmeden onları özümsemek mümkün değildir. Örneğin Yunus'u kendi çağından koparararak ele alırsak, ondaki yoğun mistisizmi, pekâla "aşırı bir dincilik" diye görmek yanlışından kurtulamayız. Oysa Yunus'un mistisizmi sadece hümanist değildir, aynı zamanda halkçıdır, ilericidir. Tanrıyı ve dini tekellerine alarak kendileri için bir araç halinde kullanan derebeylerine ve o derebeylerinin kapılarında beslenen din adamlarına, kadı-molla-yobaz takımına karşı bir tepki olarak doğmuştur tasavvuf. Derebeylik sistemi ve onun "ulema"sı, dini *şeriat* adlı kalıplar ve buyruklar bütünlüğü halinde bir baskı aracı olarak kullanıyordu. Derebeylik, kendi koyduğu kanunları, şeriat adı altında "Ku'ran-ı Azim-ül şân" adına, tanrı buyruğu gibi topluma dayatıyordu. Feodalite, sahip olduğu başka araçlarının yanısıra, "Allah korkusu" ve "nâr-ı cehennemde yanma" tehdidi ile otoritesini pekiştiriyordu. İslam dünyasında tasavvuf ise, dini, derebeylerinin "dünyevi menfaatlerinden" kurtarıp insancıllaştırmak için kurulmuş tekkelerin, tarikatların bir sonucu olarak doğuyordu. Hallac-ı Mansur "enel hak" dediği için idam edilmedi, feodalitenin dünyevi kurumlarına karşı başkaldırdığı, dini feodal egemenliğin aracı olmaktan çıkarıp onlardan bağımsız bir kurum haline getirmek gibi imkânsız bir çabaya giriştiği için idam edildi.

İşte, Yunus'un yaşadığı toplumsal gerçekliği gözönüne almasak, kendisini Allah'a ve Allah yolunda Tabtuk Emre'nin dergahına adamış bir derviş olarak, onu bütün dünyası uhrevi'likten ibaret, toplum dışı bir meczup gibi görmemiz ve bu denli aşırı bir dinselliği, bağnazlık, tutuculuk, gericilik, çağ-dışılık olarak kabul etmemiz, böylece asıl tutucuları gözden kaçırmamız, Yunus ve misyonu konusunda yanlış kanılara kapılmamız işten bile değildir. Ama, aynı tekkelerin, tarikatların (derebeylik sistemi dışında bir çeşit özerk halk örgütlenmesi ve fikriyatı olarak doğmuş o kurumların), bir-iki istisnayla, sonradan yozlaştığını, derebeylik emrindeki dinselliğin en gerici, en tutucu araçları haline dönüştüğünü, halkın başına bela kesildiğini, Meşrutiyet'te 31 Mart Vakası'yla, Cumhuriyet'te Menemen olayıyla en çarpıcı örneklerini gördüğümüz irticanın oralarda yuvalandığını da, bir başka tarihsel gerçeklik olarak görmekteyiz.

★ ★ ★

Tarihsel olaylara farklı yaklaşımların bulunması ve bunların tartışmalara sahne olması doğaldır; ama, bazı tarihsel olgular vardır ki, "iki kere iki dört eder" denilen türde kesinlik kazanmıştır. Bunlar herhangi bir araştırmayı gerektirmeyecek kadar kendilerini yeterince belgeleyip kanıtlamışlardır. Buna rağmen, belli bakış açıları bir takım kesin tarihsel gerçekleri bile ters yüz etmeye çalışırlar.

Bu gibi tartışma götürmez olayların, tarihsel kesinliklerin, büyük çoğunluğu yakın tarihimize ait. Bu olayların hem belgesi çoktur, hem de canlı tanığı. Buna rağmen onları farklı göstermekten medet umanlar çıkıyor. Örneğin bir Vatan Haini olan ve işgal altındaki İstanbul'da oturduğu sarayından düşmanla birlikte, Ankara'yı "eşkiya karargahı", Kuvayı Milliye'cileri ise "eşkiya çeteleri" gibi göstermiş Sultan Vahdeddin'i sadece aklamaya çalışmayıp, aynı zamanda ona övgüler düzen yazı serileri, makaleler, ya da kitaplar var.

Gene yakın tarihimizle ilgili bir başka ters iddia II. Abdülhamit hakkında. Belli kesimler, Sultan Vahdeddin'i aklama gayretlerinin tutmadığını görüp bir yana koydular

ama, Ulu Hakan Sultan Abdülhamit Han hayranlığını diri tutmaktan hiç vazgeçmediler. Aslında Abdülhamit konusu yakın tarihimizle ilgili en önemli bağnazlık konusudur. Abdülhamit hayranlığı önce II. Meşrutiyet ilanından sonra Meşrutiyet'e, fakat daha çok Cumhuriyet'in kurulmasından sonra Cumhuriyet'e karşı sürekli olarak bir ayıraç gibi tutuldu. Kanlı sultan, Osmanlı padişahlarının son büyük hakanı diye tanıtılmaya devam edildi.

Onun Memâlik-i Osmani'yi kurtarmak için çabalayıp durduğunu, Birinci Meclis-i Mebusan'ı bu nedenle kapattığını söyleyenler bugün de yazıp çiziyorlar. Abdülhamit devrinde hürriyetlerin yokedilmesini ise, Abdülhamit Han "devlet'le hürriyet arasında" bir tercih yapmak zorundaydı. Birincisinin bekası için, ikincisinin feda edilmesi zaruriydi, diye savunuyorlar. Bu görüşlerini dinsel gericilikle de bezeyip, bu büyük Hali'fe-i İslam'ın aslında böyle yaparak dışta küffar'a karşı, içte ise münkir'e karşı Ahali-i Din-i Muhammedi'yi koruduğunu, İslam'ı yücelttiğini ileri sürüyorlar. Dahası da, Abdülhamit'in kışkırttığı 31 Mart vakasının, "İslam'ı münkirlerden kurtarmak" için yapıldığını ileri sürüyorlar. Böylece din, devlet, hürriyet konularında birtakım kavram kargaşaları yaratarak, hiç değilse kendi okurlarını böyle ters bir şartlandırma içinde tutuyorlar. Ve bu çarpık görüşleri, bu insanlık karşıtı, bu özgürlük ve demokrasi aleyhtarı açıları genç kuşaklara da iletiyorlar. Abdülhamit'in devleti kurtarmak için hürriyeti rafa kaldırması, İslam'ı kurtarmak için hilafet kurumunu korkunç bir terör ve zulüm mevkii haline getirmesi, halkı inim inim inletmesi, bu şekilde aklanıyor.

II. Meşrutiyet'i ilan ettiren 1908 inkılabının yeni iktidarı İttihat ve Terakki yönetiminin kısa zamanda despotlaşıp, ülkeyi de savaşa sokarak maceraya sürüklemesi, Abdülhamit hayranlarının bugüne değin süren başlıca savunularını oluşturuyor. "Görüyorsunuz, baldırı çıplak serseriler gelip Abdülhamit'in 'koruyup, güçlendirdiği' imparatorluğu yıktılar", diyorlar. Yani bir yanlışın karşısına bir başka yanlışı koyarak, iki yanlıştan birisini, iki despotizmden birisini tutmak gerekirmiş gibi okurlarına dayatıyorlar.

Şair Eşref

Oysa, meşrutiyetin gelmesi, demokratik kurumların getirilmesi, Türkiye'de toplumsal gelişimin bir sonucuydu. Fransız devrimi 18'inci yüzyıl sonunda gerçekleşmişti. İngiliz Parlamentosu ise 16'ncı yüzyıl ortasında kurulmuştu; Türkiye'ye ise parlamento ve demokrasi yirminci yüzyılda bile çok görülmekteydi. Bu "cimriliğin" o zamanki şampiyonu Sultan Hamit ve ricali ile onların bugünkü takipçileri, bu geciktirmeyi, "halk cahildi, hürriyeti hazmedemezdi, el-ayak takımıyla memleket idare edilemezdi, demokrasi bir kültür ve olgunluk işidir, bir tahsil meselesidir, bu nedenle demokrasi Memalik-i Osmani'de lükstü, israftı, bir garp özentisiydi, milli bünyemize uygun değildi" diye savunmuşlardır. Tekrar edelim ki, İttihatçı maceracıların hazin akıbeti bu argümanlara kanıt olamaz. İnsanların "demokrasi terbiyesi" Hükümdar'ın "lûtf-u şahanesi" olamaz, kitleler demokrasiyi demokrasi içinde öğrenirler; demokrasinin yerleşip kökleşmesi, belli normlara ulaşması, genel kabüller haline, ilkeler ve kurallar bütününe dönüşmesi ancak gene demokrasi ile sağlanır. Sultan Hamit, Meclis-i Mebusan'ı gece eşkiyası misali bir gecede feshedecek, sonra 33 yıl kara, kanlı bir saltanat kuracak, ondan sonra da "halk cahildir, demokrasiyi hazmetmemiştir, demokrasi terbiyesine sahip değildir" diyerek kendisini savunacak ve aradan bir asır geçtikten sonra hâlâ kimi gazetelerde, dergilerde ya da kitaplarda Ulu Hakan Abdülhamit Han'ı ve onun "cehalet" demagojisini savunan görüşler, devlet, millet, hürriyet, cehalet gibi içi boşaltılmış kavramlarla okura sunulacak sonuçta Sultan Hamit istibdatı aklanacak ve bu istibdadın kalesi Yıldız, (içindeki, paranoyak, psikopat despotla birlikte) "ümmet-i islâmın" ve "ahâli-i etrak"'ın tarih semasındaki bir yıldızı gibi parlayacak, hatta bu yıldız adeta Kutup Yıldızı haline getirilecek.

★ ★ ★

Toplum ve siyaset hayatımızdan bir türlü eksik edilmeyen bu görüşler sık sık yazılır, çizilir. Bu yıl da, 31 Mart Vakası'nın (ve dolayısiyle kudretten uzaklaştırılmış Abdülhamit'in tahttan da uzaklaştırılıp, Selanik'e nefy'edilmesinin) bilmem kaçıncı yıldönümü vesilesiyle yapılan bazı değinmelerde aynı görüşlerin "mükerreren arz-ı endâm" ettiği görüldü. Bu vesileyle, Abdülhamit Han'ı savunan, savunmakla kalmayıp göklere çıkaran bu görüşlere karşı -mâdem ki, mesele bir sene-i devriye meselesidir diyerekten- Eşref'in ölüm yıldönümüne rastlayan Mayıs ayında da (ölümü 22.5.1912) şairi konuşturmak gerekti.

Ulu Hakan'a karşı baldırı çıplak bir şair ne yazar, demeyiniz; çok şey yazar. Bu sorunun yanıtı, şairin yazdıklarında saklıdır.

Hamit ile Eşref, devrin iki büyük karşıtıdırlar. Birisi durmadan hükmetmiş, ötekisi ise durmadan hükmedeni hicvetmiştir. Hamit ile Eşref, adeta devrin zıt kutupları olarak sadece Türk siyasal literatürüne geçmemişler, daha sonraki devirlerde edebiyatımızın, hatta yer yer tiyatro sanatımızın, nükte ustalarımızın en önemli *karşıt iki kahramanı* arasına girmişlerdir. Sultan Hamit ile Şair Eşref halk kültür tarihimizde bir anlamda Sultan Murat ile Bekri Mustafa'ya benzerler. Nasıl ki, Bekri Mustafa'nın zamanında söylediği sözler, kuşaktan kuşağa halkın yaratıcı zekasında çoğalarak, yenileri eklenerek bugüne değin gelmişse, Eşref'in de söyledikleri dilden dile, kuşaktan kuşağa nükte ve hiciv sanatımızda çoğalarak gelmiştir. Hatta Eşref'e atfedilen bir çok sözün, beyitin, kıta'nın hangisinin ona ait olduğu, hangisinin sonradan başkaları tarafından eklendiği bile edebiyatımızdaki bilinmeyenler arasındadır. Şayet kudretli IV. Murat'a Bekri Mustafa'nın ileride kendisinden daha ünlü olacağı söylenseydi inanmazdı. II. Abdülhamit için de aynı şey sözkonusu.

Hamit ile Eşref'ten birisi hükümdardı, kudretliydi, her lafı ferman idi; diğeri ise küçük memuriyetinde oradan oraya sürülen, istifa edip ayrılan, derken hapsolunan ve yurdu terke zorlanan biriydi; yani padişahın ve ricalinin, cümle asilzâde'nin nazarında "şuera makulesi"'nin (şair takımının) "ne idüğü belirsiz", "haddini bilmez" bir ferdiydi. Nitekim, "ulularıın" kendisine nasıl baktığını bilen Eşref, kendisinin de ne yaptığını bildiğinden, Abdülhamit'e şöyle seslenmişti:

Çok mudur karşı gelip etsem seninle harb-ü darp,
Sen mezalim şâhısın, ben de sühan (söz) *sultanıyım.*

Gerçekten de, bu iki sultandan birisi, istibdadın, hoyratlık ve dehşetin bir simgesi olarak siyasi tarihe gömülürken; ötekisi özgürlüğün, incelik ve neşenin sözcüsü olarak edebiyat tarihimize mâloldu.

Şair Eşref'in ölüm yıldönümünde, ondan yaptığımız sınırlı sayıdaki seçmeleri edebiyat tarihimizin bu en büyük hiciv üstadının nükte gücüne bir örnek olduğu kadar, Abdülhamit'i savunanlara karşı bir yanıt olarak da,—ama sonuçta küçük bir mizah derlemesi olarak—sunuyoruz. (Yararlanılan kaynaklar; Cevdet Kudret: *Eşref'ten Hicviyeler,* 3'üncü basılış, Bilgi Yayınevi, Ankara 1970; *Eşref* Varlık Yayınları Türk Klasikleri Dizisi, Mayıs 1977 ve Hilmi Yücebaş: *Şair Eşref, Bütün Şiirleri ve 80 Yıllık Hatıraları,* 3'üncü basılış, Dilek Yayınevi, Istanbul 1984).

USLANMAYAN ŞAİRİN "BEYİN NÖBETLERİ" (!!)

Eşref, 1846'da Manisa Kırkağaç'da doğmuş. Dar gelirli bir ailenin çocuğu olarak, ilk öğreniminden sonra Manisa'da medreseye girmiş, orada Arapça ve Farsça öğrenmiş, hafız olmuş (bazı kaynaklar medreseye girmeden özel eğitimle Arapça ve Farsça öğrendiğini yazıyorlar). Gençliğinde bir süre zeybek kılığıyla âzâde bir hayat sürdükten sonra, 24 yaşında memuriyete geçerek 1878'de sınav kazanıp kaymakam olmuş. 1902'ye kadar, Fatsa, Çapakçur, Hizan, Ünye, Tirebolu, Akçadağ, Garzan, Garbi Karaağaç (Acıpayam), Buldan, Kula, Kırkağaç, Daday ve Gördes kaymakamlıklarında bulunmuş. Memuriyetine rağmen hicivler yazmaktan geri durmayan Eşref, zaman zaman Zaptiye Nezaretine (İçişleri Bakanlığına) çağrılarak "istintak edilmiş" (sorguya çekilmiş), nihayet *"ba'dema* (bundan böyle) *kimseyi hicvetmeyeceği"* konusunda kendisine *"şiddetli bir ihtar"*da bulunulmuşsa da, o bildiğini okumaya (yani yazmaya) devam etmiş. Baskı rejimi şiddetini arttırdıkça, Eşref de hicivlerini arttırmış, bu yüzden, örneğin: *"işret kullanması* (içki içmesi), ***hükümetin vekarını kıracak hareketlerde bulunması"*** gerekçesiyle Fatsa, *"hilaf-i nizam* (düzene aykırı) ***harekâtından ve su-i idaresinden*** (kötü yönetiminden)" dolayı Tirebolu kaymakamlığından azledilmiş. Kendi memleketi Kırkağaç'ta kaymakamlık yaptığı sırada da *"işret mübtelası olması ve tabiat-ı şi'riyyesi* (şiirlerinin niteliği) *dolayısıyla birtakım yolsuzluklarda* (doğru olmayan davranışlarda) *bulunduğu"* gerekçesiyle Daday'a tayin edilmiş, nihayet Gördes kaymakamı iken *"fesad kumkuması kurmak"* ve *"evrak-ı muzırre* (zararlı evrak) *bulundurmak"* suçlamasıyla tutuklanarak İstanbul'da bir yıl hapse mahkûm edilmiş. "Zararlı evrak" denilen şey Eşref'in yazıp da yayınlayamadığı, eşine dostuna okuduğu şiirlerdi. Eşref kartvizitinin üzerine yazdığı şu kıta'nın "muzir evrak" diye müsadere edildiğini söylüyor:

Kimseyi bizce ziyarette tekellüf yoktur,
Yüz bulursak oturur, bulmaz isek yollanırız.
Alaturka vizite n'olduğunu öğreneli,
Biz de taklid-i ekâbir ile kart kullanırız.

Resmi sicilinde Eşref'in *"iffetli"* bir memur olduğu, *"ahval-ı mahalliyeye vakıf"* (yörenin durumunu iyi bilen), *"istikamet ve iktidarı"*nın iyi bulunduğu ama beyin nöbetleri geçirerek, bu anlarda iyi durumuyla çelişen şeyler yaptığı gibi kayıtlar bulunmaktadır. Hırsızlığın ve rüşvetçiliğin kol gezdiği çürümüş bir devlette, sonuna kadar namuslu kalmış bir memur, üstelik de iyi bir yönetici, niçin devlet büyüklerini yerip, kendi istikbalini karartırdı; böyle aklı başında bir adam niçin böyle hicviyeler yazardı; bu olsa olsa böyle iyi bir adamın beynine zaman zaman "kaza nöbetleri"nin gelip gitmesi sonucuydu.

Eşref hapisten çıktıktan sonra İzmir'e sürgün edildi. Orada Sultan Hamit'in hafiyelerinin ablukası altına alındı. Doğru bildiği şeyi yayınlayamasa bile hiç değilse eş dost meclisinde söylemekten geri durmayan şair, çevresini saran hafiyelerin baskısından bunalarak Mısır'a gitti (1903). Yurt dışındaki sürgün yıllarında Mısır, Paris, Lozan-Cenevre ve Kıbrıs'ta bulundu; Deccal, Hasbihal, Şah ve Padişah gibi kitaplarını Mısır'da yayınladı.

DECCAL

Deccal, birinci kitap: Eşref, burada tutuklanmasını, İstanbul'a götürülüşünü yargılanıp mahkûm edilişini, hapishanedeki yaşamını, İzmir'e dönüşünü ve Mısır'a gidişini anı tarzında anlatmış, düz yazı içine kıtalarını yerleştirmiştir (Mısır, 1904).

Deccal, ikinci kitap: Daha önce *Şemşir-i Zeban* adı altında toplanmış eski şiirlerini ve sonradan yazdığı yeni şiirleri toplamıştır (1907). Bu ikinci kitabın kapağında şu kıta yazılıdır:

Kimseye mektûb göndermem, berây-ı ihtiyat (ihtiyat için),
Vaktim oldukça bu yolda tab'ı âsâr eylerim (eserlerimi basarım);
Neşr eder men-i duhûliyçin (içeri sokulması için) ***hükümet "sirküler"***
Sıhhatimden dâhile böyle haberdâr eylerim.

(Eşref, kendisinden mektup alamamaktan yakınan dostlarının, yakınlarının sitemlerine bu şekilde yanıt verirken, onların iyiliği için duyduğu ihtiyattan dolayı mektup yazamadığını, ama kitap bastığını, kitaplarının Sultan Hamit tarafından yurda sokulmasının yasaklandığını, fakat bu konudaki her yasaklama sirküleri ilan edildiğinde, kendisinin sıhhatte olduğunu yakınlarının öğrenmiş olduğunu, söyleyerek, nükte zekasını bir kez daha göstermektedir.)

Burada Deccal'ın birinci ve ikinci kitabından bazı dörtlükleri aşağıya aktaracağız. (Eşref'in eserlerinde şiirleri genel anlamda bir bütünlük taşısa da, her bir beyit, ya da kıt'a, aynı zamanda tek başına bağımsız bir hiciv de olduğu için, bunlardan bazılarını seçip buraya aktarmakta şiirin bütünlüğünü bozmak gibi bir sakınca bulunmuyor.)

Çektiğim cevr ü cefânın sebebinden sorma,
Deme kim: "Bâdıhavâ menkıbe dellâlı budur";
Habs ile nefy ile, işkence ile ömür geçer,
İşte Türkiyye'de şair olanın hâli budur.

(*bâdıhavâ menkıbe dellalı:* sokaklarda bedava menkıbe söyleyen, mani okuyan gezginci; *nefy:* sürgün)

Türkiye'den ayrılıp Mısır'a gitmesini aynı şiirde Eşref şöyle izah ediyordu:

Sebeb vardır, vatandan ihtiyârî kimse dûr olmaz,
Bunu herkes bilir, hubb-i vatan gerçi mukaddestir;
Nola bir hubb-i gurbet hâsıl olsa bil'akis bizde?
Vatanda ehl'i nâmusun ikaametgâhı mahbestir.

(*dûr olmak:* uzak kalmak, ayrı düşmek; *hubb-i vatan:* vatan sevgisi; *mahbes:* hapishane)

Vatanın hâl-i gâribânesine baktıkça,
Girye-i hûn-i hamiyyetle gözüm doldu benim;
Günde bin türlü mezalim olarak mesmûum,
Hâfızam hâne-i cellâda şebih oldu benim.

(*Girye-i hûn-i hamiyyet:* hamiyyet kanından gözyaşı; *mezâlim:* zulümler; *mesmû olmak:* duyulmak; *şebîh olmak:* benzemek)

Bilenlerle bir değildir pâdişahım bilmeyenler bir,
Tarîk-i i'tisâf'ı yolcular reh-zenden öğrensin;
Ma-at-ta'zîm gelsin şimdi diz çöksün huzûrunda,
Usûl-ü zulm-ü gadrı Engizisyon senden öğrensin.

(tarîk-i i'tisâf: doğru yoldan sapma; *reh-zen:* yol kesici; *ma-at-ta'zîm:* ta'zim ile, saygıyla)

Abdülhamit'in ünlü hafiye ordusu için Eşref şunları söylüyordu:

Tefrika saldın miyân-ı millete şol rütbe kim,
Alet etmekte seni ağrâza dostun, düşmenin,
Pâdişahım! verme bîhude hafiyye aylığı,
Hasbeten-lillâh millet hep hafiyyendir senin.

(tefrika salmak: ayrılık sokmak, ikilik çıkarmak—fark ve tefrik'den geliyor—; *şol rütbe ki:* şu derece ki, öylesine ki; *miyan-ı millet:* milletin arasına; *bîhûde:* beyhûde, boş yere; *hasbeten-billâh:* Allah rızası için, gönüllü olarak)

Eşref, Sultan Hamit'in ağzından yazdığı bir sonraki dörtlüsünde, Abdülhamit'in evhamına, korkusuna değinerek, pek çok kimseleri hapislere atan Sultan'ın, kendisini de Yıldız'a hapsetmiş olduğunu söylüyor:

Zamânımda olan her bir fenâlıktan haberdârım,
Vatan satranca döndü, ben dahi bir şah-ı menhûsum;
Ahâliyi aceb habs ü nefy etmekle zevk alsam,
Cülûsumdan beri Yıldız'da zira ben de mahbusum.

(şâh-ı menhus: uğursuz padişah; *habs ü nefy:* hapis ve sürgün)

Eşref sonra şöyle sürdürüyor:

Bir sürü sanki koyundur millet,
Sürünün kurdu Hamîd-i Sânî;
Nice can yaktı, ocak söndürdü,
Dûzaha gitmedi hâlâ canı.

(Hamîd-i Sânî: İkinci Abdülhamit; *dûzah:* cehennem)

Pâdişâhım! Ehl-i mahşerden hâyâ etmez misin?
Sağlığında herkese sihr eyledin cadu gibi;
Kimseden umma sakın bir Fâtiha ba'del-memat,
Çünkü kırbaçla alınmaz Fâtiha virgû gibi.

(ehl-i mahşer: mahşerdekiler; *ba'del memat:* ölümden sonra; *virgû:* vergi)

Eşref'in en ünlü dörtlüklerinden birisi de gene bu şiirde yer alır. Osmanlı İmparatorluğunun giderek küçülmesini, şair, nefis bir hicivle anar:

Pâdişâhım! Bir dırahta döndü kim gûya vatan,
Daima bir baltadan bir şâhı hâli kalmıyor;
Gam değil ammâ bu mülkün elden gitmesi,
Gitgide zulmetmeye elde ahâli kalmıyor.

(dıraht: ağaç; *şâh:* burada dal; *hâli:* boş)

Abdülhamit, halka ait topraklara el koyup, kendi şahsi mülkiyetine geçirerek kendisine çiftlikler kuruyordu. Eşref de Sultan'ın bu "fütûhatı"nı şöyle hicvediyordu:

Cihanda pâdişâhım, hayret-efzâdır fütûhatın,
Ahâlinin elinden zabtolunmuş çiftlikâtın var;
Ni mutlu! memleket gittikçe, artar feyz-i lûtfunla
Memâlikte senin milyon kadar müstemlekâtın var.

(hayret-efzâ: hayret verici; *fütûhat:* fetihler; *çiftlikât:* çiftlikler; *feyz-i lûtf:* lutuf bolluğu; *memâlik:* memleketler—mülk'ün çoğulu; *müstemlekât:* müstemlekeler, sömürgeler.)

Oğlu olmayan Abdülhamit'in bir ara saltanatta veraset sistemini değiştirmek ve kendisinden sonra padişah olacak şahsı bizzat belirlemek istediği söyleniyordu. Eşref de bunu şu ünlü dörtlükle yermişti:

Öyle bir hünkâr ile millet belâya düştü kim,
Haşre dek kan dökmeye İblis'e karşı va'di var:
Şimdi de kalkıştı tebdil-i veraset etmeye,
Zulmü bitmek bilmiyor, mâba'dinin mâba'di var.

(haşre dek: mahşer gününe dek; *tebdîl-i verâset:* verâset'i değiştirme; *mâba'dinin mâb'adi:* devamının devamı)

Abdülhâmit sadık bendelerinden Seccadecibaşı İzzet Ağa'yı İzmir gümrüklerine—yılda 6-7 bin altın lira gibi büyük bir gelir getiren—hammalbaşı olarak atamıştı. Eşref de fırsatı kaçırmayıp bunu şöyle anıyordu:

İzmir'e hammalbaşı oldu ser-seccadeci,
Anlaşıldı, kendisi bir abd-i mümtazdır sana;
Ettiğin cürm ü günâhı boynuna almak için,
Pâdişahım! öyle bin hammalbaşı azdır sana.

(abd-i mümtaz: seçkin kul)

Gene o yıllarda dünyaya bir kuyruklu yıldızın çarpacağı söylentileri çıkmıştı. Eşref ise ülkenin, (mülkün) Yıldız'dan yıkılacağını söyleyen şu ünlü dörtlüğüyle usta bir hiciv örneği daha veriyordu:

Kıyâmet, necm-i gisûdar ile teşrin-i sânîde,
Koparsa çok değildir ol kadar dehşetli bir hızdan;
İşitmiştim bunu vaktiyle bir mâhir müneccimden;
Mukaddermiş harabisi bu mülkün çünkü "Yıldız"dan.

(necm-i gisûdâr: kuyruklu yıldız; *mukadder:* kaçınılmaz, kaderi çizilmiş; *mülkün harabîsi:* ülkenin yıkılması, harâb olması)

Deccal'in birinci kitabında Eşref'in hapishane ilhamlarından başlığıyla yazdığı kıtalardan birisi şuydu:

Mekteb-i gamda Hüseyn'i Kerbelâdan feyz alıp,
Bin felaket dersini birden bitirmişlerdeniz,
Etmeyiz öyle olur olmaz belâdan içtinab,
Biz makâm-ı Yusuf'u görmüş geçirmişlerdeniz.

(içtinâb: sakınma, çekinme; *makâm-ı Yusuf:* Tevrat, İncil ve Kur'an'daki peygamber Yusuf efsanesinde Yusuf bir süre zindanda yattığı için, şair burada bu tabiri hapishane, zindan yerine kullanmış)

Gene Eşref hapishanedeyken, bazı siyasi mahkûmlar bir ara "acaba padişahtan af istesek mi?" diye düşünmüşler. Eşref ise bu konuda yazdığı kıt'asını daha sonra Deccal'in birinci kitabına almış:

Nefret ettim, ba'demâ Osmanlı nâmı istemem,
Yok mu istikrâha söyle Allah aşkına?
Pâdişâhım! başka bir lûtf istemem senden, fakat
Tâbiiyetten beni affeyle Allah aşkına!

(bugünkü dilde uyruk anlamında olan *tâbiiyet* sözcüğü hükümdarın *teb'ası* demek olduğu için, Eşref, Abdülhamit'-in teb'ası olmaktan affolunmak istiyor)

*Deccal'*ın ikinci kitabında da Eşref, Sultan Hamit düzeninin zorbalık, rüşvet gibi belli başlı özelliklerini işliyordu. Örneğin Abdülhamit, rüşvet almamaları için hakimlere yemin etme mecburiyeti getirdiğinde Eşref bütün memurların rüşvet almamak için yemin etmeleri halinde hepsinin yeminlerini çiğnemekten ötürü çatlayacaklarını söyleyen şu hicvi yazdı:

Pâdişâhım, her iraden aynı-ı hikmettir senin,
Bir kerâmettir hele tahlif-i hükkâm-ı kirâm;
Bu usulü cümle me'mûrîne ta'mîm eyle kim,
Çatlasınlar hepsi, kurtulsun bu millet veselam.

(ayn-ı hikmet: hikmetin ta kendisi; *tahlîf-i hükkâm-ı kirâm:* saygıdeğer hakimlerin yemin etmeleri; *me'mûrîn:* memurlar; *ta'mim:* genelge)

Bir süre sonra, Abdülhamit, rüşvet almamak yeminini bütün memurlara zorunlu kıldı. Eşref de, memurların yemin ettikleri halde rüşvet aldıklarını söyleyerek, "bari halka rüşvet vermemeleri için yemin ettirelim" diye şu ünlü hicviyesini yazdı:

Mansıb erbâbı yemininde sebat eylemiyor,
Böyle hainlere bilmem ki daha nettirelim?
Rüşvet i'tâsını men etmeğe me'mûrîne
Bâri efrâd-ı ahâliye yemin ettirelim.

(mansıb erbâbı: mevki-makam sahipleri; *rüşvet i'tâsı:* rüşvet verme; *men etmek:* yasaklamak; *efrâd-ı ahâli:* halk fertleri, halk)

Her önüne geleni karakola çekip bizzat dövmekle ya da dövdürmekle ün yapmış olan, Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa öldüğünde, Eşref, "cellad-ı şehir" diye andığı bu kişinin ölümüne tarih düşerek, bu paşadan dayak yemiş olup, hâlen "öbür dünyada" bulunanlara, paşayı dövmelerini sağlık veriyordu:

Hasan Paşa geberdi hazır olsun darp için ervâh,
Varır varmaz ite, sille tokat âlâdan, ednâdan.
Ayu oğlu ayu belki kaçar, zincir takın muhkem,
Sakın vazgeçmesin orda Suavi eski davadan.
Nasıl hakkında böyle sözlerim ateşfeşân olmaz,
Onun darp ettiği çok kimseler vardır ehibbâdan.
Kızıp kızgın topuz vurdukça düzahta zebâniler,
Ola hâkân-ı sâbık handezan firdevsi âlâdan.
Beşiktaş'tan çıkardım bir ayu yazdım bu tarihi:
Hasan Paşa cehennem oldu gitti dâr-ı dünyâdan.

(ervâh: ruhlar; *âlâdan, ednâdan:* üstten, alttan; *darp:* darbetmek, dövmek fiilinin isim hâli; *muhkem:* tahkim edilmiş sağlam, sıkı; *ateşfeşân:* ateş püsküren; *ehibba:* sevilen kimseler, ahbaplar; *düzah:* cehennem; *handezen:* gülen *-hande: gülüş, gülümseme- firdevs-i âlâ:* cennetteki altıncı bahçe; *dâr-ı dünya:* dünya kapısı)

Eşref aynı kitabında, mevki, makam ve rütbe edinmek konusunda yazıp, söylemiş olduğu bazı hicviyelere de yer veriyordu. Örneğin devrin ulu kişilerinden (ekâbir'den) biri, Eşref'e "rütbesi olup olmadığını" sorduğunda, Eşref şu yanıtı verdiğini kitapta yazıyordu:

Ben muvaffak olmadım bir rütbenin tahsiline,
Mirmirân oldu mâdunumda kullandıklarım,
Ah, böyle rütbesiz gördükçe her yerde beni,
Çeşm-i istihfaf ile bakmakta kullandıklarım.

(mirmirân: beylerin beyi, mîr'lerin mîri; *mâdun:* alt, aşağı seviyede; *çeşmi istihfaf:* küçümseyen göz küçümseyici bakış)

İşim çok rütbe istihsaline vakt ü zamânım yok,
Benim anka gibi âlemde nâmım var,nişânım yok.
Zât-ı eşref olana rütbe şerâfet vermez.
Karşısında güneşin çünkü dayanmaz Jale.
Ârızî öyle ne rütbe, ne nişanım olsun,
Çıkayım alnı açık istikbâle.

(zât-ı eşref olana: kendisi şerefli olana; *şerafet:* şereflilik; *jale:* çiğ, kırağı; *ârızî:* gelgeç, geçici, doğal olmayan; *âlem-i istikbal:* geleceğin dünyası)

Eşref, daha sonra vezir olan devrin büyüklerinden birisine şu sözleri söylediğini aynı kitabında yazıyor:

Alçakları ilâ edemez rütbe-i bâlâ,
Bed-tıynet olan bence sevap etse hatâdır.
Erbâb-ı merâtipten olan öyle zevâta,
Bir formalı haydut çetesi dense sezâdır.

(rütbe-i bâlâ: yüksek rütbe, *ilâ etmek:* yüceltmek; *bed-tıynet:* kötü tıynet; *erbâb-ı merâtip:* rütbe sahipleri; *zevât:* zâtlar; *sezâ:* uygun, yaraşır)

Eşref aynı kitapta din adamlarının yobazlığı konusunda şu kıt'alara yer vermişti:

Seni tekfir eder mutlak desen dünya yuvarlaktır.
Döner dünya, o dönmez çünkü sabittir inâdında.
Sorulsa havâce-i dânâ Selanik nerdedir bilmez,
Bilir ama ki kaç tüy varsa Cibril'in kanadında.

(tekfir etmek: kâfir ilân etmek; *havâce-i dânâ* sözüyle şair burada din adamlarını kastediyor ve kendisinin düştüğü notta, "vücutlarında kaç delik olduğu sorulsa saymadan cevap veremezler, ama Cebrail'in kanadında yetmiş bin tüy olduğunu bilirler" diye böyleleriyle alay ediyor.)

Gene Eşref yobaz takımı için bir başka taşlamasında, camideki vaizlerin boyuna cehennem'den sözettiklerini söyleyerek, herkesin sevdiği şeyi andığını yazıyor:

Nev'i insan sevdiği bir şeyi pek çok zikreder,
Ol sebepten kim fem-i rindândan dem düşmüyor.
Pek muhabbet eylemiş Mevlâ mübarek eylesin,
Vaizin kürsüde ağzından cehennem düşmüyor.

(nev'i insan: insan türü; *fem-i rindân:*rindlerin ağzı; *dem:* içki)

Aynı kitapta yeralan, daha sonra Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet'te yayınlanan *Gibidir* başlıklı kaside, Eşref'in en çok bilinen eserleri arasındadır.

Turhan Selçuk

Sultan Abdülhamit'in zulmü karşısında susmamanın isyan sayıldığını,sopa (çub) yerken bile "of" dememenin de "teşekkür" yerine geçtiğini söyleyen ünlü beyitle başlayan bu kasideden bazı alıntıları aşağıda bulacaksınız:

Zulm-i sultâna sükût etmemek isyan gibidir.
Çub yiyip "of" dememek, ni'mete şükrân gibidir.

Etmeli bahse girip nefye giderken de dûa,
Çünkü sultana dua bâis-i gufran gibidir.

(*bâis-i gufran:* Tanrı mağfiretinin sebebi)

Hep dua eyleyelim: "Rabbim akıllar versin!"
Yılda yüz bin kişi bir vehmine kurban gibidir.

(Burada Abdülhamit'in evhamlı karakteri ve bir ruh hastası olduğu vurgulanıyor.)

Devr-i Haccâc'ı da, Cengiz'i de azçok tanırız,
Bunların hangisi, âyâ! şeh-i devrân gibidir.

(*Haccac:*Haccâc-ı Zâlim; *âyâ:* acaba; *şeh-i devrân:* zamanın pâdişâhı)

Vükelâyı sıraya çeksem eğer, zâhir olur;
Kimisi hırsız uğursuz, kimi nâdân gibidir.

(*vükelâ:*vekiller, bakanlar; *zahir olur:* ortaya çıkar; *nâdân:* câhil, kaba)

Sâyesinde nice erbâb-ı denaat geçinir,
Sifle-perverlik o zâta şeref ü şân gibidir.

(*erbab-ı denaat:* alçaklar; *sifle-perver:* alçakları besleyen)

Hele ol nâzır-ı bahriyye Hasan Paşanın
Devlet ü millet için varlığı tûfan gibidir.

Yediği bokları tathir edemez Bahr-ı muhit,
Seyyiatı karada bir koca umman gibidir.

(*tathir etmek:* temizlemek; *Bahr-i muhit:* okyanus, umman, açık deniz; *seyyiat:* kötülükler; son iki beyitte şair, Bahriye Nazırını tûfan, Bahr-ı muhit, umman gibi kelimelerle yererek güçlü bir hiciv örneği veriyor.)

Eşref, 1907 yılında Mısır'da yazdığı, fakat yayınlayamadığı Deccal'ın üçüncü kitabında pâdişaha şöyle sesleniyordu:

Pâdişâhım verdiğin valilik olsa istemem,
Adem olmak sadrâzamlıktan âlâdır bana.
Kadr-i nâmûsumla ahrârâne imrâr-ı hayat,
Sen gibi pâdişâh olmaktan evlâdır bana.

(*kadr:* değer, itibar, onur, rütbe; *ahrârâne:* özgürce çizilmiş tarzda, köle olmaksızın,—*hür* kelimesinden geliyor—; *imrâr-ı hayat:* hayat geçirmek—*mürur*'dan geliyor—)

AZLET VEKİLİNİ YA RESUL-ALLAH!

İstimdad, Abdülhamit'e yergi olarak yazılan 23 bendden oluşan bu muhammes'te (beşli'lerden oluşan şiirde), Eşref, Abdülhamit'i Peygamber'e şikayet etmektedir. Sultan Hamit, aynı zamanda halife olduğu için, şair, tanrının elçisine (Resul-allah) onun halefinden, ya da vekilinden yakınmaktadır. Eşref'in en güçlü hicivlerinden olan *İstimdad* önce 1906'da Mısır'da yayınlanmış, ikinci baskısı ise Cumhuriyet'in ilânından sonra yapılmıştır. Aşağıya, şiirden bazı bendleri aktarıyoruz:

Açıkken ehl-i islâma sebîlin, yâ Resûl-allah!
Ne hakkı var kapatsın bir dalîlin, yâ Resul-allah!
Adâlette senin yokken adîlin, yâ Resûl-allah!
Edip mahkûmu bir hizbi-i kalîlin, yâ Resûl-allah!
Bizi ezdikçe ezmekte vekilin, yâ Resul-allah!

(*sebil:* burada yol anlamında; *dalîl:* yoldan çıkmış, azmış, sapıtmış, *dalâlet:* azma; *adîl:* eş, benzer; *bir hizb-i kalîl:* bir azınlık takımı)

O varken ümmet-i merhume kurtulmaz dalâletten,
Memalikte durulmaz oldu envâ'ı şakaavetten,
Usandık hazret-i Allaha biz artık şikayetten
Çıkarmazsan o mel'ûnu hilafetten, vekaletten,
Kesilmez arkası bu kaal ü kîlin, yâ Resul-allah!

(*memâlik:* memleket'in çoğulu; *envâ-ı şakaavet:* her türlü eşkiyalık; *kaal ü kîl:* dedikodu anlamına gelen *kil ü kaal* sözünü şair burada kafiye düşürmek için ters çevirmiş.)

Büküldü boynu artık y'es ile her bir müslümânın,
Tutulmaz oldu ahkâm-ı ahâdis ile Kur'anın,
Değildir şüphesiz böyle senin âdâb-ı erkânın,
Kazayay-ı taar'uzdan müberra olsa da şânın,
Lüzumu var mıdır böyle vekilin yâ Resul-allah

(*ahkâm-ı ahâdis:* hadis hükümleri; *kazayay-ı taar'uzdan müberra olsa da şanın:* bu saldırılar senin şanını lekelemese de...)

Verilmiştir kararı eskiden icmâ-ı ümmetçe,
Bu hünkâra hilafet gayri caizdir şeriatçe,
Ne derlerse desinler şimdiki Şurâyı Devletçe,
Bunun garkolması matluptur deryâda milletçe,
Gazâsı hâtıra geldikçe Nil'in ya Resul-allah!

(*icmâ-ı ümmetçe:* Ümmet topluluğunca, *Şûrâyı Devlet:* Abdülhamit parlamentoyu feshettikten sonra, yasama yetkisini verdiği kurulun adı; *garkolmak:* boğulmak; *matlup:* talebe uygun; şair burada *Nil* benzetmesiyle, Musa'yı kovalarken Kızıldeniz'de boğulan Firavun efsanesini kastediyor, kafiye düşürmek için Nil'i kullanıyor)

Usandık, bıktık artık biz bunun hükmünden illâllah
Denilmez doğrusu milletçe bundan sonra eyvallah,
Zamanında bunun Osmanlılıktan eyledik ikrâh,
Görürken hûn-i mâ'sûmîni yerde hazret-i Allah,
Nedir ma'nâsı bilmem Selsebil'in, yâ Resul-allah!

(*hûn-i mâ'sûmîn:* mâsumların kanı, *Selsebil:* Cennetteki ünlü çeşmenin suyu)

Yazık kim, kalmamış kan ümmetin pir-ü civânında,
Açılmaz bir kilit var hepsinin sanki dehânında,
Muhabbet kalmamıştır devlet ü millet miyânında,
Bozuldu her tarafta emn-ü âsâyiş zamanında,
Hesabı yok bıçaklanmış alîlin, yâ Resul-allah!

(*pîr ü civanında:* yaşlısında, gecinde; *dehân:* ağız, *miyânında:* arasında, *alîl:* sakat)

Seninçün gerçi hâcet yoksa da mâ'lûmu ilâma,
Velâkin zaptolunmaz oldu artık eşheb-i hâme,
Lehinde bin yalan yazdırsa da rüşvetle İkdam'a,
Halife böyle mi olmak gerektir ehl-i İslâma,
Olur mu hükmü câiz bir zelilin, yâ Resul-allah!

(*ma'lûmu ilâm:* bilineni bildirme, *eşheb:* kır at, *hâme:* kalem, *İkdam:* İkdam Gazetesi; *zelîl:* alçak)

Şah ve Padişah: İran Şahı Muzafferüddin Şah, ülkede meşrutiyet ilân edip, genel seçimlerle bir parlamento kurun-

ca, Eşref bu şiiri yazıp yayınlamıştır. Birinci baskısı 1906'da Kahire'de, ikinci baskısı ise 1908'de Rusçuk'da yapılan bu kitapta, şair, meşrutiyet dönemini başlatan Şah'ı övmekte, Sultan Hamit'i ise istibdadından dolayı yermekteydi.

İran'da Yangın Var: İran Şahını öven kitabının ikinci baskısı yapıldıktan kısa bir zaman sonra, yeni İran şahı Muhammed Ali Şah, meclis-i mebusan'ı topa tutup, içindeki bir çok mebusu katledip, meşrutiyeti kaldırdı. Hürriyet âşığı Eşref, bu olay karşısında büyük bir üzüntü ve tepki duyarak, İran şahını yerden yere vurdu. Kitabının başlığının altına "Mebde-i mezâlim-i İran fi 22 Haziran sene 1908" (İran'da mezalimin başlaması tarih...) diye yazdı.

Eşref'in bu şiiri şöyle başlıyor:

Marpuçu attı elinden, çekti seyf-i sârimi,
Yaptı bir müdhiş dram, kan döktü zalim su gibi;
Bir top attı, milletin çıktı dumanı göklere,
Şâh-ı İran kıydı mebusânı tönbâkû gibi.

Şair, İran'daki yaygın nargile alışkanlığını hatırlayarak, Şah'ın elinden nargile marpuçunu atıp, keskin kılıcını eline aldığını ve mebusları tömbeki gibi kıydığını söylerken hiciv gücünü ortaya koyuyor ve aynı şahın yeni bir seçim önerisi karşısında, yeni mebus, olacakları şöyle uyarıyor:

İntihâb eyleseler de basın isti'fâyı,
Ba'dema dinlemeyin etse de bin kerre kasem;
Açtı sanma yeniden meclis-i meb'ûsânı,
Yine top ağzına meb'us arıyor şâh-ı Acem.

(*intihab:* seçim, *ba'dema:* bundan böyle)

Açılmış oldu bir mekteb, buyursun ehl-i istibdâd,
Kıtâli mülk-i Fürs'ün şâh-ı nev-câhından öğrensin,
Kulağı geçti boynuz, kan alır şimdi ahâliden,
Kızıl Sultan gidip zulmü Acem şâhından öğrensin.

(*ehl-i istibdad:* istibdad edenler, müstebitler; *kıtâl:* burada katliam yerine kullanılmış; *mülk-i fürs:* Fars ülkesi; *şah-ı nev-câh:* yeni tahta geçmiş şah)

Milleti kırdı perişan etti meb'ûsânını,
Ol kadar can yıktı ki, Cengiz'i hayrân eyledi;
Aferin Abdülhamid Hânı bıraktı gölgede,
Şâh-ı İrân top attı, İrân'ı vîrân eyledi.

Ber-devam etmek için heykel-i istibdâdı,
Acemistân'a da el attı Hamîd-i Sânî;
Okuruz "Fâtiha", başka elimizden ne gelir?
Duman attırdı "balam" türbe-i meb'ûsânı.

(*heykel-i istibdâd* sözünü Eşref, Amerika'da ve çeşitli batılı ülkelerde bulunan *âbide-i hürriyet*'e karşıt olarak kullanırdı).

Eşref, İran meclisinde ölen mebusların yakınlarını ve İran halkını şöyle teselli ediyor ve "çöken bina"nın (İran meclisinin) yeniden kurulacağını söylüyordu:

İşte İrân, işte Türkiyye, uzağa gitmeyin,
Bir binâ tecdid olunmaz ekseriyyâ çökmeden;
Hallolundu mes'ele: bîhûdedir, gelmez sonu,
Tıfl-ı hürriyet doğarsa evvelâ kan dökmeden

(*tecdid olunmak:* yenilenmek; *tıfl-ı Hürriyet:* Hürriyet çocuğu)

Dökülen kan boşa gitmez reh-i hürriyette,
İnkılâba olur ergeç cereyânı bâdî;
İç yüzünden çürüyüp rahneler eyler peydâ,
Temelinden göçürür heykel-i istibdâdı

(*reh-i hürriyet:* Hürriyet yolu, *cereyân:* akış akma, *bâdî:* sebep, *rahne peyda eylemek:* gedik açmak)

İran şahının bu kanlı suçu karşısında dünyadan hiç tepki gelmemesine de kızan şair, şöyle devam ediyor:

Put kesildi susuyor âlem-i insaniyyet,
Kanlı bir levhaya bir perde çekildi eyvâh!
Karşıdan seyrediyor Avrupa lâ-kaydâne
Sanki eğlenceli bir top oyunu oynadı Şâh.

Eşref, Avrupa'nın kayıtsız kalması karşısında, müslümanları İran'ın yardımına çağırarak, hürriyet kâbesinin yeniden kurulmasını istiyor:

Kâ'be-i hürriyeti sür'atle tecdid eyleyip
Şâd edin ervâh-ı meb'ûsânı Allah aşkına,
Her taraftan Şah kundak koydu, yangın var, koşun!
Müslümanlar! kurtarın İrân-ı Allah aşkına!

İran şahının katliamı üzerine Eşref öfkeyle bu şiiri yazıp Mısır'da bastırdıktan çok kısa bir zaman sonra Türkiye'de 1908 devrimi oldu. Meşrutiyet ilân edildi. Eşref yurda geri dönünce, aynı yıl içinde bu kitap İstanbul'da ikinci kez basıldı ve büyük bir ilgi topladı. Cumhuriyet'in kurulmasından sonra, diğer eserleriyle birlikte bu şiir de yeniden yayınlandı.

Eşref, kitabın kapağına koyduğu şu kıt'ayla Abdülhamit'e sesleniyor, "Şah zulümde seni geçti, sen bundan utanç duymuyor musun?" diyordu:

Eski bir top yükletip bir merkebe,
Rastgele salmakta halka süngü şah,
Pâdişâhım, sen haya etmez misin?
Senden eşna' zulüm yaptı dünkü şah.

(*eşna:* daha çirkin, çok çirkin, iğrenç, --*şen'i* den geliyor--)

NAMIK KEMAL VE EŞREF

Şair Eşref, kendisinden önce Hürriyet için mücadele etmiş Namık Kemal'e ve şiirlerine derin bir sevgi duyardı. İlk baskısını Mısır'da yayınladığı, daha sonraki basılışları Meşrutiyet'te ve Cumhuriyet'te yapılan *Hasbihâl, yahut Eşref ve Kemal* adlı şiiri Nâmık Kemal'in ünlü *Hürriyet Kasidesi*'ne naziredir. Eşref, Hürriyet Kasidesi'nin her bir beyitini alıp ona nazire yazmış ve Namık Kemal'le Eşref'in karşılıklı konuşması tarzında şiirini kaleme almıştır. Şiirin adını Hasbihâl koyması da bundandır. Şimdi bazı karşılıklı beyitleri görelim. (Aşağıda ard arda sıralanan beyitlerden ilkleri, Namık Kemal'e, ikincileri Eşref'e aittir.)

Görüp ahkâm-ı asrı münharif sıdk u selâmetten
Çekildik izzet ü ikbâl ile bâb-ı hükûmetten

Otuz yıldan beri biz kestik ümmîdi selametten
Rezaletle çekilmek üzreyiz artık hükümetten.

(*ahkâm-ı asr:* dönemin hükümleri; *münharif:* sapmış, inhiraf etmiş; *sıdk:* doğruluk, yürek temizliği; *bâb-ı hükûmet:* hükümet kapısı)

Hakir olduysa millet şânına noksan gelir sanma
Yere düşmekle cevher sâkıt olmaz kadr ü kıymetten

Gelir elbet nakîsa şânına, millet hâkir oldu,
Silik beşlik gibi düştükçe düştü kadr ü kıymetten.

(*hakîr olmak:* aşağılanmak; *sâkıt olmak:* düşmek; *nakîsa:* eksiklik, kusur)

Usanmaz kendini insan bilenler halka hizmetten,
Mürüvvet-mend olan mazluma el çekmez ianetten.

Hafiyye oldu millet, fariğ oldu başka hizmetten,
Kuru bir iftira etmezse evlâdır lanetten.

(*mürüvvetmend:* insansever, iyiliksever; *ianet:* yardım; *fariğ olmak:* vazgeçmek)

Muini zalimin dünyada erbâb-ı denâettir,
Köpektir zevk alan seyyâd-ı bî-insâfa hizmetten

Muîni pâdişahın birtakım erbâb-ı cinayettir,
Ocak söndürmeği şimdi sayarlar hüsn-i hizmetten.

(*muin:* yardımcı; *erbâb-ı denâet:* alçaklar; *sayyâd-ı bî-insaf:* insafsız avcı; *hüsn-i hizmet:* iyi hizmet)

İstibdad'a karşı hürriyet için verilen mücadelede Namık Kemal'in "romantizmine" karşılık, Eşref, otuz yıllık Abdülhamit döneminin sonuna doğru, hürriyet kavgasının gerektirdiği cesaret konusunda çevresindeki deneyimlerden, değişik bir gözleme dönmüştür:

Ne gam pür-âteş-i hevl olsa da gavgây-i hürriyet
Kaçar mı merd olan bir cân için meydân-ı gayretten

Eden çok ben gibi meyhânede da'vâyi hürriyet,
Fakat tırnağını kessen kaçar meydân-ı gayretten.

(*âteş-i hevl:* korku ateşi, korkunç ateş)

Kemend-i can-güdâzı ejder-i kahr olsa celladın,
Müreccahtır yine bin kerre zencîr-i esâretten.

Umumi bir hücûm ettir ki, cellâdı ezip geçsin,
Bizim evladımız da yoksa kurtulmaz esaretten.

(*kemend-i can-güdâz:* can yakan kement; *müreccah:* üstün tutulan, tercih edilen)

Ne mümkin zulm ile bîdâd ile imhâ-yi hürriyet,
Çalış idraki kaldır, muktedirsen ademiyetten.

Ne mümkîn başka türlü bizce istihsâl-i hürriyet,
Çalış, Hünkârı kaldır ortadan, hal'et hilâfetten.

(*bîdâd:* adaletsiz, zalim:)

Kilâb-ı zulme kaldı gezdiğin nâzende sahralar,
Uyan ey yâreli şîr-i jiyan bu hâb-ı gafletten.

Resul-allah ile Nâmık Kemal'in aşkına, yâ Rab,
Şu bedbaht ümmeti artık uyandır hâb-ı gafletten.

(*kilâb:* köpekler, *kelb*'in çoğulu; *şîr-i jiyan:* kükreyen aslan, *hâb-ı gaflet:* gaflet uykusu)

"EĞER MİLLET EŞEKSE, SEN DE EŞEKLER PÂDİŞÂHISIN!"

Eşref, gene Namık Kemal'ın *Hürriyet Kasidesi*'ne yazdığı ikinci nazirenin adını *Zeyl yahut Abdülhamîd-i Sânî nin Hayatından Bir Nesne* koymuştu. Bu kasideden bazı beyitleri aşağıda bulacaksınız:

Geçirtir yirmi milyon halkı, bir zalim sicillâta,
Sorulsa kendisi âcizdir isbât-ı hüviyyetten.

(*sicillât:* siciller; *isbât-ı hüviyyet:* kimliğini isbat)

Hükûmet vâkıa kaht-ı ricâle uğradı ammâ,
Muvâzzaf şimdilik kırk bin hafiyye çıktı milletten.

(*vâkıa:* gerçi; *kaht-ı ricâl:* devlet adamı kıtlığı; *muvazzaf:* vazifeli, görevli)

Hafiyye çoktur ammâ,bunları tedkîke merc'i yok,
Niçin vârestedir bilmem ki bunlar bir nezâretten?

(Eşref burada hafiyyeler için bir bakanlık kurulmasını pâdişâha önererek, hafiye bolluğunu hicvediyor).

Bunun asrında her şahsın hukuku pây-mâl oldu,
Hayatı milletin bin kerre fâci'dir esâretten.

(*hukuk:* haklar; *pây-mâl olmak:* ayaklar altına alınmak; *fâci:* feci)

Dayattı İngiliz nisvânı, hakk-ı intihab ister,
Beğenmekbir koca, ma'dûd olur bizde hacâletten.

(*nisvân:* kadınlar; *ma'dûd:* addedilen, sayılan; *hacâlet:* utanç)

Nolur bir kız da varsın kendi zevc-i intihâb etsin,
Bu yüzden bâri bir kerre nasîb alsın tabiatten.

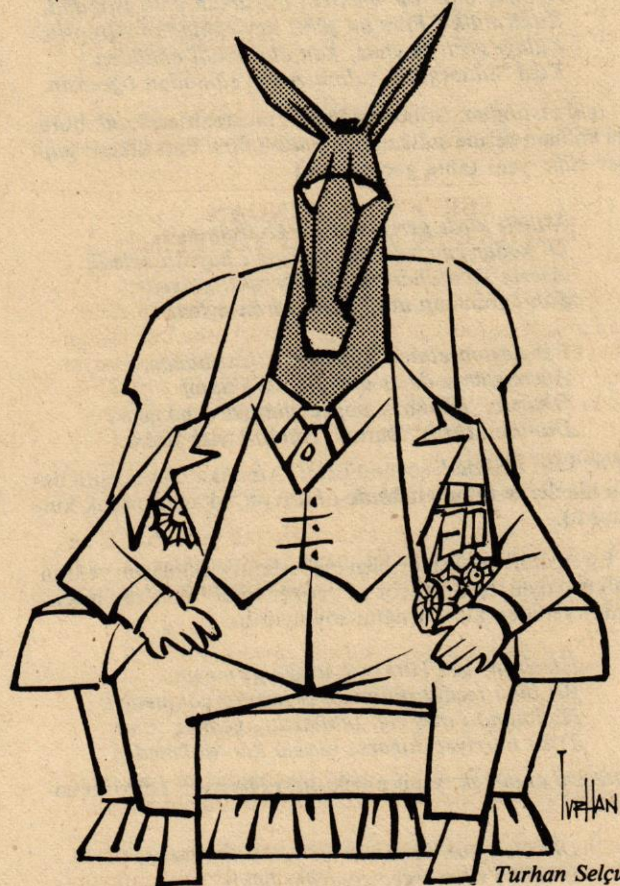
(*zevc-i intihab:* kocasını seçmek)

"Terakki" lâfzını duydukça, eyler arz-ı işm'zâz,
Terakkıyâtı sevmez, istemez, sevk-i cehâletten.

(*arz-ı işm'zaz eylemek:* yüz buruşturmak; *terakkiyât:* ilerlemeler)

Giren taht-ı silâha ekseriyya ölmeden çıkmaz,
Anınçün kaldı pek çok tarlalar hâlî ziraatten.

(*taht-ı silâha girmek:* silah altına alınmak; *hâlî:* boş)

Turhan Selçuk

Silah altında kalmış yirmi beş yıllık nefer vardır,
Unutmuşlar, zavallı hep sükût etmiş itaatten.

Ahali köprüden on pâre vermezse geçirmezler,
Ne feyz ummaktayız böyle dilenci bir
hükümetten?

(Galata köprüsünden geçen taşıt ve yayalardan para alınırdı)

Donanmayı tutup hacz ettiler hakk-ı karâr üzre,
Bırakmaz midyeler çıksın Halic-i Dersaâdet'ten.

(*Dersaâdet:* İstanbul için kullanılan bir kelime)

Sanır bir cümle millet kendini taht-ı tarassudda,
Helâllaşmaksızın çıkmaz evinden kimse ümmetten.

(*taht-ı tarassud:* tarassut altında)

Lâtife zannedip gülme, çekilmez bir belâdır bu,
Yazarken ürperir insanda tüyler havf ü haşyetten.

(*havf ü haşyet:* korku)

Okurlar postalarda yazdığın mektubu evvelce,
Bugün hâlî değil her dâire böyle rezâletten.

Devâirde çalarlar istesen herhangi evrâkı,
Sened ver, sonra çaldır, içtinab etme kefâletten.

(*devâir:* daireler; *içtinab etmek:* çekinmek)

Eğer millet eşekse, sen eşekler pâdişahısın,
Beraat eylemek mümkin midir söyle bu suretten?

(Abdülhamit'in millete "eşek" demesi karşısında yazılmış)

Eşref'in ünlü bir beyitiyle bu bölümü kapatalım: Abdülhamit'in Namık Kemal için türbe yaptırmasını Eşref şöyle yorumluyordu:

Kızıl Sultan anınçün türbe inşâ eyledi sanma,
Yine avdet eder havfiyle mermerle kapattırdı.

EŞREF'İN AĞZINDAN İTTİHAT VE TERAKKİ YÖNETİMİ

İstibdad'ın yıkılması ve İkinci Meşrutiyet'in ilân edilmesiyle Eşref'in başlangıçta duyduğu büyük coşku kısa zamanda büyük bir düş kırıklığına dönüştü. Yakın siyasi tarihimizde "Hürriyet" deyimiyle anılan 10 Temmuz 1908 inkılâbında halkın tatmaya başladığı özgürlük, çok kısa zamanda İttihat ve Terakki iktidarının zorbalığıyla, yeni bir hüsrana dönüşmüştü.

Eşref'e de yeniden yazmak düştü.

İttihat ve Terakki yönetimi Eşref'e vali yardımcılığı düzeyinde bir rütbe verdiğinde, henüz meşrutiyetin ilk aylarında, Eşref, 1908'de *Edeb Yahu* adlı gazetede şöyle yazıyordu:

Rûy-i hürriyet otuz yıldır haram oldu bana,
Hoş geçirsem bari bundan sonraki eyyâmımı;
Tek dilensem de esîr-i Bâb-ı Ali olmasam,
Zir-i tevcihattan sürsem çıkarsam adımı.

(*rûy:* yüz; *eyyâm:* günler, *yevm*'in çoğulu; *zîr-i tevcihattan:* yeni rütbe verilenlerin adlarını içeren listenin altından)

Bugün basın için kullanılan Bâb-ı Ali deyimi, o sırada hükümet orada bulunduğu için, hükümet için kullanılıyordu. Eşref, "Hürriyet"in ilk aylarında bile Bâb-ı Ali'nin esiri olmaktansa, dilenmeyi tercih ettiğini söylüyordu. Fakat bu kıt'ayı yazdığı sırada ümidini henüz bütünüyle yitirmemişti, ama kendi adına çıkardığı *Eşref* dergisinde, ilk günlerin havasından endişesini şöyle dile getiriyordu:

Öyle ser-mest-i mey-i hürriyet oldu memleket,
Her taraf mahşer gibi bir velvele hâlindedir;
Hazret-i Allah hayr'etsin heman encâmını,
Sallanır lâ-yenkati' bir zelzele halindedir.

(*ser-mest-i mey-i hürriyet:* hürriyet şarabının sarhoşu; *encâm:* son; *lâ-yenkati':* sürekli, kesintisiz)

Eşref, iktidardaki İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne pek çok kimsenin çıkar ve ikbal için girdiğini görüyordu. Bu gibilerin kendisini de bu yolda teşvik etmeleri üzerine şu kıt'ayı yazdı:

Rahm-i mâderden beri âşık-ı hürriyetim,
Doğduğum günden beri müştâk-ı meşrûtiyettim;
Öyle "on temmuz"dan sonra girenlerden değil,
Hak bilir ki, ben kadîmen dâhil-i cem'iyyetim.

(*rahm-i mâder:* ana rahmi; *müştâk-ı meşrûtiyyet:* meşrutiyeti özlemiş; *kadîmen:* eskiden beri)

"Cemiyyet"e akın edenler arasında, Sultan Hamit'in hafiyelerinin de bulunduğunu gören Eşref şöyle diyordu:

Hizmet etmek devr-i istibdâd ile hürriyete
Her kula olmaz müyesser, ihtidâ etmek gibi;
Tûl-i müddet küfr ile imrâr edip de ömrünü,
Bir şehâdetle sonunda cennete gitmek gibi.

(*müyesser:* kolay gerçekleşen; *ihtidâ etmek:* doğru yola gelme, dinde, İslamlığı kabul etmek; *tûl-i müddet:* uzun zaman; *küfr:* tanrıya ve İslamiyete karşı çıkmak; *şehadet:* burada şahitlik, tanıklık)

İttihatçıların kısa zamanda baskı ve zorbalık rejimi kurmaları karşısında Eşref keskin kalemiyle hicvetmeye başlamıştı:

Her iki koldan bizimçün tecrübe oldu nasîb,
Anladık mânâsını süfliyyetin, ulviyetin,
Dest-i istibdâdı da gördü zavallı ensemiz,
Barek-allah! sillesi kuvvetli Meşrûtiyyetin.

(*süfliyyet:* alçaklık; *ulviyyet:* yücelik; *dest:* el)

İttihatçılar da tutuklama ve sürgünlere başladıklarında, Eşref onlardan da korkmadığını söylüyordu:

Ben alıştım âlemin vaktiyle haps ü nefyine;
Bin belâ gelse çekinmem âşıkım hürriyete,
Daima mâni olur Eşref, ulûvv-ü himmetim,
Vermem istiklâlimi dünyada bir cemiyete.

(*ulûvv-ü himmetim:* çabamın yüceliği; *cemiyet:* -gene- İttihat ve Terakki Cemiyeti)

Eşref son eseri olan *Tercüman-ı Millet yahut Kaside-i Hürriyet* adlı kasidesinde İttihat ve Terakki yönetimini yerden yere vuruyordu:

Verdi ziynet âleme bir verd-i handânın adı,
Doğdu, "Hürriyet" konuldu bir perişânın adı.

(*verd-i handân:* gülen gül)

Ol periyi altı yüz yılda doğurdu rûzgâr,
Kondu "on temmuz"da ol sâhib-i şânın adı.

Hep yapan bu inkılâbı hazret-i Allah iken,
Ortaya bîhûde çıktı bazı Şeytânın adı.

Eyledi her şey tebeddül, bu tebeddül etmedi,
"Hazret-i Sultân"dır tahtında sultânın adı.

(*tebeddül etmek:* değişmek)

Serserî kaanûnunun ahkâmını tatbik için
Devr eder dillerde yâve-gûyanın adı.

Kahramanlar ehl-i servetlerle etti izdivac,
Bir hakikat şekli aldı mâlihulyânın adı.

(*ehl-i servet:* servet sahibi; *mâlihulyâ:* kuruntu, melankoli)

Biz işitmezdik bu âlemde neler varmış neler!
Etti ettikçe tekessür kahramânanın adı.

(*tekessür etmek:* artmak, çoğalmak; *kahramânan:* kahramanlar)

Sanma bunlardan daha âlâ muhalif fırkalar,
İsterim geçsin yene öyle sefihânın adı.

(*fırka:* parti; *sefihân:* sefihler)

İttihatçıların "donanmaya yardım" adı altıda zorla iane (bağış) toplamalarını şair şöyle yeriyordu:

Siz donanmaya iane başka sûretle alın,
Dönmesin hatt-ı Hicâz'a bir donanmanın adı.
Çünkü gönlünden kopup vermezse bir gün bir kişi,
"Mürteci"dir indinizde, hoppala, anın adı.

(*mürteci:* gerici; *indinizde:* size göre, fikrinizce)

Menfaat ümmidi halkı sevkeder "Cem'iyyet"e,
Yoksa te'sir eylemez, vallah Kur'an'ın adı.

Birbiri ardınca hendekten koyun atlar gibi,
Geçti bir kayd altına çok sahtekâranın adı.

Milleti mahkûm edip sen hâkim olmak, öyle mi?
Ben değişmiştir derim Adülhamid Hânın adı.

Halka karşı oldunuz bir başka türlü pâdişah,
Siz çıkınca ism-i tasgir oldu Şeytanın adı.

(*ism-i tasgir:* küçültme isim, - *sagir*'den geliyor)

Birtakım bîçare öğrendi grev mânâsını,
Memlekette yok fakat tatbîka imkânın adı.

Sen yiyip, ben bakmalı, öyle mi olur ittihad?
Böyle doğru sözler oldu sizce "isyan"ın adı.

Hokkabazlar aynı "istibdâd"ı "hürriyet" diye
Gösterip derler: Değişti hokkabazânânın adı.

Varsa fikrimde hatâ, affetmeyin, tashih edin
Varsın "enternasyonal" olsun bu dîvânın adı.

Çok değildir olsa hürriyet için canlar fedâ,
Kalb-i milletde yer eyler öyle kurbânın adı.

Anlaşılmaz ekseri Jön Türk müdür,
Bön Türk müdür?
Sanki hayvâna konulmuş bazı insânın adı.
Bizde erbâb-ı yesâr halince şekva etmede
Korkuyorlar ortaya çıktıkça isyânın adı.

(*erbâb-ı yesâr:* zenginler; *şekva:* şikayet)

İttihatçılar hükümette ülkeyi haraca keserlerken ve halkı yıldırıp sindirirlerken,Çakırcalı Mehmet Efe'nin eşkiya çetesine söz geçiremiyorlardı. Çakırcalı'nın İttihatçılardan birisine mektup yazdığını duyan Eşref, eşkıyanın ağzından İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne hitaben şu kıt'ayı yazdı:

İ'tirâf-ı acz edip bizden hükümet çekti el,
Sayenizde biz de artık nâil-i hürriyetiz;
İttifak üzre temas etsek nolur yek-diğere?
Aynı biz de siz gibi dağlarda bir cemiyyetiz.

(*itiraf-ı acz etmek:* aczini itiraf etmek; *nâil-i hürriyetiz:* hürriyetimize kavuşmuş durumdayız; *yek-diğere:* birbirine)

KUYRUKLU YILDIZ VE EŞREF

Halley Kuyruklu yıldızının dünyaya çarparak dünyayı parçalayacağı iddiaları sırasında tüm dünyayı bir heyecan sarmıştı. Eşref de bu bekleyiş sırasında ve sonrasında bazı hicivlerle "kuyruklu yıldızı" hicvetti:

Çile çektim bir zaman kuyruksuzundan Yıldız'ın,
Nâgihânı öyle çarpıldım ki, hâlâ sersemim.
Gelse bin kuyruklu yıldız bâdemâ korkar mıyım,
Çünkü açlıktan cihande çoktan ölmüş bir
âdemim.

Eski Yıldız koymadı vaktiyle bizde kol kanat
Yok sukut etmekliğe hız,sen de kuyruksuz musun?
Kâinata gelmedi imdâda hâlâ kuyruğun,
Yoksa ey kuyruklu yıldız,sen de kuyruksuz musun?

(*sukut etmek:* düşmek)

Muhacir oldu gitti, fareler açlık belâsından,
Bizim Türkiye'de çünkü sepetler peksimetsizdir.
Niçin ölsün de açlıktân hâlâs olsun diye bunlar,
Bu semte uğramaz kuyruklu yıldız
merhametsizdir.

(*halâs olmak:* kurtulmak)

Kuyruklu yıldız geçip gittikten sonra Eşref şöyle yazdı:

Kuyruğun küreyi okşamadı,
Ah kim olmadı kısmet ölmek;
Biz züğürt kullarına dünyada
Demek ki, Allah daha çok çektirecek.

ŞAİR'İN SORUMLULUĞU VE DUYARLIĞI

Eşref'den buraya yaptığımız alıntıları bitirirken, bir noktaya değinmek istiyoruz. Gerek Eşref'in döneminde, gerekse sonradan onu şair ve sanatçı saymayanlar olmuştur. Bunların önemli bir bölümü politik bakımdan Eşref'in karşıya aldıklarıdır, ya da onların taraftarlarıdır. Diğerleri ise, Eşref'in şiirlerinin büyük ölçüde politik içerikli olduğunu söyleyerek, bu nedenden dolayı onu sanatçı saymazlar. Sanatçının politikayla ilgilenmesini küçümseyen böyleleri, şiiri birtakım süslü sözler, ya da her şeyden soyutlanmış imgeler dizisi halinde gören ve sanatçının çağına karşı olan sorumluluklarına aldırmayan, politikayı küçümseyerek, bulutların üzerinde gezinen ve sanatı sosyal gerçekliklerden koparan kimselerdir; yani elit'çi bir sanat anlayışının temsilcileridirler.

Özellikle siyasal baskılar arttığında çekinen veya dünyaya küsen, umutsuzluğa kapılıp sırça köşküne çekilen ve oradan dünyaya, insanlara, topluma, toplumun ekonomik, sos-

yal ve siyasal yönlerine küçümseyerek bakan böyleleri, kendi çağdışı'lıklarını haklı göstermek için politikayla ilgilenen sanatçıları küçümserler. Eşref ise bu gibilerinin sindiği ve kendilerini işret âlemlerine hapsettiği yıllarda yüreğini ve kalemini özgürlük dâvâsının hizmetine sunan kişidir. Onun politik coşkusu ve özgürlük tutkusu, ülkesine, halkına ve insanlarına duyduğu sevginin bir yansımasıdır. Köşesine çekilmiş pek çok yazar, çizer içki masasında, elit aydın topluluklarında yönetim için nükte yaparak kendi vicdanlarını temize çıkartırlarken, Eşref, önce Abdülhamit istibdadına karşı, sonra İttihat ve Terakki despotluğuna karşı, hırsızlara, rüşvetçilere karşı kalemiyle mücadele etmiştir. Şayet sanat ve sanatçı insana sesleniyorsa, o insanların içinde yaşadıkları topluma sesleniyor demektir ve siyaset de sadece toplumun bir parçası olmakla kalmayıp, aynı zamanda toplumu değiştirme aracıdır. Başka bir deyişle toplumu ileriye doğru, iyiye ve güzele doğru değiştirmek isteyen bir sanatçı düşünceye yabancı kalamayacağı için,düşünsel gücün maddi güce dönüşmesine ve dünyayı değiştirmesine; yani politikaya da yabancı kalamaz.

Eşref, kendi devrinde, halkın bunca çektiklerini, yoksulluğunu ve ezilmişliğini gördüğü halde, bunları yazmayıp, aşk'dan, bahar'dan, Boğaziçi'nden şiirler yazsaydı, elit ve elit'çiler için ola ki en büyük şairlerden birisi olacaktı. Ama o hem halkın yoksulluğunu, zulme uğramasını işledi, hem de bu durumdan birinci derecede suçlu gördüklerini yerden yere vurdu.

Ama aynı Eşref, despotlara, ikbalperestlere, kapıkullarına, hırsız, rüşvetçi ve çıkarcılara karşı ateş püsküren Eşref, örneğin, annesi veremden ölmüş 15 yaşında veremli ve ölüm döşeğindeki bir kız çocuğu için gözyaşı dökecek kadar duyarlıydı:

Değişti bir zamandır eski hâlin,
Ciğerpârem nedir hüznün, melâlin?
Yazık soldu sarardı gül cemalin,
Ciğerpârem nedir hüznün, melâlin?
O baygın handeler rûh-u elem mi,
Vücûdun konce-i bağ-ı âdem mi,
Aceb annen gibi derdin verem mi,
Ciğerpârem nedir hüznün, melâlin?

Daha sonraki yıllarda, kendi kızı da gencecik yaşında öldüğünde, Eşref şu kıt'ayı yazacaktı:

O kadar döktüm ki yaş esnâ-yı istibdâdda,
Vakt-i hürriyette dîdem başka bir nem almamış;
Öldü evlâdım bugün, yok bende hâlâ ağlamak,
Ağlamakçün gözlerimde gaalibâ nem kalmamış.

Hayatını ülkesinde özgürlüğe, iyiye, doğruya, güzele adamış ve bu uğurda nice çilelere katlanmış olan, acı göre göre, ölüm acısını da gözyaşı dökmeden sineye çeken bir sanatçının dramıdır bu dizeler.

Ama aynı zamanda yüceliğidir de.

kitaplar...

KURUTULMUŞ FELSEFE BAHÇESİ

Salâh Birsel'in 4. basımı yapılan bu kitabı 450 TL. fiyatla Özgür Yayın Dağıtım'da çıktı. Deneme türünün ustalarından Salâh Birsel için Doğan Hızlan şöyle diyor: "Birsel'in denemeleri insana zihin açıklığı veriyor... Birsel'in denemeleri Karun hazineleridir. Kitaplıklar dolusu bilginin özü ondadır." Turgut Uyar'ın düşüncesi de şöyle: "...okunmaması bir eksikliktir. Çünkü asık yüzlü denemenin sakalını kesmiş, gözlüğünü çıkartmış, onu kahvehaneye yerleştirmiştir."

SİNEMA BİR ŞENLİKTİR

De Yayınevi'nce yayınlanan bu kitabında, Onat Kutlar, 1961'den yana dergilerde sinema sanatı üstüne yazdığı tanıtıcı, kuramsal yazılardan yabancı sinemayı değerlendirenleri bir araya topladı. Kitapta ilk kez yayınlanan uzun bir önsöz ve Charles Chaplin'i ele alan 36 sayfalık biyografik bir inceleme de bulunuyor. Onat Kutlar, Sunuş'ta kitabı için şöyle diyor: "Bu kitapta, yabancı sinemacıları, onlarla ilgili düşünce ve değerlendirmeleri, şenlikleri, temaları ve türleri ele alan yazılar yer aldı. Bu da, benden daha genç okurların birikimine alçakgönüllü bir katkıdır sanıyorum." (600 TL).

BOZKIR GELİNİ

Bekir Yıldız'ın yeni öykülerini topladığı kitabı Varlık Yayınları'nda çıktı. Öykülerin, "yaşanan zor yılların bireysel ve toplumsal sorunlarını içerdiği" belirtilen kitapta 8 öykü yer alıyor. Daha önceki kitapları gibi, bu kitabının da ilgi görmesi beklenen kitap 330 TL.

GEMİ ADAMLARI

Konularını çoğunlukla deniz adamlarından alan Zeyyat Selimoğlu'nun bütün deniz öykülerini kapsayan kitap Can Yayınları'nda çıktı. Yazarın daha önce dört ayrı kitapta yayınladığı öyküler, böylece tek kitapta bir araya getirilmiş oluyor.

DİLLERİNDE DÜNYA

Muzaffer Buyrukçu'nun bu anı kitabı Adam Yayınları'nda çıktı. Oktay Akbal'ın "Belgesel bir niteliği de var bu yazıların. Hele aradan yıllar geçtikten sonra bu belgesellik değeri daha da artacak elbet. Ayrıca bir öykü tadı da var. Sanırım güzelliği de oradan geliyor." dediği anıları üstüne Muzaffer Buyrukçu'nun nitelemesi de şöyle: "Benimkiler günlük değil, tarihli yazılardır. (...) İnsanı bir hikâye, bir roman kişisi gibi ele alır. (...) Adı sanı bilinen kimselerdir. Sanatçılardır, sanat çevresinde soluyanlardır."

GERÇEKÇİLİĞİN BOYUTLARI

Aragon'un yazılarından Erdoğan Alkan'ın derlediği kitap De Yayınevi'nce yayınlandı. Claude Roy Gallimard'ın "hem yara, hem bıçaktı" dediği Aragon'un bu kitabı, Cremieux'nün kendisiyle (sanat ve dünya görüşü üstüne) söyleşisinin önemli bir bölümünün yanı sıra, sanat ve şiir hakkındaki yazılarını içeriyor. Çağımız gerçekçiliğinin ustalarından Aragon, gerçekçiliğin nasıl yorumlanması gerektiğine ışık tutan kitabında, çağımız dünyasında kadını yeri konusunda da ilginç belirlemeler yer alıyor. Ayrıca şairin Hugo üstüne 40 sayfalık incelemesini de kapsayan kitapta, Aragon'un yaşamından kesitler getiren 15 sayfalık albüm de bulunuyor. (500 TL.)

İNSANLAR HAYVANLAR VE YIRTICI HAYVANLAR

Saki'nin bu seçme öyküler kitabı, Fatih Özgüven'in çevirisiyle Sungur Yayınları'nda çıktı. Graham Green'in "göz kamaştıran, gönül şenlendiren öyküler" diye nitelediği Saki öyküleri hakkında Tom Sharpe şöyle diyor: "Saki'nin öykülerinde korkunç şakalar konu edilir. Kişiler, toplumun gelenek ve görenekleri, ince bir alayla, ısırgan bir mizahla irdelenir." (480 TL.)

GALATA

İlhan Berk'in bu son şiir kitabı, Abidin Dino'nun desenleri, Galata minyatür ve fotoğraflarıyla Adam Yayınları'nda çıktı. "Üstünde iki buçuk yıl çalışarak yedi kez yazdığı" kitap konusunda Mehmet Fuat'a gönderdiği mektupta şöyle diyor Berk: "Galata bir gün yakılırsa hiç kuşkun olmasın bu kitapla yeniden kurulabilecektir." Şair, kitabın öndeyişini de şu sözlerle noktalıyor: "Kısaca, İstanbul'u yazmak, geçmişi, şimdiyi, geleceği, böylece biraz da olsa, tarihi yazmak demektir. Galata'ya eğilirken işte bütün bunları düşünüyorum."

UFKUN DIŞINDA

Süreyya Berfe'nin toplu şiirlerini içeren bu kitap, De Yayınevi'nce 750 TL fiyatla geçtiğimiz günlerde yayınlandı. Şairin, öteden beri aranan *Gün ola, Savrulan, Hayat ile Şiir* kitaplarının yanı sıra, kitaplara girmemiş olan ilk şiirleri ve *Sen, Basmasın* ile *Şiir Çalışmaları* adı altında topladığı son iki kitabının da yer aldığı *Ufkun Dışında*, şairi bütünlüklü olarak değerlendirme olanağı sağlıyor.

Altın Acı

Hasan İzzettin Dinamo

Harbiye cezaevinde Aziz Nesin'le Kemal Tahir, dışarı çıkınca yayım yapacaklarından söz ediyorlardı. Çeviri işlerinde beni unutmayın demiştim. Çıktıktan sonra birgün Babıali'de Kemal Tahir'i gördüm. "Dinamo, Düşün Yayınevi'ni açtık, dedi, Aziz Nesin'i gidip görebilirsin. Seni bekliyor." Yayınevine gittiğimde Aziz Nesin'in, masasının başında bir yandan sigara, çay içerek bir yandan da harıl harıl mizah hikayeleri döktürerek çalıştığını gördüm. Yayınevi, ilkin, Kemal Tahir'in mapusanelerde köylüleri dinleyerek yazdığı romanları basmağa başladı.

İngiliz mizah kitaplarının en ünlüleri araştırılıyor, çevrilmeğe çalışılıyordu. Ben de Amerikan mizahından uzun hikayeler çevirmeğe başlamıştım. Aziz Nesin, bunları Yusuf Ziya'nın Akbaba dergisinde yayımlatıyordu. Sonra, bir gün toplandık, mizahın ötesinde başka neler yapılabileceği üstüne konuştuk. Bütün dünya masallarının çevrilmesini önerdim. Yayınevi adına Haşet'e gittim. Bir çok ulusun masal kitaplarını satın alarak geldim. Bunların arasında tarihte yitip gitmiş ulusların bile masalları vardı. Bu kitaplar da çevirebilecek arkadaşlara dağıtıldı. Bana da Hint Masalları düştü. Birkaç gün içinde bunu çevirdim. Bu sırada bütün dünya mizah yazarlarının ünlü kitapları da getirilmeğe başlanmıştı. O sıralarda çok ünlü bir İtalyan mizah yazarı olan Tuareschi'nin bir kitabını da bana verdiler, çevirdim: Don Kamillo. Ancak, bu sıralarda yayınevinin bir sarsıntı geçirdiği görüldü. Aziz Nesin benim çevirdiğim bu mizah romanını Halil Lütfi Dördüncü'nün Yenigün gazetesine tefrika edilmek üzere verdi. En sonra, Kemal Tahir'le Aziz Nesin ayrılmak zorunda kaldılar. Şundan ki, Aziz Nesin'in mizah kitaplarından kazandığı bütün parayı Kemal Tahir'in hiç satmayan kalın kitapları yutuyordu.

Bir gün Aziz Nesin beni, matbaadan yeni gelmiş koca bir yığın kitabın bulunduğu köşeye götürdü. Bu orta boy bir kitaptı. Yığından bir tane alarak bana uzattı: "Dinamo, şu kitabı da okur musun?" dedi.

Kitabın kabına baktım: Üstünde Mehmet Nusret yazıyordu. Demek, Aziz Nesin bir şiir kitabı çıkarmıştı. Demek, artık kendi adını kullanacak, babasının adı olan Aziz Nesin'i bırakacaktı. Kitabı okuduğumda iki üç tane sakıncalı şiir gördüm. Gerisi rasgele şiirlerdi. O günlerde Adnan Menderes, sola karşı o kerte duygusaldı ki bir zamandan bu yana yayımlanmakta olan Yeryüzü adlı gazete biçimindeki bir dergiyi susturmuş ve Meclis'te de büyük bir marifet yapmış gibi bundan da söz etmişti. Durumu Aziz Nesin'e anlattım, "adamın heyheyleri üstünde, bakarsın o bir iki küçük sakıncalı şiirin yüzünden başına iş açarlar. Gel, bu kitabı dağıtma", dedim, "evet, uzun zamandır bir şiir kitabı çıkarmayı kurmuşsun, bunu da bu sırada yerine getirmişsin, ancak, ben başına bir iş gelmesini istemiyorum. Hem de mizahçılığının bunca çiçeklendiği bir zamanda." Aziz Nesin, bu şiir kitabını dağıtıma vermedi. Mehmet Nusret de böylece getireceği tehlikeyle birlikte yitiklere karıştı.

Halil Lütfi Dördüncü'nün gazetesinde yayımlanan koskoca çeviri romanımın parasını alamamıştım. Yalnız son günlerde Amerikan Mizahı olarak hazırladığım kitaptan birkaç yüz lira aldığımı hatırlıyorum. Hint masalları çevirim de kitap haline getirilmediği gibi parasını da almadım, hâlâ ne olduğunu da bilmiyorum. Kitaplarımın üstünde Hasan Deniz adını kullanıyordum. Bu, benim gerçek adımdı. İlk soyadı kanunu çıktığı günlerde almıştım.

MESERRET KIRAATHANESİNDE

Birgün, oturmak, dinlenmek, orda bulacağım birkaç arkadaşla yarenlik edebilmek düşüncesiyle Meserret kıraathanesi'nden içeri girdim. Girer girmez de sağ yandaki uzun sıranın üzerinde oturmuş konuşmakta olan birkaç kişiye, bunların arasında Bizim Rıfat Ilgaz'a gözüm ilişti. O da beni görmüştü. Doğru üstlerine vardım. Rıfat Ilgaz:

"Hoşgeldin, Dinamo, dedi, sana Can Yücel'i tanıtayım. Hasan Ali Yücel'in oğlu."

Ünlü Hasan Ali Yücel, bir ara Gazi Eğitim Enstitüsünde bize müdürlük yapmıştı. Ufak tefek takışmalarımız varsa da kendisini çok severdim. Ben Sivas Öğretmen okulunda öğrenci iken Hayat dergisinde yayımladığı bir şiirinde uyumakta olan iki çocuğundan sevecenlikle sözediyordu hocamız. Bunu Can Yücel'e anlattım, "o şiirde sen hâlâ kardeşinle soluk alıyorsun," dedim. Can Yücel, ikinci dünya savaşında İngiltere'de başka iki arkadaşıyla Türkçe yayınlar spikerliğini yapmıştı. Bu haberi de bu konuşmada öğrenmiş oldum. Can Yücel, İngiltere'de boş durmamış, şiir de yazarak İngiliz edebiyatını da okumuş, incelemişti. Babası bizim müdürümüz bulunduğu sıralarda "Dönen ses" diye bir şiir kitabı yayımlamıştı. Felsefeci olduğundan şiiri günlük havadan çıkarıp felsefenin bulutlarına yükseltiyordu. Jean Mary Guyeau'nun Felsefenin şiirle el ele verdiği yapıtlarını da çevirmiş, sonra Goethe'nin yüzüncü ölüm yıldönümünde onun yaşamını bir dehanın romanı diye güzel bir kitap olarak sunmuştu. Ne güzel bir kitaptı o!

Hasan Ali Yücel, çok güzel, çok tatlı, çok esprili konuşan bir adamdı. Artık, Atatürk'ün sofrasında da oturuyordu. Bir gün Dil Tetkik cemiyeti'nde bir arkadaşımla oturup konuşurken geldi. "Tanıyor musunuz onu? Şûaradandır" dedikten sonra bana yalnızca: "Hasan İzzettin, dedi, ben yakında parlamentoya giriyorum. Gelecek müdü-

(devamı s. 93'de)

Bilim ve Kurumlar İlişkisi Bağlamında Galile ve Oppenheimer Üzerine

Nail Bezel

Bertolt Brecht'in *Galile'nin Yaşamı* adlı oyunu Batı'da bilimin işlevini, kültürle etkileşimini, bu etkileşim sürecinde ortaya çıkabilen uyumsuzlukları ve çatışmaları, bu bağlamda bilim adamının kendi benliğini ve sorumluluğunu algılayışını konu edinen belgesel tiyatro ve edebiyat ürünlerinden biridir. Aynı konudaki önemli yapıtlar arasında Sinclair Lewis'in *Arrowsmith,*[1] C.P. Snow'un *Yeni Adamlar,*[2] Angus Wilson'un *Anglo-Sakson Tavırları*[3] adlı romanları, Jerome Lawrence ve Robert E. Lee'nin Türkiye'de *Maymun Davası*[4] diye bilinen oyunu, Heinar Kipphardt'ın *J. Robert Oppenheimer Konusunda*[5] adlı oyunu ve Alfred Noyes'ın *Meşale Taşıyıcıları*[6] adlı uzun şiirleri anılabilir. Oğuz Atay'ın *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*[7] adlı romanı da Türkiye'de bilimin ve bilim adamının sorunlarını işlemek yönünden aynı işlevi yerine getirmektedir. Ancak anılan örneklerden farklı olarak *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan*'da sorun sayılabilecek durum bir bilimsel bulgu ve aşamadan değil, bunun eksikliğinden kaynaklanmaktadır.

Bu yazıda Brecht'in Galile, Kipphardt'ın Amerikalı atom fizikçisi Robert Oppenheimer üzerine oyunları birbirlerini çağrıştıran yanları, işlenen olaylar, beliren eğilimler ve sorunlar açısından karşılaştırmalı olarak incelenecektir. Bu oyunların ikisinde de, tarihsel olayların sahneye uyarlanmasının elverdiği ölçüde, belgeselliğe bağlı kalındığı söylenebilir: *Galile'nin Yaşamı* bilim tarihi ile ilgili en az iki kitapta kaynak olarak verilmektedir.[8] *J. Robert Oppenheimer Konusunda*'nın yazarı ise, üç bin daktilo sayfası tutan soruşturma tutanaklarından bir olayın özünü vermek ilke ve amacına bağlı kaldığını belirtir.[9] Zaten bu oyunlara konu olan olayların her biri kendi içinde öyle dramatiktir ki, örneğin, Oppenheimer olayının belgelerini siyaset bilimi açısından ve üç evreye göre derleyen belgesel bir kitaba yazarları *Üç Perdelik Siyasal Oyun*[10] başlığını uygun bulmuşlardır. Bu nedenle bu oyunların incelenmesinde, oyunların dayandığı olaylar üzerine belgesel nitelikli başka incelemelerden de yararlanılmıştır.

Bu iki oyunda işlenen olaylara yol açan bilimsel aşamalar insanlık ve uygarlık tarihinde geri dönülemeyecek ve bir kez daha aşılamayacak birer eşiktir. Bu bilimsel aşamalardan her biri insanoğlunun üzerinde var olduğu gezegeni, gezegenin içinde yer aldığı evreni kavramada ve maddeden güç elde etmede bilinmeyenin sınırını ilk geçtiği anlardır. Bu aşamalardan her biri insanoğlunun ateşe sahip oluşu ile ölçülebilecek niteliktedir. Ateş ışık, ateş güç kaynağıdır, ve mitolojide ateşi insanoğluna veren tanrı soylu Prometе'yi iktidardaki tanrı Zeus zincire vurur, işkenceye uğratır. Galile ve Oppenheimer bir anlamda Promete' nin işlevini ve yazgısını paylaşırlar.

Bir mitin simgeselliği içinde Promete'nin niçin cezalandırıldığı bellidir: Ateş tanrılara özgüdür. Promete ise insan yaşamını iyileştirmek için ateşi insanoğluna vermek iyiliğini ve cüretini göstermiştir.

Galile ve Oppenheimer durumlarında ise sorun bilimin dinamik niteliği ile kurumların yerleşikliğinden ve bilimsel verilerle uyarlı bir tavıra girmeye karşı gösterdiği dirençten gelir. Burada söz konusu bilimler özellikle insanın dış dünya ile uğraşında geçerli ve başarılı bir yöntem olan ve çağdaş dünyada büyük saygınlığı bulunan doğa bilimleri olduğu için, sonuçta bu yöntemle varılan doğrulara aykırı giden kurumlar eleştirilen bir konuma düşmektedirler.

Bu iki oyunda durumlar şöyle özetlenebilir.

Galile'nin Yaşamı: On yedinci yüzyıl başlarında Katolik Kilisesi bir kurum olarak din işlerinde yetkili, dünya işlerinde iktidar, doğru öğretinin temsilcisi ve denetleyicisidir. Kilise belli bir evren anlayışını da genel öğretisi içinde özümlemiştir: Aristo'nun (M.Ö. dördüncü yüzyıl) dünyayı merkez alan, iç içe kürelerden oluşan, yersel ve göksel diye ikiye ayrılan ve özce birbirinden farklı sayılan iki bölümden oluşan evreni ile Ptoleme'nin astronomik evreni, aralarındaki bazı farklılıklara rağmen Kilise tarafından bütünleştirilmiş, benimsenerek resmi öğretinin bir ögesi haline gelmiştir. "On yedinci yüzyıla gelindiğinde bu anlayış çağın ideolojisi ile öylesine bütünleşmiştir ki, bu astronomiye el sürmek Tanrı'nın tahtına müdahale anlamına gelmiştir."[11] Galile, teleskopla yaptığı gözlemlerin de desteği ile, geçmiş yüzyılda Kopernik'in (1473-1543) geliştirdiği güneş-merkezli evren kuramına kanıt sağladığını düşünür, bu kuramı destekler. Galile'nin bu tavrı Kilisenin temsil ettiği öğretinin dışına çıkmak, dolayısıyla iktidarına karşı gelmek sayılır. Kilise, benimsediği öğretiyi denetleme işlevini yerine getirir, bu amaçla zoru da içeren iktidarını kullanır. Bunu yaparken Kilise Galile'nin öne sürdüğü verilerin geçerliliğinin değerlendirilmesine göre değil, kendi konumunun gereklerine göre hareket eder. Galile'ye yalnız Kilise değil, çağının bilgili sayılan kişileri de karşı çıkar, ancak bu konuda Kilisenin daha etkin olmasının nedeni iktidarı elinde bulundurmasıdır.

J. Robert Oppenheimer Konusunda: Yirminci yüzyıla gelinmiştir. Nükleer fizik alanında büyük aşamalar olmuştur, ama atom çekirdeğinde bulunduğu düşünülen büyük enerjinin kullanılabilirliği henüz belirsizdir. Dünya, İkinci Dünya Savaşına girer. Almanya'nın bir atom silahı geliştirme çabasında olduğu yönünde istihbarat vardır. Amerika savaşa girer. Atom silahının yapılabilirliği belirir. Savaş ortamında bilim adamları atom bombasının kullanılıp kullanılmayacağı sorusunu bir yana bırakıp, bu yolda uzmanlar olarak çalışırlar. Bu uzmanlık bombanın kullanılması sürecinde de belli ölçüde devam eder. Bomba kullanıldıktan sonradır ki Oppenheimer ve bazı fizikçiler vicdan azabı duyar, bir ikilemi yaşamaya, işlevlerinin amacını düşünmeye başlarlar. Soğuk savaş yılları gelir. Bu arada Sovyetler Birliği de atom bombasını yapar. Amerika hidrojen bombası ile yeni bir silah tekeli peşindedir. Oppenheimer bu dehşet aracının yapılıp devletlerin eline verilmesinde teknik nedenlerle ve insanlık için kaygılarından dolayı çekingen davranır. Oppenheimer'a göre bilimin bu yeni gücünün de uygulamaya konması ve kurumlar olarak devletlerin tarih boyunca olduğu gibi eldeki en güçlü silahı kullanma isteği insanlığa ve yeryüzünde yaşama son verebilecektir. Bu bilimsel gerçeğe uygun tavır, devletlerin hidrojen bombasını yapmaması, yeni uzlaşmalar geliştirmesidir. Ancak Amerika, ondan bir yıl kadar sonra da Sovyetler Birliği, hidrojen bombasını yapar. Atom bombasının yapımında Amerikayı dört yıl ara ile izleyen Sovyetler Birliği hidrojen bombasının yapımında bu arayı bir yıla indirmiştir. Bu nedenle Oppenheimer, hidrojen bombasının yapımını geciktirdiği, hidrojen bombası açısından Amerikan devletine güveni olmadığı ve geçmişte komünistlerle ilişkileri bulunduğu gerekçeleriyle soruşturmaya uğrar, resmi görevlerine son verilir.

Bu iki örnekten ilk elde çıkarılabilecek sonuç, bilimin verileri ve uygulamaları önünde, kurumların o zamana kadarki varlıklarını ve işlevlerini yeniden tanımlaması gereğidir. Galile örneğinde ortaya çıkan, Papanın iktidar ve benlik sorunları, Oppenheimer' ın durumunda soğuk savaş yılları ve McCarthy devrinin koşulları olayların dokusunu oluşturmakta, ama bilimsel sürecin dinamizmi ile kurumların yerleşikliğinden ve ataletinden kaynaklanan sorun bir ya da başka dokuda ortaya çıkabilmektedir.

Kurumlara süreklilik sağlayan anlayışın bilimsel gerçeklere uygun bir dönüşüme kolaylıkla ve hemen girebileceği yönündeki yaygın beklenti ise bu oyunlarda doğrulanmamaktadır. Galile'nin oyunun başında görülen güvenli iyimserliği daha sonra yerini eleştirel bir anlayışa bırakmaktadır. Oyunun önemli kişilerinden Sagredo bu sürecin pek basit olmayacağını önceden sezer; teleskopla yapılan gözlemler Aristo' nun yer ile gök arasında tanıdığı kesin nitel ayrımı geçersiz kılınca, "Papa, gök ve cennet yok artık, diye mi yazacak hemen defterine?" der. Bu sözler, papalık, öğretisine ters düşen verileri kolay kolay kabul etmez, anlamına gelmektedir. Zaten Brecht de oyun üzerine notlarında bu noktayı şöyle vurgular: "Oyun, yeni bir çağın doğuşunu gösterir ve yeni bir çağın doğuşu konusundaki bazı önyargıları düzeltmeye çalışır."[12]

Oppenheimer üzerine oyunun önde gelen fizikçilerinden ve gerçekte hidrojen bombasının yapımında baş sorumlu Edward Teller, politikacıların biraz sağduyu öğrenmeleri ve savaştan kaçınmaları için böyle dehşetli bir silahla korkutulmaları gerektiği görüşündedir. Teller hidrojen bombasını bir caydırıcı güç olarak görür. Hidrojen bombasını gereksiz kılan uzlaşmalar gerçekleştirmiş bir dünya Oppenheimer'ın görüşünü yansıtıyorsa, dehşet dengesi anlayışı da Teller'in seçeneği sayılabilir. Fizikçiler arasındaki bu anlayış farkı, bilimin verileri, mantıksal sonuçları ve ürünleri ile yaşamayı öğrenmenin, eğer insanlık bunu başarabilecek bile olsa, karmaşık pürüzlü bir süreç olduğunun göstergelerinden biridir.

Bilimin verilerini dışarıdan değerlendirip kurumlara uygun düşen politikaları saptamak isteyenlerin tavırları, ya insanoğlunun düştüğü açmazların belirtisi, ya da şaşırtıcı bağnazlık örnekleri, ya da her iki özelliğin birlikte ortaya çıktığı durumlardır. Şöyle ki, *Galile'nin Yaşamı*'nda kardinallerden ikisi (Bellarmine ve Enkizisyon Kardinali), teleskopla gözlemlenen gök cisimlerinin (Jüpiter'in uydularının) deniz yolculuklarında yer ve zaman belirtici olarak kullanımını onaylamakta, ancak aynı cisimlerin varlığının düşünce düzeyinde kabul edilmesine karşı çıkmaktadır. Yani, bu cisimlerin uygulamadaki yararına evet, aynı cisimlerin varlıklarının söz konusu edilmesine hayır demektedirler. Oppenheimer'ın içinde bulunduğu durumda ise, hidrojen bombasını yapan-yaptıran, etkisini bilen ve yine de savaşa hazır devlet anlayışını sürdüren kurumların benzer bir açmaz içinde oldukları gözlemlenir.

Bilimsel bulgunun doğrulanmasının ve uygulama alanına konulabilirliğinin de kendine özgü ve karmaşık sorunları olduğu bellidir. Sonradan Galile'nin bulgularını doğrulayan Kilise astronomu Clavius başlangıçta teleskobu güvenilir bulmamış, görüntünün belki teleskobun kendinde olduğunu düşünmüştü. Bu durumu

---

1. 1924. "Arrowsmith" bir bilim adamının soyadıdır. Bu roman yirminci yüzyılın başında New York'da, Rockefeller Enstitüsünde mikrobiyoloji alanında yapılan araştırmaları, deneyleri ve tıpta uygulama sorunlarını, ideal bir bilim adamının toplumun çıkarcı değerlerinden nasıl uzak durması gerektiğini işler. Bir bilim adamının katkısı yazılmıştır.

2. *The New Men,* 1953. Romana başlık olan "yeni adamlar" atom fizikçileridir. Roman kişilerinden biri olan atom fizikçisi, İngiltere'de atom enerjisi ile ilgili çalışmaların başına geçecekken, Japonya üzerine atom bombasının atılmasında etkilenir, bu görevden vaz geçer, küçük bir üniversitede fizik öğretmenliğine döner. Bu eğilim romanda pek gerçekçi bir tavır olarak sunulmaz. Yazar, fizikte doktora yaptıktan sonra romancılığa dönmüş bir kişidir.

3. *Anglo-Saxon Attitudes,* 1956. Sorun, bir kazıda çıkan insan iskeleti parçalarının doğru değerlendirilmesidir. İki ayrı değerlendirme insanın geçmişi ile ilgili iki ayrı sonuca, böylece iki ayrı insan anlayışına götürecektir.

4. *Inherit the Wind,* 1955. On dokuzuncu yüzyılda İngiltere'de başlayan, Tevrat'daki yaradılış anlatımı ile evrimci görüş arasındaki tartışma, 1925'de Amerika'da Darwinci düşünceyi ders kitabından okutan bir biyoloji öğretmeninin yargılanması ile yeni bir noktaya varır. Oyun bu yargılamadan esinlenmiştir. Oyunun eğilimi söz konusu iki görüş arasında bir uzlaştırma yönündedir.

5. *In the Matter of J. Robert Oppenheimer.* Soruşturma tutanağı, 1954. MIT Press yayını, 1971. Oyun olarak, *In der Sache J. Robert Oppenheimer,* 1964.

6. *The Torch Bearers,* 1922. Üç kitaplık bu dizinin birinci bölümünde kopernik'den Newton'a kadar olan devrin bilim adamlarının yaşamları ve uğraşları şiirlerde anlatılır.

7. Bilgi yayınevi, 1975.

8. Bak., Clive Morphet, *Galileo And Copernican Astronomy: A Scientific World View Defined,* bibliyografya; J.D. Bernal, *Science in History,* İkinci cildin bibliyografyası.

9. Bak., Yazarın önsüzü, "Belgesel Veriler Açısından Oyun."

10. Joseph Boskin ve Fred Krinsky, *The Oppenheimer Affair: A Political Play in Three Acts,* 1968.

12. Bertolt Brecht, *Life of Galileo,* İngilizceye çeviren John Willett, Methuen, Londra, 1980, s 118.

Galile'nin Kepler'e mektubunda açıkça görüyoruz. Galile şöyle yazıyor: "Azizim Kepler, buradaki bilginlere ne dersin? Bir engerek yılanının inatçılığı ile teleskoba bakmayı reddediyorlar. Ne yapalım bu durumda? Gülelim mi, yoksa ağlayalım mı?"[13]

Nükleer silahların yapımına götüren süreçte benzer türde belirsizliklerden geçildiğini öğreniyoruz. Uranyumun doğal çözülmesinden arta kalan elementlerin neler olabileceği sorusu bilime dışarıdan bakanların rastlamaya ummayacağı çatışmalı tartışmalara neden olmuştur. Albert Einstein ve Niels Bohr gibi büyük fizikçilerin atom projesinin başlamasından önceki yıllarda maddenin oluşumunda bulunduğu düşünülen gücün kullanılabilir hale getirilebileceğine inanmadıklarını belirten kaynak vardır.[14]

Bilimsel konuları kavramaktan uzak olup da, kurumlar içindeki konumlarından dolayı söz sahibi olanların bazı tavırları da Galile'nin gülmek mi ağlamak mı gerektiği sorusunu hâlâ canlı tutmaktadır. Şu iki örnek bu durumu çarpıcı biçimde vurgulamaktadır: Galile çağında güneş-merkezli Kopernik görüşünden çok söz edildiğini duyan bir piskopos, Kopernik denen bu adamın hapsedilmesini talep etmiştir. O sıralar Kopernik öleli yüzyıla yakın zaman geçmişti. Oppenheimer olayında da sorunlardan biri savaş müttefiki Sovyetler Birliği'ne duyulan sempati atomla ilgili bazı gizli bilgilerin bazı fizikçilerce Sovyetler Birliği'ne aktarılması kuşkusu ve tehlikesidir. Bundan kaygılanan bir senatör de atomla ilgili gizli bilgilerin daha baştan fizikçilere niçin verildiğini sorar.

Bu bağlamda, Galile ve Oppenheimer geniş anlamda bir dönüşümü zorunlu gören, düşünce ve insanlık açısından bir bütünlüğü ve tutarlığı arayıp ona göre bir tavır almaya çalışan örneklerdir. Galile ve Oppenheimer durumlarının benzerliği, onların bilim adamı ile otoriteye tanınan ve önceden saptandığı düşünülen yetki ve sorumluluk alanlarının dışına çıkmalarından kaynaklanır.

Galile'nin durumunda evrenin yapısı, işleyişi ve bu konuda Tanrı iradesinin açıklanması Kilisenin yetkisindedir. Bilim adamları Kopernik kuramı gibi yeni bir varsayımla çalışabilir, ancak bu varsayımı doğrulanmış ve Kilise öğretisine ters düşen bir biçimde savunamazlar. Bu varsayımın doğru olup olmadığı konusunda karar vermek yalnız Kilisenin yetkisindedir. Galile, Kopernik kuramını bazı verilerle kanıtladığını ileri sürmekle Kilise öğretisinin ve Kilisenin bilim adamına tanıdığı uğraş alanının dışına çıkmış, Kilisenin yetki alanına girmiştir. Bu durumda Kilise varlığını ve yetkisinin gücünü elindeki yöntemlerle ortaya koymuştur.

Oppenheimer atom bombasının yapılmasında bir bilim adamı olarak istekli ve etkin rol oynar. Bu bombanın kullanımı konusunda da sorumluluğu dar anlamda tanımlanmış bir uzman olarak davranır. Onun sorumluluğu bombanın yapılmasını sağlamak, tam etki için bombanın nerede ve hangi teknik saptamalara göre kullanılacağını belirtmektir. Bombanın kullanılıp kullanılmayacağını değerlendirmek ona tanınmış bir yetki değildir. Bu, devletin başka kademelerinde başka uzmanların sorumluluğu ve yetkisindedir. Ancak Oppenheimer atom bombasının kullanılmasından bir uzmanın sınırlı anlayışı ile değil, bu işe önemli katkısı olmuş çok yanlı ve duyarlı bir insan olarak etkilenir. Hidrojen bombası yapımı hazırlıklarına gelindiğinde Oppenheimer, Atom Enerjisi Komisyonu Danışma Kurulu Başkanı konumunda, yalnız bir teknik uzmana tanınan sınırlı sorumluluk ile bombanın yapılabilirliği, kaynak ve personel konuları üzerine görüş belirtmekle kalmaz, böyle bir bombanın yapılmasının Amerika ve insanlık için iyi olmayacağı yönünde genel değerlendirmelere girer. Bu, bir uzmana tanınan sorumluluk alanının dışına çıkmaktır. Bu tür stratejik ve genel değerlendirmeler devletin başka kademelerinin yetkisindedir. Daha sonra Oppenheimer devlete güvenmemekle, kendi devletine değil insanlığa bağlılık göstermekle suçlanır.

Bilimsel aşamaların eşiğinde bilimsel doğrular konusunda belirsizlikler bulunabilir. Galile'nin durumunda olan, böyle bir evrede kurumsal otoritenin araya girmesi, kendi yöntemiyle Galile'nin çalışmalarına müdahale etmesidir. Oppenheimer durumunda, yalnız Oppenheimer'ın değil insanlığın karşılaştığı sorun, kurumların bilimin uygulamasının sonuçları ile uyumlu bir değişime girip girmeyeceğidir. Hidrojen bombası söz konusu olduğunda, bu uyumsuzluğun sonucu insanlığın sonu olabilir.

Burada ortaya çıkan bir sorun bilim adamının kendi benliğini ve sorumluluğunu nasıl algıladığıdır. Bu açıdan bilim adamı için iki temel tavır mümkün görünüyor. Birincisi, sorumluluğun dar bir uzmanlık anlayışı içinde algılanıp tanımlanması, uzmanlık alanı dışına taşan sorunların çözüm ve değerlendirilmesinin başka uzmanlara bırakılması; ikincisi, sorumluluğun genel bir benlik ve insan anlayışı içinde algılanması, kendi çalışmalarının sonuçlarıyla ilgili konularda kişisel bir değerlendirilmeye girilmesidir. Galile ve Oppenheimer olaylarına neden olan, onların bu ikinci tavrı göstermeleridir. Ancak her ikisinin de zaman zaman bu iki tavır arasında bir ikileme düştükleri gözlemlenir.

Oyunun başında Galile yeni çağın bilimi ve etkileri konusunda güvenli iyimserliğini ortaya koyarken yalnız bir uzman olarak değil bir insan olarak beklentilerini dile getirmektedir. Evrenin yersel ve göksel bölümlerinin sanıldığı gibi birbirinden özde farklı olmadığı görüşü ortaya çıkınca, Tanrısal sayılan göklerin bu özelliği de yok sayılacak demektir. Böylece Tanrının nerede olduğu sorusu ortaya çıkar, bunu dile getiren Sagredo olur. Galile ile aralarında şu konuşma geçer:

Sagredo: "O halde Tanrı nerede?"

Galile: "Ben tanrıbilimci değilim. Ben bir matematikçiyim."

Burada Galile'nin soruya dar bir uzman anlayışı içinde yaklaşmak istediğini görüyoruz. Fakat Sagredo bu yanıtla yetinmez. Soruya insanca bir yanıt ister:

Sagredo: "Her şeyden önce sen bir insansın, ve ben sana soruyorum. Senin evren anlayışında Tanrı nerede?"

Galile: "Ya içimizde, ya hiç bir yerde değil."

Bu, Galile'nin genellikle sürdürdüğü ikinci tavıra geri dönmesidir. Bu, "Kültürünün, yeni bilimsel düşüncelerin bilincine varması için çalışan, klasik türde bir hümanist"[15] olan Galile'nin tavrıdır.

Galile doğru bildiğini yadsıyıp göz hapsinde tutulduğu sürede *İki Yeni Bilim Üzerine Konuşma*'yı yazar. Öğrencisi ve genç bilim adamı Sarti, Galile'yi hep bir duyarlık içinde değerlendirmekte, bir lanetleyip bir yüceltmektedir. Sarti, Galile'nin bu kitabı yazmış olmasının bildiğini geri almış olmaktan gelen tüm olumsuzlukları silip götüreceğini düşünür. Şöyle der Sarti:

"Bilimin yalnız bir gereği vardır, o da bilime katkıda bulunmaktır."

Bu, bilim adamını birey olarak öteki toplumsal sorumluluklardan soyutlayan, bilim adamını dar anlamda uzman olarak gören anlayıştır. Oysa Galile yeni bilgiyi kültür içinde özümlemeye çalışmış bir hümanist olarak öz eleştiriyi de içeren bölümde Sarti'nin değerlendirmesine şöyle karşılık verir:

---

13. Giorgi de Santillana, *The Crime of Galileo,* Time incorporated, New York, 1955, s 13.

14. Bak., Robert Jungk, *Brighter Than a Thousand Suns: A Personal History of Atomic Scientists,* Almanca'dan İngilizce'ye çeviren James Cleugh.

15. Santillana, s XIV-XV.

"Ben bu gereği yerine getirdim. Hoş geldin pislik çukuruna, bilim kardeşi ve ihanet yeğeni."[16]

Belli ki Brecht'in Galilesi toplumsal sorumluluklardan soyutlanmış bir bilim uğraşını, kendi durumunu da anımsatarak, pislik çukurunda bulunmaya benzetiyor. Galile böyle bilim adamlarını "herhangi amaç için kiralanabilecek mucit cüceler" olarak görür.

Oppenheimer da atom bombasının kullanımında dar anlamda uzman anlayışına girmiştir; daha sonra soruşturma sırasında, bu açıdan işlevi sorulduğunda, şöyle der: "Biz fizikçilerdik, asker ya da politikacı değil." Bu, Galile'nin Sagredo'ya "Ben tanrıbilimci değilim. Ben matematikçiyim," demesiyle eş anlamlıdır. Oppenheimer daha geniş bir sorumluluk anlayışına ancak atom bombasının kullanılmasından sonra ulaşır. Ancak o zaman da Oppenheimer yalnız bir fizikçi konumunda değil, aynı zamanda bir devlet görevlisidir. Bu nedenle bir fizikçi ya da devlet görevlisi olarak davranmanın ikilemini yaşar. Bir yandan şöyle der: "Eğer savaşan bir dünyanın ya da savaşa hazırlanan ulusların cephaneliklerine atom silahları eklenecekse, öyle bir zaman gelecek, insanlık Los Alamos[17] ve Hiroşima adlarına lanet okuyacaktır. Dünya ulusları birleşmelidir, yoksa yok olacaklardır."[18] Aynı yıllarda Oppenheimer bir devlet görevlisi olarak da şöyle diyebilmektedir: "Tartışmasız olarak, ama hüzünle, şu sonuca vardık ki, komisyon atom silahları, iyi atom silahları ve çok atom silahları sağlamak durumundadır."[19] Galile'den farklı olarak Oppenheimer'ın bu çelişkileri onun bu silahları yapan kurumların da bir görevlisi olmasından gelir.

Oppenheimer üzerine oyunda, bir güvenlik görevlisi fizikçilerin birer uzman olduğunu, kendi uzmanlık alanlarında görevlerini yapıp gerisini devletin başka uzmanlarına bırakmaları gereğini belirtir. Bu, resmi görüşün dile gelişidir. Atom Enerjisi Komisyonunun üç kişiden oluşan soruşturma kurulu üyelerinden birisi bilim adamıdır. Bir önceki kuşaktan bir kimyacı olan, bilim adamının devlet görevlisi durumuna girmediği bir anlayışla yetişen ve bu soruşturmada Oppenheimer lehine oy kullanan bu liberal anlayışlı bilim adamının karamsarlıkla dile getirdiği sorun, bilim adamının bundan böyle herhangi bir devlet memuru durumuna girip girmeyeceği, bilimin de devletin isteplerine uyup uymayacağıdır. Bu üye böyle bir durumda demokrasi ile diktatörlükler arasında ne fark kalacağı sorusunu ve kaygısını dile getirir.

Hidrojen bombası konusundaki çekingenliğinden dolayı Oppenheimer soruşturma sırasında Amerikan devletinden çok insanlığa bağlılık göstermekle suçlanır. Bu, "Amerika'dan yana mısın, yoksa insanlıktan yana mı?" gibi bir soruyla eş anlamlıdır. Oppenheimer'ın ikileminin özü budur. O bu suçlamaya karşı kendini savunsa ve devletine kesin bağlılık içinde kaldığını öne sürse, insanlık sorununa duyarsız kalmış duruma düşer, bu bakımdan okur ve izleyici gözünde suçlu görülebilir, çünkü konu hidrojen bombası ile ilgilidir. Suçlamanın özünde belirdiği gibi insanlığın çıkarını önde tuttuğunu kabullense, o zaman da soruşturmada öne sürülen suçu kabullenmiş olacaktır.

Galile'nin geliştirdiği teleskoba duyulan ilginin bir nedeni de bunun deniz savaşlarında yararlı olacağı düşüncesidir. Bu ilgi hidrojen bombası ile amaç açısından ortak, boyutları açısından farklıdır. Galile'nin çalışmaları çağının koşulları gereği bireyseldir. Oyunda teleskop için gerekli merceğin yapılması için o yıllarda on yaşlarında olan Andrea Sarti ceketini rehin bırakır. Oppenheimer ise yirminci yüzyılın örgütlü büyük bir bilim ve endüstri etkinliği içinde yer almıştır. Bu nedenle soruşturmada ikilemi ve çelişkileri bir suçlama olarak öne sürülürken Oppenheimer bunun çağın, fizikçilerin ortak sorunu olduğunu belirterek durumu genelleştirir. Şöyle der Oppenheimer: "Eğer hükümetler yeni bilimsel keşiflere uygun davranışa girmezlerse, o zaman bilim adamı kendini bu çelişen değer yargıları içinde bulacaktır." Kullanıldıkları bağlamda bu sözler şu anlama gelmektedir: Kurumlar olarak hükümetler ellerine geçirdikleri her silahı kullandıkları gibi atom ve hidrojen bombalarını da kullanmaya kalktıkları sürece, bilim adamı ulusuna bağlılıkla insancıl kaygılar arasında bocalayabilir.

Bu genel durum yanında, Oppenheimer'in belirli kişilik özellikleri de onun böyle bir ikileme duyarlı olmasına yol açmıştır. Oppenheimer bir fizikçi olarak öğrenim görmüş, fakat edebiyat ve felsefe çalışmış, Dante'yi okuyabilmek için İtalyanca öğrenmiş, Hint felsefesine ilgi duymuş, ilk deneysel nükleer patlama önünde duygularını kutsal Hint yazılarından dizeleri ezbere okuyarak dile getirecek kadar kendini dinsel duyguya ve şiire yakın bulmuştur.[20] Aynı özelliklerin Galile'de de bulunduğunu, onun bilimsel ve edebi başarıları yanında müzik ve resimde de yetenekli olduğunu öğreniyoruz. Bu bağlamda Galile ile Oppenheimer arasındaki bir benzerlik, belki de içinde bulundukları kişisel durumların itici gücü, bilime duydukları köklü eğilimdir. Bilime ilgi karşı konulmaz bir güdüdür onlarda. Brecht *Galile'nin Yaşamı* üzerine notlarında, araştırma güdüsü ile üreme güdüsü arasında bir benzerlik kurar. Oyunda Galile'nin düşkünlükleri üzerine konuşan Harberini (Önce kardinal, daha sonra papadır) de şöyle der: "Ona eski bir şarap ya da yeni bir düşünce verin, hayır diyemez." Oppenheimer ise insanlığın sonu olabilecek hidrojen bombasına götüren bazı bilgileri "teknik açıdan tatlı ve çekici" bulduğunu söyler.

Galile ve Oppenheimer'ı duruşmaya (Oppenheimer'ın durumunda "güvenlik duruşması" ya da soruşturma) kadar götüren nedenin bilim adamına tanınan ve önceden saptandığı düşünülen uğraş alanlarının dışına çıkmaları olduğu belirtildi. Ancak, özellikle Galile'nin durumunda, bu duruşma geçmişe uzanan olaylar zincirinin bir halkasıdır. Kopernik'in güneş-merkezli evren anlayışını içeren *Gök Cisimlerinin Devinimleri Üzerine* adlı kitabın basımı 1543 yılında tamamlanır. Kitap basıldığında Kopernik ölüm döşeğindedir. Kitaba, Osiander'ın yazdığı bir önsöz, güneş-merkezli evren düşüncesinin yalnızca bir varsayım, bir "hipotez" olduğunu belirtir. Böylece Kopernik'in kitabı Katolik Kilisesinin onayını alır. Galile teleskopla yaptığı gözlemlerle Kopernik sistemine kanıt sağladığını öne sürünce Kopernik düşüncesinin anlamı değişir, 1616'da, yayınından yetmiş üç yıl sonra, Kopernik'in kitabı düzeltilmesi gerekli kitaplar listesine alınır, Kopernik düşüncesi yasaklanır. Arthur Koestler'e göre ise Galile Kopernik sistemini bilimsel düzeyde kanıtlamamış, ancak uzlaşmaz tavrı ile Kiliseyi söz konusu konuma itmiştir.[21]

---

16. "Bilim kardeşi" ve "ihanet yeğeni" tamlamaları Türkçe'de "kan kardeşi" ve "sütkardeş" sözlerinde olduğu gibi bir ortaklığı belirtmektedir.

17. İlk atom bombasının yapıldığı yer, Yeni Meksika'da çöl ortasında bir kasaba.

18. Peter Michelmore, *The Swift Years: The Robert Oppenheimer Story*, Dodd, Mead and Company, New York, 1969, s 117.

19. Michelmore, s 139.

20. *Brighter Than a Thousand Suns* adlı kitap da başlığını bu dizelerden almıştır: "Tanrının görkemi bin güneşten daha parlaktır," ve "Ben ölümüm, dünyalar yıkan."

21. Bak., The Sleep Walkers, Bölüm V.

Galile 1624'te göreve gelen yeni papadan Kopernik düşüncesinin bir varsayım olarak işlenebileceği konusunda anlayış görür, yer-merkezli ve güneş-merkezli evren anlayışlarının tartışıldığı *İki Dünya Sistemi Üzerine Karşılıklı Konuşma* adlı kitabı yazar. Galile'nin yargılanmasına ve cezalandırılmasına neden olan bu kitaptır. Onun bu kitapta 1616'da duyurulan yasağı çiğnediği öne sürülür. Papa ile kişisel ilişkileri açısından da 1624'te varılan anlaşmayı çiğnemiştir.

Bu kadar uzun olmasa bile Oppenheimer soruşturmasının da bir geçmişi var. 1943 yılında Oppenheimer atom bombası projesinin başkanı iken bir edebiyat profesörü dostu ona Sovyetler Birliği'ne teknik bilgi göndermek yönünde Amerika'da yaşayan bir İngiliz'in eğilimini aktarır. Bu, güvenliği ilgilendiren bir konudur. Oppenheimer bu durumu güvenlik görevlilerine o anda değil ancak daha sonra bildirir. Bu nedenle üç kez soruşturmaya uğrar ve her defasında kendisine güvenilirlik belgesi verilir. Tutanakları oyuna temel olan 1954 soruşturması önceki soruşturmaların kapsadığı noktalarla birlikte Oppenheimer'ın hidrojen bombası konusundaki tutumu üzerinedir.

Galile'nin suçlu, Oppenheimer'ın, devlet görevlisi olarak, güvenilmez olduğu sonuçlarına varılan bu yargılama ve soruşturmada usûlsüzlükler olmuştur.

1616'da Kopernik düşüncesinin yasaklandığı konusunda Galile'ye yapılan duyuru, bu düşüncenin "benimsenmesinin" ve "savunulmasının" yasak olduğunu içermiştir. Buna göre Galile'nin bu yasaktan sonra yazdığı *İki Dünya Sistemi Üzerine Karşılıklı Konuşma* adlı kitabın suç öğesi sayılmaması gerekirdi, çünkü karşılıklı konuşmada Kopernik düşüncesi yalnızca tartışılmıştır. Duruşmada ortaya çıkarılan bir başka belgeye göre ise 1616'da Galile'ye yapılan duyuru Kopernik düşüncesinin "öğretilmesinin, yazılı ya da sözlü olarak tartışılmasının" da yasaklandığını gösterir. Galile'nin kitabı bu belgeye göre suç sayılmış, Galile buna göre cezalandırılmıştır. Konuyu inceleyen yazarlar ise bu ikinci belgenin sahte, en azından usûlsüz, olduğu görüşünde birleşmektedirler. Ayrıca, Kopernik düşüncesinin yasaklanmasının nedeni Kilise öğretisine aykırı olduğu görüşüdür; bu aykırılığı resmen saptaması ve bildirmesi gerekli olan bir papalık bildirisinin de olmadığı belirtilmektedir.

Oppenheimer'ın durumunda usûl yönünden belirsizlik soruşturmada kullanılan yöntemdedir. İlk kez bir soruşturmada ceza avukatı bulundurulması ve tanıkların sorgulanması gibi duruşma yöntemleri kullanılmış, ancak suçlamaya temel olan belgeleri, bir duruşmanın gerektirdiği gibi, savunmanın da görmesine izin verilmemiştir.

Galile'nin yargılanmasında papanın kişisel kinlenmesinin de kesin etkisi olur. Oyunda 1616'da Galile ile tartışan Kardinal Barberini 1624'te papa olur. 1624'ten sonra Kopernik düşüncesinin bir varsayım olarak tartışılmasına ve yazılmasına kişisel izin veren odur. Barberini matematik ve astronomi konularında yeterli bilgiye sahip olduğu kanısındadır, Galile'nin değerlendirmesi de bu yönde olduğu için oyunda yansıyan iyimserlik ortamına girer. Barberini'nin koyduğu şart, tartışmada son sözün Kilisenin sözü olmasıdır.

Bu anlayış ve sonuçlar oyunda papa ile Enkizisyon Kardinali arasındaki konuşmada belirir. Burada Barberini, Kardinalden, Galile'nin kitabında Kilise adına son sözü söyleyen konuşmacının saf ve biraz aptal bir kişi olduğunu öğrenir. Barberini bu kişinin kendisini simgelediğini düşünmüş, benlik ve kişisel saygı anlayışı yaralanmış, en sonunda böyle kişisel bir nedenle Galile'nin yargılanmasına olur vermiştir. Böylece oyunda onun papalık giysisinin tamamlandığı, otorite ile tam özdeşleştiği ve yargılama için olur verdiği an aynı zamanda en köklü kişisel bir nedenle, bir yaralanmaya tepki olarak, davrandığı andır.

O andan sonra Galile hoşgörü bulamaz. Oyundaki gibi bir araba ile Roma'ya davet edilmez, altmış dokuz yaşında ve hasta iken, hastalığı doktor raporu ile Roma'ya bildirilmiş ve bir ertelenme istenmişken, Galile derhal Roma'ya gelmezse zincire vurularak getirileceği tehdidini alır. Kışın, Floransa Roma arasını yirmi üç günde katır sırtında giderek Roma'ya varır. Bedensel zevklere düşkünlüğü bir yana, fiziksel direnci gitmiştir. Yargılamadan ve doğru bildiğini yadsıdıktan sonra Galile ölümüne dek göz altında, ama rahat koşullarda yaşar. Ölümünden sonra da Floransa'da onun adına bir anıt dikilmesine papa izin vermez.

Oppenheimer üzerine yazılanlarda da Oppenheimer soruşturmasının "genellikle Amerikan hükümeti içindeki katı öğelerin ahlaksal duyarsızlığının örneği olarak görüldüğü"[22] ve hidrojen bombası konusunda, Oppenheimer'ın başkanı bulunduğu, "Genel Danışma Kurulunun görüşlerinin sağlıklı ve gerçeklere uygun"[23] olduğu belirtiliyor.

Bu soruşturma sonunda Oppenheimer'a devlet işlerinde güvenilirlik belgesi verilmesi reddedilir. Ancak Oppenheimer o yıllarda Princeton Yüksek İncelemeler Enstitüsünün de başkanıdır ve onun bu görevine dokunulmaz. Bu soruşturmadan dokuz yıl sonra, Demokratik Parti iktidarda iken Kennedy yönetimi Oppenheimer'a atom enerjisi çalışmalarına katkılarından dolayı ödül verilmesini kararlaştırır. Kennedy'nin öldürülmesinden sonra ödül Oppenheimer'a Johnson tarafından verilir.

Bu nedenle olmalı ki, Oğuz Atay'ın TBTAK'ın desteğiyle yazılmış olan *Bir Bilim Adamının Romanı: Mustafa İnan* adlı belgesel romanda Türk bilim adamı Mustafa İnan Oppenheimer'ı bir tür örnek olarak alır, onu "evrensel bir aydın" olarak tanır ve tanıtır; soruşturmadan sonra Oppenheimer'a duyulan saygı onu etkiler. İnan bu konuda şu notları alır: "Kendisine gene saygı gösteriyorlar, fakat güvenmiyorlar. Bununla birlikte karar vermek zor. Güç bir durum! Nitekim sonradan madalya veriyorlar. Amerika'da bu mesele açıkça tartışılıyor ama. Durdu, 'tartışılıyor' sözünün altını çizdi iki kere. Ne büyük saadet! Bizde olsa böyle bir durumu nasıl karşılarlar? Yazdı: Adama selam vermezler. Kitabı bıraktı. Burada Oppenheimer bile olsan insanlarımıza yaranamazsın."[24] Bu sözler aynı zamanda, Anadolu'nun işgal edildiği yıllarda yoksul ve bedensel bakımdan güçsüz, zekaca üstün bir çocuk olan Mustafa İnan'ın dünya çapında bir Türk bilim adamı ve "evrensel bir aydın" olma yolunda verdiği uzun savaşımın sonunda, içinde bulunduğu düşünce ve toplum ortamından yakınmasıdır.

Mitolojide, ışık ve güç olan ateşi insanoğluna veren Promete zincirdedir. Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Promete*'sinde Promete zincirde kalır, ancak Zeus'un soyundan gelenlerin onun iktidarını sona erdireceği yönünde kehanet vardır. On dokuzuncu yüzyıl romantik İngiliz şairi Shelley'nin *Zincirlerden Kurtulmuş Promete* adlı oyununda Promete özgür kılınır, doğa, yaratıcılık ve düşünce güzelliği olan sevgilisi Asia ile birleşir. Bu, insanlığa ışık ve güç getirenler için, Galile ve Oppenheimer gibiler için, özlenen mutlu dünyanın şiirsel anlatımıdır.

---

22. I.I.Rabi ve başkaları, *Oppenheimer*, Charles Scribner's Sons, New York, 1969, s 3.

23. Herbert F.York, *The Advisors: Oppenheimer, Teller and the Superbomb*, W.H. Freeman and Company, San Fransisco, 1976, s 6.

24. York, s 215.

Marc Chagall'ın Ardından

Marc Chagall 97 yaşında öldü ama sonsuza dek yaşayacaktı o. Ressamlar için çalışmanın sonu yoktur. Chagall da ölüm gelip kendisini yakalayıncaya dek çalışmalarını sürdürdü. Ardında bıraktığı kalıtsa, gerçekten görkemliydi.

Büyük sanatçılar, bir dönemin genel yapısıyla, verdiği olanakların bütünleşmesinin bir ürünüdürler çoğunlukla. Ressamların biyografileri, bir sabrın öyküsünden ve yalnızca fırçaların, resim sehpasının, bir atölyenin duvarlarının dile getirebilecekleri bir çalışmanın öyküsünden başka bir şey değildir. Bazıları içinse yaşam, pancurları açıp, tualin dörtgenindeki dinginliği zorla bozan bir rüzgâr gibi gelip geçer. Bu, Marc Chagall'ın yaşamıdır. Rüzârla ektiği şiirselliği biçen Marc Chagall'ın yaşamı.

Chagall, manyetik bir alanda olgunlaştı: bir kutupta eski kökenleri, diğerinde 20. yüzyılın başlangıcındaki plastik devriminin modern gerekleri vardı. Onun için, tıpkı ruhunda daha iyi titreşimler uyandıran bir kemanın teliymişçesine, alışılmışın dışında renklerle boyayacağı bu kemandan birinin teliymişçesine gerilen sanatı vardı yalnızca.

Sanatçılar, kendilerinden beklenmeyeni yapanlar, yaratanlardır. Chagall da bunlardan biridir: çağının yeniliklerini benimsediği halde, alışılmışın dışında şeyler yapmıştır her zaman.

1887 yılında Vitebsk'in Bielorussie bölgesinde doğdu; Matisse'den onsekiz, Picasso'dan altı yaş küçüktü. Çocukluğu, yoksulluğa karşın kutsal kitaptan kaynaklanan müziğin ve şiirin büyük önem taşıdığı bir yahudi mahallesinde geçti: kendisi de bu mahallede oturan bir yahudi ailesinin çocuğuydu. Önlenemeyen resim yapma tutkusu, kendisi için bir memurluk işiyle sınıf atlamayı uygun görenleri şaşırtıyordu.

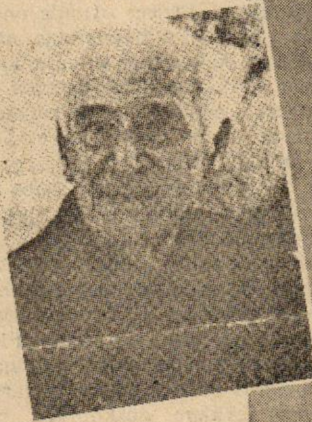
Resmin yeni akımlarından biri olan kübizmi 1910 yılında Paris'te tanıdı. Chagall, bu akıma tümüyle bağlı kalmayarak, kendi öz dilini yaratmak için Braque'ların, Picasso'ların yaratılarını sindirdi.

Her ne kadar ters görünse de, onu dogmatizmin karanlıklarından kurtaran yahudilikten gelen kültürel kökeniydi, çünkü izlediği yol, baskılara karşı şiire sığınan acı çekmiş yoksul insanların yoluydu. Herşey onun için bir öykünce kaynağı; herşey bir resim konusuydu.

Dünya gerçeğinin yeni gerçekçi önermesi kübizmin ultra-rasyonel yapısından, gerçekliğin şiirsel niteliğini güçlendirmek için tasarımların karışımını elde etmede yararlandı. Chagall, modern sanatın tümünü yadsıma eğiliminde değildi; onun şiirselliğinin ayağı yere basan bir tadı vardı. Rengin rasyonalizasyonuna da karşıydı: tıpkı yüzeyi donuk bir vitrayı saydamlaştırır gibi, renklerin radyonalizasyonunu kırma eğiliminde oldu çoğunlukla.

ÜLKESİNE DÖNÜŞ

1914'te Rusya'ya gittiğinde, bunun bilincindeydi. Petersbourg'a gidebilmek için pasaport almak zorunda olan ça-

Marc Chagall
***Autoportrait au Verre de Vin* (1917)**

resiz yahudi için 17 Ekim Devrimi özgürlüğüne kavuşmak anlamını taşıyordu. Bu olayın sonucunda, Güzel Sanatlar alanında halkın hizmetinde çalıştığı Vitebsk'de bir akademi kurdu: Lissitsky öğrencilik, Malevitch de öğretmenlik yapıyordu burada.

Kandinsky ve Chagall'ın Sovyetler Birliği'nden ayrılmaları, sanatsal yaratıcılığın bürokratik olarak ele alınması şeklindeyorumlandı.İşin içinde onların bulunduğu bir olay olarak görülmedi.

Chagall'ın SSCB'den ayrıldığı 1922 tarihi böylesi bir açıklamaya izin vermez zaten. Bir başka deyişle -oldukça da dramatik- Rus çarları tarafından Devrim'e devredilen genel kültür düzeyi, yüzde sekseni okuma-yazma bilmeyen bir halkla öncü sanatçılar arasındaki iletişim kopukluğunun tüm koşullarını yaratıyordu.

Eğer Chagall, 1922'de Berlin'e gittiyse, bu, toplumsal yaşamın sağlam temellere dayanan yoğun bir sanatsal yaşama gebe olduğu içindir.

1923'te Paris'e dönüş ve biri 70'li yılların başında bir sergi için doğduğu yer olan Rusya olmak üzere sık sık yolculuklar ve savaşla bölünen Fransa'da yaşam.

Cendrars, Apollinaire, Andre Breton sürekli görüştüğü şairler arasında. Aragon, Chagall'ın kendisini sevdiği kadar seviyordu Chagall'ı. Onun için şu sözleri dile getirmişti:

"Resim yapmak. Yaşamını resim yaparak geçirdi bir insan. Yaşamını dediğim zaman iyi dinleyin. Bundan ötesi boş şeylerdir. Resim yapmak, onun yaşamıydı. Ne mi yapıyordu? Meyvaları mı, çiçekleri mi, bir kralın şehre girişini mi? Yaşam açıklanabilen şeylerin tümünden bambaşka bir şeydir. Neydi yaşamı? Yaşamı resim yapmaktı. Hem de anlatılmaz bir biçimde. Resim yapmak ve belki de konuşmak: ne duyuyorsa onu görüyordu. Aldatmacalı tümceler biçiminde, şeyler, tualin üzerine dökülüyordu. Bunu sözcükler izliyordu. Ne olursa olsun, herşeyi tümceler yapar, bunda anlaşılacak bir şey yoktur: müzik miydi yoksa, o halde niçin resim yapmak? Herşeyi yeni baştan almak gerekiyor: sonsuza dek yarım kalacak bu dünya, bu tedirgin diyar nasıl oluşmaya başladı? Yerçekimi olmayan bu ülkede, kötüler ayırdedilmezler, eşek gökyüzünde oturur, herşeyi altüst eder, insan tepetaklak bile pekâlâ yürüyebilir, flüt çalan bir adamın koluna tünemiş horoz, renkler içinde yitip gidiyorsa açıklama yapmaya gerek yoktur ve flütçünün ensesinde çıplak bir kadın, onun ötesinde aynı anda hem güneşin hem de ayın bronz rengine dönüştürdüğü bir şehir. Hep saatlerin başlangıcındayızdır. Akrep atılacak adımı gösterir ve onu seçer. Görüntü belirlenmiştir. Kadınlar ve erkekler ortaya çıkmaya gebedirler: ilkel hayvanlar, gezgin tiyatro oyuncuları, beş para etmez Brocken'ın coşkulu dansı, çocukluk günlerine farklı yönden bir saplantı, yitik başlar, ters bir dünyanın cimnastikçileri, görünmeyen bir kemanın eşlik ettiği soytarılar soytarılar..."

RENKLER İÇİNDE AŞK

Sürrealizm, her türlü akımın ötesinde "aklın büyük isyanı" için heryerde yandaşlar buldu. 20. yüzyılın bütün büyük tabloları Chagall'ınki de dahil, dünyanın başka türlü sürebileceğini, yerde ve gökte olmadığını, Einstein'ın da farklı biçimde söylemiş olduğu gibi uzayın bedenlerin kendi aralarındaki ilişkiden başka bir şey olmadığını kanıtladı.

Sanatın savunucuları tarafından altüst edilen, tam anlamıyla fiziksel bir görüntüler bütünüdür bu.

Şiirsel duyunun, şeyleri -ve insanları- tersine çevirerek tabloyu tamamlamasından daha doğal ne olabilir.

Tersine mi dediniz? Toplumsal koşullar da ters değiller mi zaten? Onları tersine çevirmek, yerli yerine koymak demek değil midir?

Aşkın, doğrudan doğruya tüpten çıkan renklere dönüşebileceğine inanarak, evli çiftlerin resimlerini yapmasında Marc Chagall için izin istiyorum.

Tabloda, bir adamın, bir eşeğin, bir erkeğin ya da herhangi bir şeyin gökyüzünün tam ortasına yerleştirilmesinde Marc Chagall için izin istiyorum.

Ama biliyorsunuz ki, bu izni çoktan almıştı o.

JEAN-PIERRE JOUFFROY
Çeviren: Sena Volkan

LOUIS ARAGON

CHAGALL II

Resmini yaptılar incirin onlar portakalın resmini
Ormanın dönemeçlerinin
Omzun ve kalçanın resmini yaptılar
Çarpışan gemilerin borda bordaya
Ve geyiği dört yandan saran köpeklerin
Masaya konmuş bıçağın ve işkencedeki insanın
Korkunun ve elmanın resmini yaptı onlar
Resmini yaptı onlar gökyüzünün ve kanın
Ve kumaş ülkelerinin
Duvarlara çiçekler yükselttiler
Kuşlar tüner yumruklarına onların
Resmini yaptılar tanrıların kraliçelerin
Evlerdeki mavi çamaşırın
Sokaktaki çingenelerin
Kumarbazın gözündeki kısık ışığın
Ateşin etin ve kemanların
Resmini yaptılar gördüklerinin düşlediklerinin
Amaçsız nesnelerin kravatsız ve yarınsız insanların
Resmini yaptılar utkunun ayın ve kapıların
Yatakların mezarların kum şatoların resmini yaptı onlar

Ama Chagall oldu kavuşturan sevdalıları.

Edebiyatta Yöntem -1

Düzenleyen:
Aziz Çalışlar

EDEBİYATTA YÖNTEM

Bu bölümde sunulan yazılar, "Edebiyat Bilimine Giriş" yayın dizini içinde, *VEB Bibliographisches Institut*'ca 1980'de yayınlanmış olan *Edebiyatta Yöntem* adlı kitaptan alınmıştır. Günter Walch yönetimindeki bir edebiyatbilimciler topluluğunca düzenlenmiş olan kitap şu bölümsel başlıkları içermektedir: 1) *Sanatsal-Edebi Yöntem Kavramı;* a) Biçimlendirme Süreci, Yaratım Süreci ve Yöntem; b) Yöntem Kategorisinin İşlevleri; 2) *Yöntem Yapısı;* a) Edebiyatın Gerçekçilikle İlişkisi; b) Dünyagörüşsel Temel Önermeler (Temrin: Rönesansta Gerçekçi Yöntemin Oluşması); c) Özgül Sanatsal İlke ve Deneyimler; d) Sanatsal Yaratımın İşlevi ve Etkileyimi (Temrin: Burjuva Aydınlanma Döneminde Edebiyatın İşlevi); 3) *Edebiyat Tarihi Kategorisi Olarak Yöntem;* a) Doğrultu, Akım ve Okullar; b) Şiir Sanatı Programatiği ve Romantisizmde Biçimlendirme Yöntemi; c) Rusya'da Eleştirel Gerçekçilik; d) Fransa'da Eleştirel Gerçekçilik; e) Fransa'da Bir Yöntem, Doğrultu ve Akım Olarak Natüralizm; 4) *Araştırma Sorunları;* a) Yöntemin İçeriksel Belirlenişi; b) Eleştirel Gerçekçilik Yönteminin Gelişmesi; c) Gerçekçiliğin Özel Anlamı.

Ülkemizde son zamanlarda edebiyat kuramı ve edebiyat bilimi ile ilgili gerek özgün, gerek çeviri yapıtların yayını gittikçe artmaktadır. Bu olgu, bizlere edebiyat ve sanatta bilimsel yaklaşıma duyulan gereksinimi de göstermektedir. Edebiyat ve sanatta bilimsellik, hiç kuşkusuz, sorunların ortaya konup çözümlenebilmesinin en sağlıklı yoludur. Çünkü hem böylelikle edebiyata ilişkin bilimsel bir yazın (literatür) kurularak geliştirilebilir, hem de böylelikle öznelcilikten kurtularak sağlıklı bir tartışma ortamı kendiliğinden yaratılabilir. Önemli olan, bilimsel düzeyin yükseltilmesi, sorunların derinlemesine alınarak açılabilmesi, böylelikle de edebiyat yaşamının zenginleştirilmesidir. Nitekim, gerek edebiyat üretiminin kendisindeki gelişmeler, gerek edebiyat kuramı ve edebiyat bilimindeki gelişmeler, ister istemez, bizlere bunu öngörmektedir.

Ancak, yayınlanmakta olan dergilerin salt birer edebiyat dergisi olmamaları, edebiyat kuramı ve edebiyat bilimine ilişkin sorunların ortaya konulabilmesi olanağını oldukça sınırlamaktadır. Bu nedenle de edebiyata ilişkin temel sorunların bilimsel-kuramsal düzeyde canlı tutulabilmesi olasılığı azalmakta, ancak zaman zaman yayınlanan belli yazılar bu dinamiği üstlenme yoluna gitmektedir.

İşte bu yoksunluğun elverdiğince giderilebilmesi ve sözünü ettiğimiz edebiyat kuramı ve edebiyat bilimi alanına katkıda bulunabilme amacıyla, Düşün Dergisi'nde "Edebiyat Sorunları" altında bir bölüm düzenlemiş bulunuyoruz. Bölümde, edebiyat kuramı ve edebiyat bilimine ilişkin başlıca konuları ortaya getirmeye çalışacağız. Çeviri yazılardan oluşacak olan "Edebiyat Sorunları" bölümü, hiç kuşkusuz, bu alandaki tüm sorunları içermediği gibi, çeviri yazılar olarak da tüm kaynaklara yönelebilme durumunda değildir. Ancak kendi içinde, gerek konular olarak, gerekse konuların ortaya konuluşu açısından bir bütünlük oluşturması gözetilmiştir.

Mayıs 1985'ten başlayarak yayınlanacak olan "Edebiyat Sorunları" içinde sırasıyla şu bölümler yer alacaktır: Edebiyatta Yöntem - Edebiyatta Gerçekçilik - Edebiyat ve Dil - İmge Sorunu - Edebiyat ve Üslup - Edebiyatta Yorumlama - Edebiyatta Gelenek ve Miras - Edebiyat ve Sanatta Gelişme.

A.Ç.

SANATSAL-YAZINSAL YÖNTEM KAVRAMI

Sanatsal-yazınsal yöntem (edebiyat yöntemi ya da yalnızca yöntem) dediğimizde, bir yazarın üretme sürecini belirlemekle kalmayıp, aynı zamanda, bireyüstü bir olgu olarak edebiyat tarihinin yönelimlerinin ve akımlarının temelinde yatan ve bunların, estetik düzeydeki ayırdedici niteliklerine damgalarını basan estetik ilkelerinin ve tarzların oluşturdukları karmaşık sistemi anlıyoruz.

Önce, sanatsal-yazınsal yöntem kavramını, en az bu kavram kadar yaygın olan yazınsal-üretme süreci ve yazınsal-biçimlendirme süreci kavramları ile bağıntı kurarak açıklamakta yarar var.

A) Biçimlendirme Süreci, Üretme Süreci ve Yöntem

Biçimlendirme süreci, üretme sürecinin çerçevesi içinde yeralır ve bir yapıtın belirli biçimlendirme araçları kullanılarak somut düzeyde üretilip ortaya çıkarılması ve yapıta bir biçim verilmesi için gerçekleştirilen çalışmaların tümünü kapsar. Bu süreç, biçimlendirme çalışmalarının yeterince olgunlaştıkları anda başlar, ama başlangıçta işin içine katılmamış yeni düşünce ve deneyimler ortaya çıktığında ya da bazı araştırma ve incelemelerin daha da geliştirilmesi zorunluluğu belirdiğinde, belli bir süre için kesintiye uğrayabilir. Buna benzer düşünce ve deneyimler, inceleme ve araştırmalar, *yazınsal üretme süreci* anlamına gelen ve belli bir edebiyat yapıtının üretilmesini hedeflemiş etkinliklerden oluşmuş öbeğin parçalarıdırlar. Üretme sürecinin edebiyat yapıtı yönünden asıl ayırdedici özelliğini, (bu sürecin kapsamı içinde yer alan) biçimlendirme süreci oluşturur. Üretme süreci, biçimlendirme sürecinden başka, tasarlama ve yaratıcı buluşlar gerçekleştirmek için önçalışma aşamalarını, kaba taslakların, yapıta ilişkin geniş açıkla-

maların ve taslakların üzerinde çalışma aşamalarını kapsar; gelgelelim bu aşamaları mekanik bir yaklaşımla birbirlerinden koparmak kesinlikle olanaksızdır.

Edebiyat yapıtının üretimi sırasında üretme sürecini de kendi içinde eriten biçimlendirme süreci, kuralda yapıta ilk kaba biçimi verme aşamasından başlayıp en ince ayrıntılara kadar uzanır ve yapıtın bir bütün olarak elden geçirildiği son aşamaya kadar sürer. Ne var ki, bu aşamalar basit bir zamansal sıra içinde birbirleri ardından gelmezler. Başlangıçta yapıtın kimi bölümleri, öteki bölümlere göre daha ayrıntılı ele alınarak işlenebilirler. Hâtta yazarlar, yapıtın henüz düşünce düzeyinde tasarlandığı aşamada bir takım bölümleri, bu bölümlerin bürünebileceği biçimlerle birlikte düşündüklerini sık sık vurgularlar. Gelgelelim biçimlendirme süreci, önce salt düşüncede oluşturulan bir tasarımın, bu süreç içinde giderek en ince ayrıntılarına kadar geliştirilmesi anlamına gelmez. Biçimlendirme süreci, başlangıçtaki soyut bir düşüncenin biçime büründürülmesi ya da (biçimlendirilerek) duyumsal algılardan saklanması demek de değildir. Bu süreçte söz konusu olan daha çok *yaratıcı* bir biçimlendirmedir; (en azından roman ve oyun türlerini gözönünde tutarak diyebiliriz ki) biçimlendirme başlangıçtaki yaratıcı tasarıma etki yapmakla kalmayıp onu değiştirebilir, hâtta başlangıçta öngörülen (anlatım biçimi olarak seçilen) edebiyat türünün, sözgelimi fabel'in, bir yana bırakılmasına, hâtta daha önce hiç düşünülmemiş yeni yapıt kişilerinin işin içine sokulmasına yol açabilir.

İdealist, geç-burjuva edebiyat kuramları, doğmakta olan yapıtın, biçimlenme süreci boyunca edinmeye başladığı kendine özgü hareketine bakarak, sanat yapıtını, büyük ölçüde ya da tümüyle yazarca öznel olarak belirlenmiş belli başlı etmenlerin oluşturduğu etkinin dışavurması sayarlar. Özellikle (H. Bergson ve B.Croce'de olduğu gibi) sezgiye yapıtı belirleyici bir ağırlık tanınırken, sezgi, somut işlevsel temelinden soyutlanır ve metafizikçi bir anlayışla mutlaklaştırılır. Aynı belirleyici ağırlık, Freud sonrası düşünürlerin en az sezgi kadar mutlaklaştırdıkları bilinçdışı'na tanınır.

Gerçi biçimlendirme sürecinde bilinçdışının ve bilinçaltının uğraklarının etkin olduğu kesindir; örneğin, biçimlendirme süreci içinde ayrı ayrı çağrışım alanlarını büsbütün bilinç yoluyla yakalayamayacağımız sözcük seçimi işleminde olduğu gibi. Ayrıca, biçimlendirme süreci içinde, bilinçli biçimlendirme ile bilinçsiz biçimlendirme de birbirinden ayırdedilemez. Öte yandan, sözcüklerin seçilmesi ve bir araya getirilmesi, yazarın gereci sayılan sözcüklerle uğraşması sonucu biriken deneyimlerin, uygulama denemelerinin ve anlamsal çözümlerin birlikte belirledikleri bir olgudur.

Üretme sürecinin ve yönteminin kavranabilmesi için, akıldışıcı estetik öğretilerle tam bir karşıtlık oluşturan maddeci görüşü temel bir dayanak olarak alabiliriz. Bu görüşe göre, insanın, yaratıcı, amaca yönelik, bilinçli bir etkinlik olan çalışmasının ayırdedici niteliği, bu çalışmanın varacağı sonucun, düşüncede daha önceden kestirilebilmiş olmasıdır.

İlkece bilinçli bir etkinlik olarak sürdürülen üretme süreci sırasında, daha önce değindiğimiz, sık sık da rastlanan bir olay, yani yapıtın kendi başına buyruk kesilmesi ya da bağımsızlaşması olayı ortaya çıkabilir. Örneğin, yapıt kişilerinin birdenbire yazarın amaçladığından bambaşka birşey "isteyişlerine" tanık olabiliriz. Böyle bir olayı, üretme sürecinin kendi karmaşık diyalektiği yaratır. Sanatsal görüntüde, yalnızca sanatsal araçların değil, aynı zamanda biçimlendirme sürecenin de katkısıyla yansıtılan bir imge ortaya çıkarken, bu arada da bu imgenin içeriği ve dokusu gittikçe zenginleşirken, sanatsal düşüncenin betimleyici yapısı, içeriğin de oluşmasını sağlar. Bir yandan biçim işlendikçe, onunla birlikte içerik de ortaya çıkmaya başlar. Johannes R. Becher, soruna bilgi kuramı yönünden yaklaşan alıntısından da anlaşılacağı gibi, gerçekliğin yaratıcı tarzda yeniden kurulmasının ve özümlenmesinin işlevsel yönden büyük bir önem taşıdığının bilincinde olarak şunları söylüyor: "Yazarın, bir yapıtı oluşturabilmesi, kendi içinde kapalı bir düşünme sürecine bağlı kalmasını gerektirmez. Başka bir deyişle, herhangi bir yapıta el attığı zaman, burda herşeyin açıklanması ve açıklığa kavuşturulmuş olması gerekmez; gerçi burda herşey açıklığa kavuşmuş olabilir, böylesine bir açıklığa dayanan bir yapıt doğabilir, ne var ki, düşüncenin açıklığa kavuşmuş olması ile biçimlendirme arasındaki böyle bir ilişki, üretme sürecinde karşılaştığımız biricik ilişki değildir. Çünkü, herhangi bir sanatçının ancak biçimlendirme süreci sırasında (üstelik kendisi bunun ayrımına varmadan) yapıtını açık seçik kavrama olanağı bulunduğu gibi, böyle bir olanağın varlığına tarihsel olarak da rastlanmıştır. Sanatçı bir yandan biçimlendirirken, açıklanmamış olan da kendiliğinden açıklanır; böylelikle sanatçı, çok özel yoldan etkime olanağı bulur, çünkü (kendisiyle birlikte) okuyucu da açık seçikliğe giden bir yolu izler ve sonuçta ortaya nasıl bir sonuç çıkacağını merak ve heyecanla bekler." Önceden tasarlanmış yapıta ilişkin tüm düşüncenin biçime dönüşmesi sırasında her bir basamakta ve daha önce geçilmiş tüm basamaklarda yer alan eylem, kendi mantığı doğrultusunda, daha sonrakilere etkidiğinden, yapıtın kendine özgü görece bir hareket yeteneği oluşur. Ama bu arada, az önce değindiğimiz "açıklığa kavuşma süreci" sırasında yavaş yavaş ortaya çıkan ve ayrımına varılan sanatsal hakikat, gerçeklikten süzülerek kendi modelini oluşturan yazınsal sürecin yapısına geriye dönerek etkir; çünkü yapıtın içinde yer alan eylemlerin mantığı, son çözümlemede, yaşamın mantığının çok güçlü bir aracı sayesinde yansımasının bir sonucudur.

Yazar I. Morgner, bu ilişkiyi, roman kişisi, oyuncu Laura'nın ağzından şöyle yorumlar. "Roman taslağına kesinlikle gerek yoktur; çünkü bunlara bağlı kalan yazarlar, yazar değillerdir; çünkü, yaratıcı bir çaba göstermekten çok, bu öntaslağı tüm romanın kapsamına yayan titiz bir çalışmayla yetinirler. Oysa yazmak demek, herşeyi sonuna kadar sözcük sözcük düşünmek demektir. Bir tasarı ele alındığında, seçilecek sözcükler, tıpkı öykünün iç mantığı gibi, önceden az çok belirlenmiştir. Önceden hesaba katılamayan değişiklikler ve olaylar işte bu iç mantığa dayanırlar. Serüven nitelikli bir girişimin doruklarıdır bunlar."

Bilimsel bilgi edinme sürecinin nesnesi bizi gerçekliğe yollar ve bu gerçekliğin mantığı ile düşlem gücünün biçimlendirdiği öykü mantığı burda bir benzeşme ilişkisi oluşturur. Sanat yapıtının gerçekliğe yollama yapma işlevi göz önüne alınınca, onu, oluşturulması sırasında atılan yaratıcı adımların ve gerçekleştirilen biçimlendirme basamaklarının kabaca bir toplamı sayamayacağımızı görürüz. Çünkü yapıtın içine, toplumsal pratiğin bir öznesi olan yazarın yaşama etkinliğinin bütününden ve yaşama mücadelesine katılmış olmasından kaynaklanan deneyim ve birikimlerin yanısıra yazarın bu etkinlik ve mücadeleler içinde oluşan kişiliği de katılır. Yazarın yaşadığı pratiğin ve kültürel-zihinsel ilişkilerin evrensellik derecesi yanısıra, bulunduğu etkinliğin kapsamı, her insanın olduğu gibi, yazarın da bireyselliğinin zenginliğini, buna bağlı olarak da, özellikle bir yazar olarak yeteneğinin serpilip gelişme derecesini tayin eder. İşte yazar tüm bu ilişkiler sayesinde, yaratıcı olanın bağımsızlaşmasını elde eder. Yazarın yaşama sürecini, üretme sürecinden ayırdetmek gerekirse de, yaşama sürecinin bu süreçle oluşturduğu *bütünlük*, edebiyat üretiminin de vazgeçilmez önkoşuludur.

Her üretme ve biçimlendirme süreci, belirli yasa demetlerine dayanır. *Sanatsal-yazınsal yöntem, bireysel yazınsal üretime yönelik üretme sürecinin bir*

kategorisidir. Bu yöntem, kuramda yapıttan ayrı tutulabilir ve belli bir üretme sürecine temel oluşturan ve bu süreci yönlendiren gerçekliğin edebiyat aracılığıyla özümlenişine etkin olan ve sözkonusu üretme sürecine temel oluşturan estetik ilkelerinin, üretme tarzlarının ya da hâtta kurallarının oluşturduğu sistemin genelleştirilmesini temsil eder. Bu bağlamda yöntemin tanımlanması, bir yapıtın içinde, gerçekliğin edebiyata özgü biçimde özümlenme tarzının tanımlanması demektir. Ne var ki, yöntemi, (kendini oluşturan somut temelden) soyutlanarak genelleştirilmiş bir reçete gibi öğrenip kullanan bir kişinin edebiyat yapıtı üretebileceği yanılgısına kapılmasını önlemek gerekir. Yazar Yuri Trifanov, bu bağlamda şöyle diyor: "Yazmak zordur, ama insanın nasıl yazdığını yazmak daha da zordur. İnsan yazarken genellikle üzerinde hiç düşünmediği şeyler üzerinde düşünmek zorunda kalır. Başkalarının durumu nedir bilmiyorum, ama ben çalışmalarımda birçok şeyi bilinçsiz yollardan buldum, elyordamıyla, uzun süreli, zahmetli deneyimlerden sonra. İnsan yazmayı nasıl öğrenir ya da yeni başlayan bir yazar neleri bilmelidir? gibisine heyecan uyandırıcı başlıklar taşıyan, yirmili yıllarda çok yaygınlaşmış, bugün de eski kitapçılarda hâlâ raslanan kitap ve broşürler şöyle ucundan olsun hiç bir işime yaramadı. Yöntemsel olanı, temel bir bilgi olarak öğrenmek, yazar için mümkün olmaktan da öte, zorunlu bir adımdır, ama somut yaratma süreci gene de apayrı bir yöntem gerektirir."

Estetiğin tarihi, yöntemin kapsamına giren ve yaratma sürecini belirleyici temel ilkeleri bulmaya ve tanımlamaya yönelik çabalarla doludur. Ama yöntem kavramı, bugünküne yakın anlamda, oldukça geç kullanılmıştır. Toplumsal işbölümü, daha ilkçağda, sanatın, yalnızca bu alanda uzmanlaşmış kişilerce üretilmesini; ayrıca, sanat nedir, sanatın özü nedir ve sanatçının gerçeklik ile ilişkisi nedir? soruları üzerinde düşünceler üretilmesini olanaklı kılan ve bunları teşvik eden bir gelişmişlik düzeyine varmıştı. İlk Çağın ardından, değişik bir anlamda da olsa, çoğunlukla "taklit etme", başka deyişle gerçekliği yansıtma/imgeleştirme girişiminin sanata özgü biçimi anlamında kullanılan *mimesis* kavramı da, yöntem kavramının içeriğinin önemli bir bölümünü karşılamıştır. Platon Devlet'te mimesis'i özleştirme olarak anlamış, bu bağlamda, öğretici olabilmesi için sanatın yalnızca soylu insanlara ve erdemli eylemlere yer vermesini önermiştir. Aristoteles, *Poetika*' da Platon'un bu kısıtlayıcı sanat anlayışına karşı çıkarak, insanların ahlak düzeylerinin daha yükseltilmesi amacıyla, korku ve acıma duygusu uyandıracak alınyazısı olaylarını yansıtacak sanatsal canlandırmanın zorunluluğuna değinir. Bakış açıları birbirinden farklı olmakla birlikte, ilkçağın bu iki düşünürü, *mimemis* kavramını oluştururken, yöntem kavramının temel içeriksel öğesinden yola çıkıp, sanatın, gerçekliği taklit etme işlevini önkoşul olarak almışlar; sanatın özünü, sanatçının yansılanan gerçeklik ile kurduğu ilişkinin tarzına bağımlılığında görmüşler; sanatın bireysel bilince, dolayısıyla da toplumsal bilince etkisi açısından, başka bir deyişle, sanatın işlevi açısından sanatın özünü tartışmışlar, kuramlarını bu ilkeler üzerine dayandırmışlardır. *Mimesis* anlayışı, temel bir önem taşıdığından, estetik tarihinde oldu olası önemli bir rol oynaya gelmiştir. Goethe için taklit, "güzel sanatların temelidir." Ama "taklitçi taklit edilmiş olanı, ona hiçbir şey katmadan ya da geliştirmeden iki kez çoğaltır."

Goethe'ye göre edebiyatta önemli olan "öylece taklit etmek" değil, nesneler arasında bir "ayıklama" işlemi gerçekleştirerek, nesnelerin özelliklerini doğru canlandırmaktır: "Yalın taklit, üslubun eşiğinde yer alır". Goethe'nin *mimemis* anlayışını yansıtan bu az ama öz belirlemelerin ışığı altında, tiyatro adamı Bertolt Brecht, kendi *mimesis* anlayışını, toplumcu gerçekçi bir düşünürün niteliğine uygun bir düzeye getirmiştir. Brecht kuramsal yazılarında, oyuncunun, yaşamı taklit edebilmesi için gerçekliği iyice gözlemlemesinin ne denli kaçınılmaz bir zorunluluk olduğunu sık sık vurguladıktan sonra, gerçekçi tiyatro sanatının, "klişe gibi kötü taklit düzeyinden yansılamaya varmak" zorunda olduğunu söyler.

"Oyuncunun gözlemden çıkaramadığı ya da gözlemce doğrulanmayan birşey, izleyici için de gözlemlenmeye değmez bir şeydir." "Gözlemleme, tiyatro sanatının belli başlı öğelerinden biridir. Oyuncu, aynı zamanda bir düşünme süreci olan taklit etme ediminde, öteki insanların tüm adalelerini ve sinirlerini gözlemler. Çünkü kaba, öylece gerçekleştirilen taklitten çıksa çıksa, gözlemlenen şey yeniden ortaya çıkar; oysa taklit edilen özgün şey, söylediğini çok alçak sesle söylediğinden, yetersizdir bu. (Aslının) klişesi gibi gerçekleştirilmiş kötü taklit düzeyinden yanılsamaya varabilmek için, oyuncu insanlara bakar; sanki insanlar, yaptıklarını, ona göstermek için yapıyorlarmış, kısacası oyuncuya, kendilerinin yaptıkları üzerinde düşünmeyi öneriyorlarmış gibi, onlara bakar; işte bu yüzden, "tiyatronun dışından seçilmesi gereken bir bakış açısına gerek duyulur;" çünkü, "görüş ve amaç olmaksızın yansılama oluşturulamaz." Öte yandan yansılamalar, bu anlamda insanın kaderine toplumca egemen olup onu yönlendirme olanağından duyulan zevki doğururlar; bu zevk, özellikle sanatın, sanatlar arasında da tiyatro sanatının, toplumcu gerçekçiliğin niteliğini belirler."

Mimesis (taklit) anlayışının (yöntemin bir parçası olarak) geçirdiği birkaç değişime değinirken şu gerçek ortaya çıkıyor: Maddeci edebiyat biliminde yöntem, belirli biçimlendirme ve canlandırma tekniklerini ya da yollarını içeren kuralların oluşturduğu bir tür ilkeler toplamı değildir; aynı edebiyat tekniklerinin ve biçimlendirme (canlandırma) araçlarının birbirlerinden çok farklı edebiyat yönelim ve akımlarınca kullanıldığı gerçeği de, yöntemi (belli bir yazarın ya da edebiyat akımının kullandığı) kurallar bütünü olarak anlamanın yanlışlığını göstermektedir. Gerçekten de, yazınsal biçimlendirme (canlandırma) araçları, belli bir edebiyat akımının ürünü olarak doğmuş ve gerek ortaya çıkışları, gerekse de tarihsel gelişmeleri yönünden o akımca belirlenmişlerdir; ama bir kez doğup ortaya çıktıktan sonra, artık görece bir bağımsızlık kazanıp, başka akımlarca da kullanılabilir duruma gelmişlerdir. Yöntemin oluşturduğu ilişkilerin bütünü, edebiyatın biçimlendirme araçlarının kullanılma tarzını ve bu araçların, var olan öbek içinden zahmetli ve özenli bir çabayla ayıklanıp seçilmesini olduğu kadar, yeni yeni biçimlendirme araçlarının geliştirilmesini de belirleyen bir etmendir. Bu son tümcelerde vurguladığımız özellikleri, maddeci edebiyat bilimi, yöntemi belirleyici belli başlı özelliklerden sayar. Ama, hangi yazınsal araçların ve tekniklerin seçileceği, son çözümlemede yazarın karşısına kendi çözmesi gereken bir görev olarak çıkan, iyice dolayımlaşmış toplumsal-tarihsel gereksinmelerce belirlenir. Çağımızın çözüm gerektiren sorunlarına büyük bir sorumlulukla yaklaşan Brecht, yazınsal araç ve tekniklerin seçimi konusunda toplumcu gerçekçiliğin bakış açısını benimseyerek, sanatçının gerçeklik ile kurduğu ilişkinin, yöntemi belirleyici bir etmen olduğunu başka herşeyin bu ilişkiden doğduğunu sık sık vurgulamıştır:

"Gerçekçi yazar, her ilişkide gerçekçi davranır: Okuyucularına karşı, kendi yazma tarzına karşı, konusuna karşı. Okuyucularının toplumsal konumunu, hangi sınıftan olduklarını, sanat karşısındaki tavır ve tutumlarını, güncel hedef ve amaçlarını göz önünde tutar."...

Brecht, gerçekçiliği yalnızca teknik bir kategori olarak değil, ama aynı zamanda bir yöntem olarak kavrar. Söyledikleri, yöntemin farklı sınıfsal, toplumsal ve düşünsel eğilimlerle,

konum ve hedeflerce de belirlendiğini doğrulamaktadır. Gene de sanatsal-yazınsal yöntemleri sanatçının dünya görüşü ile özdeşleştirmek ya da bu yöntemleri dünyagörüşüyle aynılaştırmak olanaksızdır. Sanatsal-yazınsal yöntem, daha çok edebiyatın özü ile ilintilidir. Yöntem ile dünyagörüşü arasındaki bağı basitleştirerek kavramaya kalkmak, sözgelimi burjuva toplumların maddi ve düşünsel koşulları altında yapıtlar üreten yazarların siyasal düşünceleri ile yapıtlarında nesnel olarak dile getirilen düşünceler arasında çoğu zaman yakaladığımız çelişkiyi kavramamızı engelleyecektir. Oysa tutarlı bir edebiyat anlayışı oluşturabilmek için bu çelişkiyi gözardı etmek yerine, onu üretken bir çözümlemeden geçirmek gerekir. Nitekim gerek Balzac'ın kralcılığa bağlılığı, gerek Tolstoy'un dinci-idealist tarih anlayışından kaynaklanan önyargıları ile gerçekçi sanat tutumu arasındaki çelişki, ancak böyle açıklanabilir. Balzac'ın kendi sınıfına yakınlık duymasına ve kendi siyasal önyargılarına aykırı davranmak zorunda kalmasına karşın, sevgili soylularının çöküşünü kaçınılmaz olarak görüşü, onları, daha iyi bir geleceği haketmemiş insanlar olarak anlatışı, geleceğin gerçek insanlarını, yaşadığı dönem içinde yakalayabilişi; bütün bunlar gerçekçiliğin en büyük zaferlerinden ve yaşlı Balzac'ın en yetkin niteliklerinden biridir.

Öte yandan, bugün bilimsel dünya görüşü zemini üzerinde toplumcu gerçekçi üretim yapmanın olanaklarının varolduğu bir ortamda bile, sanatsal-yazınsal yöntem ile bu dünyagörüşünü bir tutmak doğru değildir. Çünkü sanatsal-yazınsal yöntem, gerçekliği düşüncede yansıtır ve bu anlamda (elbette öznenin damgasını taşıyan) bir gerçeklik benzeşimi üretir. Bu durumda gerçekliğin sanatsal araçlarla (özümleme) biçimleri, yalnızca yöntemin nesnesince değil, ama aynı zamanda var olan tarihsel bilgi düzeyince de koşullanmıştır.

Bilimsel maddecilik öncesindeki yöntem öğretilerine ilişkin genellendirmeleri en yetkin noktaya tırmandırmış olan Hegel, insanın bilgi edinme etkinliğine ilişkin yöntemlerin nesnel niteliğine, başka deyişle, bu yöntemlerin bilgi'nin kendisince belirlendiğine dikkati çeker. Hegel'e göre bir yöntem kendi nesnesi ile kurduğu ilişkide, "onun karşısına dıştan gelme bir düşünce olarak çıkmaz", "tam tersine, belirlenmiş olanı bizzat kendi nesnesinden alır, çünkü yöntemin kendisi, onun içkin ilkesi ve ruhudur, yoksa keyfi kuralların bir toplamı değildir." Hegel'in, gerçekçiliği mutlak ide'nin kendini dışlaştırma biçimi sayan idealist görüşünü bir yana bırakacak olursak, yöntemi, içeriğin kendi iç hareketinin biçimine ilişkin bilinç olarak anlaması, yöntem düşüncesine çok önemli bir katkıdır; çünkü Hegel, kendi zengin, çok yanlı ve birçok yönden belirlenmiş diyalektiği içinde bir sistem olarak nesne kavramını düşüncesinin başlangıcına yerleştirmektedir. Bu anlamda, yöntemin araç olma niteliğini vurgulamış olmaktadır. Hegel'e göre bilgi edinme yetkinliğinin bir aracı ve yolu, bir aleti olarak öznel yanda yer alan ve bu yolla nesne ile ilişki kuran bir araç olarak yöntem olmaksızın, ne bilimsel bilgi (sağlamak) ne de dünyanın sanat yoluyla özümlenmesini (gerçekleştirmek) mümkündür."

(Sürecek)

Altın Acı

(baştarafı s. 82'de)

rünle iyi geçinmeğe çalış." İşte o Hasan Ali Yücel'in o şiirinde soluk alan yavrularından birini şimdi koskoca bir adam olarak karşımda görünce bayağı coşkulanmıştım. Demek ki dergilerde gördüğüm Can Yücel adlı şiirler onundu.

Rıfat Ilgaz: "Biz Yenigün'de düzelti yapıyoruz. Bir gün uğrarsan bir çayımızı da içersin, başka şeyler de konuşuruz" Dedi. Ertesi gün Yenigün'e gittim, yukarı çıktım. Sağ yanda ufacık, daracık bir yerde iki üç kişinin çalıştığını gördüm. Rıfat Ilgaz, habire önündeki provaları okuyor, düzeltiyordu. Bana bir yer göstererek:

"Otur Dinamocuğum, dedi, benim işim salt bu değil ha, dedi, arasıra operatörlük de yapıyorum. İlerde ekmeğimi operatörlükten yiyecek duruma gelmeğe çalışıyorum. Halil Lütfi bey, artık bana güvenmeğe başladı." Koca şairin ~~bir~~ yeni mesleği de elde ettiğini görerek sevindim. Çok cimri bir adam olduğu söylenen Halil Lütfi Dördüncü, bu çok değerli aydınları az para ile çalıştırarak gazetesini çıkarıyordu.

Yeni sürgünden döndüğüm günlerde Tan gazetesine gösterilmek umuduyla Kemal Sülker'e verdiğim "Altın Acı" adlı romanımın müsveddelerini Yenigün gazetesinde tefrika ettirmesi için Rıfat Ilgaz'a verdim. Rıfat Ilgaz romanı Halil Lütfi beye vermiş, o da bir umut vererek çekmecesine kitlemişti.

Bu sıralarda eski Tan'ın, yeni Yenigün'ün kocaman bir dinamit patlamasıyla alt üst olacağını kim bilebilirdi? Sözde matbaanın yanındaki öbür yapıda toplanmış, kaçakçılıkta kullanılmakta olan dinamit kalıpları herhangi bir nedenle patlamış, Halil Lütfi'yi milyonlarca lira zarara sokmuştu. Bu patlamada bizim zavallı "Altın Acı" romanı da havaya uçmuştu. Tek müsvedde idi. Bunu işitince içimde bir acı yükselmişti. Bu, insan yüreklerini yücelten altın acıydı.

Aşık Veysel Divanlarındaki Yanlışlar

Erdoğan Alkan

Aşık Veysel Divanını üç yayınevi bastı: İstanbul Maarif Kitaphanesi, İş Bankası Kültür Yayınları ve Miyatro. Birinci divan *"Aşık Veysel, Hayatı ve Şiirleri"*, ikinci ve üçüncü divan, *"Dostlar Beni Hatırlasın"* adıyla çıktı. Birinci ve ikinci'ler, yeni baskılarıyla Veysel'in sağlığında, üçüncüsü ölümünden sonra yayınlandı. Birinci divanı kim hazırladı, kitapta bir kayıt yok. İkinci ve üçüncüyü hazırlayan Ümit Yaşar Oğuzcan.

Ancak, gerek *"AŞIK VEYSEL, Hayatı ve Şiirleri"*, gerekse *"Dostlar Beni Hatırlasın"* yayınlandığında, ozan hayatta olduğu halde, kimse kendisine danışmamış, provaları ya da hiç değilse birinciyi ona göndermemiş ya da şiirleri okumamış olacak ki, divanlar bağışlanmaz yanlışlarla dolu. Örneğin, Veysel'in sonradan, bile bile yaptığı, yanlarına çarpı işareti koyduğum 5 değişiklik bir yana bırakılırsa, *Aşık Veysel, Hayatı ve Şiirleri*'nde salt, Yayınevinin ilgisizliğinden doğan 80 yanlış var. 136 şiir ve 80 yanlış. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları'nın çıkardığı ve Ümit Yaşar Oğuzcan'ın hazırladığı *Dostlar Beni Hatırlasın,* bu 80 yanlışın 60'ını olduğu gibi aktarmış, ancak bunlara, kendi yaptıkları başka yanlışlar eklenmiş, böylece yanlış sayısı 84'e yükselmiş. Miyatro Yayınları'nın çıkardığı, yine Ümit Yaşar Oğuzcan'ın hazırladığı *Dostlar Beni Hatırlasın*'da 157 şiir var ve yanlış sayısı 123'e yükselmiş. Bu yanlışların 81'i İş Bankası'nın çıkardığı Dostlar Beni Hatırlasın'dan geliyor.

Hiçbir şairin kitabı bu kadar çok yanlışla çıkmadı. Bu da, bazı aydınlarımızın halk ozanlarını köylü kabul edip, onlara tepeden baktıklarını gösteriyor. İçkili masalarda yiyip içip Veysel'in sazını dinlemişler, o kadar.

Aşık Veysel Divanı'ndaki yanlışların mutlaka düzeltilmesi gerek. Çünkü, Veysel üstüne kitap hazırlayan diğer derlemeciler ve yazarlar da, bu yanlışları doğru sanarak olduğu gibi aktarıyorlar.

1970 yılının Haziran ayında bir TV filmi için Sivralan'daydım. *Dostlar Beni Hatırlasın* o tarihte henüz çıkmamıştı. Aşık'ın bütün şiirlerini bir araya getiren tek divan, Maarif Kitaphanesinin çıkardığı *"AŞIK VEYSEL, Hayatı ve Şiirleri"* idi. 5,6 ve 7 haziran tarihlerinde Aşık'ın şiirlerini tek tek, sözcük sözcük, dize dize kendisine okudum ve gereken düzeltmeleri bizzat yaptı ve düzeltmeleri kendisinin yaptığını belirtmek için de kitabın ilk sayfasına mühründ bastı.

Şimdi, bizzat Aşık Veysel'in yaptığı düzeltmeleri esas alarak, her üç yayınevini, yayınladığı Veysel divanlarındaki yanlışları ve bunların doğru şekillerini belirtelim:

AŞIK VEYSEL, Hayatı ve Şiirleri, Maarif Kitaphanesi, Birinci baskı

Koşma Yanlışlı ve Düzeltilmiş Dizeler
no

5 *Y* Uğradım Muş'a Van'a
D *Ben* uğradım Muş'a Van'a (×)

5 *Y* Gümüş takım lüzum *buna*
D Gümüş takım lüzum *bana* (×)

5 *Y* Yedin içtin *aldı* tavı
D Yedin içtin *aldın* tavı (×)

8 *Y* Eğlenecek yer *bulamam*
D Eğlenecek yer *bulaman*

10 *Y* *İsmim* söylemedim çoğudu dostum
D *İsmin* söylemedim çoğudu dostum

11 *Y* Dünyaya *gelmede* maksat ne idi
D Dünyaya *gelmemde* maksat ne idi (×)

11 *Y* Onu da *bermurat* edersin dünya
D Onu da *namurat* edersin dünya

11 *Y* Ne *bankeri* kalır ne de bir fakir
D Ne *zengini* kalır ne de bir fakir

16 *Y* *Lâl* olsun dillerin söyleme yâda
D *Lal* olsun dillerin söyleme yâda (×)

16 *Y* Bahçede dut iken *bilmezdim* sazı
D Bahçede dut iken *bilmezdin* sazı

17 *Y* *Renkler* ne çiçekler ne koku ne
D *İrenkler* ne çiçekler ne koku ne

21 *Y* *İnanlı* imanlı bir varlık ile
D *İnançlı* imanlı bir varlık ile

22 *Y* Geçirdim ömrümü *revayı* heves
D Geçirdim ömrümü *havayı* heves

23 *Y* Eğmiş *kaşlarını* yayını gördüm
D Eğmiş *kaşlarının* yayını gördüm

23 *Y* Keklik miydi turna mıydı toy *mıydı*
D Keklik miydi turna mıydı toy *muydu*

23 *Y* *Yala* mıydı kasaba mı köy *miydi*
D *Yayla* mıydı kasaba mı köy *müydü*

24 *Y* *Kays* Mecnun olamazdı
D *Kayıs* Mecnun olamazdı

26 *Y* *Şerefimiz* kayıp olur
D *Şerefiniz* kayıp olur

27 *Y* Aşkın beni *elden ele* gezdirdi
D Aşkın beni *ilden ile* gezdirdi

31 *Y* Baktım ki *yalan* geldi dikildi
D Baktım ki *yalana* geldi dikildi

31 *Y* Ararken *gerçekle* yalanı buldu
D Ararken *gerçekler* yalanı buldu

31 *Y* *Vicdanla* yalan bir kavralaştı
D *Vicdan ile* yalan bir kavralaştı

32 *Y* Sevda derler bir *sahile* ulaştım
D *Sevda derler bir sahilde* ulaştım

36 *Y* *Beslesem elimde* tuz ile seni
D *Seslesem elime* tuz ile seni

37 *Y* Az kaldı ola helak
D Az kaldı *ki* ola helak

39 *Y* İbrahim *Köker'in* çektiği emek
D İbrahim *Göker'in* çektiği emek

39 *Y* Mehmet Tataroğlu İbrahim *Köker*
D Mehmet Tataroğlu İbrahim *Göker*

40 *Y* Yer *yüzündeki* fabrikalar
D *Yeryüzündeki* fabrikalar

43 *Y* Ehli dil olanlar asla *bunalmaz*
D Ehli dil olanlar asla *bun'almaz*

45 *Y* Tezene teline *varmak* sazına
D Tezene teline *parmak* sazına

46 *Y* Bana yastık olsun *kaşların* güzel
D Bana yastık olsun *taşların* güzel

49 *Y* Ferah tut *gönülü* serin İstanbul
D Ferah tut *gönlünü* serin İstanbul

54 *Y* *Kuzulamış* koyunlar kuzular körpe
D *Kuz'lamış* koyunlar kuzular körpe

58 *Y* *Hecâz* bilmem hatır örtmem
D *Mecaz* bilmem hatır örtmem

58 *Y* El bir *taraf* yâre yetmez
D El bir *türlü* yâre yetmez

59 *Y* Sele gitti *hâsılatım* hepisi
D Sele gitti *hâsılatın* hepisi

65 *Y* *Kayboldum* sırlı renge boyandım
D *Kayıboldum* sırlı renge boyandım

66 *Y* Vatan memnun kaldı *zabitanımızdan*
D Vatan memnun kaldı *zabitan'mızdan*

66 *Y* Aklı *başında* olan düşünür bunu
D Aklı *başınd'olan* düşünür bunu

66 *Y* *Terakki etti* mektebimiz hep birden
D *Terak'etti* mektebimiz hep birden

68 *Y* Derdimi *sorar isen* dürülü kat kat
D Derdimi *sorarsan* dürülü kat kat

71 *Y* Doğru at *adımını* sakın kolunu
D Doğru at *adımı* sakın kolunu

71 *Y* Kolun kırık ise girme *dur işe*
D Kolun kırık ise girme *döğüşe*

79 *Y* *Resim* yaparlar plan çizerler
D *İresim* yaparlar plan çizerler

79 *Y* *Maarif* sizi memlekete el yapar
D *Marif* sizi memlekete el yapar

80 *Y* Dünya *güzeli olsa* istemem yadı
D Dünya *güzel'olsa* istemem yadı

84 *Y* *Rakipler* geldi de girdi araya
D *Irakipler* geldi girdi araya

84 *Y* Ağaçlar bezenmiş yeşil *yarpağa*
D Ağaçlar bezenmiş yeşil *yaprağa*

84 *Y* Zaman gelir tenim düşer *torpağa*
D Zaman gelir tenim düşer *toprağa*

84 *Y* Karışır *torpağa* toz olur gider
D Karışır *toprağa* toz olur gider

87 *Y* *El gitti* der oğluna haydi bekleme
D *Al git* der oğluna haydi bekleme

87 *Y* Öküzün boynunu *hoşlar* çiftçiler
D Öküzün boynunu *boşlar* çiftçiler

87 *Y* Tarlası herk ise ya *ikilime*
D Tarlası herk ise ya *ikileme*

87 *Y* Şaşar *nideceğim* nişler çiftçiler
D Şaşar *nideceğin* nişler çiftçiler

§§ *Y* Kültürsüz insanın *küllü* yalandır
D Kültürsüz insanın *külü* yalandır.

89 *Y* *Ahmak* için uzak gitme topraktan
D *Almak* için uzak gitme topraktan

89 *Y* Hakikat *arasan* açık bir nokta
D Hakikat *ararsan* açık bir nokta

89 *Y* Allah kula yakın kul da *Allah'a*
D Allah kula yakın kul da *Allahta*

89 *Y* Bütün *kusurumuzu* toprak gizliyor
D Bütün *kusurumu* toprak gizliyor

93 *Y* Bilirsem *Türklüğüm* var kıymetini
D Bilirsem *Türklüğün* var kıymetini

96 *Y* Boyalı iskarpin *çirkinc'olur*
D Boyalı iskarpin *çirkincec'olur*

96 *Y* *Yabancılar sana kardeş bac'olur*
D *Şimdi genç olanlar sonra koc'olur* (×)

96 *Y* *Kazancı olan* yiyer giyer barınır (×)
D *Paras'olan* yiyer giyer barınır

96 *Y* *Bilen alır bilmeyene güç olur*
D *Alan alır almayanlarac'olur* (×)

98 *Y* İngiliz Fransız *Alman* Urus
D İngiliz Fransız *Alaman* Urus

100 *Y* *Karaca Oğlan dertli* Yunus soyum var
D *Karacoğlan Dertli* Yunus soyum var

102 *Y* Gülüyor *yüzüne* neşeli dağlar
D Gülüyor *yüzüme* neşeli dağlar

104 *Y* Düşündükçe derd oluyor *derdinden*
D Düşündükçe derd oluyor *derinden*

105 *Y* İnkar edenlere sır *niham* oldu
D İnkar edenlere sır *nihan* oldu

105 *Y* İrade-i cüz'ün *elini* verdi
D İrade-i cüz'ün *elime* verdi

107 *Y* Kalktı mı *mezarlı boyunun* karı
D Kalktı mı *Mezarlı Boyu'nun* karı

107 *Y* Garip öter *meşeliğin* kuşları
D Garip öter *Meşeliğin* kuşları

107 *Y* Batısı *aşılık taşır* boyası
D Batısı *Aşılık taştır* boyası

111 *Y* Veysel günler geçti yaş *atmış* oldu
D Veysel günler geçti yaş *altmış* oldu

112 *Y* *Renkler* içinde nakışın saklar
D *İrenkler* içinde nakışın saklar

114 *Y* Bırak *sarı öküzü* varsın *yayılsın*
D Bırak *sar'öküzü* varsın *yaylasın*

114 *Y* Gidiş böyle *kavuşamam* huri'ye
D Gidiş böyle *kavuşaman* huri'ye

114 *Y* Dökülen yağmurun *kilogramı*
D Dökülen yağmurun *kilogıramı*

114 *Y* Ölçmüş biçmiş *metre* mi kare mi
D Ölçmüş biçmiş *metire* mi kare mi

114 *Y* *İnginden ingine* çağlayan sular
D *Enginden engine* çağlayan sular

115 *Y* *Benatı* toprağa bağlayan sular
D *Nebatı* toprağa bağlayan sular

116 *Y* Dünyada tükenmez *bir murad* imiş
D Dünyada tükenmez *murad var* imiş (×)

116 *Y* Çağlayan bir su var *ardı* belirsiz
D Çağlayan bir su var *harkı* belirsiz

118 *Y* İnsanlık yolundan *taşraya* çıkmaz
D İnsanlık yolundan *dışarı* çıkmaz

118 *Y* Maziye karışmış *yıllarda* ayda
D Maziye karışmış *yıllar da* ayda

118 *Y* *Onu tekrar etmek* sağlamaz fayda
D *Geçmişi konuşmak* sağlamaz fayda (×)

126 *Y* Yalan dünya nicelerin *ağlattı*
D Yalan dünya nicelerin *aldattı*

129 *Y* *Saygı ile* anarız, şehit diyerek
D *Saygıyla* anarız şehit diyerek

133 *Y* *Rabbim* kimseyi koymasın yasta
D *Irabbim* kimseyi koymasın yasta

(Sürecek)

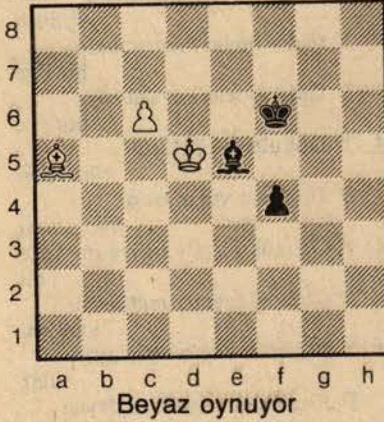

SATRANÇ

Serdar Çelik

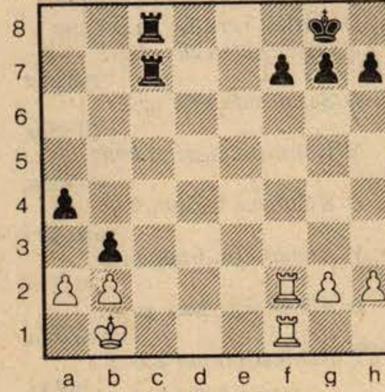
Saptırma temasını, taktiğin bu en çok ortaya çıkan bileşenini iyi tanımak gerekir. Bazı bireşimlerin de ana teması olan saptırmayı şu şekilde tanımlıyabiliriz:

Önemli noktaları, yatayları, dikeyleri ve çaprazları savunan kritik taşların (alet ve erler) bu görevlerinden uzaklaştırılmasıdır. Olayı yalın bir örnekle yakından izleyelim.

Beyaz oynuyor

1.c7 Fxc7 yolu Beyaza oyunu kazandırmaz. Beyazın, Siyah Filin c7 noktasını denetlemesini önlemesi gerekiyor. Bu da Filin h2-b8 çaprazından uzaklaştırılmasıyla sağlanacaktır. Bu zorunlu uzaklaştırmayı bir saptırma fedası gerçekleştiriyor: 1.Fc3!!. Bu saptırma fedasıyla Siyah Fil açmaza alınmıştır ve dolayısıyla c7 karesi artık Beyaza serbesttir.

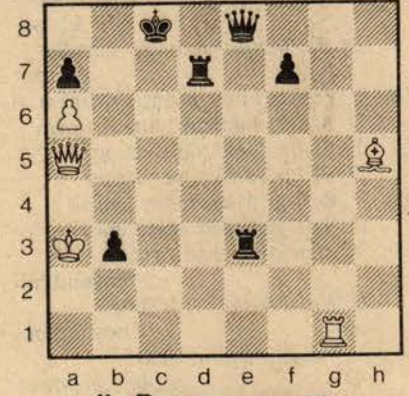
I Siyah oynuyor

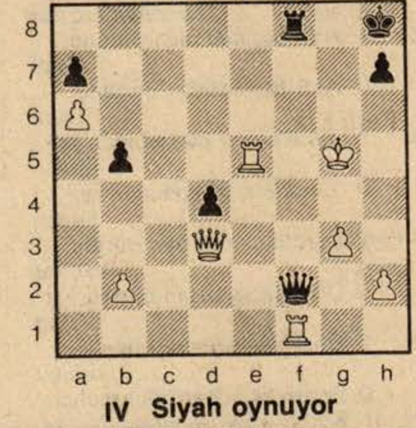
III Beyaz oynuyor

Şimdi vereceğimiz örneklerde oyun saptırma temasıyla kazanılıyor.

Yanıtları zor olmamakla birlikte uygulama açısından okuyucuya bırakılmıştır.

II Beyaz oynuyor

IV Siyah oynuyor

BRİÇ

Pr. Nr. 16

Pik	♠	AR2
Kör	♡	AR2
Karo	◇	R
Trefl	♣	RD6542

K

B D

G

Pik	♠	43
Kör	♡	543
Karo	◇	AD5432
Trefl	♣	A3

Doğu, Kuzeyin 6 Sanzatusuna bir pik atak ediyor. Kuzey kazanıyor.

Dekleran
a) 2. elde
b) 3. elde
nasıl oynamalıdır?

Geçen sayıdan çözüm

Pr.Nr: 15'in çözümü:

Dekleran, 3. pike yerden karo kaçmalıdır. Batının büyük-ufak vermesinin nedeni pek açık değil. Pik damı ya da 10xxx kozu olabilir ve dekleranın yerden Valeyle çakmasını isteyebilir. Ama dekleranın riske girmesine gerek yok. Karo kaçar ve bu "kayıp üzerine diğer kayıp" tekniğiyle oyununu tehlikesizce yapar.